

BULETINUL COMISIEI
MONUMENTELOR ISTORICE

**BULETINUL
COMISIEI MONUMENTELOR ISTORICE
2011**

Colegiul științific:

prof. univ. dr. arh. Anca BRĂTULEANU
prof. univ. dr. Florin CURTA
prof. univ. dr. arh. Teodor Octavian GHEORGHIU
acad. Răzvan THEODORESCU
arh. Iosef KOVACS
dr. Voica Maria PUȘCAȘU
prof. univ. dr. Tereza SINIGALIA
membru corespondent al Academiei Române, prof. univ. dr. Victor SPINEI
conf. univ. dr. Ion TENTIUC

Editor: dr. Emil LUPU

Redactor șef: Ruxandra ȘERBAN

Colegiu de redacție: Raluca IOSIPESCU
dr. Emil LUPU
Iozefina POSTĂVARU
Aurelian STROE
dr. Alexandra ȚÂNȚĂREANU

DTP: Ruxandra ȘERBAN

© Copyright 2012, Institutul Național al Patrimoniului

Autorii textelor și ilustrațiilor și I.N.P. dețin toate drepturile asupra ediției de față și își asumă responsabilitatea conținutului articolelor. Reproducerea integrală sau parțială a textului din această lucrare este posibilă numai cu acordul scris al I.N.P.

Adresa Redacției B.C.M.I.: Institutul Național al Patrimoniului
Str. Zossima Demarat nr. 8, sector 3, București,
tel. 021 3270917; fax 021 3270919

Coperta I:

ISSN 1842-5720

Volum tipărit de Editura

INSTITUTUL NAȚIONAL AL PATRIMONIULUI

**BULETINUL
COMISIEI MONUMENTELOR ISTORICE**

2011

NR. 1-2/2011

B.C.M.I. 2011

SUMAR

I. LEGI, REGULAMENTE, NORMATIVE

Conf. dr. arh. Sergiu Nistore - *RECOMANDAREA UNESCO ASUPRA PEISAJULUI ISTORIC URBAN – UN NOU (?) INSTRUMENT INTERNAȚIONAL ÎN PROTEJAREA INTEGRATĂ A PATRIMONIULUI CONSTRUIT*

II. STUDII ȘI COMUNICĂRI

TEODOR OCTAVIAN GHEORGHIU - *STUDIU ISTORIC PENTRU UN FRAGMENT DIN "CLISURA DUNĂRII"- BERZASCA*

VITALIE JOSANU - *CIVILIZAȚIE ȘI ARTĂ ÎN ȚARA MOLDOVEI (SEC. XIV-XV)*

COSMIN MOISE - *PEȘTERA DE LA MĂNĂSTIREA BISTRIȚA - SPAȚIU DE ADĂPOST ȘI OFICIALIZARE A SERVICIULUI DIVIN*

EMIL LUPU - *SCHITURI ȘI MĂNĂSTIRI DISPĂRUTE LA CURBURA CARPAȚILOR, CTITORITE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA*

ALA MOVILEANU, CONSTANTIN PĂTRAȘCU - *HUȚULII ȘI GOSPODĂRIA CU OCOL ÎNTĂRIT*

ECATERINA ȚÂNȚĂREANU - *DIN NOU DESPRE UN VECHI LĂCAȘ DIN ROȘIORII DE VEDE – BISERICA SF. SPIRIDON, FOSTĂ SF. APOSTOLI*

ANA BÂRCĂ - *ANSAMBLUL MULINOLOGIC DIN COMUNA EFTIMIE MURGU, JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN*

ADRIANA STROE, DANIELA MIHAI - *NOTE DESPRE BISERICA SF. NICOLAE DIN DĂMĂROAIA*

IST. ALEXANDRA ȚÂNȚĂREANU - *O CREAȚIE MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ A ARHITECTULUI DUILIU MARCU*

OANA MARINACHE - *CONACUL MIC ȘI PARCUL DE LA BUFTEA AL FAMILIEI ȘTIRBEY*

Ciprian Buzilă - *PAVILIONUL CENTRAL DIN TÂRGUL MOȘILOR LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX*

III. CONSERVARE, RESTAURARE, INVENTARIERE

Aurelian Stroe - *FOTOGRAFIA ÎN CADRUL INVENTARIERII MONUMENTELOR ISTORICE (mini-ghid pentru inventariatori)*

I. LEGI, REGULAMENTE, NORMATIVE

RECOMANDAREA UNESCO ASUPRA PEISAJULUI ISTORIC URBAN – UN NOU (?) INSTRUMENT INTERNAȚIONAL ÎN PROTEJAREA INTEGRATĂ A PATRIMONIULUI CONSTRUIT

Conf.dr.arh. Sergiu NISTOR
Președinte ICOMOS România

Abstract

The 36th UNESCO General Assembly (November 2011) approved a draft recommendation on Historic Urban Landscape (HUL). The HUL Recommendation tries to integrate a series of principles contained in the UNESCO Conventions on cultural heritage: The Paris 1972 Convention (World Heritage), The 2003 Convention on the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage or the 2005 Convention for the Protection and the Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. In the same time, The HUL Recommendation tries to catch the pace with the lead taken by the Council of Europe, which complemented recently the instruments for the preservation of the built heritage (as introduced by the 1985 Convention for the Preservation of the European Architectural Heritage) with the ones dedicated to the preservation of landscapes (The Florence Convention, 2000) and with a comprehensive overlook of the social role of the cultural heritage (The Faro Convention, 2005).

The HUL Recommendation tries to set up a methodological tool in the comprehensive tackling of the preservation of the various species of the cultural heritage, where encountered within the urban communities. Therefore the HUL Recommendation doesn't introduce a new cultural category; the urban landscape is not regarded as a 4th form of architectural heritage complementing the monuments, or the ensembles or sites. The Historic Urban Landscape as regarded by the UNESCO 2011 Recommendation is a spectral analysis of the urban landscape as a product of various types of cultural expressions, throughout a historic development which has to fundament an integrated conservation and development.

Key words: built heritage, UNESCO, historic preservation

La cea de a 36-a Conferință Generală a UNESCO din noiembrie 2011 a fost aprobat un proiect de recomandare având drept subiect "Peisajul Istoric Urban" (Historic Urban Landscape – HUL).

Istoria acestei recomandări pleacă de la deja cunoscutul Memorandum de la Viena (2005), document adoptat în urma Conferinței UNESCO dedicată relației dintre siturile

---

și obiectivele Patrimoniului Mondial și arhitectura modernă. Memorandumul de la Viena a suscitat o serie de dezbateri și controverse în cadrul ICOMOS, plecând de la relația pe care acest document o recomandă între arhitectura modernă și patrimoniul istoric urban. Dar Memorandumul de la Viena este totodată documentul care vorbește pentru prima dată, și încă din primul paragraf, despre Peisajul istoric urban – Historic Urban Landscape (HUL). Folosirea acestei noțiuni este motivată în Memorandumul de la Viena pe de o parte prin conținutul Recomandării din 1976 a UNESCO referitoare la Protejarea și Rolul Contemporan al Zonelor Istorice (Art. 7), iar pe de altă parte prin nevoia de adaptare a abordărilor contemporane la condițiile extinderii noțiunii de patrimoniu atât în plan categorial cât și din punct de vedere al acoperirii unor teritorii din ce în ce mai vaste, unde intervin valorile peisajului cât și contribuțiile arhitecturii contemporane (Art. 10-11). Nu numai că este introdusă sintagma Peisaj Istoric Urban – Historic Urban Landscape (HUL), dar în capitolul Recomandări, Memorandumul de la Viena cere UNESCO, pe de o parte, să solicite integrarea acestui concept în motivațiile dosarelor de clasare în Lista Patrimoniului Mondial, iar pe de altă parte, să elaboreze o Recomandare în acest domeniu.

Pe parcursul anilor care au urmat Memorandumului de la Viena, conceptul de Peisaj Istoric Urban a suscitat o serie de dezbateri în sfera Conferinței Generale UNESCO și a procedurilor de experți ai UNESCO. La cea de a 35-a Conferință Generală a UNESCO, recomandarea Memorandumului de la Viena a fost însușită și s-a stabilit ca un proiect de Recomandare să fie supus atenției, spre aprobare, celei de-a 36-a Conferințe Generale UNESCO din Noiembrie 2011. Pe acest parcurs, sintagma de Peisaj Istoric Urban a evoluat spre definirea sa ca abordare metodologică, despărțind în acest fel această noțiune de categoriile deja precizate prin Convenția UNESCO 1972 privitoare la protejarea Patrimoniului Mondial Cultural și Natural (monument, ansamblu și sit). Proiectul de Recomandare este în acest moment la capătul parcursului de definire și revizuire prin contribuțiile statelor membre și ale ICOMOS, pregătit pentru a fi aprobat de Conferința Generală. Este de precizat că spre deosebire de Convenții, ce sunt instrumente juridice internaționale obligatorii pentru statele semnatare, Recomandările UNESCO au caracter orientativ, și nu presupun obligații din partea statelor membre, alta decât aceea de a le face cunoscute celor interesați sau vizați din țările lor.

Recomandarea privitoare la peisajul istoric urban vine să completeze un număr important de instrumente internaționale dedicate protejării patrimoniului, evocate în Preambulul recomandării. Este explicabilă, prin specificul internațional al UNESCO, evocarea ca precedente doar a instrumentelor UNESCO și ICOMOS, dar citind proiectul Recomandării, putem lesne descoperi între fundamentele sale influența instrumentelor Consiliului Europei. Este vorba despre Convenția Consiliului Europei privind protejarea patrimoniului arhitectural al Europei (Convenția de la Granada, 1985), Convenția europeană privind peisajul (Convenția de la Florența, 2000), Convenția cadru privind valoarea patrimoniului pentru societate (Convenția de la Faro, 2005), recomandările privind “Reconcilierea dintre patrimoniu și modernitate” – 195(2006)¹, adoptate de Congresul

---

¹ “[...]2. Recomandă Comitetului de Miniștri:

a. să ia în considerare în anii care vin nevoia de reconciliere dintre patrimoniu și modernitate, în mod special în domeniul dezvoltării turistice, asigurându-se că turismul de masă, în situația unei proaste gestiuni și

---

Puterilor Locale și Regionale, “Conservarea integrată a peisajelor culturale ca parte a politicilor privind peisajul” – R (95) 9 adoptată de Comitetul de Miniștri, “Măsuri de promovare a finanțării conservării patrimoniului arhitectural – R (91) 6, adoptată de Comitetul de Miniștri, ori Rezoluția (76) 28 a Comitetului de Miniștri cu privire la “Adaptarea legilor și reglementărilor la conservarea integrată a patrimoniului arhitectural”.

Este evidentă orientarea *Recomandării privind peisajul istoric urban* spre acoperirea într-o abordare ce se dorește unitară a speciilor (patrimoniul material și imaterial, diversitate culturală) și categoriilor patrimoniale (monumente, ansambluri și situri) definite de UNESCO, atunci când este vorba de manifestarea acestora în cadrul organismelor urbane. Repetarea pe parcursul textului recomandării a sintagmelor *dezvoltare durabilă* ori a dimensiunilor culturală, economică și socială a straturilor istorice ce alcătuiesc patrimoniul urban arată un interes pentru “recuperarea” de către UNESCO și difuzarea la scară mondială a conceptelor cu care Europa (Consiliul Europei) lucrează începând cu 1975. La Congresul de la Amsterdam încheiat cu Carta de la Amsterdam a conservării integrate (Rezoluția Comitetului de Miniștri ai CE) și finalizată prin elaborarea și adoptarea Convenției Consiliului Europei privind protejarea patrimoniului arhitectural european, filozofia integrării în politicile de dezvoltare a fost statuată ca o abordare contemporană a protejării patrimoniului. UNESCO încearcă prin *Recomandarea peisajului istoric urban* să reducă din avansul luat de Europa prin definirea valorii peisajului (Convenția de la Florența, 2000) și a rolului contemporan din punct de vedere social al patrimoniului (Convenția de la Faro, 2005). Interesul pentru “legarea” într-un corp metodologic și operațional a categoriilor și domeniilor definite de UNESCO este explicabil și prin încheierea procesului de constituire a unui corpus de convenții focalizate pe patrimoniul cultural (Convenția privind protejarea patrimoniului mondial cultural și natural - 1972, Convenția privind protejarea patrimoniului subacvatic - 2001, Convenția privind protejarea patrimoniului imaterial – 2003, Convenția privind promovarea și protejarea diversității culturale - 2005). Extinderea atât de mare a câmpului de acțiune al autorităților publice în domeniul patrimonial face necesară o legare metodologică a spectrului specific al protejării diverselor categorii patrimoniale. De aceea *Recomandarea asupra peisajului istoric urban* subliniază că nu este vorba despre o nouă categorie patrimonială, ci de o abordare metodologică transversală a câmpului patrimonial și cel al politicilor de dezvoltare. Lucrul esențial în această abordare este citirea orașului și a zonelor istorice drept teritorii caracterizate prin trăsături fizice și comunități umane pe care se manifestă cumulativ și la scară istorică evoluții culturale generând patrimoniu material și intangibil, dar și procese sociale și economice generând valori și efecte asupra calității vieții. Mai mult decât un instrument tehnic asupra intervențiilor în cadrul patrimonial, *Recomandarea asupra peisajului istoric urban* este prilejul unui angajament politic al statelor pentru o generalizare

---

monitorizări va fi evitat, și că turismul nu se va dezvolta în detrimentul conservării integrate a patrimoniului;

b. să promoveze investiția în patrimoniu, care poate crea locuri de muncă în industriile turistice, de comerț și catering;

c. să încurajeze sprijinul financiar și politic din partea sectorului public și al asociațiilor implicate în promovarea sau conservarea patrimoniului, în scopul creșterii interesului pentru siturile istorice care deseori rămân subdezvoltate din punct de vedere economic;

d. să se asigure că valorile culturale și istorice sunt puse în valoare cu circumspecție, luând în considerare caracteristicile distinctive ale siturilor ce trebuiesc protejate; “

---

a noii filozofii a politicilor urbane bazate pe dezvoltare durabilă.

Recomandarea UNESCO asupra Peisajului Istoric Urban

Preambul

Considerând că zonele istorice urbane sunt printre manifestările cele mai bogate și diversificate ale patrimoniului cultural comun, formate de generații și constituind mărturii-cheie ale năzuințelor și aspirațiilor umanității la scară teritorială și pe parcursul istoriei,

Luând în considerare că patrimoniul urbanistic este pentru umanitate un atu social, cultural și economic, produs printr-o stratificare istorică de valori ce au fost produse de succesiunea trecutelor culturi cât și a celor contemporane, căreia i se adaugă o acumulare de tradiții și experiențe percepute în diversitatea lor,

Considerând de asemenea că urbanizarea se petrece la o scară fără precedent la scara istoriei umanității și că pe plan mondial ea generează o schimbare socio-economică și o creștere de care trebuie să se profite la nivel local, național, regional și internațional,

Recunoscând natura dinamica a orașelor vii,

Luând act de faptul că peste tot în lume dezvoltarea rapidă și deseori necontrolată transformă zonele și teritoriile urbane, cauzând fragmentarea și deteriorarea patrimoniului urbanistic cu impact profund asupra valorilor comunitare,

Considerând, de aceea, că pentru a sprijini protejarea patrimoniului cultural și natural trebuie să se dea atenție integrării și conservării zonelor istorice urbane, a strategiilor de gestiune și planificare în procesele de dezvoltare și planificare urbană, precum cele de dezvoltare arhitecturală contemporană sau de infrastructură, și în cadrul căroro o utilizare a unei abordări la scara peisajului ar facilita păstrarea identității urbane,

Considerând ca aplicarea principiului dezvoltării durabile și al prezervării resurselor existente solicită o protecție activă și o gestiune durabilă a patrimoniului urbanistic ca o condiție sine qua non a dezvoltării,

Amintind de existența pe subiectul conservării zonelor istorice a unui corpus de documente normative incluzând convenții, recomandări și cartele ce sunt în continuare valide²,

Luând notă, cu toate acestea, că sub efectul proceselor de schimbare demografică, globalizare, liberalizare și descentralizare, ca de altfel al turismului de masă, al exploatarea comercială a patrimoniului și al schimbărilor climaterice, orașele sunt subiectul presiunilor dezvoltării și ale provocărilor inexistente la momentul adoptării ultimei Reco-

---

² În particular Convenția UNESCO 1972 privitoare la protecția patrimoniului mondial cultural și natural, Convenția UNESCO 2005 privitoare la protecția și promovarea diversității expresiilor culturale, Recomandarea UNESCO 1962 privitoare la protejarea frumuseții și caracterului peisajelor și siturilor, Recomandarea UNESCO 1968 privitoare la protejarea bunurilor culturale puse în pericol de lucrări publice sau private, Recomandarea UNESCO 1972 privitoare la protejarea la nivel național a patrimoniului cultural și natural, recomandarea UNESCO 1976 privitoare la protejarea și rolul zonelor istorice, Carta internațională a conservării și restaurării monumentelor și siturilor, Carta de la Veneția, ICOMOS 1964, Carta internațională a grădinilor istorice, ICOMOS 1982 (Carta de la Florența), Carta internațională a conservării orașelor și zonelor istorice, ICOMOS 1987 (Carta de la Washington), Declarația de la Xian, ICOMOS, 2005, precum și Memorandumul de la Viena, 2005

---

mandări UNESCO pentru zonele istorice din 1976 (Recomandarea privitoare la protecția și rolul contemporan al zonelor istorice),

Recunoscând evoluția conceptelor de cultură și patrimoniu și a abordărilor de gestiune a acestora, prin inițiativa combinată a inițiativelor locale și a reuniunilor internaționale³ ce au fost utile în orientarea politicilor și a practicilor peste tot în lume,

Cu dorința de a completa și extinde aplicarea standardelor și principiilor stabilite prin instrumentele internaționale existente,

Având în vedere propunerile referitoare la peisajul istoric urban ca o abordare a conservării patrimoniului urbanistic (...)

În baza deciziei celei de a 35-a sesiuni (...)

[Conferința Generală] adoptă prezenta Recomandare. Conferința Generală recomandă statelor membre să adopte măsurile legislative și măsurile potrivite în vederea aplicării principiilor și normelor stabilite prin prezenta Recomandare în teritoriile de sub jurisdicția lor. Conferința Generală recomandă statelor membre să aducă această recomandare în atenția autorităților locale, naționale și regionale cât și a instituțiilor, serviciilor și entităților sau asociațiilor preocupate de protecția, conservarea și gestiunea zonelor istorice urbane și a teritoriului lor înconjurător.

INTRODUCERE

1. Zilele noastre sunt martorii celei mai mari migrații umane din istorie. Astăzi mai mult de jumătate din populația lumii trăiește în areale urbane. Areele urbane sunt din ce în ce mai importante ca motoare de creștere și centre de inovare și creativitate; ele generează oportunități pentru locuri de muncă și educație și răspund nevoilor și aspirațiilor crescânde ale popoarelor.

2. Cu toate acestea urbanizarea rapidă și necontrolată generează în mod frecvent fragmentare spațială și o drastică deteriorare a calității ambientului urban și a spațiilor lor rurale înconjurătoare. În mod particular aceasta se datorează densității excesive a construirii, clădirilor standardizate și monotone, lipsei de spații și dotări publice, infrastructurii inadecvate, sărăciei profunde, izolării sociale și unui risc crescut de dezastre climatice.

3. Patrimoniul urban, cu componentele sale materiale și intangibile, constituie o resursă cheie în creșterea viabilității zonelor urbane și întărește dezvoltarea economică și coeziunea socială într-un mediu global în continuă schimbare. Pentru că viitorul omenirii se bazează pe o planificare și pe un management eficient al resurselor, conservarea a devenit o strategie pentru atingerea echilibrului durabil dintre creșterea urbană și calitatea vieții.

4. Pe parcursul ultimilor 50 de ani, conservarea patrimoniului urban s-a trans-

---

³ În particular Conferința mondială asupra politicilor culturale – Mexico City, 1982, Reuniunea de la Nara asupra autenticității, 1994, Summit-ul Mondial asupra culturii și dezvoltării, 1995, Conferința Habitat II, Istanbul 1996 ce a ratificat Agenda 21, Conferința Interguvernamentală UNESCO asupra culturii și dezvoltării durabile – Investind în cultură și protejarea naturii, Conferința internațională asupra patrimoniului mondial și arhitectura contemporană, Viena, 2005, Adunarea generală ICOMOS, Xian, 2005, Adunarea generală ICOMOS, Quebec, 2008

---

format într-un important sector al politicilor publice peste tot în lume. Este un răspuns nevoii de păstrare a valorilor comune și de a beneficia din partea moștenirii istorice. Cu toate acestea, trecerea de la accentul în principal pe monumentele arhitecturale spre recunoașterea largă a importanței proceselor sociale, culturale și economice în conservarea valorilor urbane trebuie acompaniată de o adaptare a politicilor prezente și de crearea de noi instrumente care să satisfacă această nouă viziune.

5. Această Recomandare urmărește să integreze mai bine și să încadreze strategiile de conservare a patrimoniului urbanistic între obiectivele dezvoltării durabile, pentru a sprijini acțiunile publice și private orientate spre creșterea calității mediului de viață. El sugerează o abordare la scara peisajului în vederea identificării, conservării și gestiunii arealelor istorice, prin luarea în considerare a inter-relațiilor dintre formele fizice, a organizării și conexiunilor spațiale, a caracteristicilor naturale și de așezare, ori a valorilor sociale, culturale și economice din cadrul contextului urban mai larg.

6. Această abordare se adresează politicilor, guvernantei și managementului, implicând o mare varietate de factori implicați, incluzând actorii locali, naționali, regionali, internaționali, publici și privați ai proceselor de dezvoltare urbană.

7. Această Recomandare se clădește pe patru precedente Recomandări UNESCO referitoare la protejarea patrimoniului, recunoscând importanța și validitatea concepțelor și principiilor acestora în istoria și practica conservării. Suplimentar, convențiile și cartele conservării ce se adresează dimensiunilor multiple ale patrimoniului cultural și natural constituie și ele fundamentele acestei Recomandări.

I. DEFINIȚII

8. Peisajul urban istoric este arealul urban înțeles ca un rezultat al stratificării istorice a valorilor și atributelor culturale și naturale, extins dincolo de noțiunile de “centru istoric” sau “ansamblu” pentru a include contextul urban larg și așezarea sa geografică.

9. Acest context lărgit include cu deosebire topografia sitului, geomorfologia, hidrologia și trăsăturile naturale; mediul său construit, atât istoric cât și contemporan; infrastructura sa de deasupra și de dedesubtul solului; spațiile sale deschise și spațiile sale verzi, texturile funcționale teritoriale și organizarea sa spațială; perceperea și relațiile vizuale, cât și alte elemente ale structurii urbane. El include de asemenea practicile și valorile sociale și culturale, procesele economice și dimensiunea intangibilă a patrimoniului, în relațiile lor cu diversitatea și identitatea.

10. Aceasta definiție constituie fundamentul pentru o abordare completă și integrată pentru identificarea, evaluarea, conservarea și gestiunea peisajului istoric urban în cadrul dezvoltării durabile.

11. Peisajul urban istoric ca abordare este orientat spre păstrarea calității ambientului urban, spre dezvoltarea productivă și durabilă a folosinței spațiilor urbane recunoscând caracterul lor dinamic, și spre promovarea diversității sociale și funcționale a acestora. El integrează obiectivele conservării patrimoniului urban și cele ale dezvoltării sociale și economice. Este fondat pe o echilibrată și durabilă relație între mediul urban și cel natural, între nevoile prezentului, cele ale generațiilor viitoare, și moștenirea trecutului.

12. Peisajul urban istoric ca abordare consideră diversitatea culturală și creati-

---

vitatea drept atuuiri cheie pentru dezvoltarea umană, socială și economică și prevede instrumente pentru gestiunea transformărilor fizice și sociale și pentru a asigura că intervențiile contemporane sunt integrate armonios cu patrimoniul din zonele istorice și că ia în considerație contextele regionale.

13. Peisajul urban istoric ca abordare învață de la tradițiile și percepțiile comunităților locale în același timp cu respectarea valorilor comunității naționale și internaționale.

II. PROVOCĂRILE ȘI OPORTUNITĂȚILE PEISAJULUI ISTORIC URBAN

14. Abordarea peisajului istoric urban poate ajuta la gestiunea și minimizarea acestor aspecte.

Dezvoltare

15. Multe procese economice oferă posibilități și mijloace de reducere a sărăciei urbane și pentru promovarea dezvoltării sociale și umane. Disponibilitatea inovațiilor, precum tehnologia informației ori planificarea durabilă, expertiza în design ori construcții pot să îmbunătățească arealele urbane și prin aceasta îmbunătățind calitatea vieții. Atunci când sunt corespunzător gestionate prin intermediul abordării peisajului istoric urban, noile funcțiuni precum cele de servicii sau de turism sunt inițiative economice importante care pot să contribuie la bunăstarea comunităților și la conservarea arealelor istorice urbane și ale patrimoniului lor cultural asigurând în același timp diversitatea economică și socială și rezidențiabilitatea lor. A eșua în a pune în valoare aceste oportunități conduce la orașe nesustenabile și neviabile, așa după cum implementarea lor de o manieră nepotrivită sau neadecvată conduce la distrugerea atuurilor patrimoniale și într-o pierdere de neînlocuit pentru viitoarele generații.

Mediu

16. Așezările umane s-au adaptat constant modificărilor climatice și ambientale, inclusiv celor generate de dezastre. Cu toate acestea, intensitatea și ritmul schimbărilor contemporane sunt provocări serioase pentru mediul complex al orașelor noastre. Grijă pentru ambient, în mod special pentru consumul de apă și energie cere noi abordări și noi modele de locuire urbană, bazate pe politici ecologice orientate și pe practici având drept obiective întărirea sustenabilității și creșterea calității vieții. Multe dintre aceste politici trebuie să integreze patrimoniul cultural și natural ca resurse ale dezvoltării durabile.

17. Schimbări ale arealelor istorice urbane pot să rezulte de asemenea și din dezastre ori conflicte armate. Ele pot să fie de scurtă durată dar să aibă efecte de durată. Abordarea peisajului istoric urban poate ajuta la gestiunea și minimizarea unor astfel de efecte.

III. POLITICI

18. Politicile moderne de conservare, așa cum sunt ele reflectate în convenții, recomandări sau carte internaționale au definit cadrul pentru protejarea arealelor istorice urbane. Cu toate acestea, provocările prezente și cele ce vor urma cer o definiție și o implementare de noi generații de politici publice care să identifice și să protejeze stratificarea istorică și echilibrul dintre valorile culturale și naturale ale ambientului urban.

---

19. Conservarea patrimoniului urban trebuie integrată în politicile și practicile generale de planificare și cele conexe acestora din cadrul contextului larg urban. Politicile trebuie să prevadă mecanismele pentru echilibrarea conservării și sustenabilității pe termen scurt și lung. Atenție particulară trebuie acordată integrării armonioase a intervențiilor contemporane în textura istorică urbană. În mod special responsabilitățile celor implicați sunt următoarele:

- Statele Membre trebuie să integreze strategiile de conservare a patrimoniului urban în politicile naționale de dezvoltare și în agenda abordării patrimoniului istoric urban. În acest cadru, autoritățile locale trebuie să pregătească planuri locale de dezvoltare luând în considerare valorile teritoriilor, inclusiv valorile peisajului și celelalte valori patrimoniale, cât și trăsăturile lor.

- Actorii publici și privați trebuie să coopereze, inter alia, în cadrul parteneriatelor menite să fructifice aplicarea abordării peisajului istoric urban. Organizațiile internaționale din domeniul dezvoltării integrate trebuie să includă abordarea patrimoniului istoric urban în strategiile, planurile și operațiunile lor. Organizațiile neguvernamentale naționale și internaționale trebuie să participe la dezvoltarea și diseminarea instrumentelor și a bunelor practici în vederea implementării abordării patrimoniului istoric urban

20. Toate nivelurile guvernamentale – local, național federal, regional – în concordanță cu responsabilitățile proprii trebuie să contribuie la definirea, elaborarea, implementarea și evaluarea politicilor de conservare a patrimoniului urban. Aceste politici trebuie fondate pe o abordare participativă a tuturor actorilor și coordonată atât din punct de vedere instituțional cât și sectorial.

IV. INSTRUMENTE

24. Abordarea bazată pe conceptul de patrimoniu istoric urban implică aplicarea unui număr de instrumente tradiționale dar și inovative adaptate contextului local. Câteva din aceste instrumente, care trebuie dezvoltate ca parte a unui proces implicând diferiții actori, pot să includă:

a. Instrumente de angajament civic care să includă o varietate de actori și care să le permită să identifice valorile cheie din arealele lor urbane, să dezvolte viziuni care să reflecte diversitatea lor, să definească obiective și să convină acțiuni de protejare a patrimoniului lor și să promoveze o dezvoltare durabilă. Aceste instrumente, care constituie o parte integrală a dinamicii guvernantei urbane, trebuie să faciliteze dialogul intercultural prin receptarea de la colectivități a istoriei, tradițiilor, valorilor, nevoilor și aspirațiilor și prin facilitarea medierii și negocierii dintre grupuri și conflictele lor de interese.

b. Instrumente de know-how și planificare ce trebuie să sprijine protejarea integrității și autenticității atributelor patrimoniului urban. Ele trebuie de asemenea să permită dezvoltarea semnificației culturale și a diversității și să permită monitorizarea și gestiunea schimbărilor pentru îmbunătățirea calității vieții și a spațiului urban. Aceste instrumente vor include documentarea și cartarea caracteristicilor culturale și naturale. Studii de impact pe linie patrimonială, socială și de mediu trebuie folosite pentru a sprijini și facilita procesele de luare a deciziilor din cadrul dezvoltării durabile.

c. Sistemul reglementativ trebuie să reflecte condițiile locale și poate include

---

măsuri legislative și reglementative destinate conservării și gestiunii componentelor materiale și imateriale ale patrimoniului urban, inclusiv ale valorilor lor sociale, ambientale și culturale. Sistemele tradiționale și cutumiare trebuie luate în considerare și întărite dacă este necesar.

d. Instrumentele financiare trebuie orientate spre a crea capacități și a sprijini dezvoltarea inovativă generând venituri, fondată pe tradiții. Suplimentar față de fondurile guvernamentale și a celor ale agențiilor internaționale, instrumentele financiare trebuie folosite eficient pentru a genera investiții private la nivel local. Microcreditele și alte instrumente financiare flexibile ce pot sprijini spiritul antreprenorial local, ca și o varietate de parteneriate locale sunt fundamentale în a transforma peisajul istoric urban într-o abordare financiar sustenabilă

25. Creșterea capacității principalilor actori trebuie să cuprindă comunități, decidenți, profesioniști sau administratori, pentru a întări înțelegerea abordării peisajului istoric urban și implementării sale. Capacitatea eficientă se realizează în jurul unei colaborări active între principalii actori, și are ca obiectiv adaptarea și implementarea prezentei Recomandări în contexte regionale, definirea și rafinarea strategiilor și obiectivelor locale, a programelor de acțiune și a structurilor de mobilizare.

26. Cercetarea trebuie să aibă ca țintă structura multi-layer a așezărilor umane, în scopul identificării valorilor, înțelegerii semnificațiilor lor pentru comunități și prezentării acestora publicului de o manieră comprehensibilă. Instituțiile academice și universitare sau alte centre de cercetare trebuie încurajate să dezvolte cercetări asupra abordării peisajului istoric urban și să colaboreze în cadrul acestora la nivel local, național, regional și internațional. Este esențială documentarea stării arealelor urbane și a evoluției lor, pentru ca să se faciliteze evaluarea propunerilor de dezvoltare și să se îmbunătățească metodele și procedurile de protecție și gestiune.

27. Să se încurajeze utilizarea informaticii și tehnologiei informației pentru documentarea, înțelegerea și prezentarea structurii multistrat a arealelor urbane și a componentelor lor constitutive. Colectarea și analizarea acestor date este o parte esențială a cunoașterii arealelor urbane. Pentru a comunica cu toate segmentele societății, este în mod particular important a implica tinerii și grupurile minoritare pentru a le încuraja participarea.

28. Statele Membre și organizațiile guvernamentale și neguvernamentale trebuie să faciliteze înțelegerea publicului și implicarea sa în punerea în aplicare a abordării peisajului istoric urban, prin diseminarea celor mai bune practici și experiențe din diverse părți ale globului, în scopul întăririi rețelei de cunoaștere și expertiză.

29. Statele membre trebuie să promoveze colaborarea multinațională dintre autoritățile locale.

30. Agențiile internaționale de dezvoltare și cooperare ale Statelor Membre, organizațiile și fundațiile neguvernamentale trebuie încurajate să dezvolte metodologii care să ia în considerare abordarea peisajului istoric urban și să se armonizeze între ele în programele și proiectele ce vizează arealele urbane.

II. STUDII ȘI COMUNICĂRI

STUDIUL ISTORIC PENTRU UN FRAGMENT DIN "CLISURA DUNĂRII"- BERZASCA

Teodor Octavian Gheorghiu

Résumé

Cet article est un extrait de l'étude historique, préliminaire de PUG (Plan Urbain Général) de la commune Berzasca, pour laquelle j'ai travaillé avec le bureau d'architecture «Capitel SC Proiect SRL» de Alba Iulia (Marius Barbieri-architecte). Ce PUG a récemment reçu la médaille de BAB («Biennale d'Architecture de Bucarest») 2010. Une question clé a été la détermination des valeurs historiques, archéologiques, architecturales et urbaines et de définir les manières d'une protection optimale et leur intégration dans les programmes de développement futurs, de type «auto-sustainable». Il est extrêmement important de noter la parfaite collaboration des différents professionnels (architectes, urbanistes, géographes, paysagistes, archéologues, sociologues, etc.) et la contribution positive de l'actuel maire, Pierre Furdui. Elle est employée depuis des années dans les vraies priorités et d'assurer une bonne administration, rarissime dans le paysage roumain actuel.

La commune Berzasca se compose de villages Berzasca, Liubcova, Drencova, Cozla et Bigăr. Dans cet article, je vais résumer les deux principales villes sur la rive - Liubcova et Berzasca (annexe - Drencova). Histoire et évolution sont un véritable échantillon des processus complexes qui se produisent le long du Danube de la préhistoire (VII millénaire, même), jusqu'à aujourd'hui.

Ci-dessous vous insérez les deux études, à la suite de la méthodologie que nous avons appliquée dans de nombreuses autres études similaires (urbain ou rural), simple, facile à suivre et à remplir, assez souple pour permettre des divers futurs ajustements.

Acest material este un extras din studiul istoric, preliminar PUG-ului Comunei Berzasca, pentru care am colaborat cu proiectantul general - firma SC Capitel Proiect SRL din Alba Iulia - arh. Marius Barbieri. PUG-ul a fost recent premiat la BAB ("Bienala de Arhitectură București") 2010. Se recompensează, astfel, seriozitatea studiilor și a altor acțiuni preliminare (tabere studențești, sensibilizarea administrației locale și discuții cu locuitorii etc.) premergătoare definirii unei strategii aplicabile fragmentului respectiv al Clisurii Dunării, invocându-se între multe altele, "Dreptul la Dunăre!", adică degajarea malului fluviului de felurile amenajări și construcții abuzive (numeroase

---

recente) și impunerea acelor prevederi urbanistice care să permită o liberă relație cu fluviul, în beneficiul tuturor. O altă problemă esențială era detectarea valorilor istorice, arheologice, arhitecturale și urbanistice, precum și definirea manierelor optime de protecție și integrarea lor în programele dezvoltării viitoare, de tip “autosuținut”. Este extrem de important de remarcat conlucrarea perfectă dintre diferiții specialiști (arhitecți, urbaniști, geografi, peisagiști, arheologi, sociologi, etc.) și contribuția benefică a actualului primar – Petre Furdui, angajat fără rezerve în definirea priorităților reale și asigurarea unei corecte administrări, fapt rarissim în peisajul actual românesc.

În aceste perspective, deloc simple chiar privind doar factorul istoric/arheologic (din cauza valorii și complexității factorilor naturali, descoperirilor arheologice care acoperă câteva milenii de istorie, mobilității unor vetre de așezări în decursul timpului și dispariției unor componente ale așezărilor din cauza lacului de acumulare), unul dintre pașii decisivi a fost realizarea studiului istoric, care a devenit bază a cartărilor care au urmat, a delimitărilor de ansambluri urbanistice și situri arheologice sau detectării de arhitecturi istorice, precum și argument principal în ceea ce privește validarea monumentelor existente și propunerile de noi monumente.

Închei acest scurt preambul remarcând (superfluu, pentru unii), atmosfera deosebită a locului, articularea fericită a așezărilor cu natura, durabilitatea unor organizări și mentalități tradiționale și multe altele care merită cunoscute și protejate.

Comuna Berzasca are în componență satele Berzasca, Liubcova, Drencova (practic un cartier al Berzascăi), Cozla și Bigăr. Cu toate că ultimul, sat de colonizare cehesc, este impresionant prin amplasamentul montan la câțiva kilometri de Dunăre și organizarea urbanistică, în acest material mă voi rezuma la cele două mari localități de pe mal - Liubcova și Berzasca (cu anexa - Drencova), urmărind astfel, o desfășurare de la vest către est. Istoria și evoluția lor sunt un veritabil eșantion al proceselor complicate care au avut loc de-a lungul Dunării din Preistoria timpurie (mileniul VII, chiar), până astăzi.

În cele ce urmează voi insera cele două studii, urmând metodologia pe care am aplicat-o în multe alte studii similare (urbane sau rurale), simplă, lesne de urmărit și completat, suficient de suplă pentru a permite adaptări diverse.

LIUBCOVA (DOLNJA LYUBKOVA, DOLNA LUPKOVA, ALSOLUPKO)

LOCALIZARE

Este amplasat la confluența râului Orevița cu Dunărea

EVOLUȚIA AMPLASAMENTELOR, TOPONIME, DINAMICA HABITATULUI

Pentru epoca preistorică, ordinea siturilor locuite sau a necropolelor este: “La Orniță” (Neolitic), “Țiglărie” și dealul “Stenca” (Epoca Bronzului), dealul “Stenca” (Epoca Fierului- Hallstatt și Dacică) pe care așezările din cele trei epoci se suprapun.

În diferite puncte din sat au fost descoperite materiale de Epocă Romană (sec. II-III d.Hr.) și imediat ulterioare (sec. IV).

În ultimele 3 secole vatra satului nu-și schimbă locul.

Fig. 1. Liubcova - cca. 1770- satul are o dispoziție relativ liniară la mică distanță de Dunăre

INFORMAȚII ISTORICE (DOCUMENTE ȘI DATE DIVERSE)

- sec. XV- Districtul Liubcova atestat documentar (prin nobilii și cnezii săi), împreună cu districtele Ilidia și Mehadia
- 1554-1570- în Districtul Liubcova existau 9 așezări (au supraviețuit 7)
- 1689 - 14 aug. - relatare Tököly Imre: apare "Lyubkowa"
- 1689 - satul are școală cu învățător
- 1745 - biserica de lemn este construită sub episcopul Isaia
- 1757- preot Coman Popovici
- 1764 - conscripție (eventual pentru sistematizarea satului?): 54 proprietari de case și 7 trecuți la starea militară, 9 frați sau fii căsătoriți, 6 frați sau fii necăsătoriți și 4 trecuți la starea militară, 2 văduve cu case, 13 foarte săraci și 2 trecuți la starea militară; **57 vor fi mutați în alte localități și au case**; se vor achita 2165 de florini pentru casele, viile, pomii fructiferi și alte proprietăți ale **celor ce vor fi mutați**
- 1771? - conscripție; Dolni Liubcova (Liubcova) are 33 familii de sârbi, 45 de familii de români, 2 preoți, 3 coloniști
- 1774 - Ehrler: "Dolni Lupkova", sat în Districtul Palanca Nouă, Cercul Răcășdia, locuit de români și sârbi
- 1849 - relatare William Henry Bartlett, ed. Henri-Louis Sazerac: "Am trecut pe lângă

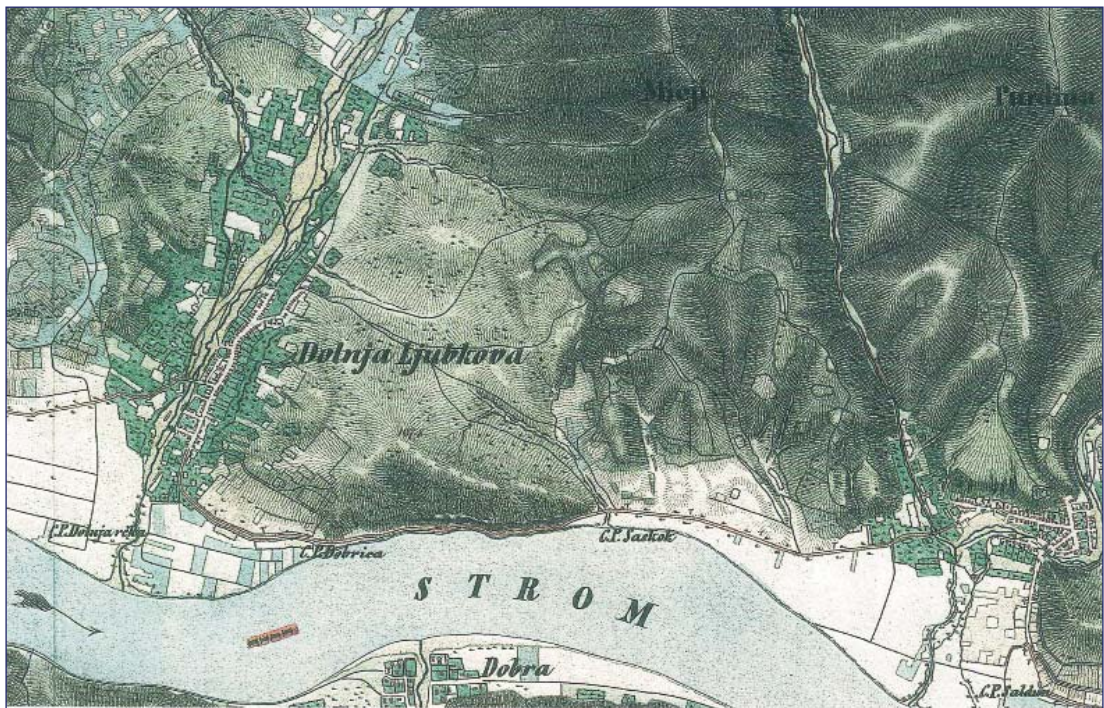

Fig. 2. Liubcova - cca. 1865- satul apare deja sistematizat și la limita de est a caroului, este figurată Berzasca

---

Linpkova (Liubcova - n.n.), care numără doar vreo 1200 de locuitori. Eram doar la vreo leghe distanță de ruinele de la Kolubacz (Golubaț n. n.). Între acest sat din banatul Timișoarei și Boricz, pe malul drept (sau sârbesc) al Dunării, curenții te pun în fața celor mai mari pericole.”

- cca. 1865- Harta militară - statistică: 125 case, 76 hambare, 112 bărbați, 76 cai
- 1880 - statistică: 1178 locuitori (475 români, 8 germani, 658 sârbi, 37 alții)
- 1900 - statistică: 1561 locuitori (246 români, 4 unguri, 23 germani, 1204 sârbi, 84 alții)
- 1907 - 306 case, 1561 locuitori
- 1910 - statistică: 1638 locuitori (296 români, 5 unguri, 20 germani, 1184 sârbi, 133 alții)
- 1930 - statistică: 1642 locuitori (368 români, 7 unguri, 16 germani, 1156 sârbi, 95 alții)
- 1941 - statistică: 1644 locuitori.

INFORMAȚII ARHEOLOGICE

- Neolitic - așezare descoperită pe **creasta de est a dealului din locul “Stenca Liubcovei”**
- Neolitic (Culturile Starcevo-Criș și Vinča) - așezare în **punctul “La Ornița” (“Ornița”)**, pe malul Dunării, cu mai multe niveluri-tip tell (primele I-II cultura Vinča)- săpături E. Comșa care detectează două arii (Ornița cu 3 niveluri și Ornița Vest, cu un nivel); S = 1500 mp.
- Epoca Bronzului (sfârșit și Hallstatt) - Cultura Dubovac - Zuto Brdo - Gârla Mare - necropolă de incinerare, în albia Dunării, în **punctul “Țiglarie”**- fostul depozit de lemne Fischer (săpături arheologice în momentul scăderii apelor fluviului) - 64 de morminte; sit acoperit acum de apele Dunării; S = 500 mp.
- Epoca Bronzului și Latène - așezare a culturii Vatina fortificată, cu val și șanț, pe **dealul “Stenca”, 2 Km. est de sat, pe malul Dunării, în stânga șoselei** - suprapusă de așezarea dacică fortificată; S = 2500 mp.
- Epoca Bronzului și Perioada Dacică - urme de locuire în **peștera de sub Stanca Liubcovei**
- Epoca Fierului (Hallstatt) - așezare bănuită în apropierea celei de la **“Stenca”**
- Epoca Fierului (Hallstatt - cultura Basarabi) - ceramică în cadrul așezării dacice fortificate, din **punctul “Stenca”** adusă din apropiere - eventual **o altă așezare** din acea perioadă
- sec. III î. Hr. - I d. Hr. - Epoca Dacică - așezare dacică fortificată descoperită pe **dealul “Stenca”** (două niveluri): incintă ovoidală, cu val și șanț, palisadă de lemn (fortificație tip “pinten barat”)
- sec. III-IV d. Hr. - Epoca Daco-Romană - urme arheologice **în hotarul satului**
- sec. III-IV d.Hr. - Epoca Romană - urmele unei fortificații patrulateră **în hotarul satului**
- sec. IV d.Hr. - resturi de cuptoare de var sau ceramică descoperite la construirea noului drum județean (1971).

INFORMAȚII TOPOGRAFICE (HĂRȚI ISTORICE)

~ **1770 (1769-1772)** - “**Ridicarea Josefină**” (surse: Arhivele Statului București - fond clișee; *Az első katonai felmérés. Erdély és a Temesi bansag*, DVD, ed. « Arcanum », Budapest, 2005) : satul (Dolna Lupkova) este amplasat pe malul stâng al râului, la mică distanță de Dunăre, de-a lungul drumului ce urcă spre munte; parcelele neregulate se însiruie pe ambele laturi ale drumului ; există câteva parcele izolate spre nord, de-a lungul aceluiași drum

- **1864/5** - “**A doua hartă militară a Regatului Maghiar și Banatului Timișan**” (sursa: *A Masodik katonai felmérés. A Magyar kiralysag és a Temesi bansag Negyfelbon-tasu, szines térképei - 1819-1869*, DVD, ed. « Arcanum », Budapest, 2005) : satul (Dolnja Ljubkova) are exact același amplasament ca în planul de secol XVIII, dar este sistematizat: parcele se însiruie pe ambele fronturi ale uliței principale (rectilinie ușor ondulată) de pe malul stâng al râului; perpendiculare pe ea se deschid câteva ulițe scurte spre vest ; spre nord, din ulița principală se bifurcă o alta, spre nord-est ; o biserică este amplasată pe latura vestică a uliței principale, în frontul ei relativ și în centru.

SCHIȚA A ISTORIEI ȘI EVOLUȚIEI URBANISTICE

Locuirea din zona satului are, la fel cu toată zona Clisurii Dunării, începuturi timpurii, materializate prin nuclee de așezări neolitice (culturile Starcevo-Criș și Vinča), descoperite în punctele “**Stenca Liubcovei**” și “**La Orniță**” (“**Ornița**”). Ele vor fi urmate de altele, din Epoca Bronzului, a Fierului și dacice (inclusiv fortificații), găsite în punctele “**Țiglărie**”, “**Stenca**” și în **peștera de sub Stânca Liubcovei**. Unele (Stenca, în primul rând) conțin mai multe așezări suprapuse. Din perioada romană (sec. III-IV d. Hr.) s-au păstrat urmele unui castru și a unei așezări.

Dacă în legătură cu aceste așezări, nu se poate vorbi despre o continuitate de locuire și de organizare urbanistică, începând cu Evul Mediu, există dovezi în acest sens. În primul rând, se remarcă rolul de lider local al Liubcovei (ca **sediul al Districtului** omonim debutând în **sec. XV** și care, în intervalul **1554-1570** conținea 9 așezări), dar și trecerea cu bine prin perioadele de conflicte de la cumpăna sec. XVIII și XIX: în **1698 exista și avea școală**, iar în **1745 este construită biserica de lemn**. În **Ridicarea Josefină din cca. 1770**, satul apare ca fiind liniar-neregulat, consistent (**Conscripția din 1764** relevă existența a cca. 70 de familii, diverse ca statut social) și ocupă aceeași poziție cu cel din sec. XIX și până astăzi.

Un moment semnificativ în istoria satului este înregimentarea și sistematizarea sa, pregătită prin Conscripția din 1764 și definitivată după 1770. Din punct de vedere cartografic, noua structură este surprinsă de **Planul militar din cca. 1865**, structură menținută până astăzi și bazată pe o arteră principală însoțind valea, intersectată de câteva ulițe scurte.

Istoria organizării satului și a demografiei sale (dominată de comunitățile sârbă și română, însoțite de unguri, nemți, mai nou de țigani) este reflectată de documente. Între 1771 (83 de familii-cca. 250 de locuitori) și 1941 (1644 locuitori) s-a schimbat proporția dintre cele 4-5 comunități, dar primele două au rămas aceleași. Este surprinsă

apoi, dinamica organizării satului, cu edificările de biserici, școli, alte clădiri publice, dotarea gospodăriilor cu clădiri și atelaje etc. Interesantă este și mărturia lui William Henry Bartlett, călător din 1849 pe Dunăre, referitoare la mărimea satului și vecinătățile sale spectaculoase, diminuate oarecum prin regularizarea ulterioară a cursului Dunării, zona câștigând, în schimb, accesibilitate.

BIBLIOGRAFIE

- Arhiva personală dr. Ioan Hațegan
- Bartlett William Henry, în *Le Danube illustré pour faire suite a Constantinople ancienne et moderne et au voyage en Syrie vues d'après nature, dessinées par Bertelett*, edition française par Henri-Louis Sazerac, Paris, 1849
- Bălănescu D., în "Banatica", 1984, pag. 383
- CIMEC - Repertoriul Arheologic Național- jud. Caraș-Severin- comuna Berzasca
- Ehrler J. J. ,*Banatul de la origini până acum- 1774*, ed. Facla, Timișoara, 1982
- Engel P., *Temesvari és Moldovai szandzsak törökkori települései (1554-1579)*, Szeged, 1996
- Juan-Petroi C., *Călători străini prin Banatul de sud*, ed. Mirton, Timișoara, 1999
- Luca S. A., *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc - repertoriu*, ed. Altip, Sibiu 2006
- material arhg. Caius Săcărin
- *Repertoriul arheologic al județului Caraș- Severin*
- Pesty Fr., *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, Budapest, 1878, vol.I
- Suci. I.D., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, II, București, 1967-1968
- Țeicu D., *Banatul montan în Evul Mediu*, ed. Banatica, Timișoara, 1998

BERZASCA (BÂRZASCA, BERG SASKA, BERSASKA, PERSCHASCHA etc.)

LOCALIZARE

Satul este așezat la vărsarea râului Berzasca în Dunăre.

EVOLUȚIA AMPLASAMENTELOR, TOPONIME, DINAMICA HABITATULUI

- variante de etimologie: "Berg Sasca" (germ. = dealul Sasca); "Sasca" (ung. = lăcustă); "Sasca" (nume de deal din preajmă), "Brza"

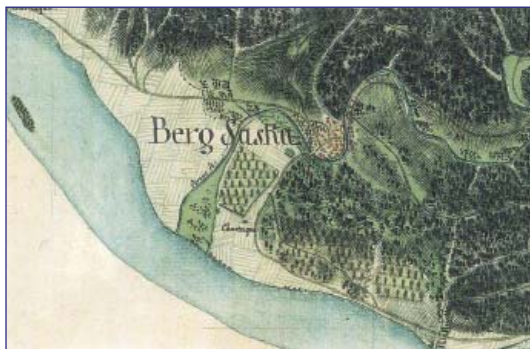

Fig. 3. Berzasca - cca. 1770- satul este concentrat într-o buclă a râului

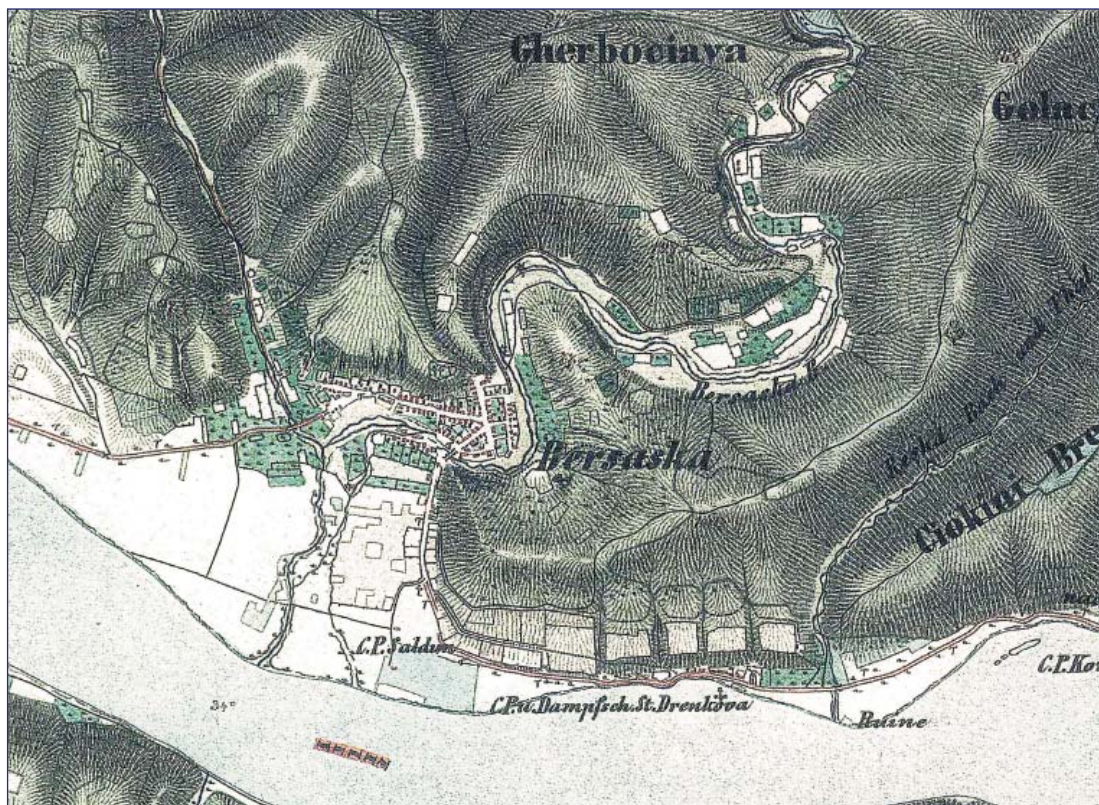

Fig. 4. Berzasca - cca. 1865 - satul apare pe același amplasament, dar regularizat parțial; spre est, pe malul Dunării sunt figurate Drencova și Cozla

(slav = repede)

- situri ale fostelor așezări din zona Berzasca: Stubal, Glob, Camenița, Otar, Caistrochi
- fostă vatră a satului - locul "Răuniște", lângă drumul legând Clisura de Jos de Clisura de Sus
- fostă vatră a satului: "Seliște", la 3 Km de satul actual și 2 Km de Dunăre (6 Km. nord de sat- Valea Dragoșeala - cf. CIMEC); vatra este menționată și în Cartea Funduară (Funciară)- loc de refugiu împotriva turcilor
- vechiul cimitir - în fața locului "Dragoselco" (1 Km. sud de Debelilug, la intersecția drumurilor Bănia-Șvinița și Bozovici-Berzasca, pe râul Berzasca, lângă drumul "Tiera Dragoseli")
- "Dragoselco" - loc bun de refugiu
- **cronologia probabilă a vetrelor:** **1** - la 20 Km în amonte (punctul "Debelilug" și "Dragoșeala" - "Dragoselco"), pe valea Berzasca; **2** - în punctul "Seliște; **3** - la gura râului Berzasca
- pe locul vechilor vetre și din rațiuni de exploatare agricolă, existau numeroase sălașe, cartate de D. Chiriac, precum și o deasă rețea de drumuri pentru vite către Valea Almăjului și Bozovici

---

INFORMAȚII ISTORICE (DOCUMENTE ȘI DATE DIVERSE)

- 1451 - satul este presupus a exista - cf. actului lui Iancu de Hunedoara care confirmă **stăpânirea cetății Drencova** lui Mihai de Cerna, Ban de Severin și Nicolae de Bizere: “simulcum comitatu, ac **villis** ad idem pertinentibus”; cf. cercetărilor arheologice, satul exista în sec. XII-XIII (vezi mai jos)
- 1554-1574 - apare ca **Birzast și Berzeșt**
- Epoca Otomană - sat mic de cca. **130 de locuitori**
- sf. sec. XVII - conform unor istorici, **primii locuitori** se așează pe vatra actuală a satului; erau spălători de aur, așezați în **locul “Gura Abrilei”**
- 1692 - războiul cu turcii - satul este amintit documentar
- 1713 - satul are **36 de case**
- 1717 - apare ca **Perlaz - 36 de case**
- 1722 - este amintită **biserica** cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil; de atunci datează **registrele bisericii**
- 1723 - apare ca **Birszasth/ Bersasca**
- 1740 - apare ca **Persaste**
- 1749 - ordin de **construire a bisericii** (de către episcopul Ion Gergevici), preot Coman
- atunci Berzasca are **181 de case ?**
- 1757- satul are **95 de case**
- 1761 - apare ca Bersast/Perzask
- 1764 - conscripție (eventual pentru sistematizarea satului?): 93 de proprietari de case și 1 trecut la starea militară, 9 frați sau fii căsătoriți, 10 frați sau fii necăsătoriți, 1 văduvă cu casă, 8 foarte săraci; 81 proprietari cu case vor fi mutați în alte localități; 2834,30 florini vor fi plătiți pentru case, bordeie, vii, pomi etc. celor care vor fi mutați
- 1771 - are 193 familii de români, 2 preoți, 5 coloniști, 28 de văduve
- 1772 - apare ca Perschaschka
- 1772 - ordin de **înregimentare a satului** - companie condusă de un **ofițer** - locuința lui construită din materiale durabile
- 1773 - 109 case
- 1774 - Ehrler: “Persasca”, sat în Districtul Palanca Nouă, Cercul Răcășdia, locuit de români
- 1777, 10 sept. - ordin imperial: teren pentru cele **111 familii și 8 parcele goale**
- 1778 - este menționată Școala germană grănicerească
- 1783 - 133 de case
- 1785 - apare ca Perschascha
- sf. sec. XVIII - satul avea **preot, 2 învățători (român și german), 111 familii românești, 3 de țigani, 1 catolică**; ulterior se așează câteva **familii croate** (Paici și Raichici); **pichete** pe malul Dunării
- înc. sec. XIX - exista **Hambarul Comunal** (construit din bârne de lemn)
- 1808 - se ridică **Biserica Catolică și Școala Nemțească**
- 1824 - 110 case
- 1829 - apare ca Berszaszka
- 1836 - **Biserica Ortodoxă** este reconstruită din piatră; sunt 12 romano-catolici, 884

ortodocși, 1 evreu

- 1840 - apare ca Bersaska
- 1848 – revoluția - satul părăsit de locuitori este jefuit de cei de peste Dunăre
- 1848 – 1866 - acte de caritate ale proprietarului minei de la Cozala - Cezar de la Grazie; aduce în zonă mari cantități de porumb - este decorat de Franz Josef
- 1870 - **Biserica Ortodoxă** se rezidește (vezi mai sus)
- 1860 – 1880 - aici au operat **haiducii** conduși de Petru zis Turcul
- cca. 1865 - Harta militară - statistică: 140 case, 100 hambare, 130 bărbați, 100 cai
- 1880 - statistică: 1528 locuitori (1122 români, 38 unguri, 240 germani, 31 sârbi, 97 alții); din altă sursă, satul are 1522 locuitori (304 romano-catolici, 1195 ortodocși, 6 evrei)
- 1896 - 1848 locuitori
- 1900 - statistică: 2251 locuitori (1515 români, 108 unguri, 295 germani, 56 sârbi, 277 alții)
- 1902 - se introduce **telefonul**
- 1905 - se înființează **Banca Populară, Coop. de Credit**, de către învățătorul Ilie Ambruș
- 1910 - statistică: 2394 locuitori (1695 români, 173 unguri, 222 germani, 38 sârbi, 266 țigani și alții - incl. cehi)
- 1911 - apare ca Berzaszka
- 1918-1919 - zona este sub administrare sârbă și franceză timp de 133 de zile (4 nov. - 28 feb. de armata sârbă; 28 feb. - 30 mai de armata franceză)
- 1919, 30 mai - armata română intră în Berzasca
- 1930 - statistică: 1939 locuitori (1561 români, 30 unguri, 114 germani, 28 sârbi, 170-cehi, 36 țigani și alții)
- 1941 - statistică: 2052 locuitori.

INFORMAȚII ARHEOLOGICE

- Epoca Neolitică – așezări descoperite în **punctele “Șpiț I, II, III”**; S total = 1,5 ha (vezi mai jos)
- Epoca Neolitică și Hallstatt - așezare în **punctul “Șpiț 1”, la 1,5 Km. de sat, sub apă**
- Epoca Bronzului - depozit de bronzuri descoperit eventual în **punctul “Stenca Liubcovei”**
- Epoca Bronzului - așezare descoperită în **punctul “Șpiț II”** (150 metri de “Șpiț I”, 1,5 Km. de sat, sub apă)
- Epocile Bronz - Fier - așezare și necropolă descoperite în **punctul “Cracul cu Toacă”**; S = cca. 3000 mp.
- sec. VIII î. Hr. - Cultura Basarabi - așezare descoperită în **punctul “Șpiț” (“Ogașul Odu-lui”)** pe malul Dunării, la intrarea vestică în sat
- ? – fortificație de pământ (cu datare neprecizată) în punctul **“Cetățuia”, 2 Km. nord de Berzasca**
- sec. VII- III î. Hr. - Epoca Fierului (prima și a doua; Cultura Basarabi)- așezare cu mai multe niveluri în **punctul “IFET - Stația de pompare”** - în vestul satului; considerată a fi, de fapt, o necropolă tumulară din aceeași perioadă; S= 2500 mp.
- sec. XI-XIV- așezare și necropolă în **punctul “Seliște”- Valea Dragoșelea**, 6 Km nord de

---

Berzasca

- sec. XII-XIII (sau XIII-XIV; eventual sec. XI?) - așezare identificată în **punctul "Ogașul Neamțului" ("Șpiț III")** de pe malul Dunării - Km. 1020; locuințe-bordei, de plan oval, unele cu cuptor; S. total situri = 1,5 ha.

INFORMAȚII TOPOGRAFICE (HĂRȚI ISTORICE)

~ **1770 (1769-1772) - "Ridicarea Josefină"** (surse: Arhivele Statului București - fond clișee; *Az első katonai felmérés. Erdély és a Temesi bansag*, DVD, ed. « Arcanum », Budapeșt, 2005): satul (Berg Saska) este amplasat în prima buclă dinspre munte a râului Berzasca (Persas Fl.); este concentrat, cu o textură neregulată; centrul este la intersecția drumului de-a lungul Dunării cu cel care urcă pe vale spre munte, ultimul este însoțit de o prelungire a satului de-a lungul văii, pe malul stâng al râului.

- **1864/5 - "A doua hartă militară a Regatului Maghiar și Banatului Timișan"** (sursa: *A Masodik katonai felmérés. A Magyar kiralysag és a Temesi bansag Negyfelbon-tasu, szines térképei - 1819-1869*, DVD, ed. « Arcanum », Budapeșt, 2005): vatra satului își păstrează poziția din planul anterior, dar este sistematizată; se distinge o uliță principală, mai lată (aprox. N-S), dublată de o alta paralelă spre est și două aprox. E-V care se întâlnesc în centru, formând un unghi de cca. 45°; în amonte sunt câteva mori; o biserică este amplasată în nordul satului, într-o mică piață (un buzunar în estul uliței principale).

SCHIȚA A ISTORIEI ȘI EVOLUȚIEI URBANISTICE

Evoluția habitatului din această zonă a Clisurii Dunării începe în Neolitic, reprezentând cea mai veche pagină de istorie continentală, cu excepția spațiului elen. Să nu uităm de Lepenski Vir, « metropola neolitică » de pe malul sârbesc, care nu este departe. În zona strictă a Berzascăi, începând cu așezările neolitice descoperite în **punctele Șpiț I, II, III** (unele continuând cu așezări ale Epocii Fierului și chiar medievale), șirul probeilor arheologice ale acestei evoluții continuă cu siturile din punctele **"Stenca Liubcovei", "Cracul cu Toacă", "IFET - Stația de pompare"**, unde sunt descoperite așezări sau materiale arheologice din Epoca Bronzului, a Fierului (ambele etape) și din Evul Mediu (sec. XII-XIII).

Documentele din **1451** și mai sigur, din intervalul **1554-1574** (când apare ca Birzast și Berzeșt) atestă existența sa medievală, fără să clarifice problema amplasamentului, la fel ca și documentele otomane care îl prezintă ca un sat mic. În cercetarea antecedentelor satului din perioada premodernă interesante sunt informațiile care localizează un mare număr de nuclee locuite în zona montană a comunei, pe baza cărora s-a realizat o **cronologie ipotetică a vetrelor**: 1 - la 20 Km în amonte (punctul "Debelilug" și "Dragoselea" - "Dragoselco"), pe valea Berzasca; 2 - în punctul "Seliște (la cca. 2 Km. în amonte); 3 - la gura râului Berzasca. Semnificativ este și documentul din **1692**, din timpul războiului cu turcii, care face legătura cu primele documente și conscripții din sec. XVIII (la **1713 are 36 de case**, în **1722** este amintită **biserica** cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, în **1723 apare ca Birszasth**), confirmând continuitatea de existență într-o perioadă foarte tulbură.

Cele mai complete și sigure informații despre satul ultimilor 250 de ani sunt conținute de seria celor **două ridicări topografice austriece (cca. 1770 și cca. 1865)**. Prima figurează satul ca o aglomerare relativ neregulată în prima buclă a râului spre munte, amplasament păstrat de sat și în cea de-a doua ridicare topografică, care prezintă satul deja sistematizat. **Acțiunea de sistematizare**, determinată în mare măsură de rigorile impuse acestor comunități de grăniceri, poate fi controlată documentar; ea are loc cândva între **1764 (conscriptie)**, **1772 (ordin de înregimentare)** și **1777 (ordin imperial de reparcelare)**, fiind oricum ulterioară Ridicării Josefine din cca. 1770.

Organizarea satului și dotarea lui (aparitia arhitecturilor majore, religioase sau civile), **numărul gospodăriilor**, **sistemul de proprietăți și suprafețele de teren**, **situația demografică**, **implicarea în diferite evenimente istorice**, pot fi urmărite prin documente, conscripții, recensăminte, statistici pe parcursul ultimilor 200 de ani. Pentru perioada de până în jumătatea a doua a sec. XIX, numărul de case (gospodării) oscilează între cca. **95 -120 de case** (1757- 1777) și **140 de case** (1865) sau, ulterior, până la ultimul război mondial, între **1528 locuitori** (1880) și **2052 locuitori** (1941). În acest interval de timp are loc o creștere de cca. 8 ori a persoanelor și numărului de gospodării. Comunitatea rurală este dominată de români, secondată de germani, unguri și sârbi, reprezentând un model de interculturalitate caracteristică acestei zone de graniță.

BIBLIOGRAFIE

- Arhiva personală dr. Ioan Hațegan
- Boroneanț V., *Locuire din secolele XII-XIII de la Ogașul Neamțului - comuna Berzasca*, "Banatica", III, 1975, pag. 124-130
- CIMEC - Repertoriul Arheologic Național - jud. Caraș-Severin - comuna Berzasca
- Ehrler J. J., *Banatul de la origini până acum - 1774*, ed. Facla, Timișoara, 1982
- Engel P., *Temesvari és Moldovai szandzsak törökkori települései (1554-1579)*, Szeged, 1996
- Gumă M, Dragomir I., în "Banatica", VI, 1981, pag. 108 și urm.
- Luca S. A., *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc - repertoriu*, ed. Altip, Sibiu 2006
- material arhg. Caius Săcărin
- Pesty Fr., *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, Budapest, 1878, vol. III
- Suciu. I. D., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I, II, București, 1967
- Țeicu D., *Banatul montan în Evul Mediu*, ed. Banatica, Timișoara, 1998.

DRENCOVA (DRANKO, DRYNKO, TRENKA, DRINKOVA)

LOCALIZARE

Satul este amplasat la mică distanță de Berzasca, pe malul Dunării

EVOLUȚIA AMPLASAMENTELOR, TOPO-NIME, DINAMICA HABITATULUI

Fig. 5. Extras din harta evoluției istorice a PUG Berzasca - zona Liubova

- numele așezării provine de la cetatea atestată documentar - "Dranko" în sec. XV
- primele așezări (de Epoca Fierului - prima și ultima parte) au fost la intersecția Văii Mosnic cu Sirinia și în punctul "Cetățuie" (locul "Muștiana")
- urmele unei fortificații romane se consideră a fi în punctul "Cetate" sau "Caonița", între Valea Stâncă și Valea Gorii
- pe dealul Dumbrăvița sunt urmele unei fortificații de pământ (nedatăată)
- așezări de secol VII-VIII și XII-XIII sunt descoperite în vatra satului
- în punctul "La Mănăstire", pe malul drept al văii Sirinia, există urmele mănăstirii din sec. XIV-XV
- cetatea Drencova este amplasată în estul localității, pe malul Dunării
- dată fiind poziția cetății, se poate considera că așezarea aparținătoare ("Oppidum" în sec. XVI) ocupă aproximativ aceeași poziție cu cea de astăzi, chiar dacă se poate bănui o întrerupere a habitatului în sec. XVII (trebuie verificată arheologic sau documentar)
- în ultimii 150 de ani poziția așezării nu se schimbă.

INFORMAȚII ISTORICE (DOCUMENTE ȘI DATE DIVERSE)

- sec. XIV-XV - ridicată biserica Mănăstirii Sirinia (Sirinea)
- înc. sec. XV? - edificată o cetate - eventual "Stănilăuți"? - vezi și Dranko
- 1430 - amintită documentar Cetatea Drencova (Dranko)
- 1432 - turcii devastează cetățile dintre Severin și Golubaț; cetatea de aici (eventual identificată cu "Stănilăuți", cf. Trâpcea, pag. 48, citând raportul lui Nicolae de Redwitz, căpitanul Cavalerilor Teutoni; atunci fiind apărată de 32 ostași și 4 pușcași); schimbarea numelui- eventual după 1432
- 1437 - amintit documentar "Castra inferiora Cisdanubiana Halmas", localizabilă în zona Drencovei, dar neidentificată pe teren
- 1438-1440 - moșia Drencova este întemeiată de familia Negru (Csornai) și Iana (din

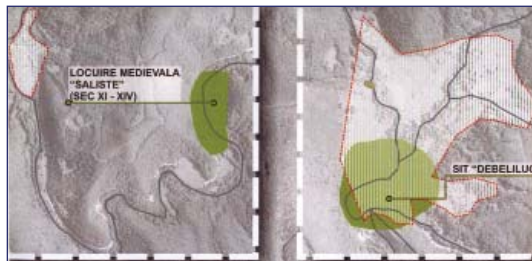

Fig. 7. Extras din harta evoluției istorice a PUG Berzasca - zonele siturilor "Săliște" și "Debelilug"

Fig. 8-9. Imagini din Liubcova

Fig. 10-11. imagini din Berzasca

Berliște și din Oltenia)

- mijl. sec. XV - izvoare turcești confirmă existența satului
- 1451 - Ioan de Hunedoara donează (întărește o donație?) moșia familiei Csornai din Drencova
- mijl. sec. XV - familiile Bizerea și Ciornei își revendică drepturile asupra cetății; Iancu de Hunedoara o confirmă pentru Csornai (3/4) și Bizerea (1/4) și transmite decizia cneziilor și nobililor români din cele 8 districte valahe
- 1451 și 1452 - amintit documentar "Castrum Dranko" - este identificat cu ruina de cetate din apropierea localității: plan drept (25 x 21 m.), grosime ziduri = 1,5 m, h = 15 m, eventual cu turnuri de colț); probabil numită inițial "Stănilăuți" (vezi mai sus)
- 1452 - Basius de Gârliște este martor la regelui când donează cetatea lui Mihai Csornai (Csornai Mihály)
- sec. XVI - apare ca "oppidum" ("Drynko oppidum")
- mijl. sec. XVI - amintită documentar Mănăstirea Sirinia (în documente otomane)
- 1666 - Mănăstirea Drencova amintită documentar: egumen Makarije, Eftimie ieromonah

-
- 1693, 29. 09. - apare ca "Drenkova puszta" ("Drenkova" nevü pusztan létezö kötoronyal kiszállot) - (cf. Imre Tököly, pretendent la tronul Transilvaniei, susținut de turci) - cetatea ruinată și părăsită
  - 1697 - pe malul stâng al Dunării o așezare veche, numită Drencova (cf. Ioan Komarom?)
  - 1716, 1717, 1718, 1720 - apare ca Drinko și Drinkova (1716)
  - 1783 apare ca "Trenca Turn", pichet grăniceresc pe Dunăre
  - ante 1890 - înainte de canalizarea Dunării, corăbiile se descărcau și încărcau în acest punct; aici au apărut primele case, cârciuma, adăpostul călătorilor, etc.; era numită "Cear-da" (han)
  - 1841 - relatare Hans Cristian Andersen: "Dincolo de pădure, peste apă, se deschidea praveștea spre micul oraș Drencova, unde ne aștepta vaporul cu aburi "Galatea". Înainte de 1836, Drencova era doar un punct de pază; o dată cu deschiderea navigației vapoarelor pe Dunăre, s-a transformat într-un orașel cu clădiri destul de impunătoare, dintre care una era han..."
  - 1849 - relatare William Henry Bartlett, ed. Henri-Louis Sazerac: "Tocmai am ajuns la Drenkova și mergem să ne găzduim la unicul han de aici. Drenkova, unde vaporul cu aburi care coboară pe fluviu își termină călătoria, nu este decât un sărman azil menit să adăpostească mărfuri și călători. Serviciile hoteliere sunt lipsite de orice grandoare. Deși n-are nimic din acele condiții ce fac un adăpost confortabil, primirea bună de care am

Fig. 12. Ruinele cetății Drencova, acoperite parțial de Dunăre

Fig. 13. Cetatea Golubac, în apropiere, pe malul sârbesc

avut parte ne-a lăsat o plăcută amintire. Drenkova are o pădure magnifică. E imposibil să găsești un umbrăș mai proaspăt, mai misterios, cu aspecte mai variate, mai pitorești, de o mai mare frumusețe ca aici.”

- 1890 - se inaugurează canalul dunărean; aici se întâlnesc Franz Josef, Carol I al României și Alexandru, regele Serbiei
- 1882 - se fac lucrări pentru debarcaderul portului; se descoperă un tezaur de 200 stateri emiși de Alexandru cel Mare
- 1900 - 14 romano-catolici, 18 ortodocși, 3 evrei
- 1907 - 36 locuitori
- 1913 - apare ca Drenkova
- 1920 - se înființează Oficiul Vamal

INFORMAȚII ARHEOLOGICE

- Epoca Bronzului - în și lângă fortificația din **punctul “Dumbrăvița” (locul “Munți-ana”?)** sunt descoperite materiale din Epoca Bronzului (depozit de elemente formând o teacă); descoperiri în 1876, 1882 și cercetări în 1890, 1893 (Szinte Gabor) și 1894 (Milleker Bodog)

- Epoca Fierului (prima parte - Hallstatt) - așezare descoperită în **punctul de confluență a Văii Mosnic cu Sirinia**
- Epoca Fierului (prima parte - Hallstatt) - fortificație descoperită în **punctul “La Cetate” (1,5 Km. spre Cozla, pe malul Dunării)** (eventual cea de pe dealul Dumbrăvița?)
- Epoca Fierului (partea a doua - Hallstatt târziu) - fortificație în **punctul “Dumbrăvița” (“Cetățuie”)** șanț de apărare lung de 66,5 metri (6 metri jos și 14 metri sus), val de pământ cu palisadă care completează sistemul defensiv al fortificației de la Cozla (care ?)
- sec. III-IV d. Hr. - urmele unei așezări **pe malul Dunării**
- sec. III-IV d. Hr. - Epoca Romană - se amintește despre existența unei tabere romane (castru?) de piatră, de formă pătrată, în **punctul “Cetate” sau “Caonița”, între Valea Stânca și Valea Gorii**; sunt descoperite cărămizi romane
- sec. VII-VIII - urme de locuire descoperite **pe malul Dunării, în hotarul satului**
- sec. IX-X - urme arheologice (locuire ?)
- sec. XII-XIII - așezare descoperită arheologic **în zona localității**
- sec. XII-XIII - necropolă medievală cercetată **pe teritoriul localității**
- sec. XII-XIII - fortificație medievală suprapunând-o pe cea Hallstattiană, din **punctul “La Cetate”**; este descoperită în 1895
- sf. sec. XIV - înc. XV - datarea urmelor arheologice descoperite, **pe malul drept al văii Sirinia (Sirinea), aproape de vărsarea în Dunăre (cca. 2 Km. de fluviu)** - identificate cu biserica (cu hramul Sf. Nicolae) Mănăstirii Sirinia - **vezi Cozla “La Mănăstire”**; pe panta nordică a văii în locul “Călugăr” este localizată necropola mănăstirii.

INFORMAȚII TOPOGRAFICE (HĂRȚI ISTORICE)

- **1864/5 - “A doua hartă militară a Regatului Maghiar și Banatului Timișan”** (sursa: *A Masodik katonai felmérés. A Magyar kiralyság és a Temesi banság Negyfelbontasu, szines térképei- 1819-1869, DVD*, ed. « Arcanum », Budapeșt, 2005 : “Drenkova” este reprezentată ca două șiruri de case de-a lungul șoselei de pe malul Dunării, la mică distanță de Berzasca; spre est, pe mal este reprezentată ruina cetății notată cu “ruine”

SCHIȚĂ A ISTORIEI ȘI EVOLUȚIEI URBANISTICE

Cu toate că așezarea actuală este în fapt o modestă prelungire către est a Berzascăi (cu funcțiuni legate de transportul naval), preistoria și istoria antică relevă existența unei locuiri consistente. Se consemnează înșiruirea a câtorva așezări descoperite în diferite puncte: **confluența Văii Mosnic cu Sirinia, “La Cetate”, “Dumbrăvița”** (locuiri fortificate din Epoca Bronzului și Fierului) sau **pe malul Dunării** (unde se bănuiește existența unui castru roman). Ca și în cazul **sitului mănăstirii Sirinia** (dublat - menționat ca fiind și la Drenkova și la Cozla), pe baza consemnărilor din diferitele liste consultate, se pot bănui anumite confuzii de localizare și în legătură cu siturile preistorice, necesar de a fi reglementate arheologic.

Evul Mediu este mult mai sigur ca informație. Arheologic, sunt descoperite **pe teritoriul localității** urme de locuire și necropolă din **sec. VII-VIII**, apoi din **sec. IX-X** și în fine din **sec. XII-XIII**. Documentar, castrul regal și moșia Dranko (eventual fostă “Stă-

---

nilăuți”) sunt menționate în mai multe rânduri (1430, 1432, 1451, 1452), i se cunosc proprietarii, este localizată pe hărți și se menține ca sit arheologic până astăzi. Așezarea de alături capătă în sec. XVI statutul de târg (“Drynko oppidum”). Dranko se pare că era însoțită de o altă cetate nereperată pe teren și sigur, de o mănăstire documentată la mijlocul sec. XVI și continuând să existe până la sf. sec. XVII (situl ei este localizat), în ciuda faptului că așezarea dispărea cândva în același secol.

Perioada premodernă stabilește definitiv rolul acestui loc accesibil pentru navele fluviale, portul asociindu-se rapid găzduirii călătorilor și unor funcțiuni conexe. Astfel este menționat de cei doi călători de la mijlocul sec. XIX (William Henry Bartlett și Hans Cristian Andersen) care consemnează și faptul că mica așezare se transformase într-un orașel cu felurite dotări.

Un moment de glorie al Drencovei este întâlnirea celor trei suverani din zonă-Franz Josef, Carol I și Alexandru al Serbiei pentru inaugurarea canalului dunărean în 1890. Zona se va transforma treptat în sit industrial.

BIBLIOGRAFIE

- Anghel Gh., în “Apulum” 18, 1980, pag. 48
- Arhiva personală dr. Ioan Hațegan
- Bartlett William Henry, în *Le Danube illustré pour faire suite a Constantinople ancienne et moderne et au voyage en Syrie vues d’apres nature, dessinées par Bertelett*, edition française par Henri-Louis Sazerac, Paris, 1849
- Boleszny A., *Die Donau Cataracte bei Orsova*, 1874
- CIMEC - Repertoriul Arheologic Național - jud. Caraș-Severin - comuna Berzasca
- Csanki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában*, II, Budapest, 1913, pag. 35
- Engel P., *Temesvari és Moldovai szandzsak törökkori települései (1554-1579)*, Szeged, 1996, pag. 128
- Gheorghiu T. O., *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985
- Juan-Petroi C., *Călători străini prin Banatul de sud*, ed. Mirton, Timișoara, 1999
- Luca S. A., *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc - repertoriu*, ed. Altip, Sibiu 2006
- Pesty Fr., *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, Budapest, 1878, vol.I
- Petrovszky R., în *Banatica*, 3, 1973, pag. 371-373
- Suci. I.D., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I,II, București, 1967
- Tudor D., *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, pag. 66

- Trâpcea Th., în "Studii de Istorie a Banatului", 1, 1969

- Țeicu D., *Banatul montan în Evul Mediu*, ed. Banatica, Timișoara, 1998

O concluzie generală, globală, privind locuirea și funcțiunile anexe din această zonă a malului dunărean nordic, pune în evidență interesanta pulsație a așezărilor. Dacă în Preistorie marea lor majoritate se desfășoară spre apă (Dunărea fiind un atribut esențial al vieții și coeziunii umane), fenomenul prelungindu-se până disoluția Imperiului Roman (cu convulsiile caracteristice perioadei antichității târzii), în Evul Mediu, cu excepția așezărilor articulate unor funcții militare oficiale (Drencova, de pildă), comunitățile se retrag spre munte din firești necesități defensive. Abia către timpurile moderne, ele vor migra și popula din nou zonele favorabile dinspre Dunăre. Acest proces este detectabil (pentru primele faze) doar arheologic, la fel petrecându-se lucrurile și în Epoca Romană și Medieval-timpurie, când documentele nu sunt capabile să informeze asupra amplasamentelor sau altor caracteristici fizice ale așezărilor. Începând cu secolul XVIII, prin administrația habsburgică, informațiile devin nu numai mai exacte, ci pot fi corelate și localizate cartografic.

În acest gen de studiu, analiza cartografică este de primă importanță chiar pentru relevarea unor realități medievale târzii. Ele sunt surprinse de Ridicarea Josefină care, aici, precede aproape în toate cazurile, operațiunile de sistematizare însoțind militarizarea zonei. Prin urmare, corelându-se cele două hărți militare (prima - din cca 1770 și a doua - din cca 1865) se realizează o reconstituire exactă a proceselor urbanistice petrecute în secolele XVII-XIX, la care trebuie adăugate datele obținute arheologic. Cartarea care s-a realizat pentru comuna Berzasca conține toate aceste date și poate fi considerată cu un mare coeficient de siguranță. Este evident, pe de altă parte, că anumite informații trebuie verificate ulterior (în special arheologic), pentru un plus de exactitate, dar zonele susceptibile de a conține urme arheologice sunt deja cunoscute și marcate ca atare.

Ilustrația selectată pune în evidență, pe de o parte, raportul dintre cele două etape conținute de cele două hărți militare și, pe de alta, cartarea tuturor elementelor arheologice și urbanistice cunoscute, ca bază pentru reconstituirea evoluției istorice a habitatului local și pentru delimitările actualelor și viitoarelor monumente istorice.

În final, merită a fi numită componența grupului de lucru. Înafara celor doi arhitecți menționați la început: arh. Irina Băncescu, urb. peisagist Roxana Moldoveanu, soc. Simona Braniște, urb. Laura Nasui, urb. Andrei Deacu. Sunt persoanele care au colaborat și pentru elaborarea « Regulamentului Local de Urbanism al comunei Berzasca pe înțelesul tuturor. Identitate și dezvoltare în Parcul Național Porțile de Fier », sprijinit de Primarul Petre Furdui, finanțat de Consiliul Județean Caraș-Severin și publicat de editura ALTIP.

CIVILIZAȚIE ȘI ARTĂ ÎN ȚARA MOLDOVEI (SEC. XIV-XV)

Vitalie Josanu

Résumé

Les historiographes ont déjà accepté le fait que la civilisation roumaine médiévale – jusqu’au XVème siècle – se superpose sur un fond culturel byzantin solide. Ce fond s’est infiltré dans les couches les plus profondes de la population contribuant à la formation de la «culture populaire autochtone». Jusqu’au XVème siècle, au Pays de la Moldavie se remarque une séquence d’évolution artistique des régions périphériques nord-européennes, en transition du style romain vers le gothique. Tout de même, ce style – qui a été apporté par les colonisateurs saxons encouragés par les princes de Maramures et leurs compagnons, qui ont mis les bases de l’État situé à l’est des Carpates – présente des caractéristiques particulières.

À part les contacts avec les populations nord-européennes et malgré la documentation des relations économiques étroites avec les Italiens et les Arméniens, les traces artistiques dues à leur présence sont à peu près inexistantes. Ce phénomène est très bien analysé par l’historien byzantin Laonic Chacocondil, qui a trouvé que les Roumains et les Italiens sont semblables. L’Art de l’Italie jusqu’à la Renaissance est de facture et d’orientation byzantines. De la même manière, il faut percevoir la «pauvreté» des traits spécifiques laissés par les Arméniens sur leurs monuments restés encore en Moldavie. Il s’agit des groupements de colonisateurs arméniens qui ont migré dans la région de la Mer Noire après la chute de la Cilicie (Arménie Mineure) sous les coups des mameloukes égyptiens, à la fin du XIIIème siècle.

Cette population, située aux portes de Constantinople, s’est intégré dans la Moldavie stimulant l’augmentation du petit négoce, le développement du réseau urbain et la coagulation de l’État, de même que l’apparition d’un profile artistique spécifique.

Les Arméniens ciliciens, profondément influencés par les anciennes traditions de l’Asie Mineure, ont participé à la mise en évidence de l’art impérial byzantin – et surtout – ont imposé leurs traits culturels dans la région pontique où ils se sont réfugiés.

Încă din veacul VII, comerțul Bizanțului a fost organizat de venețieni iar din secolul XII la Dunăre își făceau apariția o serie de colonii reanimând viața economică levantină pe vechea osatură a cetăților romano-bizantine încă funcționale. Cu toate acestea, în spațiul românesc s-a constatat o prezență fluctuantă, de la o perioadă la alta, a anticității bizantine. Un hiatus s-a identificat între secolele VII-IX d. H., fapt explicat de scăderea bruscă a circulației monetare pe cuprinsul întregului imperiu, reducerea schimburilor comerciale, alături de predominanța preocupărilor agrare în economia

unor orașe din Balcani, Asia Mică și Crimeea¹. Până la cucerirea latină a Constantinopolului, comerțul pontic - în care erau antrenate ținuturile de coastă - a fost rezervat nevoilor populației Capitalei și Imperiului². Restricțiile de circulație și negoț - caracteristice vremii - au împiedicat dezvoltarea unei piețe energice și expansive iar semnele de revitalizare întârziu să apară și după impunerea monopolului venețian asupra comerțului bizantin, în urma cruciadei a IV-a. Mențiunile răzlețe - cum ar fi aceea a lui Ioann de Plano-Carpini - ale unor negustori constantinopolitani, cu nume italiene, la Kiev³, în prima jumătate a secolului XIII, nu pot fi privite ca o consecință a unei politici mult mai active în Marea Neagră și aceasta tocmai pentru că până la 1285/6 Veneția insistă să acorde prioritate debușeelor comerciale din Mediterana Orientală, în ciuda concurenței cu negustorii genovezi. Abia aceștia din urmă - alungați la 1257 din Accra și eliminați astfel din estul Mării Mediterane - aveau să contribuie nu doar la crearea efectivă a unui nou bazin comercial al economiei europene dar și la reorientarea principalelor artere de comunicație cu Orientul.

Procesul are la origini câteva momente cheie în care genovezii au avut un rol hotărâtor. Înainte de toate se înscrie tratatul genovezo-bizantin de la Nymphaion din 1261, în care Genova consimțea să participe cu efectivele proprii la restaurarea bazileilor la Constantinopol obținând în schimb asigurarea monopolului comercial în Marea Neagră⁴. Chiar dacă înțelegerea a putut fi înfăptuită și Mihail VIII Paleologul și-a ținut promisiunea, genovezii se pomeniseră într-un spațiu geografic pe care îl cunoșteau foarte puțin și într-un context politic mult schimbat în regiune, prin instaurarea controlului Hoardei de Aur asupra celei mai însemnate fâșii din litoralul de nord al Mării Negre, după invazia din 1241. Litoralul de sud-est, cu orașul Trapezunt - debușeul maritim al orașului Tabriz, marele centru comercial al Orientului - se afla sub suzeranitatea Ilhanatului Persiei, un alt imperiu mongol, aflat într-o rivalitate ireconciliabilă cu Hoarda de Aur⁵.

Abia peste aproape 30 de ani de la obținerea monopolului pontic, se constată brusc

¹ Dan Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, în SCIV, tom. 21, nr. 1/1970, București, p. 123; Al. Cebuc, C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, Ed. Științifică, București, 1967, p. 173.

² Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1988, p. 13, 116.

³ Ioann de Plano-Carpini, *Istoriya mongalov, imenuemyh nami tatarami*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Karpini>.

⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, Ed. Academiei Române, București, 1899, p. 45; Idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, în Idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 70; Gh. I. Brătianu, *Les Vénétiens dans la Mer Noire au XIVe siècle. La politique du Sénat en 1332-33 et la notion de latinité*, p. 32; George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Țările române și Italia până la 1600*, Ed. Științifică, București, 1972, p. 27; Ovidiu Cristea, *Veneția și problema Strămtorilor (1204-1308)* în SMIM, vol. XVII, Ed. Istros, Brăila, p. 98-99.

⁵ Șerban Papacostea, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre*, în SMIM, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 47; S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)*, în AIIA, XIX/1982, Ed. Academiei Române, Iași, p. 271. Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghishanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 123.

---

un avânt comercial nemaifântlnit, concomitent cu apariia unui mare numr de prime atestri documentare ale unor noi colonii n Pont. Aceast „ntârziere” este un indicator preios al multiplelor dificulti ntâmpinate i reflectă iscusina genovezilor de a deveni utili celor trei factori importanai de decizie n Marea Neagr: Imperiul Bizantin, Hoarda de Aur i Ilhanatul Persiei. Ceea ce explică acest fenomen se datorează unui parteneriat – foarte probabil nescris, n orice caz încă neatestat documentar – ntre negustorii genovezi i armenii cilicieni, care fuseseră nevoii să-și caute o altă patrie, după căderea Armeniei Mici sub loviturile sultanului Baybars al Egiptului, n 1285. Populaia armeană, cu mari negustori i meseriai, își găsise refugiu peste Marea Mediterană, n Cipru, Rhodos i - mai ales – peste Marea Neagră, n Trapezunt, Crimeea, alte colonii pontice genoveze i regiuni ceva mai îndepărtate ajungând până la Liov⁶.

Practic, acești vechi negustori - care odinioară controlau principalele debușee comerciale din Mediterana Orientală, mari intermediari ai afacerilor de la porile Bizanului - s-au strămutat împreună cu ntregul lor fond de relații i tradiții comerciale determinând devierea principalelor artere de negoț ale Orientului spre Marea Neagră. Negustorii genovezi i armeni⁷ au reușit să recreeze n alt spațiu o lume sensibil transformată de restricțiile comerciale ale sultanului Baybars al Egiptului, după expansiunea sa n vestul Anatoliei dar au avut i meritul de a deschide noi căi terestre cu participarea negustorilor din nordul Europei. Punile deschise veneau aproape concomitent cu valorile de migraie ale negustorilor i meștesugarilor saxoni n centrul i sud-estul Europei contribuind la renașterea vieții urbane i la stabilirea unor afaceri de intermediere sau chiar desfacerea propriilor produse ntr-o regiune ce trebuia să conecteze bazinul economic al Hansei - de care se desprinseseră - cu noul mediu n care s-au așezat. Departe de a fi epuizat acest subiect, trebuie precizat că circulaia mărfurilor i a negustorilor de diverse neamuri presupune i circuitul cultural, schimbul de experiență, tehnici i tradiții⁸. Podoabele, veșmintele, obiectele de cult, uneltele, armele, ceramica i alte produse de uz casnic comercializate pe piețele Moldovei reprezentau – prin ele însele – produse culturale.

Sistemul colonial creat de genovezi n Marea Neagră a contribuit la nașterea unei sinteze culturale - nemaifântlnită n asemenea parametri, comparabilă poate doar cu

---

⁶ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ediie îngrijită de Adrian Angheliescu, București, 1981, p. 183; Idem, *Negoțul i meștesugurile...*, p. 69-70; Idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, 1966, p. 16-17; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 47; Virgil Ciocâltan, *op. cit.*, p. 86-89, 139.

⁷ Alexandru Naum avea dreptate atunci când se arăta circumspect față de potențialul artistic al Armeniei, capabil să influențeze n mod hotărâtor arta bizantină, Al. Naum, *Istoria Artei: de la începutul creștinismului până n secolul al XIX-lea*, vol. II, *Vechea artă creștină n Răsărit*, Iași, Tipografia „Presa Bună”, Iași, 1937, p. 204-205 tocmai pentru că a fost minimalizat rolul Armeniei Mici, Ciliciene. Istoricii Gr. Avakian *Inscripțiile armenesti din Cetatea-Albă*, n *Revista Istorică*, an. IX, nr. 7-9, iulie-septembrie 1923, pp. 123-136 i H. Dj. Siruni *Cronica armenilor n Țările Române*, reproducă pe site-ul <http://arevahar.wordpress.com/2008/09/06/cronica-armenilor-din-tarile-romane-h-dj-siruni-2/> au avut contribuții notabile n sensul suprasolicitării rosturilor Armeniei cauziene n istoria românilor n raport cu Armenia ciliciană. A se vedea n acest sens, Viada Arutjonova-Fidanjan, *The Armenians*, n *History of Humanity*, vol. IV, UNESCO, London, 2000, p. 252-253.

⁸ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 193-195, 319; Em. Condurachi, R. Theodorescu, *Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (I)*, n *RI*, tom 34, nr. 1, București, ianuarie 1981, pp. 5-33.

„protorenașterea” din Sfântul Imperiu romano-german din vremea împăratului Frederic II de Hohenstaufen (1220-1250)⁹ –, a unor tradiții și moșteniri artistice înfrățite¹⁰ dar așezate deja pe pante proprii de particularizare.

Corăbiile negustorilor au țesut o civilizație pontică ce se alimenta din vechea moștenire, „de curte”, a Imperiului Roman de Răsărit, la fel de mult după cum își trăgea seva din arta sasanidă a Asiei Mici sau prolificile curente izvorâte la poalele Munților Caucaz, care continuaseră să se dezvolte, în afara mediilor aulice, ca o expresie a „artei populare”. Până la Renaștere, cele trei republici prezente în Marea Neagră - Veneția, Genova și Pisa – au fost destul de apropiate de aria culturală a Bizanțului¹¹, ceea ce explică nu doar capacitatea extraordinară de adaptare a acestora la mediul creștin-răsăritean, ci și – pe undeva – dificultatea sesizării unor influențe specifice. Este remarcabilă, în acest sens, observația istoricului bizantin Laonic Chalcocondil despre asemănarea dintre români și italieni nu doar prin limba vorbită, ci „și în celelalte privinți și în felul de viață obișnuit și folosesc încă și astăzi aceleași arme și aceleași veșminte ca romanii”¹². Deși greu sesizabile din punct de vedere arhitectural, influențele italiene – văzute mai ales prin arta Renașterii în care s-au remarcat meșterii Italiei – pot fi distinse prin produsele de lux, accesibile elitelor. De aceea nici nu au reușit să pătrundă adânc până în mediile mai paupere, nevoite a rămâne fidele artei populare.

Aceleași dificultăți distinctive au fost exprimate și în cazul comunității armene așezate în majoritatea târgurilor moldovenești. S-a estimat că Suceava a fost principalul centru al armenilor din Țara Moldovei, pe întreg parcursul evului mediu¹³ și există suficiente indicii în acest sens: cu mahala armenescă la sf. sec. XIV, cu un voit armenesc, o colonie atât de numeroasă, încât la 1401 episcopul armean Ohanes a venit aici să-i organizeze¹⁴. La 1608, aici era consemnată existența a trei biserici și două mănăstiri (Zamca și Hagigadar), situație neschimbată până în prezent¹⁵. Cu toate acestea, arheologii constată cu surprindere lipsa unor urme de cultură materială *specific* armenescă – cu excepția ceramicii de import adusă din Armenia - în straturile corespunzătoare sf. sec. XIV-XV. Aceeași observație se desprinde și pe baza arhitecturii religioase a armenilor

⁹ Răzvan Theodorescu, *Cultură și civilizație europeană*, Ed. Fundației România de mâine, București, 2003, p. 39-42.

¹⁰ Viktor Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, vol. I, București, 1980, p. 43, 56; Emanoil Băbuș, *Iconografie bizantină și aniconism islamic*, în *Cinstirea sfințelor icoane în ortodoxie. Retrospectivă istorică, momente cruciale de stabilire a teologiei icoanei și de criză majoră*, Iași, 2008, p. 113-118.

¹¹ *Ibidem*, p. 56-57. Un prim semn al eliberării de canoanele clasice ale picturii bizantine poate fi remarcat la pictorul florentin Cimabue-Cenni di Pepo (1240-1302), profesorul lui Giotto, conferind figurilor sale mai mult realism și mobilitate, vezi Anton Despinescu, *Cultul icoanelor în biserica Occidentului*, în *Cinstirea sfințelor icoane în ortodoxie*, vol. cit., p. 316.

¹² *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. IV, *Scriptores et acta Imperii Bizantini saeculorum IV-XV*, (în continuare, FHDR, IV), publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, Ed. Academiei Române, București, 1982, p. 455.

¹³ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceaușu, *Să nu dăruim dacă nu știi să zidești (contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388-1988)*, Rădăuți-Iași, 1991, p. 207.

¹⁴ *Ibidem*, p. 32, 38.

¹⁵ *Ibidem*, p. 207.

---

din Suceava. Și anume: edificiile lor „sunt construite după modelele moldovenești *lipsind orice urmă de influență armenescă la monumentele armenesti*” (subl. V. J.), cu excepția unei singure diferențe privind modul de dispunere a naosului¹⁶. S-ar adăuga aici și soluția de sprijinire a bolților – pe coloane – preluată din Serbia și modificată la noi după modelul armean, prin folosirea pandantivilor.

Cum s-ar explica un asemenea fenomen? Probabil că este vorba și aici despre sinteza culturii materiale – care se petrecea concomitent la nordul Mării Negre – finalizată ceva mai devreme de finele veacului XIV, astfel încât certitudinea prezenței la Suceava a armenilor să nu poată fi surprinsă arheologic. Nu este exclus desigur ca o parte dintre vestigiile considerate „românești” să fie în realitate armenes sau – cel mai probabil – să fie vorba deja despre conturarea unui fond cultural omogenizat la finele sec. XIV-XV.

Dacă mileniul întunecat – caracterizat de migrații și mari bulversări sociale – a provocat barbarizarea lumii occidentale, altfel spus o „uitare” a moștenirii romane, Imperiul Roman de Răsărit s-a dovedit un tezaurizator fidel. Stilul romanic, a cărui perioadă de înflorire este cuprinsă între începutul secolului XI și jumătatea secolului XII, reprezintă – mai ales în arhitectură – o palidă tresărire de orgoliu a civilizației europene din Apus, puternic ruralizată, față de modelele creștinătății orientale. Este o combinație stângace între imitația sau re folosirea vechii moșteniri a antichității romane cu unele teme orientale și vocabularul ornamental al normanzilor, cuprins în stereotipuri bizantine. Ceea ce îl făcea să exclame pe Henri Focillon că aceste diversități „constituie mai degrabă un mozaic decât un stil”¹⁷. A avut însă capacitatea de a prefața – de această dată în plan artistic – Marea Schismă religioasă dintre Orient și Occident, petrecută între 1048 și 1054, vreme ce corespunde și ultimelor clipe de apogeu ale stilului romanic în Apus. Desigur, fenomenul nu constituie o banală coincidență istorică, ci dimpotrivă. Cei care au avut un rol activ în provocarea rupturii religioase, respectiv capetele încoronate și mediile bisericești, au fost și principalii comanditari ai produselor artistice ale vremii. Și nu doar comanditari ci, în mare măsură, decidenți în materie de gust. Din această perspectivă, stilul gotic – născut în arta Apusului după Marea Schismă – se distinge ca un nou curent identitar, cu o sete remarcabilă pentru originalitate, manifestată cu autoritate în regiunile de nord ale Europei, în mediul franco-german. Astfel, se înălțau spre văzduh marile catedrale – simboluri ale medievalității – într-o concurență revendicativă vădită, și nu doar artistică, față de întâietatea Bizanțului în lumea creștină.

Constantinopolul a fost pentru mult timp – din secolul V până în veacul XIV – centrul spre care năzuiau creștinii însetați de cunoaștere. Aici, ca într-un veritabil creuzet cultural al vremii, vechile însușiri ale omenirii sintetizate de Imperiul Roman căpătau amprenta și perfecțiunea celor mai diverse și novatoare descoperiri. Marele merit al civilizației levantine este nu doar acela de a fi păstrătoarea vechilor experiențe ale antichității, ci flexibilitatea de a prelua fără complexe soluțiile altora – generate în cea mai mare parte de milenara tradiție a Orientului Apropiat –, într-o rețetă plină de ingrediente autohtone, retransmisă apoi peste tot ca un produs „elitist”. De la căderea

¹⁶ *Ibidem*, 209; Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iași, 1996, p. 57-58.

¹⁷ Henri Focillon, *Arta Occidentului. Evul mediu romanic*, vol. I, trad. Irina Ionescu, Ed. Meridiane, București, 1974, p. 47.

Fig. 1 a. Ghiveci cu flori, ștergar Girov (după E. Florescu)

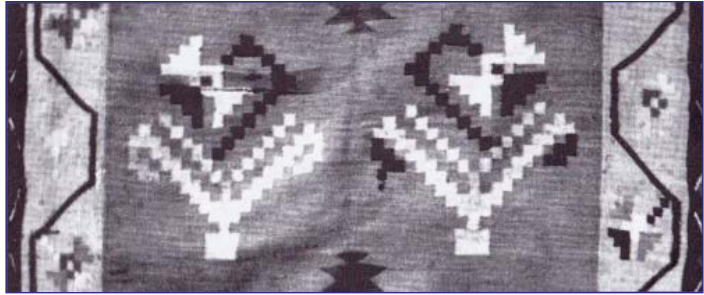

Fig. 1 b. Ghiveci cu flori, scoarță Văratice (după E. Florescu)

Imperiului Roman de Apus până în secolele XI-XII, concomitent cu apariția universităților medievale occidentale și ridicarea masivelor catedrale gotice, Occidentul își revenea din amnezie grație canoanelor bizantine. Arta „bunului gust” era de factură și după model constantinopolitan¹⁸.

Aflată aproape de Bizanț și în contact permanent cu Constantinopolul, civilizația italiană a crescut în fașă bizantină și a reușit, în secolul XV, să dea o replică fatală goticului rece și masiv din nordul germanic, față de care s-a arătat destul de rezervată. A sedus lumea cu vechile repere de frumusețe ale clasicismului greco-roman, renăscute sub colbul ridicat de tăvălugurile nomade dar și de sub mantia aspră a transcendentalismului sfios, aruncată de pe malurile Bosforului. Imperiul Latin instituit de occidentali la Constantinopol după 1204 și lăsat sub controlul efectiv al Veneției nu putea produce transformări radicale asupra culturii materiale a Romanei și aceasta chiar dacă negustorii *frânci* îi înlocuiseră pe cei levantini în comerțul regional. Explicația constă în faptul că la nivelul veacului XIII venețienii, genovezii, pisanii, ragusanii, florentinii erau la rândul lor puternic înrâuriți de Bizanț¹⁹; pentru italieni, apelul la tradițiile Constantinopolului însemna un adevărat recurs la nobilele rădăcini. Izvoarele istorice bizantine rețin că, după cucerirea latină a Constantinopolului, în afară de moaște, venețienii au încărcat pe corăbiile lor „icoanele mari și mici și odoarele și potirele sfinte de la Aghia Sofia și din alte schituri și mănăstiri.

Au luat, încă, evangheliarele și cărțile de erau scrise în toate graiurile pământului și amvonul de argint poleit cu aur, policandrele de argint și Sfânta Cruce, de o adusesse acolo Constantin Împăratul cel Mare, la vremea când făcuse război cu Maximian.

Au mai luat icoana cea frumos zugrăvită de Luca Evanghelistul (*icoana Maicii Domnului*, n. V. J.) și coroanele, pe care le purtaseră împărații.

Spunem, dar, una peste alta, că au luat tot ce au aflat la Aghia Sofia și la Biserica Evanghelistului Marcu²⁰. Prin urmare, această spoliere propriu-zisă a Constantinopolului

¹⁸ André Scobeltzine constata că „în epoca romanică, cele mai neînsemnate miniaturi sau țesături brodate importate din Orient sau Spania și adunate în tezaurul bisericilor aveau în ochii artiștilor o valoare exemplară, prin simpla lor vechime, și condiționau propriile lor posibilități de invenție », André Scobeltzine, *Arta feudală și rolul ei social*, trad. Cornelia Referendaru Șerbănescu, Ed. Meridiane, București, 1979, p. 74-76.

¹⁹ Julia De Wolf Addison, *Art and Crafts In The Middle Age*, 2006, p. 223-224.

²⁰ Matei al Ciprului, *Șiragul Mărgăritarului sau Hronicul Împăraților creștini ai Bizanțului*, tradus din limba

Fig. 2 a. Casa din com. Horia jud. Neamț

Fig. 2 b. Ghiveci cu flori la o cișmea de la Mănăstirea Sihaătria Neamț

este în același timp și o mărturie directă a unui import cultural, episodic dar însemnat. De remarcat aici că venețienii apreciau mult produsele culturale bizantine, căutate și bine prețuite în întreaga lume creștină. Totodată nefiind vorba despre o distrugere ci, dimpotrivă, aceste odoare adunate și duse în Italia – așa cum mult mai târziu, într-un alt context, proceda și Napoleon, Împăratul Franței – urmau să consolideze prestigiul social al familiilor venețiene destinate și să constituie modele de urmat. Produsele artistice care împodobeau și dădeau măreție Bizanțului erau percepute ca valori autentice și orice apropiere sau asemănare se bucura de apreciere.

Arta lombardă, care se confundă cu arta decorativă bizantină din veacurile XII-XV, este considerată, în realitate, o continuatoare fidelă a acesteia jucând un rol de căpătâi în Balcani în veacurile XIV-XV, când arta levantină traversa o perioadă de declin²¹. Dobândind monopolul în Marea Neagră după tratatul de la Nymphaion din martie 1261, genovezii, așezați inițial în cartierul constantinopolitan Pera, au devenit cei care au difuzat cu o intensitate sporită lumina emanată de orașul basileilor. Capacitatea de integrare uimitoare pe care genovezii au dovedit-o în regiunile identificate geopolitic și istoric cu părțile orientale ale Imperiului Roman de Răsărit trădează faptul că acestea erau percepute ca „ape” pe care reușiseră să navigheze tot atât de bine precum pe cele aflate în apropierea coastelor natale.

Dacă în cazul picturii sau sculpturii, ruperea Italiei de Bizanț pare din ce în ce mai vizibilă încă din secolul XIV, în ceea ce privește arhitectura – mai ales cea militară – canoanele constantinopolitane continuă să-și păstreze autoritatea²², până la victoria

---

greacă în limba arabă de Macarie, Patriarhul Antiohiei, transcris de Paul de Alep, tradus din limba arabă în limba română, prefață și note de dr. Dumitru Chican, Bârda, 2009, p. 259.

²¹ Spiridon Cegăneanu, *Ceva despre proveniența și arta vechilor noastre argintării*, în *BCMI*, an IV, București, 1911, p. 29; N. Ghica-Budești, *Artele minore, bizantine și romane*, în *BCMI*, an XXX, Vălenii-de-Munte, 1937, p. 168.

²² C. Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, Ed. Mușatinii, Mănăstirea Putna, 2003, p. 269-270; G. Diels, *Antičnaja tehnika*, în *X Legio* 1.5, 2005, <http://www.xlegio.ru/pubs/diels/artillery2.htm>; Randall Storey, *Technology and Military Policy in Medieval England, c. 1250-1350*, London, 2003, <http://medievalhistory.mysite.wanadoo-members.co.uk/>; Dmitrij Uvarov, *Srednevekovye metatel'nye mašiny*, în *X Legio*, 1.5, 2005, <http://www.xlegio.ru/>

Fig. 3 Cetatea Alba

Fig. 4 Chetrosu

Fig. 5 Soroca

Fig. 6 Telec Bicazu Ardelean

artileriei în fața masivelor ziduri de piatră, petrecută la finele lui mai 1453. Prin urmare, deși inițiativa de împrejmuire a coloniilor cu ziduri fortificate le aparține genovezilor, proiectele au fost puse în aplicare apelându-se la cunoștințele constructorilor și tehnicienilor levantini. Situația este similară în cazul cetăților ridicate de cruciați în „locurile sfinte” fiind preferate experiențele bizantinilor în domeniu, nu doar pentru că îi cunoșteau pe adversarii arabi mai bine sau că ar fi fost cei care știau să aplice tehnici demult uitate, ci și pentru că erau experimenterii recunoscuți. În același context, în oștile medievale italiene și-au făcut loc echipamentul și tehnicile de luptă ale arcașilor musulmani, fapt datorat nu doar participării comerciale și militare active în Cruciade, cât și prezenței active a italienilor în Orientul Apropiat. Creșterea importanței arcașilor, și în special a arbaletierilor, a determinat folosirea armurilor grele pentru cavaleri și a zalelor pentru

pedestrași. Genova și Pisa, grație contactelor cu Orientul Apropiat, au produs primii specialiști arbaletieri²³.

În Țara Moldovei, se poate constata o coexistență armonioasă a marilor curente artistice din Marea Neagră într-o ambianță arhitecturală a goticului adus din Europa septentrională și modelată într-o formă autohtonă, ce păstrează cu înverșunare legături și cu modelele arhitecților Sfintei Sofii. Frescele bisericilor noastre, ce exaltă Divinitatea

artillery/diu/medieval_artillery2.htm.

²³ David Nicolle, *Italian Medieval Armies 1300-1500*, Osprey Publishing Ltd, Oxford, 1983, p. 5.

- dezvăluită vulgului în chipuri umane transcendentalizate²⁴ - fac totuși să triumfe canoanele picturii oficiale bizantine. O întregă teologie, strânsă cu meșteșug într-o icoană²⁵, așteaptă să fie decriptată de mulțimea credincioșilor aidoma marilor adevăruri biblice lăsate prin pildele Mântuitorului, pentru a fi însușite prin puterea revelației.

Goticul, care se dezvoltă în spațiul românesc cu noi expresii de originalitate purtând denumirea generică de „gotic târziu”, este principalul curent de origine occidentală vizibil prin monumentele datate în veacurile XIV-XV. Denumirea este mai mult convențională, în fapt, reprezintă - la origine - un „implant” în spațiul românesc al secvenței unei perioade de trecere de la stilul romanic la cel gotic, petrecut în mediile artistice și geografice periferice ale Europei septentrionale. Personalizarea stilului gotic în arhitectură a fost identificată la mijlocul secolului XII²⁶, însă va trebui înțeleasă aici identificarea începutului unui fenomen, petrecut în marile centre ale Franței dar care nu s-a generalizat spontan în toată lumea catolică. Dimpotrivă, istoricul Jean Gimpel atrage atenția asupra unei stagnări a dezvoltării arhitecturii la finele veacului XIII²⁷, punct de reper cronologic ce ar putea caracteriza un spațiu european mult mai vast. În Germania, de exemplu, arta romanică a persistat până în secolul XIII iar în Italia și Spania mediteraneană chiar mai târziu²⁸. Acesta pătrundea la români odată cu începuturile perioadei de coagulare statală și era împământenit grație afluxului de populație germană²⁹ rodind mai ales în arhitectură. Nu putea fi vorba, desigur, despre artizanii și meșterii sași de primă mână, pentru că aceștia erau căutați, apreciați și bine plătiți în mediul lor originar, astfel încât nu aveau motive pentru a refuza să se deplaseze spre alte țări necunoscute și nefamiliarizate cu mesajul lor artistic. Avantajul celor veniți era însă acela de a fi mai receptivi să preia, să aplice și să experimenteze soluții noi, ceea ce – măcar pentru Țara Moldovei – a individualizat stilul într-o înfățișare reușită.

De notat aici și o anumită particularitate „geografică” a răspândirii tradițiilor sașilor în Țara Moldovei, în sensul că Țara de Sus, este cel mai puternic înrăurită, în raport cu Țara de Jos. Goticul moldovenesc, în toată splendoarea sa, poate fi admirat cu precădere tocmai între limitele Țării de Sus: la Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Neamțului³⁰,

²⁴ Viktor Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, vol. I, București, 1980, p. 74; Tudor Teoteoi, *Modelul icoanelor „nefăcute de mână omenească” în iconografia sfinților noi*, în *Cinstirea sfințelor icoane...*, vol. cit., p. 176, 195.

²⁵ Arhim. Luca Diaconu, *Icoana Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț – cea mai frumoasă operă bizantină de tip hodighitria cunoscută*, în *Cinstirea sfințelor icoane în ortodoxie...*, vol. cit., p. 297-304; Gabriel Roman, *Chipul îngerului în teologia și arta bizantină*, în *Cinstirea sfințelor icoane în ortodoxie...*, vol. cit., p. 155-157.

²⁶ André Scobeltzine, *op. cit.*, p. 220; Jean Gimpel, *Constructorii goticului*, Ed. Meridiane, București, 1981, p. 19.

²⁷ *Ibidem*, p. 20.

²⁸ Henri Focillon, *op. cit.*, p. 38.

²⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, în Idem, *Opere economice*, vol. cit., p. 476; Idem, *Istoria comerțului cu Orientul*, în Idem, *Opere economice*, vol. cit., p. 361-362; Răzvan Theodorescu, *Bizant, Balcani...*, p. 316.

³⁰ Din păcate, recenta restaurare a Cetății Neamțului prezintă unele reconstituiri arhitectonice cel puțin discutabile la nivelul interioarelor. Dintre acestea, poate fi evidențiat rezultatul final al restaurării „Sălii de Sfăt și Judecată”, unde în locul boltirii în arce dublouri, cum era sugerată anterior de urmele de cărămidă de pe parament, încăperea a căpătat o boltă cu penetrații, caracteristică barocului. Asupra acestei soluții, apreciată drept anacronică și atipică pentru Moldova, a atras atenția Adrian Andrei Rusu, *Cetatea Neamțului în haine noi*, 2009, http://www.cetati.medievistica.ro/pagini/Intre%20ziduri/texte/Neamt_Rusu/Neamt.htm.

Cetatea Hotinului, reconstituiri arheologice ale cetății Șcheia, bisericile și mănăstirile bucovinene, nemțene și – în general - ctitoriile voievodale, înălțate din piatră.

Fenomenul poate fi explicat nu doar printr-o eventuală contribuție a sașilor, disproporționată la nivelul întregii țări, ci tocmai prin faptul că, în marea lor majoritate, monumentele avute în vedere constituie investiții ale puterii centrale, ai cărei exponenți constituie – la rândul lor – un „element de import”. Împreună cu grupul de oameni care i-a însoțit pe voievozii descălecători – al căror aflux continuu spre Țara Moldovei este atestat de cronicari, începând cu Grigore Ureche, documentele medievale, călătorii străini și alte indicii istorice oferite de toponimie, antroponimie, arheologie etc. – la răsărit de Carpați au pătruns și elementele de cultură străine.

Dinastia mușatinilor pare să fie „responsabilă” de ridicarea primelor construcții din piatră în Moldova și – pentru că la fața locului locuințele, bisericile, fortificațiile erau ridicate din lemn și pământ – piatra a trebuit să fie „îmblânzită” de meșteri, care aveau deja experiență în acest sens. Cele mai vechi monumente cunoscute în Moldova – aici obiectivele de primă referință sunt cetățile de la Suceava, Neamț, Hotin, Biserica *Sf. Nicolae* de la Rădăuți – indică și asupra originii meșterilor-zidari care au participat la eforturile constructive ale voievozilor noștri. Extinderea treptată a controlului voievozilor mușatini în spațiul dintre Carpați și Nistru, cu atât mai mult atingerea Mării Negre și a gurilor Dunării, unde ființau puternice fortificații de tradiție bizantină - cum sunt cele de la Cetatea Albă, Chilia-Lycostomo, la care se adaugă în vecinătate Noviodunum (Vicina), Enisala, cetatea de la Păciul lui Soare - a determinat atenuarea trăsăturilor inițiale ale arhitecturii goticului „moldovenesc” inițial.

A contribuit la acest proces și transferul scaunului episcopal de la Cetatea Albă la Suceava, foarte probabil similar modului în care același fenomen a avut drept efect abandonarea limbii latine – preferată în Transilvania³¹ - în favoarea slavonei³², ca limbă de cancelarie. Deși abia începând cu vremea lui Alexandru cel Bun se poate spune că deținem un fond documentar ceva mai consistent, trebuie atrasă atenția asupra faptului că primul document moldovenesc și singurul cunoscut de la Petru I (cca. 1375 - cca. 1391) a fost redactat în latină – adoptată de lumea catolică -, în timp ce, odată cu Roman I (cca. 1391 - cca. 1394), s-a folosit slavona³³. Întâmplător sau nu, transferul scaunului de episcopie - împreună cu vlădica Iosif - de la Cetatea Albă coincide nu doar cu abandonarea limbii latine în cancelarie, ci și cu întreruperea programului de investiții militare al puterii centrale, pentru a se dedica ctitoriilor bisericesti din piatră³⁴.

Chiar dacă la nivelul elitelor politice care au pus bazele Țării Moldovei se constată unele afinități spre arta gotică³⁵, societatea medievală românească rămânea

---

³¹ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 258.

³² FHDR, IV, p. 271. În actele Patriarhiei constantinopolitane episcopul Iosif este numit “episcop sârb” – adică de limbă slavă - și se afirmă că a fost hirotonit de mitropolitul Haliciului.

³³ Probabil și ca un gest prin care Patriarhul ecumenic ar fi trebuit să se încredințeze că Țara Moldovei dorea să rămână în aria ortodoxiei netezindu-se astfel și calea spre ridicarea anatemei.

³⁴ O analiză utilă în acest sens este întreprinsă de Costică Asăvoaie, *Priorități în programele de construcții ale domnilor moldoveni până la începutul secolului al XVI-lea*, în *Buletinul „Ioan Neculce”* (serie nouă), vol. I, Iași, 1995, pp. 3-9.

³⁵ Trebuie precizat aici, totuși, că bisericile din Moldova, încadrate în așa-zisul „gotic târziu” sau

fidelă Bizanțului, legătură mult întărită de biserică. Moda și tabieturile de curte se pliau după stilul împăraților bizantini³⁶. Vestimentația a încremenit în aceleași tipare pe care le păstrează preoții ortodocși, Biserica adăugând la aceasta portul pletelor și bărbilor lungi³⁷ iar de la nomazi era împrumutat caftanul, ce pătrundea în vestul Europei abia prin secolul XV³⁸. În veacurile XIV-XV, schimbul de idei are loc în Moldova și Țara Românească în special prin filiera pontică, cu principalele focare din Constantinopol și Caffa. Constantinopolul, devenit Istanbul, rămânea să influențeze eticheta de curte la românii din afara arcului carpatic și după cucerirea otomană a Mării Negre. Decorația interioară a lăcașurilor de cult ortodoxe degajă o moștenire a vechilor tradiții bizantine³⁹.

Contactul cu moda Occidentului, ce cunoștea între timp extravaganțele barocului, clasicismului și mai ales rococo-ului, era reluat destul de târziu de generația „pantolonarilor” de la 1848⁴⁰, cu toate picanteriile acestui proces întruchipate de ‘coana Chirița a lui Vasile Alecsandri. Generația pașoptiștilor a reușit totuși să pună capăt monopolului curții de la Istanbul – puternic accentuat de domniile fanariote - asupra modei, tabieturilor și gândirii boierimii moldovene și valahe.

Este dificil a delimita o anumită zonă de influență preponderent occidentală de cea mai mult fidelă tradițiilor bizantine, remarcate la nivelul Țării Moldovei pentru perioada secolelor XIV-XV, tocmai din cauza unei evoluții firești a civilizației românești până în prezent și a unui amalgam de populație. Cronicarii moldoveni și o serie întregă de documente atestă permanente colonizări la răsărit de Carpați, prin migrație internă și externă până în pragul secolului XIX. Această roire a contribuit, în mod inevitabil, și la estomparea unor anumite caracteristici specifice și la o oarecare tendință de uniformizare

„moldovenesc”, reprezintă de fapt o sinteză foarte reușită, cu o particularitate aparte, a arhitecturii romanice (de remarcat aici aspectul turelor, masivitatea elevațiilor, golurile încă nu triumfă asupra plinului, golurile vitrate sunt de dimensiuni modeste, edificii relativ scunde; cel mai elocvent model este Biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, ctitoria lui Bogdan I, care a influențat pentru mult timp arhitectura de cult în mediile rurale), goticului (modul de rezolvare a boltirilor; decorul ancadramentelor și portalurilor; prezența contraforților) și arhitecturii populare românești din lemn (absența tansseptului, multiplicarea punctelor de împingere de la baza turelor, la care ar trebui adăugate preferința pentru planimetriile dreptunghiulare la biserici sau mixte - dreptunghiular pe exterior și trilobat pe interior -, absidele fiind adâncite în miezul zidăriei, forma acoperișului). Planul treflat în varianta triconcului este de origine bizantino-sud-dunăreană și apare în Moldova la Biserica Sf. Treime din Siret - din a doua jumătate a secolului XIV - cu o răspândire largă în vremea lui Ștefan cel Mare. Influențele artei bizantine își fac simțită prezența în această sinteză moldovenească nu doar prin planimetrie, ci și prin utilizarea cupolelor, modul de sprijinire a bolților, care la noi capătă o nouă adaptare. Este sinteza produsă într-o regiune de contact și care – după cum se vede și din evoluția artelor minore, cu exemplare gen cădelnițele de la Tismana și Cozia, produse la Ragusa (Sp. P. Cegăneanu, *Din odoarele bisericesti ale Muzeului Național*, în *BCMI*, an III, București, 1910, p. 1-3) – avea loc într-un areal destul de vast.

³⁶ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, p. 126.

³⁷ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 321; Cătălin Dumitru, *Bizanț-fastul ostentativ*, în *România literară. Almanah*, București, 1988, p. 34.

³⁸ H. Nichifor, *Evl mediu-evul castității*, în *România literară. Almanah*, București, 1988, p. 36; Lucian Vlădescu, *Costumul feeric*, în *România literară. Almanah*, București, 1988, p. 46.

³⁹ Al. M. Zagoritz, *Sfeșnice românești și candelabre italiene. Origini și caractere*, în *BCMI*, an III, 1910, București, p. 16; Sp. Cegăneanu, *Ceva despre proveniența...*, p. 30.

⁴⁰ Tiberiu Oprea, *Costumul baroc*, în *România literară. Almanah*, București, 1988, p. 69; Mihai Stoica, *Costumul rococo*, în *România literară. Almanah*, București, 1988, p. 76-77.

Fig. 7. Detaliu, Telec Bicazu Ardelean

culturală. În același timp, regiunile din stânga Nistrului și din jumătatea de sud a Moldovei au avut cel mai mult de suferit din cauza invaziilor și conflictelor militare fiind poziționate în regiuni cu puține păduri. Un trecut cu experiențe destul de tragice – având în vedere că pentru multă vreme regiunea a fost devastată de raidurile tătarilor din Bugeac sau din Crimeea – a lăsat urme adânci în ceea ce privește atitudinea față de estetic cedând natură strict uzuală. Aceleași forme de manifestare pot fi observate în cazul civilizației din perioada migrațiilor, când se evidențiază degradarea calitativă a producției ceramice și a calității vieții⁴¹.

De cele mai multe ori, nevoia de culegere a indicilor comparative poate fi satisfăcută în regiunile cele mai stabile, chiar dacă s-ar încadra mai mult ariilor de influență nordică. Linia de contur avută în vedere aici ar putea fi trasată imaginar, în funcție de principalele construcții din veacul XIV – XV, care trădează influența stilistică a goticului. Altfel spus, este vorba despre regiunile Hotinului, Dorohoi, Botoșani, Suceava, Iași, Neamț, cu unele interferențe la Roman, Vaslui, Bacău și, probabil, Bârlad. Acestea sunt și regiunile unde s-au concentrat cele mai multe investiții ale autorității centrale în veacul XV dar și nucleul cel mai bine apărat în vreme de război, fiind însăși „inima” Țării Moldovei. Acest spațiu a cunoscut mai multă stabilitate, cu creșteri demografice însemnate față de restul teritoriului Țării Moldovei. Totodată, aici sunt concentrate cele mai multe, mai bogate și mai vechi biserici și mănăstiri, acestea fiind și principalele teaurizatoare ale moștenirii noastre cultural-artistice. Deși lăcașurile de cult din piatră au înfățișarea rece, răsădită la noi, a secvenței de interferență provincială romano-gotică, interiorul lor, tipicul,

Fig. 8. Piatră de mormânt Chilia (după N. Iorga)

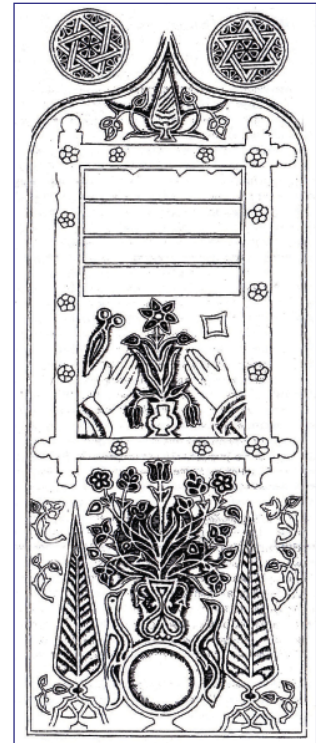

Fig. 9. Piatră de mormânt Caffa

⁴¹ Rocsana Josanu, Vitalie Josanu, *Contribuții privind evoluția populației și a așezărilor medievale românești de la răsăritul Țării Moldovei. Studiu de caz asupra satului Chetrosu, jud. Soroca*, Ed. Demiurg, Iași, 2006, p. 60-61.

Fig. 10. Ceramică de la Cetatea Alba

Fig. 11. Tipar pentru presat
casul, Vrancea

încărcătura spirituală, cultura materială moștenesc trăsăturile calde ale artei bizantine. Prin intermediul bisericii, influențele civilizației bizantine au pătruns mult mai rapid în mijlocul populației decât stilul importat de mediile aulice, acesta din urmă colportând și un important mesaj simbolic, cu rolul de a sublinia statutul social al comanditarilor.

Moldova centrală și Meridională nu prezintă caracteristici unitare, reflecție nu doar a etapelor diferite de integrare în trupul Țării Moldovei dar – pentru mai devreme – accentele diferite ale stăpânirii Hoardei de Aur, mai contrastante în regiunile de stepă (Orhei, Costești, Cetatea Albă, Chilia) și foarte slabe sau pur nominale în cele împădurite. În acest areal chiar, Cetatea Albă și Chilia nu au făcut parte din organizarea ținutală a Țării Moldovei și nici nu au fost componente ale Țării de Jos, ulterior – alături de Tighina - au fost transformate în raiale. În călătoria sa din 1421, pe un itinerariu în stânga Prutului până în apropiere de Chilia, unde l-a întâlnit pe Alexandru cel Bun, călătorul francez Guillebert de Lannoy relatează că a traversat „mari întinderi pustii”⁴², adică puțin populate. Întinse suprafețe din regiunile de stepă ale Cuboltei și ale Bugeacului au fost colonizate destul de târziu în intervalul secolelor XVI-XIX, cu populație, de cele mai multe ori românească, însă din spații culturale foarte eterogene (Muntenia, Transilvania)⁴³.

Regiunile sudice din dreapta Prutului au fost de asemenea slab populate și văduvite de o politică economică activă a puterii centrale. Au fost ocolite de principalele artere comerciale ale Țării Moldovei, care făceau legătura între porturile Chilia și Cetatea Albă cu Transilvania, prin Adjud sau cele care veneau din nord. Cu un statut politic adeseori incert, disputată de munteni, moldoveni și unguri, Chilia a intrat definitiv în cadrul Țării Moldovei abia în vara anului 1465, însă a jucat mai mult rol de fortificație de hotar. Până la cucerirea din 1484, Ștefan cel Mare nu a reușit să o integreze în sistemul economic al Țării Moldovei, care împreună cu Polonia dădea prioritate Cetății Albe. Târgurile Reni și Galați s-au ridicat abia după căderea Chilie și Cetății Albe⁴⁴ iar ținuturile din jur au

⁴² Guillebert de Lannoy, *Puteșestvie i posol'stva*, trad. O Kudrjavcev, în *Velikaja Rus' rycarja de Lannoa // Rodina*, № 12, 2003, <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Lannoa/>.

⁴³ Rocsana Josanu, Vitalie Josanu, *op. cit.*, p. 63-72.

⁴⁴ Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1994, p. 74; P. Păltănea, *Știri despre economia orașului Galați în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, în *Danubius*, vol.

trebuie să sufere în continuare din cauza concurenței apăsătoare a Brăilei dar mai ales a instabilității politice și a vulnerabilității față de năvălirile turcești și muntene. Până destul de târziu, în prima jumătate a secolului XVIII, fusese remarcată o populație „neșezată” ce pendula dintr-o parte în alta a Milcovului. Inițiativele de fixare a acestor grupuri venite din partea lui Grigore Ghica s-au soldat cu eșec și urmări dezastruoase⁴⁵. Aceste regiuni sudice și de răsărit continuau să fie teritorii de sacrificiu și în perioada secolelor XVI-XVII, când politica defensivă a Țării Moldovei traversa o nouă etapă caracterizată de fortificarea mănăstirilor⁴⁶, majoritatea covârșitoare fiind situată în Țara de Sus.

În altă ordine de idei, „cultura bizantină” de odinioară, la care participaseră Țara Românească și Țara

Moldovei, continuă să evolueze și după căderea Constantinopolului cu caracteristicile care i-au făcut pe specialiști să o denumească „otomană”, reflecție a configurației politice de după veacul XV. Din punct de vedere artistic și cultural, extinderea stăpânirii turcești asupra ariei de civilizație bizantină nu putea determina transformări esențiale, tocmai pentru că arta Romaniei stă la bazele „culturii otomane”. Constantinopolul și celelalte mari centre culturale ale Imperiului basileilor nu se puteau transforma dintr-o dată. „Revoluția” culturală pe malurile Bosforului nu a avut un caracter structural nefiind prea departe de modelul islamizării Catedralei constantinopolitane *Sf. Sofia*, simbolul ortodoxismului, ori schimbarea denumirii capitalei bizantine din Constantinopol în Istanbul (de altfel, o calchiere a expresiei grecești εἰς τὴν Πόλιν, ceea ce înseamnă „a merge la oraș”). Însuși Mahomed II – încalcând pe undeva tradiția – s-a implicat în prevenirea spoliei Constantinopolului, pe care și-l dorea capitală. Din dușmanul de moarte al Bizanțului, Mahomed II se înfățișa drept succesorul legitim și cel ce avea obligația de a

Fig. 12 Brâu selgiucid la Cetatea Alba.

Fig. 13 Brâu selgiucid, Cetatea Alba

V/1971, Galați, p. 103, 111. După 1484, polonezii își intensificau schimburile comerciale cu Constantinopolul preferând drumul de uscat pe ruta Galați-Isaccea-Babadag-Bazargic-Providia-Adrianopol-Istanbul.

⁴⁵ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în Idem, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, îngrijită de Iorgu Iordan, Ed. Minerva, București, 1980, p. 278-279.

⁴⁶ Vitalie Josanu, *Reflecții istorice privitoare la Cetatea Neamțului. Pagini de istorie militară medievală*, Ed. Crigarux, Piatra Neamț, 2009, p. 45-46.

Fig. 14. Hacikarul din 1440
de la Cetatea Albă

Fig. 15. Hacikar din Biserica armenească de la
Cetatea Albă

Fig. 16. Hacikar din
Caffa, sec. XV (după E. A.
Ajbabina)

restaura imperiul de altă dată al basileilor. Principii din Balcani și din Marea Neagră se pomeniseră dintr-o dată în rolul de uzurpatori.

Din păcate, suportul-martor pentru trăsăturile artistice ale Țării Moldovei este relativ sărac, dat fiind caracterul perisabil al multora dintre materialele folosite. Înțelegerea sa este însă mult facilitată de mulțimea informațiilor istorice, care completează baza materială și pe baza căroră se constată – cu precădere până la finele veacului XV dar și ulterior – o strânsă legătură a Țării Moldovei cu Marea Neagră, respectiv Constantinopolul, Crimeea, Trapezunt, prin intermediul puternicelor sale porturi, Chilia și Cetatea Albă.

Strămutările masive de populație din orașele cucerite – părți componente ale civilizației bizantine – la Constantinopol, Edirne și Adrianopol nu puteau decât să accentueze caracterul tradițional de altă dată. Din această perspectivă, noua etapă a civilizației bizantine – sintetizată de Nicolae Iorga prin expresia *Bizanț după Bizanț* – reprezintă, de fapt, o continuitate supusă unei cenzuri confesionale. Această cenzură a dat naștere unor soluții cu totul impresionante, dintre care cea mai expresivă pare a fi apariția unui element decorativ menit să mascheze subversiv prezența simbolului crucii. A mascat atât de subtil, încât a scăpat celor mai serioase analize dedicate subiectului. Referința este făcută aici la reprezentările numeroase ale crucii pe Golgote vegetale sau în trepte de pe hacikare - mai ales cele așezate peste mormintele armene -, care din secolul XV, odată cu cucerirea otomană, sunt înlocuite de reprezentări epigrafe sau anepigrafe de flori în vase.

Simpla asociere a motivului în cauză cu probele materiale și simbolistica legată de

ritualul funerar, vine să consolideze această substituie reprezentativă. Elementul vegetal simbolizează desigur *Pomul Vieții*, cu trimitere la simbolul crucii. După o veche legendă creștină, crucea Mântuitorului ar fi fost făcută dintr-un lemn a cărui sămânță provenea din Grădina Raiului, chiar din Pomul Vieții și a fost depusă în gura lui Adam, atunci când a răposat. Din mormântul său a răsărit un copac imens, folosit ulterior de Noe pentru a-și construi Arca prin care aveau să se măntuiască viețuitoarele Pământului⁴⁷. Din același lemn binecuvântat, recuperat din vestigiile Arcei, Iosif – logodnicul Fecioarei – meșterea o masă mare și grea, care în vremea Răstignirii Domnului fusese transformată în Crucea Izbăvirii. Trecerea la acest simbol putea fi realizată de figurația motivului *haoma*, pomul vieții de origine asiriană, preluat apoi de arta persană pentru a-și face loc în decorația siriană creștină⁴⁸.

Ghiveciul sau vaza este asociată la origine zeului egiptean Nun – „tatăl zeilor” –, este un simbol al fertilității, având acel spațiu bine definit ce conține sămânța cu rădăcinile⁴⁹. Creștinătatea orientală a „botezat” și acest motiv care trebuia să sugereze Golgota de sub Crucea Mântuitorului, unde se află – potrivit tradiției - mormântul lui Adam, „sămânța” din care a răsărit întreg neamul omenesc. Faptul că această reprezentare insolită a „culturii otomane” își are originea în nordul Mării Negre din mediul armean fiind legată de hacikare, este sugerat evident de felul în care, anterior cuceririi turcești, hacikarele puteau reprezenta compoziții de la una până la cinci cruci. Pe parcursul evoluției, modelul suportă unele transformări ce presupun înlocuirea crucilor de flancare cu chiparoși sau flori. Motivele florale sunt reprezentate cu ghiveci sau fără. După aceeași schemă, reprezentarea florilor în ghiveci ajungea – cu timpul - să capete aspectul unor frumoase buchete.

Având undeva, la începuturi, un algoritm bine codificat într-o profundă cunoaștere și trăire religioasă a geniului creator al artistului - silit în cazul de față să identifice alte forme de expresie pe cât de originale, pe atât de accesibile inițiaților – motivul decorativ capătă o largă răspândire. Mai mult decât atât, se înrădăcinează în tradiție, este preluat și devine un simplu instrument al înfrumusețării, intră în ceea ce s-ar putea numi *subconștientul popular*. Întreaga sa semnificație originară s-a topit în ceea ce artizanul popular – solicitat să-și explice tematica utilizată - va așeza sub semnul unor vechi moșteniri artistice cutumiare, asemenea unui străvechi *obicei al pământului* în materie juridică. Astfel, motivul florilor în vază sau fără vază poate fi regăsit pe o gamă variată de produse ale culturii populare românești, de la decorul broderiilor, așa cum poate fi admirat pe ștergarul de la Girov, jud. Neamț (fig. 1), până la ornamentația arhitectonică, cum sunt o serie de traforaje sau chiar aplicații pe lemn ale motivului ce mai pot fi admirate pe sub streșinile caselor țărănești din com. Crăcăoani, jud. Neamț⁵⁰,

⁴⁷ Această Legendă a fost reprodusă într-o serie de fresce și de pictorul renescentist Piero della Francesca (c. 1415 -1492) la Biserica San Francesco din Arezzo, Italia, Adriana Botez Crainic, *Istoria artelor plastice*, vol. II, *Renașterea. Barocul*, București, 1998, p. 77.

⁴⁸ Al. Naum, *op. cit.*, p. 221.

⁴⁹ J. E. Cirlot, *A Dictionary of symbols*, ediția II, London, 2001, p. 359.

⁵⁰ Un mare număr de exemple provin de pe raza județului Neamț, nu doar pentru posibilitățile de documentare cât și pentru faptul că această regiune submontană a Moldovei a fost mult mai ferită de invazii și incursiuni de jaf. O îndelungată perioadă de liniște a fost în măsură să asigure atât prosperitatea populației cât și

pe reprezentări în relief sau incizii așa cum se mai păstrează la unele case din apropierea mun. Roman, jud. Neamț (fig. 3-4) ori pe zidurile Cetății Albe (fig. 2).

Descoperirile arheologice vin să confirme aici că metoda investigațiilor etnografice poate oferi amănunte prețioase legate de civilizația românească din secolele XIV-XV. Un fragment de cahlă dintr-o friză, descoperit la Curtea Domnească din Iași, reprezintă două animale în mișcare dispuse față în față iar între ele o plantă de culoare albastră, ce iese dintr-un vas de culoare galbenă⁵¹. Reprezentări similare se disting în decorația fațadelor de la casele țărănești din stânga Nistrului (fig. 5-6). Tot aici, meșterii populari au dezvoltat o stilizare geometrică a motivului la ferestre, având în același timp rolul de suport-cadru pentru sticlă.

Reprezentarea florilor în vase constituie o temă frecventă în plastica decorativă a Crimeei, preluată și dezvoltată apoi în întregul Imperiu Otoman. Motive decorative similare au fost identificate și în sculptura pe lemn din Crimeea, pe ușa Mănăstirii armene Surb-Haci⁵² reprezentând flori în vase și vrejuri de viță de vie cu struguri, ambele fiind considerate tradiționale pentru pietrele de mormânt și hacikarele din sec. XV-XVIII⁵³. Nu constituie o noutate însă faptul că aceleași motive sunt frecvent întâlnite în plastica decorativă a bisericilor ortodoxe românești, mai ales vrejul de viță de vie cu struguri dar și vaza cu flori. Au fost modele folosite frecvent la ornarea catapetesmelor și a ușilor, așa cum poate fi observat pe iconostasul de la Biserica Sf. Arh. Mihail și Gavril din satul Groși, com. Brusturi, jud. Neamț (fig. 7) sau Biserica Sf. Vasile din satul Dumbrava, com. Timișești, jud. Neamț dar sunt utilizate și în prezent de sculptorii bisericești de astăzi.

Piatra de mormânt, identificată de Nicolae Iorga la cetatea Chilia Nouă (fig. 10), care reprezintă un text grecesc în trei rânduri sub care se află un ghiveci cu flori, flancat de doi chiparoși, are analogii directe cu hacikarele armene din veacurile XVII-XVIII. În ambele cazuri comparate, trebuie făcută constatarea că modelele identificate pe teritoriul Moldovei sunt contemporane cu cele din Crimeea, chiar și după căderea Chilie și Cetății Albe sub turci, la 1484. Acest fapt relevă continuitatea legăturilor tradiționale dintre cele două regiuni, chiar și sub noua stăpânire, ceea ce – pe undeva – poate infirma percepția unora asupra prăbușirii sistemului comercial al Mării Negre după veacul XV.

Legăturile Cetății Albe cu litoralul de nord al Mării Negre țin de tradiții foarte îndepărtate, încă din vremea când la limanul Nistrului înflorea vechea colonie milesiană Tyras. Dintre multiplele indicii existente, în sprijinul unei asemenea constatări vin și descoperirile monetare. Vechile emisiuni ale Tyras-ului au fost culese în stânga Nistrului, la Niconia, Olbia – colonia nord-pontică ce a avut în antichitate însemnătatea Caffei în evul mediu -, Hersones, până aproape de Strâmtoarea Kerki și Phanagoria. La Tyras, de asemenea, au fost identificate monede emise la Olbia, Tomis, Istros, Callatis⁵⁴. Ca o

---

perpetuarea elementelor de cultură materială, într-o relativă omogenitate. Abia în anul 1717 Ion Neculce atesta o primă incursiune de jaf, cu asentimentul domnului Moldovei, în regiunile dintre Siret și Carpați, mai așezate, Cf. Ion Neculce, *op. cit.*, p. 417.

⁵¹ Eugenia Neamțu, *Ceramica decorativă polono-lituaniană de la Curtea Domnească din Iași*, în *SCIV*, tom 21, nr. 4, București, 1970, p. 700.

⁵² E. A. Ajbabina, *Dekorativnaja kamennaja rez'ba Kaffy XIV – XVIII v.v.*, Ed. Sonat, Simferopol, 2001, p. 156.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ A. N. Zograf, *Monety Tiry*, Moscova, 1957, p. 56-57; V. V. Krapivina, *Ol'via. Material'naja kul'tura I-IV v.v.*,

prezență comună, emisiunile monetare ale Tyras-ului prezintă adesea, pe revers, un taur în poziție de luptă, motiv regăsit pe monedele altor orașe nord-pontice, cum ar fi Hersones-ul, Feodosia, Phanagoria⁵⁵. Pentru împrejurimi, asemenea altor puncte unde sunt atestate stabilimente militare romane, cum sunt castrele de la Poiana, Barboși, Cartal, Ismail, Lykostomo, Tyras-ul a constituit un focar de romanizare⁵⁶. Deși factorul administrativ-militar nu este de neglijat, dezvoltarea relațiilor economice a avut un rol de căpătâi în procesul de romanizare. Aspectul semnalat constituie o problemă aparte, destul de vastă și prolifică din punct de vedere istoriografic iar referirea s-a făcut aici doar pentru a evidenția continuitatea istorică în contactele comunităților ce au populat litoralul de nord și nord-est al Mării Negre, din antichitate și până în evul mediu.

Studierea acestor manifestări cultural-artistice comune pentru întreg arealul Mării Negre, în epoca hegemoniei genoveze, constituie una dintre direcțiile de cercetare tot mai consistente. Trimiterea la o împletire, generatoare de stil, a tradițiilor iraniene (sasanide) cu acelea bizantine, cu aportul fertil al meșterilor caucazieni⁵⁷, este cea care întrunește unisonul părerilor până acum exprimate. Dintre cele mai frecvente descoperiri, concludente în acest sens, sunt exemplarele ceramice de același tip aflate la poalele Caucazului, în Bizanț, Bulgaria, Dobrogea, regiunea Pruto-Nistreană și Crimeea⁵⁸. Este vorba, printre altele, despre producția ceramică prezentă și în sud-estul Moldovei din sec. XIV, cu ornamentație policromă, corespunzătoare sau necorespunzătoare cu conturul desenului. Exemplare de acest fel sunt depistate și în centrele Hoardei de Aur care au cunoscut, de asemenea, influența armeană și unde s-a petrecut sinteza meșteșugurilor și artelor.

În Crimeea, apogeul acestei producții ceramice este atins în sec. XIV-XV și este pus pe seama *meșterilor comunității armenese*⁵⁹. Repertoriul decorativ al produselor de olărie descoperite la Cetatea Albă este compus din elemente geometrice, antropomorfe,

---

Kiev, 1993, p. 152; V. I. Kadeev, S. B. Soročjan, *Ekonomičeskie svjazi antičnyh gorodov severnogo Pričernomor'ja v I v. do n. e. – V v. n. e. (na materialah Hersonesa)*, Har'kov, 1989 (recenzie Alexandru Popa), în *Arh. Mold.*, vol. XVI, București, 1993, p. 327.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁵⁶ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ediție îngrijită de R. Florescu, București, 1982, p. 61; D. Gh. Teodor, *Romanitatea spațiului carpato-nistrean*, în *Carpica*, XXX/2001, Iași, p. 44; S. Sanie, *La civilisation romaine et la romanisation à l'est des Carpates*, în *Arh. Mold.*, XVI/1993, București, p. 149; N. A. Son, *Tyra rimskogo vremeni*, Kiev, 1993, p. 80.

⁵⁷ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 339-340; N. Ghica-Budești, *Artele minore, bizantine și romane*, în *BCMI*, an XXX, Vălenii-de-Munte, 1937, p. 167; Elena A. Ajbabina, *op. cit.*, p. 5, 13, *passim*; Bartłomiej Szymon Szmoniewski, *Cultural Contacts in Central and Eastern Europe: What do Metal Beast Images Speak About?*, în *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea. From the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, volum editat de Victor Cojocaru, Ed. Trinitas, Iași, 2005, p. 436; N. V. Ginkut, *Viyantijskie i vostočnye tradicii v kul'ture genuěžskoj kreposti Čembalo (po dannym polivnoj keramiki)*, în *Ethnic Contacts ...*, vol. cit., p. 497-498.

⁵⁸ N. V. Ginkut, *op. cit.*, p. 504-505; Anatol Gorodenco, *Ceramica locală de la Orheiul Vechi în secolele XIV-XV*, Brăila, 2000, p. 105-106; Victor Spinei, *Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIX*, în *Universa valachica. Români în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006, p. 324; Aurel Stănică, *Golden Hord Pottery discovered at Isaccea, Tulcea country*, http://www.medievistica.ro/pagini/arheologie/cercetarea/Stanica_ceramica/golden_horde.html.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 506.

Fig. 17. Portal cu brâu selgiucid Mangop (foto dr. Costel Chiriac)

Fig. 18a, Poartă Piatra Neamț

Fig. 18b. Poartă Piatra Neamț

zoomorfe și vegetale⁶⁰. Un ornament la fel de familiar întregului areal pontic și chiar mediteranean, în sec. XIII-XIV, este cunoscută linie văluroasă de pe suprafața exterioară a vaselor, executată în tehnica *sgraffito* sau pe angoba de sub email⁶¹.

Deși mai mult o dorință mărturisită discret⁶², decât o certitudine, e greu de emis considerații pe criterii etnice privind autorii acestui tip de ceramică, doar pentru că unele dintre fragmente conțin litere grecești. În peninsula Crimeei se constată păstrarea tradițiilor bizantine în producția ceramică – în contextul unui caracter etnic și cultural pestriț al regiunii – cu unele afinități spre elementele orientale. Avântul luat de afacerile pontice la finele secolului XIII a avut tendința de uniformizare culturală a tuturor centrelor antrenate. Pe de altă parte, observația că „măcar o parte” din acest lot ceramic „nu era adusă pe calea schimbului, ci modelată de olarii (...) localnici”⁶³ are corespondențe cu constatările similare făcute de specialiștii ruși. Potrivit acestora, în Crimeea secolelor XIV-XV are loc dezvoltarea producției locale de ceramică smălțuită, fenomen care constituie o apariție omniprezentă. Cuptoare pentru ars ceramica smălțuită au fost descoperite în mai multe orașe ale Crimeei: Caffa, Sudak, Saryi Krym, Alusta, Funa⁶⁴.

Ceșcuțe de lut apreciate a fi fost produse la Cetatea Albă în sec. XIV - decorate cu linii concentrice incizate sau cu un ornament ceva mai bogat, format dintr-o combinație a tehnicilor *sgraffito* și *samplevé*, cu o cromatică în diverse tonalități – își găsesc analogii în producția similară a centrelor din Bulgaria, cu unele influențe ale atelierelor grecești⁶⁵ și în Dobrogea⁶⁶. Tehnica decorării vaselor cu medalioane în centrul vasului, așa cum se vede în imaginea de mai jos reprezentând ceramică descoperită la Cetatea Albă, a

⁶⁰ Victor Spinei, *La genèse des villes du sud-est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIIIe-XIVe siècles*, în *Balkan Studies*, 35, 2, Thessaloniki, 1994, p. 220.

⁶¹ *op. cit.*, p. 508; Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 335-338.

⁶² Victor Spinei, *op. cit.*, p. 221; Idem, *Restructurări etnice...*, p. 324.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ N. V. Ginkut, *op. cit.*, p. 497.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 500.

⁶⁶ Răzvan Theodorescu, *op. cit.*, p. 336-337, Aurel Stănică, *op. cit.*

fost foarte răspândită în producția atelierelor bizantine din a doua jumătate a secolului XIII – prima jumătate a secolului XIV și se generalizează în întreg bazinul mediteranean și pontic, în cursul veacului XIV. Ornamentul ceramic discutat constituie un indicator prețios pentru certificarea unor strânse și permanente conexiuni cu centrele levantine.

Aria vastă pe care s-au identificat asemenea specimene ceramice ridică serioase dificultăți în ceea ce privește certificarea focarului de răspândire, cel puțin acesta este căutat în zona circumscrisă Mării Negre. Judecând după calitatea materialului ceramic - pastă cu degresant fin, bine frământată și arsă, în mediu oxidant, cu un strat de angobă – trebuie recunoscută mâna unor meșteri de tradiție și de înaltă specializare. O asemenea îndemânare, ce presupune multă experiență, e greu de imaginat printre nomazi, motiv pentru care va trebui exclusă din analiza de față spațiul Hoardei de Aur. La polul opus se află orașele bizantine doar că și în această privință există mari dificultăți de restrângere a suprafeței de căutare, fiind pretabile în acest sens atât litoralul de sud și răsărit al Mării Negre cât și, într-o măsură mai mică, sectorul de vest până la gurile Dunării de Jos. Antecedente demne de luat în seamă - măcar pentru perioada imediat anterioară, respectiv sec. X-XII⁶⁷ - sunt evidențiate de producția de ceramică romană și romano-bizantină, bine reprezentată în siturile dobrogene.

Elementul distinctiv, exotic, al acestei categorii ceramice (fig. 17) – identificată în nivelurile arheologice corespunzătoare secolelor XIII-XV – este constituit din decorațiuni, de certă origine micro-asiatică. Medalioanele cu rozete vegetale sau geometrice (fig. 9, 14, 17, 18, 19, 23, 28, 29) palmeta „selgiucidă” (fig. 7, 8, 13, 14, 24), împletitura vegetală sau geometrică (fig. 19, 21), „brăul selgiucid” (fig. 16), pomul vieții ce căpăta interpretări creștine, decorațiunile zoomorfe etc. constituie tot atâtea moșteniri culturale pe care lumea bizantină le împrumută din mediul persan⁶⁸. O cronică bizantină, întocmită de Matei al Ciprului, susține că împăratul iconoclast Constantin IV Copronymul (741-775) a strâns în anul 753 „un sinod potrivit icoanelor” afurisind pe unii ierarhi și „punând să se arză icoanele din biserici. Au mai poruncit, asemenea, să se zugrăvească în locul lor dobitoace și cai și sălbăticiuni”⁶⁹.

Decorurile vegetale și zoomorfe nu au fost abandonate odată cu reabilitarea icoanelor, dimpotrivă, s-au dezvoltat în continuare extinzându-și aria de utilizare și devenind familiare întregului bazin mediteraneeano-pontic⁷⁰. Produsele ceramice de secol XII-XIV, stau mărturie în acest sens și există motive întemeiate pentru a susține dispersia lor într-o gamă variată de produse meșteșugărești, multe pierdute din cauza perisabilității materialelor. Cuceritorii otomani au îndrăgit

Fig. 19. Icoana M-rea Pângărați (după N. Iorga)

⁶⁷ *Ibidem*, p. 105, 122.

⁶⁸ Al. Naum, *op. cit.*, p. 221.

⁶⁹ Matei al Ciprului, *op. cit.*, p. 200.

⁷⁰ N. V. Ginkut, *op. cit.*, p. 497-498; Bartolomiej S. Szimoniewski, *op. cit.*, p. 436.

acest stil decorativ, astfel încât adesea au fost considerați autorii a ceea ce reprezintă, de fapt, o altă etapă evolutivă marcată de producția ceramică de Iznik și a imitațiilor din veacurile XVI-XVII, numită „baroc turcesc”⁷¹. Abundența fragmentelor ceramice de Iznik în săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași a dus la concluzia că unele încăperi au fost căptușite cu plăcuțe de acest fel. Deși predomină motivele vegetale, au fost identificate și ornamente geometrice sau reprezentări de păsări și animale sub smalt policrom⁷².

Atracția „Locurilor Sfinte” – cu netăgăduita faimă și autoritate de leagăn al Creștinătății - ce a determinat o mobilitate de proporții însemnate și în câteva valuri cruciate ori grupuri permanente de pelerini năzuind spre locurile de închinăciune, este un alt factor important de import al bogățiilor materiale și culturale ale Orientului. Pentru Europa Occidentală, un rol esențial al răspândirii moștenirilor răsăritene – alături de războaiele cruciate, comerțul ori pelerinajul la „Locurile Sfinte” – l-au avut cuceririle arabe, care cuprind și conferă Peninsulei Iberice o identitate artistică distinctă.

Veacul XIII, caracterizat de cucerirea mongolă, este cel mai generos în această privință. Imperiul vast, care a cuprins Extremul Orient, Asia Mică, Egiptul și sud-estul Europei, a facilitat o apropiere nemaipomenită a unor lumi și culturi foarte îndepărtate și diferite, chiar și după fărâmițarea imperiului lui Gingis Han. Lumea medievală devenea mult mai dinamică și receptivă la elementul de noutate. Dacă odinioară, mai ales în perioada iconoclastă, bizantinii s-au văzut nevoiți să-și însușească alte forme de exprimare estetică în măsură să compenseze golul lăsat în urma prigonirii icoanelor, inspirându-se din arta Asiei Mici, în noile condiții dispăreau atât dependența de conjunctură, cât și prioritatea bizantină în preluarea și difuzarea tradițiilor Orientului Apropiat în lume.

Specia ceramică în discuție, decorată cu medalioane dar și celelalte elemente decorative supuse discuției, este datată în regiunile din nordul Mării Negre, cel mai devreme în a doua jumătate a secolului XIII, în timp ce triumful artistic este fixat în veacurile XIV-XV. Evident, reperul cronologic este considerat aici momentul extinderii Imperiului mongol spre vest. Prin urmare, fenomenul răspândirii acestor articole artistice a fost pus în legătură cu mongolii și nu cu bizantinii. Marea Neagră a constituit până în 1204 un monopol restrictiv al Bizanțului, însă în spațiul pontic nu sunt cunoscute exemplare mai timpurii. Totodată, olăritul, sculptura în piatră – cel puțin - sunt îndeletniciri ale populației sedentare. Prin urmare, răspândirea spontană pe un areal întins a artei

Fig. 20 a, Casă țărănească din com. Cracaoani,, jud. Neamț

⁷¹ E. A. Ajbabina, *op. cit.*, p. 155-156, 182.

⁷² Eugenia Neamțu, *op. cit.*, p. 699-700.

---

selgiucide în Marea Neagră nu poate fi pusă pe seama bizantinilor și nici a mongolilor, deși o anumită „responsabilitate” politică le revine ambelor părți.

Există însă câteva indicii care ar trebui luate în calcul și vin din sânul unei populații aflată la răscrucea unor puternice înrâuriri bizantine și persane, din mijlocul unei civilizații înstărite și foarte dinamice. Crimeea este spațiul geografic de referință în Marea Neagră unde se regăsesc toate aceste elemente decorative, atât pe monumentele musulmane sau mongole, cât mai ales pe cele de certă origine armeană. Lăcașurile de cult – cum ar fi bisericile *Sf. Sergiu* din Caffa sau cea a *Sf. Ioan Înaintemergătorul* -, hacikarele armene, portalurile sunt cele mai reprezentative produse artistice pe care se regăsesc aceste motive. Armenii stabiliți în Crimeea sunt originari de la poalele Caucazului dar mai ales din Armenia Mică (Ciliciană), bogatul stat al negustorilor devastat de mameluci la 1285. Familii bogate de comercianți și meseriași care au ajuns la o prosperitate degradantă, la contactul dintre civilizația bizantină (aici se au în vedere și negustorii din nordul Italiei) și vechile populații orientale, au fost nevoite să ia calea pribegiei și s-au așezat în coloniile proaspăt deschise de genovezi în Marea Neagră.

Armenii sunt partenerii fără de care genovezii nu ar fi putut ridica atât de repede, solid și bine încheiat un adevărat imperiu comercial. Faptul că sunt regăsiți în fiecare colonie a Mării Negre, acolo unde frecvența primelor atestări documentare din jurul anului 1290 coincide cu exodul armenilor din Cilicia și pentru că se constată o relație de contemporaneitate, aproape simultană, între diversele analogii căutate în diferite puncte, demonstrează că nu Crimeea a fost factorul principal de răspândire a motivelor decorative selgiucide în spațiul pontic. Acest rol a revenit Armeniei Mici și a populației sale strămutate în coloniile Mării Negre, transferând la propriu un bagaj cultural și material bogat în centrele-gazdă în care s-au așezat.

Cetatea Albă constituie un model comparativ potrivit în acest sens. Aici, imensa farfurie persană descoperită prin săpăturile arheologice din perioada interbelică reprezintă o dovadă elocventă a faptului că a fost unul dintre obiectele cele mai valoroase de care un pribeg nu putea să se despartă. La fel s-a întâmplat și cu cele trei monede armene emise de regii Armeniei Mici, descoperite în același loc, și care se aflau în circulație la finele veacului XIII. Este evident, mai ales în ultimul caz și având în vedere caracterul de unicat, că este vorba despre urme materiale ale averilor salvate de pribegii cilicieni care s-au stabilit la Cetatea Albă după 1285. Așa se poate explica de exemplu și faptul că hacikarele de la Cetatea Albă – cel din 1440 (fig. 14) sau cele de la biserica armenescă⁷³ (fig. 24) –, ori cel de la Chilia⁷⁴ (fig. 10) se înscriu în aceleași intervale cronologice cu materialele similare din Crimeea (fig. 9, 13). Tot așa vor trebui înțelese analogiile „brâului selgiucid” cunoscute la Cetatea Albă, Orheiul Vechi⁷⁵ și Crimeea. Fragmentul de ancadramentul refolosit – cu brâu selgiucid - ce poate fi văzut pe citadela de la Cetatea Albă (fig. 16), fortificație cu nivel de construire în perioada mongolă, este iarăși un element decorativ generat aici de aceste grupuri încă în primii ani de locuire.

Brâul selgiucid este un motiv decorativ – de origine persană - utilizat la ornarea

---

⁷³ Grigore Avakian, *op. cit.*, pp. 123-136.

⁷⁴ Nicolae Iorga, *Cele două Chilii*, în *BCMI*, an XXII, Vălenii-de-Munte, 1929, p. 190-191.

⁷⁵ Tamara Nesterov, *Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură*, Chișinău, 2003, p. 128.

portalurilor și ocnițelor și este întâlnit frecvent în nordul Mării Negre, la una dintre porțile de acces în turnul citadelei și printre ruinele unei bazilici de la Mangop⁷⁶, la mausoleul hanilor Hadji Ghiray și Mengli Ghiray⁷⁷, la Soldaia⁷⁸, Caffa, mausoleul hanului Gianik de la Chufut-kaleh⁷⁹, la Sudak⁸⁰, la Mănăstirea armenească de la Dvuhjakornaja Dolina⁸¹ sau o serie întregă de hacikare armene⁸² etc. Reprezintă o profilatură compusă din două linii care se împletesc formând succesiuni alternante de bucle de diferite mărimi. Este un joc vioi al formelor simple creând o bandă ce urmărește fidel conturul golurilor și produce un efect de bogăție volumetrică și monumentalitate a ancadramentelor. Cel mai vechi portal, decorat cu brâul selgiucid, identificat în Crimeea a fost datat în anii 1332-1333 și a aparținut unei medrese dispărute din Solhat-Crym iar cel mai târziu la o construcție – diurbe - ridicată de hanul Hagi Ghiray în anul 1501. Decorul, deși este generat de mediul islamic, se regăsește și la construcțiile de cult creștine din Crimeea, cum ar fi Biserica Sf. Ioan Înaintemergătorul din Caffa sau la Mănăstirea din Dvuhjakornaja Dolina. De asemenea, brâul selgiucid ornează inscripții latine⁸³ dar se găsește și pe un ancadrament al citadelei din Mangop (fig. 16, d) sau monumentul funerar al hanilor Hagi și Mengli Ghiray⁸⁴.

Ancadramentul de pe citadela de la Cetatea Albă prezintă un brâu selgiucid ale cărui analogii au fost găsite cu cel de pe portalul Bisericii Sfântul Ioan Înaintemergătorul din Caffa. Elena Ajbabina, autoarea acestei paralele, deduce că ambele piese pot fi încadrate cronologic în a doua jumătate a veacului XIV, mai curând începutul secolului XV și pare evident că opinia de față a fost determinată de cronologia Cetății Albe, preluată din studiul de arhitectură al Mariane Șlapac. Conform arhitectei de la Chișinău, citadela de la Cetatea Albă ar fi fost înălțată din inițiativa voievozilor Țării Moldovei, în ultimul deceniu al veacului XIV, poate puțin mai devreme de 1396. Anul în cauză este legat de datarea *Codex Latinus Parisinus*, izvorul în care este reprezentată pentru prima dată fortificația medievală de la limanul Nistrului. Sub influența unor opțiuni de datare a acestui izvor la începutul veacului XV, Mariana Șlapac admite posibilitatea ca cidatela patrulateră de la Cetatea Albă să fi fost ridicată în vremea domniei lui Alexandru cel Bun⁸⁵. Elena Ajbabina

⁷⁶ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Mănăstirea Putna, 2006, p. 61, fig. 33, 139, 140,

⁷⁷ *Ibidem*, fig. 141-142.

⁷⁸ *Ibidem*, fig. 143.

⁷⁹ E. A. Ajbabina, *op. cit.*, tab. LXIV-LXV.

⁸⁰ *Ibidem*, tab. LIX.

⁸¹ *Ibidem*, fig. 38-39.

⁸² *Ibidem*, p. 62-98; Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op.cit.*, p. 61-62.

⁸³ *Ibidem*, p. 157-164, tab. VIII, XL, XLV, XLVI, *passim*.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 159, desen 70; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, fig. 139-140, 141-142, 144. Autorii traduc greșit cuvântul **Предмечу**. În loc de „înaintemergător” sau „precursor” – varianta tradusă în limba engleză chiar de Elena Ajbabina, în notele explicative bilingve rusă și engleză –, prin „Teologul”. Astfel, din Biserica Sf. Ioan Înaintemergătorul din Caffa, istoriografia română făcea cunoștință cu Biserica Sf. Ioan Teologul. Desigur, având în vedere chiar deplasarea la fața locului a celor doi specialiști români, această confuzie este puțin cam stridentă.

⁸⁵ Mariana Șlapac, *Belgorod-Dnestrovskaja krepost'. Issledovanie srednevekovogo oboronogo zodčestva*, Ed.

arată totuși că datarea rezultată pentru ancadramentele de la Biserica Sf. Ioan Înaintemergătorul din Caffa și ancadramentul de pe citadela Cetății Albe, respectiv sf. sec. XIV-XV, nu corespunde cu încadrarea cronologică a lăcașului de cult din Crimeea, adică prima jumătate a secolului XIV⁸⁶.

Unul dintre cele mai recente studii care face referire la *brâul selgiucid* avansează ideea că acesta a fost importat în Țara Moldovei

Fig. 20 b. Hacikar din Crimeea

din Crimeea⁸⁷ deși ancadramentul de pe citadela Cetății Albe ar putea sugera o altă variantă. Acesta prezintă analogii cu modele din Crimeea, pe monumente datate în prima jumătate a veacului XIV, perioadă care corespunde cu etapa de fundare a nucleului inițial al complexului fortificat de la limanul Nistrului. Fragmentul de ancadrament cu *brâu selgiucid* de pe citadelă este cu certitudine un material refolosit de la o construcție din piatră mai timpurie. Altfel spus, această construcție putea data din epoca în care la Cetatea Albă s-au așezat primele grupuri de refugiați cilicieni, într-un interval cronologic apropiat primei mențiuni documentare a orașului, din anul 1290. Ipoteza de față se completează cu constatarea unor specialiști ruși, potrivit cărora pătrunderea elementelor decorative selgiucide în Crimeea s-a produs la finele veacului XIII⁸⁸, din nou, concomitent cu momentul căderii Armeniei Mici.

În linii generale însă, opinia potrivit căreia prezența acestui element decorativ în spațiul moldovenesc ar trebui văzută „în contextul relațiilor dintre Moldova și un spațiu geografic mult mai apropiat, în care motivul acesta era folosit foarte frecvent, anume Crimeea”⁸⁹, se subscrie și considerentelor de mai sus, cu observația că poate implica –

Arc, Chișinău, 2001, p. 60.

⁸⁶ Elena A. Ajbabina, *op. cit.*, p. 159.

⁸⁷ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op.cit.*, p. 67.

⁸⁸ A. V. Džanov, „Hram s arkadoj” v Sudake: mečet’ ili hram katoličeskogo monastyrja? În *Cercovnaja arheologija južnoj Rusi. Sbornik materialov meždunarodnoj konferencii „Cercovnaja arheologija: problemy, poiski, otkrytija”*, Simferopol, 2002, p. 179.

⁸⁹ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op.cit.*, p. 66-67; deși autorii țin să lege pătrunderea „brâului selgiucid” în „inima Moldovei” de căsătoria lui Ștefan cel Mare cu Maria de Mangop (p. 68), ar fi o dovadă de plasare în captivitatea subiectului, dacă pot face abstracție de întregul ansamblu al relațiilor pontice în

printre altele – și un import de meșteri. Iar acești meșteri puteau fi la rândul lor atât originari, cât și purtători ai unor tradiții difuzate - nu doar în Crimeea - de mediul artistic al Armeniei și Georgiei.

În aceiași parametri interpretativi se înscrie și ceramica ornată cu medalioane, produs de lux adus de pribegii cilicieni, care ulterior puteau genera producția locală, atât de apropiată ca stil, cromatică, factură și decor, în centre pontice îndepărtate. Explicația fenomenului constă, prin urmare, în faptul că produsele în cauză au fost aduse și generate de reprezentanții aceleiași civilizații dispersate într-un spațiu vast și totuși relativ unitar.

Medalioanele întâlnite pe loturile ceramice de la Cetatea Albă pot fi regăsite pe hacikarul din 1440, așa zisa „Inscripția lui Feodorca”, precum și pe hacikarele armenesti din Crimeea, sub aspectul rozetelor. Mai mult decât atât, rozete vegetale sau geometrice (de tip „Steaua lui David”) similare au fost descoperite printre ruinele de la Orheiul Vechi⁹⁰, constituie modele comune decorului funerar moldovenesc⁹¹. Au devenit motive atât de familiare și larg răspândite în ornamenția pe lemn a mobilierului bisericesc, a caselor țărănești ori chiar de pe obiectele de uz casnic⁹² (fig. 18), încât tendința de a le asocia unor străvechi tradiții autohtone pare a fi destul de firească și convingătoare.

Decorația porților țărănești din lemn oferă – de asemenea – un bogat material ilustrativ. Pot fi observate, la cele patru porți ilustrate (fig. 19) – printre altele - motivul rozetei, țesătura, motivul grilajului și chiar un chenar foarte asemănător cu „brâul selgiucid” având flori la capetele răsucite.

Împletitura în formă de cruce este un motiv decorativ obișnuit la sârbi, folosită atât în artele minore, cât și în arhitectură. Locul său de origine este însă greu de precizat, întrucât a fost identificat în arta carolingiană, pe o fibulă din Muzeul din München, în manuscrisele glagolitice de pe coasta Adriaticii, precum și pe un manuscris arab din secolul IX ori pe mozaicurile pardoselilor din bisericile slave ale Bitiniei, datate în veacul VII. În spațiul românesc, acest element decorativ, folosit în forma sa simplă, a fost identificat pe coperta Evangheliei lui Nicodim de la Tismana, pe poalele epitrahilului lui Radu cel Mare de la Govora și pe poalele unui epitrahil de la Ștefan cel Mare, aflat la Mănăstirea Putna⁹³.

---

care erau implicate Cetatea Albă și Chilia și - prin sau fără acestea - Țara Moldovei. Totodată, la Cetatea Albă și - foarte probabil - la Chilia, acest motiv decorativ era familiar până la înfăptuirea alianței matrimoniale în discuție și nu este exclus ca modelul să fi fost preluat în restul Moldovei de aici sau să fi pătruns dinspre aceste două cetăți porturi.

După cum recunosc autorii, citând din lucrarea Elenei Ajbabina (*op. cit.*), motivul discutat „a fost utilizat în Crimeea secolelor al XIV-lea și al XV-lea la împodobirea ușilor, ferestrelor și nișelor din biserici, dar și din alte categorii de construcții, ridicate atât de creștini, cât și de musulmani” (p. 65). Ar fi greu de crezut că în acest răstimp, din veacul XIV până la căsătoria lui Ștefan cel Mare cu principesa din familia Paleologilor, Țara Moldovei s-a arătat imună la influențele venite dinspre centrul comercial al lumii pontice.

⁹⁰ Tamara Nesterov, *op. cit.*, p. 131-132, fig. 1, 2, 4.

⁹¹ N. Ghica-Budești, *op. cit.*, p. 172; M. A. Musicescu, *Sculptura pietrelor de mormânt, în Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, coord. M. Berza, 1958, p. 242

⁹² Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnologic*, vol. II, Craiova, 1986, p. 116, fig. 38 b, c, d, e

⁹³ Sp. P. Cegăneanu, *op. cit.*, p. 6.

Motivul grilajului – la bază fiind o reprezentare a crucii⁹⁴ - este un ornament geometric cu origine la fel de confuză, întâlnit în Occident în veacul XII, precum și la unele biserici din Serbia, în sec. XIV⁹⁵. Fără a omite posibilitatea ca unele prezențe tematiche din ornamentica moldovenească să fi fost importate odată cu călugării de carte sârbească aduși de Petru I Mușatinul – probabil de la Mănăstirile Tismana și Vodița, întemeiate de monahul sârb Nicodim – pentru a înfiripa viața monahală în Țara Moldovei⁹⁶, se impune totuși observația că prezența motivului grilajului și al crucii împletite pe ceramica de la Cetatea Albă sau acoperământul Mariei de Mangop, într-o evidentă legătură cu manifestările artistice de la nordul Mării Negre, solicită stabilirea unor direcții suplimentare de import. Până atunci, poate fi făcută precizarea că grilajul se regăsește și în simbolistica decorativă bine însușită de țesăturile noastre populare. Un ștergar ce reprezintă un asemenea motiv se află în colecția regretatului Nicolae Popa de la Muzeul din Târpești, com. Petricani, jud. Neamț. Acest element decorativ poate fi identificat și în ornamentica porților țărănești din lemn.

fig. 21 a, Motivul celor doi C sau Coarnele berbecului (dupa E. Florescu)

Dacă pictura moldovenească în ansamblul ei respectă canoanele picturii bizantine, arta miniaturală însă este puternic înrâurită de curente provenite din Armenia și Orientul creștin. Decorul cărților de cult este compus în special din frontispicii, chenare colorate, cu motive florale și împletituri, însoțind adesea reprezentările evangheliștilor, ale donatorilor precum și slovele inițiale⁹⁷. Lucrări de înaltă calitate artistică de acest fel sunt Evanghelia de la Mănăstirea Neamțului, executată de călugărul Gavril, în anul 1436, Evanghelia de la Putna, din 1492, Evanghelia lui Bogdan II, Evanghelia de la Voroneț. Aceeași stilistică decorativă se păstrează în țările române extracarpatiche și după introducerea tiparului, în Țara Românească în 1507 de călugărul Macarie⁹⁸ sau un secol și ceva mai târziu în Moldova, până ajung să fie înrâurite de repertoriul stilistic al barocului și rococo.

Icoana lui Iisus Hristos tronând (fig. 23), identificată de Nicolae Iorga la Mănăstirea Pângărați, încadrează compoziția într-un portal trilobat după modelul hacikarelor armene din veacurile XV-XVI, identificate în Crimeea (fig. 13). De remarcat că arcadele sunt foarte des întâlnite la tâmplile bisericilor noastre, în special cele neinfluențate de pictura naivă a veacului XIX, care pătrunde în Țara Moldovei odată cu un puternic aflux de populație transilvăneană. Se păstrează și pe catapetesmele moldovenești din veacurile XVIII-XIX, sculptate în stilul baroc și rococo atât de căutat în Moldova acelor vremuri, așa cum

⁹⁴ W. Elwood Post, *Saints, signs and symbols*, editia a II-a, London, 1999, p. 59.

⁹⁵ Sp. P. Cegăneanu, *op. cit.*, p. 8.

⁹⁶ Nicolae Iorga, *Ștefan cel Mare și Mănăstirea Neamțului*, în *BCMI*, an III, București, 1910, p. 99.

⁹⁷ L. Bréhier, *Arta română (N. Iorga și G. Balș, „Istoria vechii arte române”)*, în *BCMI*, an XVII, Craiova, 1924, p. 55.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 56.

poate fi văzut la Biserica episcopală din Roman⁹⁹. Reprezentarea sfinților sub arcadă este făcută cu scopul de a exprima ideea de maiestate – *majestas deorum* sau *binecuvântarea*, în termeni populari – și poate fi identificată nu doar în iconografia bizantină, ci și pe acoperământul Mariei de Mangop¹⁰⁰.

Binecuvântarea - sub aspectul arcadelor simple sau trilobate - și-a făcut apariția și în arhitectura populară la chenarele ușilor și ferestrelor, având același substrat interpretativ dat luminii ce pătrunde în interior, de origine divină. Cel puțin, asemenea încărcătură simbolică o indica un meșter de tradiție moștenită, din jud. Soroca, satul Șuri¹⁰¹, care utilizează și în prezent acest motiv. Fire superstițioasă, omul din popor a căutat să-și asigure universul cu cât mai multe însemne protectoare, cum ar fi din mulțimea exemplurilor: crucea, funia, aștrii, diverse reprezentări zoomorfe. Arcada nu a fost exceptată, dimpotrivă, a dezvoltat stilizări de o bogată varietate în reproducerile decorative din lemn ale caselor țărănești.

Cercetările speciale dedicate țesăturilor tradiționale au scos în evidență, printre exemplarele păstrate în mănăstirile din județul Neamț, „o puternică influență a artei bizantine”, ceea ce poate fi remarcată prin bogăția materialelor utilizate, tehnicile de realizare, stilul desăvârșit de redare a temelor, prin compoziția simbolistică și cromatică remarcabilă. În Țara Moldovei puteau fi găsite importuri de covoare scumpe din regiunile cu vechi tradiții în domeniu - Persia, Armenia, Turcia¹⁰². Conform Elenei Florescu, motivul popular denumit „coarnele berbecului” (fig. 30) este un simbol al puterii și reprezintă unul dintre cele mai vechi motive folosite în ornamentica textilelor românești¹⁰³. Cu toate acestea, acest element decorativ găsește similitudini frapante cu motivul „celor doi C”, care poate fi regăsit pe un epitrahil (fig. 32) sau chiar pe acoperământul Mariei de Mangop de la Mănăstirea Putna (fig. 31) și este atribuit mediilor bizantine.

Puntea de legătură cu tradițiile Asiei Mici, care duc la forme din ce în ce mai evoluat, realismul decorului vegetal și stilizarea geometrică – degajând ordine, armonie, echilibru, expresii ale percepției islamice de perfecțiune a puterii celeste¹⁰⁴ – se regăsesc în sculptura pietrelor de mormânt voievodale săpate din porunca lui Ștefan cel Mare și așezate peste mormintele din necropola voievodală de la Rădăuți. Tradiția decorării unor pietre funerare, cum sunt cele depistate la Mănăstirea Secu, jud. Neamț¹⁰⁵ și *Trei Ierarhi*, jud. Iași, asemănătoare lespezii din 1440 de la Cetatea Albă¹⁰⁶, pare să constituie

⁹⁹ *Catedrala episcopală Sfânta Cuvioasă Parascheva, Roman*, texte Mariana Ileana Sbados și Aurel Florin Țuscanu, Roman, 2008, p. 122-123.

¹⁰⁰ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op.cit.*, p. 148.

¹⁰¹ Andrei Cășlari.

¹⁰² Elena Gh. Florescu, *Textile populare de casă din zona Neamț*, București, 2010, p. 19.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 130.

¹⁰⁴ Emanoil Băbuș, *op. cit.*, p. 110-111.

¹⁰⁵ Aceste pietre de mormânt au fost publicate de M. Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1987, p. 74-77, 95-96,

¹⁰⁶ O modalitate similară de plasare și organizarea a textului poate fi observată și în cazul unei pietre de mormânt a unui necunoscut, descoperită la Dolhești și publicată de G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, an XVIII, 1925, București, p. 287.

câteva mostre artistice ale unei trăsături – numită aici, în mod convențional „pontică” - până acum trecută cu vederea. Este fond decorativ de care s-a arătat fascinat nu doar Vasile Lupu, atunci când a ornat fațadele Bisericii *Sf. Trei Ierarhi* din Iași¹⁰⁷ dar și artiștii care înfrumusețau primele noastre manuscrise bisericești și tipărituri. De fapt, tocmai artele minore sunt cele care au inspirat sculpturile medievale.

Nu în ultimul rând, trebuie de remarcat prezența acestor decoruri sculptate pe frumoasele tâmpile ale bisericilor moldovenești exploatând la maxim și reflectând experiențe autohtone ale tendinței generale spre naturalețe și realismul decorului vegetal. Iconostasul Bisericii din Văleni, mun. Piatra Neamț, ctitorie a lui Petru Rareș și cunoscut centru artistic al Țării Moldovei, păstrează un tip de brâu foarte asemănător cu cel selgiucid. Diferența o fac liniile paralele care-l compun și care se încrucișează din loc în loc, fără a constitui acele bucle specifice. Să fie vorba aici – ca și în cazul brăului

Fig. 21 b. Detaliu de pe acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop

torsadă de la *Trei Ierarhi* - despre o variantă târzie, în interpretare autohtonă, a acestui vechi și îndepărtat motiv decorativ? Poate conexiunea nu este deloc întâmplătoare, de vreme ce o icoană din colecția aceleiași biserici, databilă în veacul XVI-XVII, reprezintă, pe scutul rotund al Sf. Arhanghel Mihail, o cruce așezată pe o Golgotă în trepte. Motivul crucii pe o Golgotă în trepte este un subiect care mai poate fi întâlnit pe pietrele de mormânt din secolul XVII de la Mănăstirea Secu¹⁰⁸ dar și pe o serie de reprezentări sculpturale din veacul XV, identificate pe monumentele armene din Crimeea¹⁰⁹.

Stilul capătase interpretări creștine, prin intermediul meșterilor armeni cu modele preluate fidel, după care artiștii din Țara Moldovei reușesc să genereze o stilizare aparte ce tinde să standardizeze tematica decorării pietrelor de mormânt din veacul XVI-XVII. A devenit, cu timpul, un subiect atât de familiar, încât poate fi identificat în cele mai simple și naive reprezentări pe pietrele de mormânt din

Moldova, ce pot fi văzute pe crucile de piatră sau chiar lespezile de la începutul veacului trecut.

În stadiul actual al cercetărilor, este prematur a veni cu unele concluzii tranșante

¹⁰⁷ N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi din Iași*, Iași, 1962, p. 21-22.

¹⁰⁸ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 74-77, 95-96; Vitalie Josanu, *O dezbaterre reluată sau despre hacikarul din 1440 de la Cetatea Albă*, <http://www.medievistica.ro/texte/monumente/cercetarea/Josanu/inscriptia%20Cetatea%20Alba.pdf>.

¹⁰⁹ Elena A. Ajbabina, *op. cit.*, desen 25-1, 27.

și definitive care să clarifice o problematică atât de complexă. Repertoriul modelelor de comparație nu este nici pe departe complet necesitând încă destule consolidări. Cu toate acestea, aspectele la care s-a făcut timitere mai sus permit să se conchidă că arta Țării Moldovei a fost marcată de vechile tradiții ale Caucazului și Orientului Apropiat, prin filiera nord-pontică. Exemplele selectate nu reprezintă urme artistice izolate, izvorâte din mijlocul comunităților armenice din Țara Moldovei. Fenomenul va trebui apreciat, din punct de vedere conceptual, drept o „versiune pontică” a artei bizantine. Probabil că anume acest înțeles ar fi cel mai potrivit pentru a remarca o trăsătură „orientală” mai accentuată a manifestărilor artistice de factură levantină, identificate în întregul areal al Mării Negre și în Țara Moldovei, în special.

Abrevieri

Arh. Mold. – Arheologia Moldovei

BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice

RI – Revista de Istorie

SCIV – Studii și Cercetări de Istorie Veche

SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie

BIBLIOGRAFIE

E. A. Ajbabina, *Dekorativnaja kamennaja rez'ba Kaffy XIV – XVIII v.v.*, Ed. Sonat, Simferopol, 2001

Viada Arutjonova-Fidanjan, *The Armenians*, în *History of Humanity*, vol. IV, UNESCO, London, 2000

Costică Asăvoaie, *Priorități în programele de construcții ale domnilor moldoveni până la începutul secolului al XVI-lea*, în *Buletinul „Ioan Neculce”* (serie nouă), vol. I, Iași, 1995

Gr. Avakian *Inscripțiile armenesti din Cetatea-Albă*, în *Revista Istorică*, an. IX, nr. 7-9, iulie-septembrie 1923

G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, an XVIII, 1925, București

Emanoil Băbuș, *Iconografie bizantină și aniconism islamic*, în *Cinstirea sfintelor icoane în ortodoxie. Retrospectivă istorică, momente cruciale de stabilire a teologiei icoanei și de criză majoră*, Iași, 2008

Ioan Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în *AAR MSI*, XXX, 1908

Adriana Botez Crainic, *Istoria artelor plastice*, vol. II, *Renașterea. Barocul*, București, 1998

Gh. I. Brătianu, *Les Vénétiens dans la Mer Noire au XIVe siècle. La politique du Sénat en 1332-33 et la notion de latinité*,

---

Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini pînă la cucerirea otomană*, vol. II, Ed. Meridiane, București, 1988

L. Bréhier, *Arta română (N. Iorga și G. Balș „Istoria vechii arte române”)*, în *BCMI*, an XVII, Craiova, 1924

Catedrala episcopală Sfânta Cuvioasă Parascheva, Roman, texte Mariana Ileana Sbados și Aurel Florin Țuscanu, Roman, 2008

Al. Cebuc, C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, Ed. Științifică, București, 1967

Spiridon Cegăneanu, *Ceva despre proveniența și arta vechilor noastre argintării*, în *BCMI*, an IV, București, 1911

Sp. P. Cegăneanu, *Din odoarele bisericesti ale Muzeului Național*, în *BCMI*, an III, București, 1910

Virgil Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghishanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, Ed. Enciclopedică, București, 1998

M. Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1987

J. E. Cirlot, *A Dictionary of symbols*, ediția II, London, 2001

Em. Condurachi, R. Theodorescu, *Europa de est, arie de convergență a civilizațiilor (I)*, în *RI*, tom 34, nr. 1, București, ianuarie 1981

Ovidiu Cristea, *Veneția și problema Strâmtorilor (1204-1308)* în *SMIM*, vol. XVII, Ed. Istros, Brăila

Anton Despinescu, *Cultul icoanelor în biserica Occidentului, în Cinstirea sfintelor icoane în ortodoxie. Retrospectivă istorică, momente cruciale de stabilire a teologiei icoanei și de criză majoră*, Iași, 2008

Arhim. Luca Diaconu, *Icoana Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț – cea mai frumoasă operă bizantină de tip hodighitria cunoscută*, în *Cinstirea sfintelor icoane în ortodoxie... , vol. cit.*,

G. Diels, *Antičnaja tehnika*, în *X Legio 1.5*, 2005, <http://www.xlegio.ru/pubs/diels/artillery2.htm>

Cătălin Dumitru, *Bizanț-fastul ostentativ*, în *România literară. Almanah*, București, 1988

A. V. Džanov, *„Hram s arkadoj” v Sudake: mečet’ ili hram katoličeskogo monastyrja? În Cercovnaja arheologija južnoj Rusi. Sbornik materialov meždunarodnoj konferencii „Cercovnaja arheologija: problemy, poiski, otkrytija”*, Simferopol, 2002

W. Elwood Post, *Saints, signs and simbols*, editia a II-a, London, 1999

Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iași, 1996

Idem, Mihai Ștefan Ceaușu, *Să nu dărâmi dacă nu știi să zidești (contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388-1988)*, Rădăuți-Iași, 1991

Elena Gh. Florescu, *Textile populare de casă din zona Neamț*, București, 2010

Henri Focillon, *Arta Occidentului. Evul mediu romanic*, vol. I, trad. Irina Ionescu, Ed. Meridiane, București, 1974

Fontes Historiae Daco-Romaniae, vol. IV, *Scriptores et acta Imperii Bizantini saeculorum IV-XV*, publicate de Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae Șerban Tanașoca, Tudor Teoteoi, Ed. Academiei Române, București, 1982

N. Ghica-Budești, *Artele minore, bizantine și romane*, în *BCMI*, an XXX, Vălenii-de-Munte, 1937

Jean Gimpel, *Constructorii goticului*, Ed. Meridiane, București, 1981

N. V. Ginkut, *Viyantijskie i vostočnye tradicii v kul'ture genužskoj kreposti Čembalo (po dannym polivnoj keramiki)*, în *Ethnic Contacts ...*, vol. cit.,

Anatol Gorodenco, *Ceramica locală de la Orheiul Vechi în secolele XIV-XV*, Brăila, 2000

N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi din Iași*, Iași, 1962

Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnologic*, vol. II, Craiova, 1986

Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972

Nicolae Iorga, *Cele două Chilii*, în *BCMI*, an XXII, Vălenii-de-Munte, 1929

N. Iorga, *Istoria comerțului cu Orientul*, în *Idem, Opere economice*, vol. cit.

Idem, *Istoria comerțului românesc*, în *Idem, Opere economice*, vol. cit.

N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, 1966

Idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ediție îngrijită de Adrian Anghelescu, București, 1981

N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, în *Idem, Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982

Idem, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Ed. Academiei Române, București, 1899

Nicolae Iorga, *Ștefan cel Mare și Mănăstirea Neamțului*, în *BCMI*, an III, București, 1910

Nicolae Iorga, *Veche artă moldovenească în ținutul Neamțului*, în *BCMI*, vol. XXXII, Vălenii-de-Munte, 1939

S. Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV-XVI)*, în *AIIA*, XIX/1982, Ed. Academiei Române, Iași

Rocsana Josanu, Vitalie Josanu, *Contribuții privind evoluția populației și a așezărilor medievale românești de la răsăritul Țării Moldovei. Studiu de caz asupra satului Chetrosu, jud. Soroca*, Ed. Demiurg, Iași, 2006

Vitalie Josanu, *O dezbatere reluată sau despre hacikarul din 1440 de la Cetatea Albă*, <http://www.medievistica.ro/texte/monumente/cercetarea/Josanu/inscriptia%20Cetatea%20Alba.pdf>.

Vitalie Josanu, *Reflecții istorice privitoare la Cetatea Neamțului. Pagini de istorie militară medievală*, Ed. Crigarux, Piatra Neamț, 2009

V. I. Kadeev, S. B. Soročjan, *Ekonomičeskie svjazi antičnyh gorodov severnogo Pričernomor'ja v I v. do n. e. – V v. n. e. (na materialah Hersonesa)*, Har'kov, 1989 (recenzie Alexandru Popa), în *Arh. Mold.*, vol. XVI, București, 1993

V. V. Krapivina, *Ol'via. Material'naja kul'tura I-IV v.v.*, Kiev, 1993

Guillebert de Lannoy, *Puteșestvie i posol'stva*, trad. O Kudrjavcev, în *Velikaja Rus' rycarja de Lannoa // Rodina*, № 12, 2003, <http://www.vostlit.info/Texts/rus13/Lannoa/>

Viktor Lazarev, *Istoria picturii bizantine*, vol. I, București, 1980

George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, Ed. Științifică, București, 1975

Matei al Ciprului, *Șiragul Mărgăritarului sau Hronicul Împăraților creștini ai Bizanțului*, tradus din limba greacă în limba arabă de Macarie, Patriarhul Antiohiei, transcris de Paul de Alep, tradus din limba arabă în limba română, prefață și note de dr. Dumitru Chican, Bârda, 2009

M. A. Musicescu, *Sculptura pietrelor de mormânt*, în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, coord. M. Berza, 1958

Al. Naum, *Istoria Artei: de la începutul creștinismului pînă în secolul al XIX-lea*, vol. II, *Vechea artă creștină în Răsărit*, Iași, Tipografia „Presa Bună”, Iași, 1937

Eugenia Neamțu, *Ceramica decorativă polono-lituanuană de la Curtea Domnească din Iași*, în *SCIV*, tom 21, nr. 4, București, 1970

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în *Idem, Letopisețul Țării Moldovei*, ediția a II-a, îngrijită de Iorgu Iordan, Ed. Minerva, București, 1980

Tamara Nesterov, *Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură*, Chișinău, 2003

H. Nichifor, *Evul mediu-evul castității*, în *România literară. Almanah*, București, 1988

C. Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în istorie*, Ed. Mușatinii, Mănăstirea Putna, 2003

David Nicolle, *Italian Medieval Armies 1300-1500*, Osprey Publishing Ltd, Oxford, 1983

Tiberiu Oprea, *Costumul baroc*, în *România literară. Almanah*, București, 1988

Șerban Papacostea, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre*, în *SMIM*, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila

---

P. Păltănea, *Știri despre economia orașului Galați în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, în *Danubius*, vol. V/1971, Galați

V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, ediție îngrijită de R. Florescu, București, 1982

Ioann de Plano-Carpini, *Istoriya mongalov, imenuemyh nami tatarami*, <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Karpini>.

Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1994

Gabriel Roman, *Chipul îngerului în teologia și arta bizantină, în Cinstirea sfințelor icoane în ortodoxie... , vol. cit.*

Adrian Andrei Rusu, *Cetatea Neamțului în haine noi*, 2009, http://www.cetati.medievistica.ro/pagini/Intre%20ziduri/texte/Neamt_Rusu/Neamt.htm

S. Sanie, *La civilisation romaine et la romanisation à l'est des Carpates*, în *Arh. Mold.*, XVI/1993, București

André Scobeltzine, *Arta feudală și rolul ei social*, trad. Cornelia Referendaru Șerbănescu, Ed. Meridiane, București, 1979

H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor în Țările Române*, reprodusă pe site-ul <http://arevabar.wordpress.com/2008/09/06/cronica-armenilor-din-tarile-romane-h-dj-siruni-2/>

N. A. Son, *Tyra rimskogo vremeni*, Kiev, 1993

Victor Spinei, *Comerțul și geneza orașelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în *Universa valachica*, vol. cit.,

Victor Spinei, *La genèse des villes du sud-est de la Moldavie et les rapports commerciaux des XIIIe-XIVe siècles*, în *Balkan Studies*, 35, 2, Thessaloniki, 1994

Victor Spinei, *Restructurări etnice la nordul gurilor Dunării în secolele XIII-XIX*, în *Universa valachica. Românii în contextul politic internațional de la începutul mileniului al II-lea*, Chișinău, 2006

Aurel Stănică, *Golden Hord Pottery discovered at Isaccea, Tulcea country*, http://www.medievistica.ro/pagini/arheologie/cercetarea/Stanica_ceramica/golden_horde.html

Mihai Stoica, *Costumul rococo, în România literară. Almanah*, București, 1988

Randall Storey, *Technology and Military Policy in Medieval England, c. 1250-1350*, London, 2003, <http://medievalhistory.mysite.wanadoo-members.co.uk/>

Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Mănăstirea Putna, 2006

Bartłomiej Szymon Szmoniewski, *Cultural Contacts in Central and Eastern Europe: What do Metal Beast Images Speak About?*, în *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea. From the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, volum editat de Victor Cojocaru, Ed. Trinitas, Iași, 2005

Mariana Șlapac, *Belgorod-Dnestrovskaja krepost'. Issledovanie srednevekovogo oboronogo zodčestva*, Ed. Arc, Chișinău, 2001

Dan Gh. Teodor, *Elemente și influențe bizantine în Moldova în secolele VI-XI*, în SCIV, tom. 21, nr. 1/1970, București

D. Gh. Teodor, *Romanitatea spațiului carpato-nistrean*, în *Carpica*, XXX/2001, Iași,

Tudor Teoteoi, *Modelul icoanelor „nefăcute de mână omenească” în iconografia sfinților noi*, în *Cinstirea sfințelor icoane...*, vol. cit.,

Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974

Răzvan Theodorescu, *Cultură și civilizație europeană*, Ed. Fundației România de mâine, București, 2003

Dmitrij Uvarov, *Srednevekove metatel'nye mašyny*, în *X Legio*, 1.5, 2005, http://www.xlegio.ru/artillery/diu/medieval_artillery2.htm

Lucian Vlădescu, *Costumul feeric*, în *România literară. Almanah*, București, 1988

Julia De Wolf Addison, *Art and Crafts In The Middle Age*, 2006

Al. M. Zagoritz, *Sfeșnice românești și candelabre italiene. Origini și caractere*, în *BCMI*, an III, 1910, București

A. N. Zograf, *Monety Tiry*, Moscova, 1957.

PEȘTERA DE LA MĂNĂSTIREA BISTRIȚA - SPAȚIU DE ADĂPOST ȘI OFICIALIZARE A SERVICIULUI DIVIN -

Cosmin Moise

Abstract

The cave called St. Grigorie Decapolitul from the Bistrița Monastery, it is after our opinion a special situation for the rupestrian sacred phenomenon from Romania territory, especially through the important role it had played in history of Wallachia. It consists in the housing of some important personalities and the role it played in heritage conservation. This role determined by the complexity and multiple uses given by the monks to this cave, since the first time when the relics of St. Grigorie Decapolitul were brought to the Bistrița Monastery.

Keys words: The cave, the relics of Saint Grigorie Decapolitul, The Bistrița Monastery, District of Vâlcea, the rupestrian sacred phenomenon.

Plecând de la o caracteristică definitorie spațiului interior al unor peșteri din România, aceea de a fi sacre, datorată utilizărilor date de om în decursul istoriei, dorim să prezentăm în acest articol trecutul unui spațiu rupestru care a fost creat pentru realizarea serviciului divin, dar care a avut și un rol important în viața politică și religioasă a Țării Românești, prin faptul că acesta a fost folosit ca loc de adăpost nu numai pentru odoarele bisericești dar și pentru oameni, în special pentru familiile domnitoare cât și pentru fețele bisericești mai importante, în momentele când țara era supusă atacurilor dușmane.

Ne vom referi în rândurile următoare la adăpostul Peștera Sfântului Grigorie Decapolitul de la Mănăstirea Bistrița (Fig. 1), județul Vâlcea.

Peștera de la Mănăstirea Bistrița este denumită și Peștera Liliacilor sau Peștera Bistriței și este localizată pe raza comunei Costești în satul Bistrița din județul Vâlcea. Peștera este situată în nordul satului Bistrița la 150 m distanță față de Mănăstirea Bistrița în versantul drept al Cheilor Bistriței, în muntele Căpățâni, la o altitudine de 850 m și la 60 de m față de Valea Bistriței. Accesul spre peșteră se face dinspre DN 67, pe șoseaua Râmnicul Vâlcea - Târgu-Jiu, urmărindu-se apoi ramificația DC 149 care se îndreaptă spre Mănăstirea Bistrița. Din spatele Mănăstirii Bistrița se urmărește poteca special amenajată cu balustrade care urcă direct spre peșteră.

Despre Mănăstirea Bistrița se poate afirma că nu se cunoaște cu exactitate data fondării sale. Istoriografia românească admite atestarea ei documentară la sfârșitul secolului al XV-lea, dar precizarea cu exactitate a anului când boierii Craiovești au fondat-o

încă nu s-a rezolvat nici până în prezent.

Pentru prima dată Mănăstirii Bistrița apare documentar între 1491-1492 în Cartea banului Barbu¹, întărită de voievodul Vlad Călugărul (1482-1495) chiar din anul redactării ei.

De la început mănăstirea a primit o destinație precisă de centru monahal pentru susținerea spiritualității ortodoxe ca vatră de cultură necesară Craioveștilor în funcțiile lor administrative și politice, adăpost pentru comorile de artă și bolniță pentru îngrijirea călugărilor și a bolnavilor din împrejurimi.

Reprezentative pentru Mănăstirea Bistrița sunt moaștele Sfântului Grigore Decapolitul adus aici în 1497, când devine cel de-al doilea centru ca importanță după Mitropolia de la Curtea de Argeș, unde se aflau moaștele Sfintei Filofteia aduse de Nicolae Alexandru (1352-1364).

Pentru prima dată moaștelor Sfântului Grigore Decapolitul au fost menționate într-o inscripție, în slavonă pe un covor donat în 1514 Mănăstirii Bistrița de către domnitorul Neagoe Basarab (1512-1521)².

Gavriil Protul afirma că la 1509 moaștele Sfântului Grigore Decapolitul au fost ascunse în peștera de la Bistrița “de privirile” rele ale lui Mihnea cel Rău³ care adoptase o politică autoritară prin omorârea a numeroși boieri, pe care treptat începuse să îi considere adversari.

Timp de aproape un secol, din 1514 și până în 1609 moaștele Sfântului Grigore Decapolitul de la Bistrița nu mai apar menționate în documente. Această perioadă de aproximativ un secol în care nu mai apare nici o știre despre moaștele Sfântului Grigore Decapolitul de la Bistrița a fost pusă pe seama păstrării secretul și adăpostirii întregului tezaur al mănăstirii⁴.

Cu trecerea timpului rolul de adăpost al peșterii crește devenind tot mai clar un adăpost bun pentru moaștele Sfântului Grigore Decapolitul precum și pentru oameni, cum este și în cazul mitropolitului Matei al Myrelor. Acesta, refugiat în 1610 de la Mănăstirea Dealul la Mănăstirea Bistrița, fiind constrâns de dese atacuri în Țara Românească ale principelui transilvănean Gabriel Bathory (1608-1613), menționează în cronică sa Mănăstirea Bistrița și peștera de aici, adăugând despre aceasta din urmă că: “ de frică

Fig. 1 Peștera Sântului Grigore Decapolitul de la Mănăstirea Bistrița

¹ Veniamin Micle, *Peștera Sfântului Grigore Decapolitul de la Bistrița, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului 1995, passim.*

² Dumitru Bălașa, *Însemnări, Sihăstriile: Ovidenia și Sf. Îngeri*, în “Mitropolia Olteniei” IX, București 1957, nr. 9-10, p. 663.

³ Veniamin Micle, *op. cit.*

⁴ Radu Crețeanu, *Monumente istorice din cuprinsul Mitropoliei Olteniei în lumina relatării lui Paul de Alep*, în “Mitropolia Olteniei” XIX (1967), nr. 11-12, p. 917.

Fig. 2. Biserica cu hramul Sfinții Arhangheli

sau, mai bine, de prigoane, părinții Mănăstirii adusesse Moaștele în Peștera în care eram și noi”⁵. Astfel, mitropolitul Matei al Myrelor devine primul cronicar bisericesc care menționează peștera ca pe un loc propice de adăpost împotriva atacatorilor.

Din lucrarea lui Veniamin Micle aflăm că pe timp de pace tezaurul mănăstirii și moaștele Sfântului Grigore Decapolitul erau depozitate și păstrate tot în peșteră. O dovadă în acest sens este vizita din 1613 a domnitorului Radu Șerban și a patriarhul Chiril al Alexandriei, care împreună au trecut pe la Mănăstirea Bistrița să se închine moaștelor adăpostite în peșteră.

Și în timpul războiului ruso-turc dintre 1768-1774, când mănăstirile au fost jefuite, peșteră este menționată în continuare ca loc de adăpost pentru moaște și tezaurul mănăstirii precum și pentru unele personalități ale vremii care s-au ascuns în peștera de la Bistrița. În acest sens amintim porunca dată de Grigore al III-lea Ghica mănăstirii pentru găsirea a patru oameni care să fie de încredere pentru a fi folosiți la paza peșterii, datorită prezenței moaștelor și a celorlalte obiecte din tezaurul mănăstirii. În timpul acestui război se mai aflau în peșteră scrieri care tratau tematici de ordin religios, teolo-

⁵ Matei din Pogoniana, mitropolitul Myrelor, *Istoria celor petrecute în Tierra-Româneasca*, în *Tesaurul de monumente pentru România*, adunate și publicate de A. Papiu Ilarian, tom I, București, 1862, p. 342.

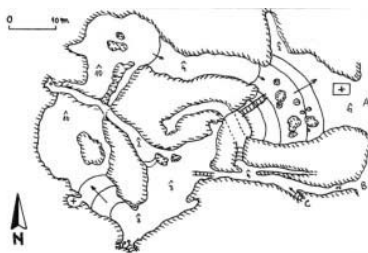

gic, istoric, geografic și filosofic⁶.

Informații despre peșteră cu privire la funcționalitatea sa ca loc de adăpost pentru familiile domnitorilor avem de la arhidiaconul Paul de Alep care afirma că în timp ce “domnii erau amenințați de vreo primejdie își trimiteau comorile, împreună cu soțiile în aceste peșteri” deoarece aceste locuri dădeau un sentiment de siguranță⁷. La rândul său, August Lancelot afirma că monahii de la Mănăstirea Bistrița foloseau peștera ca loc de adăpost și refugiu în vremuri grele, când năvăleau dușmanii și aveau loc expediții de jaf⁸, iar pentru Ghenadie Enăceanu peștera era asemănătoare unei fortificații⁹.

De la Veniamin Micle aflăm că printre tipăriturile ascunse în peștera de la Bistrița se numără: *Liturghierul* ieromonahului Macarie din 1508, Cartea banului Barbu, redactată în 1491, hrisoave ale voievozilor: Vlad Călugărul (1482- 1495), Radu cel Mare (1495-1508) și chiar două hrisoave emise în 1508 de Mihnea cel Rău (1508-1509). Din categoria manuscriselor scrise în slavonă și ascunse la rândul lor în peșteră enumerăm: Psaltirea comentată de Branco Mladenovici (cel mai vechi manuscris de la Bistrița copiat de Ioan Teologul în 1346); Manuscrisul de la Hilandar – 1408, Pravila Sf. Nichifor al Constantinopolului, Cronica lui Gheorghe Amortolos, Omiliile patristice scrise de monahul Iacob de la Bistrița; Sobornicul Avvei Dobrotei; Sinaxare; etc¹⁰.

Actualmente, în interiorul Peșterii lui Grigore Decapolitul, de la Mănăstirea Bistrița se găsesec două biserici ce sunt redată în planul de mai jos:

Plan Peștera Sfântului Grigore Decapolitul¹¹

În extremitatea de vest a peșterii Sfântului Grigore Decapolitul de la Bistrița după cum se poate vedea în planul de mai sus, se află biserica ce poartă numele de “Ovidenia”, cuvânt ce a derivat din slavonescul *vovidenia*, ce înseamnă intrare. De aici putem deduce

⁶ Veniamin Micle, *Peștera Sfântului Grigore Decapolitul de la Bistrița, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului* 1995, p. 65.

⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, Călătoria lui Paul de Alep, p. 21-307.

⁸ August Lancelot, *Bistrița*, în “*Cuvântul Adevărului*” IV (15 februarie 1906), nr. 21, traducere de părintele Teodor Bălășel, passim.

⁹ Ghenadie Enăceanu, *Mitropolia Ungrovlahiei Neofit I*, în “*Biserica Ortodoxă Română*” III (1876) nr. 1, Tipografia Curții Walter & Göbl, București., p. 14.

¹⁰ Veniamin Micle, *Peștera Sfântului Grigore Decapolitul de la Bistrița, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului* 1995., p. 61.

¹¹ http://www.buila.ro/index.pl/peștera_lilieilor_ro, Ora 12:21, 11.04. 2010.

Fig.3 Tâmpla Bisericii Ovidenia

Fig.4. Altarul

Fig. 5 Proscomidiarul

că hramul bisericii este *Intrarea în Biserica a Maicii Domnului*. În spărtura peșterii, deasupra unei râpe mari ce dă perpendicular în albia râului se mai află o biserică a cărui hram este Sfinții Arhangheli (Fig. 2) și care datează de la jumătatea secolului al XVII-lea.

Primele referiri la bisericuța Ovidenia din peșteră au loc în anul 1609, când se desfășurau primele lucrări de restaurare¹².

Pentru realizarea bisericii *Ovidenia* s-a amenajat un spațiu natural din galerie la care s-a adăugat un zid din cărămidă, ce a permis interiorului să fie compartimentat în două părți specifice bisericilor ortodoxe, fiind alcătuită din naos și altar.

Planul bisericii *Ovidenia* este de tip sală cu axa bisericii orientată pe direcție vest-est, iar altarul dispus spre nord-vest

Naosul este de formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 3/2,20 m. Pereții, de est precum și cel de nord al bisericii și până la tocul ușii au fost realizați prin săparea galeriei la care s-a adăugat pe latura de sud un zid din cărămidă¹³. Intra-

rea în biserică s-a realizat prin crearea în peretele de cărămidă, situat pe partea de est, a unui cadru specific pentru viitoarea ușă a biserici. Bolta bisericii de a fost realizată prin săparea peretelui de stâncă.

Compartimentarea naos-altar s-a realizat prin tâmpla bisericii (Fig.3). Realizată din zidărie de cărămidă, tâmpla actualmente este prevăzută cu două uși, din care ușa împărătească (în dreapta) și ușa diaconească (în stânga). În zona superioară a tâmplei sunt reprezentate scene cu Înălțarea Domnului la cer și Cina cea de la Stejarul Mamvri, în care Sfânta Treimea s-a arătat lui Avraam. Deasupra ușilor împărătești a fost aplicată o cruce de piatră direct pe zid, ce îl reprezintă pe Iisus răstignit. Pe latura interioară a stâlpului dintre uși a fost realizată o firidă. Despre iconografia din zona superioară a tâmplei se mai poate spune că este foarte degradată. În prezent se mai pot desluși chipurile apostolilor Petru și Pavel ce sunt situate mai spre nord și reprezentările a doi îngeri, ce sunt situați unul spre sud și altul spre nord.

¹² Veniamin Micle, *Peștera Sfântului Grigore Decapolitul de la Bistrița, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului* 1995, p. 49.

¹³ Veniamin Micle, *Mănăstirea Bistrița Olteană, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului* 1996, p. 105.

Fig. 6 Macarie și ieromonahul Daniil

Fig. 7 Exemplu de ornamentare a peretilor bisericii cu modele geometrico-florale

Absida altarului de formă neregulată, este realizată de asemenea prin săparea stâncii. Partea centrală, semicirculară, precum și latura sudică a bisericii sunt realizate din cărămidă. Pe emiciclu, în absida altarului este reprezentat Iisus în mormânt înconjurat de o serie de sfinți, printre care, Sfântul Spiridon, pe latura de nord și de Ioan Evanghelistul, Dreptul Simenon, Atanasie cel Mare, Eftimie cel Mare, Ioan Gură de Aur, Grigorie Teologul, Vasile cel Mare și Ierarhul Nicolae, pe latura de sud.

Bolta absidei altarului e formată ca și cea a naosului din peretele de stâncă al peșterii. Altarul propriu-zis (Fig. 4), e dispus central în absida altarului fiind cioplit tot în peretele de stâncă al peșterii

Proscomidiarul (Fig. 5) a fost executat la rândul său tot în peretele de stâncă al peșterii, fiind situat în partea stângă a absidei altarului. Adăpostul moaștelor Sfântului Grigorie Decapolitul se găsește în interiorul absidei altarului. Acesta este format dintr-o nișă ceva mai spațioasă, obținută din acoperirea cu zid de cărămidă a unei părți din stâncă peșterii. În această nișă cu rol de adăpost pentru moaște a fost adăpostit și tezaurul mănăstirii.

Pictura celor doi pereți ai naosului a fost realizată în mai multe registre. Astfel, peretele de sud cuprinde în partea superioară trei imagini cu îngeri. Dinspre catapeteasmă spre ieșire sunt redați tot pe partea peretelui de sud, în partea mediană a acestuia, Sfântul Ioan Evanghelistul, Sfântul Dimitrie Izvorătorul de Mir și Sfântul Gheorghe.

Pictura peretelui de sud al naosului bisericii este într-o stare de degradare accentuată, mai ales în partea superioară a registrului, deoarece pictura a fost realizată direct pe stâncă, iar umiditatea nu i-a permis conservarea.

Spre absida altarului, în registrului superior al peretele de nord a fost redată scena "Buna Vestire". Sub această scenă, în registrul median apare reprezentată scena cu "Intrarea în Biserică a Maicii Domnului", care reprezintă hramul bisericii. Pe lângă Sfântul Ioan Evanghelistul, pe acest perete mai sunt reprezentate alte două imagini cu doi monahi importanți ai mănăstirii, ieromonahul Macarie și ieromonahul Daniil (Fig. 6).

Distanța de la pardoseala bisericii și până la aproximativ 1 metru înălțime pereții naosului sunt înconjurați de o pictură asemănătoare cu o draperie ornamentată cu mo-

---

dele geometrico-florale (Fig. 7).

Biserica a fost restaurată în trei rânduri, în 1609, 1769 și 1829 și au avut ca scop refacerea acesteia și a adăpostului în care erau adăpostite moaștele Sfântului Grigorie Decapolutul.

Cele două picturi cu chipurile monahilor de la intrarea în biserică, cel al egumenu-lui Macarie și al egumenului Daniil îi reprezintă pe ctitorul și pe ultimul restaurator al acesteia. Asemănarea în ceea ce privește chipurile fondatorului și a ultimului restaurator al bisericeții Ovidenia a fost făcută cu cea a bisericii mari a Mănăstirii Bistrița, unde ctitorul fondator este Barbu Craiovescu iar ultimul restaurator al acesteia este Barbu Știrbei.

Ultimele menționări despre biserica Ovidenia au fost cele realizate în 1858 de către scriitorul Alexandru Pelimon și peisagistul francez August Lancelot care au afirmat despre aceasta că este săpată în piatră¹⁴, iar la puțin timp după aceștia istoricul Alexandru Odobescu afirmă că cele două bisericii din peșteră nu mai sunt locuite¹⁵. Niciunul din cei trei menționați mai sus nu au afirmat nimic despre existența adăpostului din peșteră.

Remarcabilă prin elementele sale istorice cât și prin complexitatea și utilizările pe care i le-au dat monahii peșterii de la Mănăstirea Bistrița, fiind după părerea noastră printre puținele situații de acest gen din țară, subliniem în finalul prezentării noastre rolul important pe care l-a avut aceasta în adăpostirea unor personalități marcante din istoria Țării Românești, precum și în conservarea tezaurului mănăstirii.

---

¹⁴ August Lancelot, *Bistrița*, în *“Cuvântul Adevărului” IV (15 februarie 1906), nr. 21, traducere de părintele Teodor Bălășel*, p. 217.

¹⁵ Alexandru Odobescu, *Opere III*, ediție critică, publicată sub îngrijirea prof. univ. Al. Dima, Ed. A.R.S.R, București, 1967, p. 106.

SCHITURI ȘI MĂNĂSTIRI DISPĂRUTE LA CURBURA CARPAȚILOR, CTITORITE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Emil LUPU

Abstract

This article continues the series in which were treated monastic ensembles founded in the 16th century, at the medieval boundaries of the Bishoprie of Buzău, now disappeared.

After an introduction that sketches the political framework of the 17th century, with special reference to the events that directly affect this area, is made a suggestive statistical analysis of the act of foundation, looking at all the buildings of worship in this century.

Then are presented exhaustive 30 monastic assemblies, in alphabetical order, with reference to original documents and to archaeological research of the author and thus made important corrections of dating.

Key words: Curvature Carpathians, Buzău, Bishoprie of Buzău, disappered monasteries, the right to church building, medieval archaeology, medieval history, medieval architecture, seventeenth century.

Epoca marilor construcții monahale păstrate în zona de curbură a Carpaților doar în stare de ruină sau cu majore intervenții din perioadele următoare¹ s-a încheiat cu marea domnie a lui Mihai Viteazul. Dacă în plan politic și militar aceasta a cunoscut mari realizări, legate în primul rând de prima unire politică a celor trei state medievale românești, în plan edilitar *ea a avut urmări dureroase*.

În perimetrul Eparhiei Buzăului, care cuprindea la acea vreme cele trei județe medievale, Buzău, Saac și Râmnicu Sărat, șocul provocat de intervenția tătară din 1596, urmat la scurt timp de pătrunderea armatelor polone și de bătăliile de pe Valea Nișcovului și de la Bucov, a fost resimțit atât la nivelul satelor, care s-au risipit (în special cele din zona de câmp și de deal), cât și la cel al ctitoriilor veacurilor precedente. Poate și din acest motiv s-au păstrat până astăzi doar puține construcții din secolul al XVI-lea (și acestea cu formele alterate de intervenții ulterioare), iar actul de ctitorire aproape că a încetat până în vremea domniei lui Matei Basarab (1632-1654).

Inconsistența constructivă din acest secol este determinată, credem, de contextul politico-militar în care a evoluat zona Carpaților de Curbură. Lunga domnie a lui Matei

---

¹ Câteva cu incinte fortificate, adaptate climatului de insecuritate specific secolului al XVI-lea: Menedic, Bradu, Râmnicu Sărat.

Basarab este, fără îndoială, o perioadă de coerență politică și de dezvoltare economică, iar ideologia tradiționalistă, de caracter voievodal a acestuia a fost recunoscută în numărul extrem de mare de ctitorii. Totuși, arealul pe care-l luăm în discuție a fost în primul rând un spațiu de confruntare între vajnicul domnitor muntean și Vasile Lupu al Moldovei (1634-1653) și doar în mică măsură un spațiu de exercitare a programelor arhitectonice, doar patru ctitorii putând fi sigur atribuite celor 32 de ani de domnie.

În această vreme sunt atestate documentar ori restaurate un număr de **17 mănăstiri și biserici**, din care doar **patru** sunt construcții noi. Majoritatea sunt doar menționate ca existente, fără a avea indicii asupra datei lor de edificare. Prin urmare, nu putem afirma că în vremea acestui domnitor, atât de atașat tradițiilor muntenesti, s-ar fi manifestat un avânt ctitoricesc deosebit față de perioadele anterioare.

După evenimentele din vremea lui Mihnea al III-lea (1658-1659), județele Slam Râmnic și Buzău s-au bucurat de o lungă perioadă de liniște până în anul 1690, când sunt traversate de oștile muntenesti și turcești în drumul lor către Transilvania. Însă repercursiunile acestui moment militar nu sunt nici pe departe atât de grave precum cele din anul 1660, descrise de Evliyâ Çelebi. Această liniște este fructificată nu numai în planul vieții economice, ci și în cel al construcțiilor aulice.

În categoria inițiativelor ctitoricești ale moșnenilor sau preoților locului se înscrie, alături de ridicarea bisericilor parohiale, și înființarea unor mici mănăstiri „de sat”; astfel de lăcașuri monahale au avut o existență efemeră pe timpul vieții ctitorului. Acesta este, în multe cazuri, primul și ultimul lor viețuitor, uneori împreună cu întreaga sa familie, cu mărinimie tunsă în monahism de către episcopul locului. Mănăstirile „de sat” sunt expresia unui fenomen religios obișnuit în epocă, odată ce în tot cursul secolului al XVII-lea, numai în această zonă sunt întâlnite 13 astfel de cazuri. Frecvența actelor de ctitorire este din ce în ce mai mare după anul 1670, dar misiunea îndeplinirii lor este tot mai mult preluată de clasa mică și mijlocie, ceea ce ne relevă un nivel de bunăstare în creștere. Pe de altă parte, resursele lor financiare nu permiteau gesturi ctitoricești majore, edificii impozante și tehnici constructive elaborate; se înțelege că se construia repede, ieftin și, în consecință, destul de prost calitativ.

În fostul județ Slam Râmnic, în jumătatea cuprinsă între apa Râmnicului și a Milcovului, abia după jumătatea secolului numărul ctitoriilor începe să crească. Majoritatea acestora reprezintă inițiative ale boierimii locale, ce continua astfel programul ctitoricesc început de domnitorul Grigore Ghica (1660-1664; 1672-1673), prin ridicarea mănăstirii „Sf. Ioan Botezătorul” din Focșanii Munteni. Din perspectivă arhitectonică, această fâșie de teritoriu cuprinsă între râurile Râmnicul Sărat și Milcov dovedește o anumită lentoare în dezvoltarea programelor ctitoricești față de restul țării, determinată de instabilitatea graniței cu Moldova, cu Transilvania și raiaua Brăilei. Domnia lui Matei Basarab, pe lângă șirul de conflicte militare cu Vasile Lupu, a adus și o consolidare a graniței, precum și a securității vieții. Construirea în anii 1637-1640 a mănăstirii-cetate de la Măxineni făcea parte dintr-un elaborat sistem defensiv, care mai includea mănăstirile de la Slobozia (Ialomița) și Negoești (Călărași), „mănăstirea grecilor” din Râmnicul Sărat, Episcopia Buzăului și alte mănăstiri ridicate în aceeași perioadă în Câmpia Dunării.

Beneficiind de protecția acestui lanț de mănăstiri fortificate, în teritoriul de la

marginea de nord-est a țării apar o sumedenie de noi ctitorii ale boierimii locale, multe dintre ele având și ziduri de incintă, ce le conferea un caracter defensiv. În ultimul sfert al secolului al XVII-lea, în partea muntenească a actualului județ Vrancea (fost Râmnicu Sărat) inițiativele ctitoricești au fost deosebit de numeroase, concretizându-se în realizarea câtorva lăcașuri de cult de o notabilă importanță artistică.

Deși ridicate în plină epocă brâncovenească, multe dintre lăcașurile de cult de după 1690 au continuat să adopte vechile forme consacrate în secolul al XVI-lea și în vremea lui Matei Basarab. La majoritatea acestor construcții de cult se remarcă drept element înnoitor adăugarea unui pridvor cu arcade și stâlpi de zidărie. Epoca brâncovenească a fost una de deosebite realizări pentru arta și arhitectura zonei de curbură a Carpaților. Până în anul 1700, au fost edificate aici peste 20 de biserici și mănăstiri, dintre care cinci au devenit monumente emblematice ale acestei perioade.

ARSENIILE – schit dispărut, biserică dispărută, hramul „Sf. Simeon” (pe raza com. Nehoiășu, jud. Buzău).

Numele schitului derivă de la muntele Arsenia, pe care era amplasat. Prima atestare documentară datează din 18 iunie 1714, când Ștefan Cantacuzino întărește scutirile de dijmă ale mai multor schituri din județul Buzău, printre care și: *„schitul Arseniile, hramul S(ve)ti Simeon ca să fie în pace și iertate bucatele acestor sfinte schituri și ale călug(ă) rașilor ce vor fi lăcuitori la aceste schituri de dijmărit, de stupi și de râmători și de oierit și de vinărici (...). Și să aibă bună pace de mertice, de conace, de cai de olac și de altele de toate pentru că m-am milostivit domnia mea de am iertat bucatele acestor sfinte schituri precum au fost iertate și miluite de alți domni ce au fost mai denainte vrême, de Alixandru vodă i Ilias și de Radul vodă și de fiu-său Alixandru vodă și de Alion vodă și de răposatul Matei vodă și de Antonie vodă și de răposatul unchiul domniei mēle Șarban vodă și de Costandin vodă Brâncoveanul, ca să fie sfintelor schituri de ajutoriu și călugărașilor de hrană. Căci că sunt la un loc de munte și cu nevoie și slujăsc în toată vremea și pomenesc răposații ctitori și pre domnia mea și pre toți pravoslavnicii creștini, precum am văzut domnia mea și cărțile de la toți domnii de pace și de odihnă și de iertăciunea acestor bucate”².*

Din document rezultă că schitul beneficia de aceste scutiri încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, din vremea lui Alexandru Iliș (1616-1618, 1627-1629), ceea ce ne permite să plasăm înființarea lui pe la începutul acestui secol.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, Basil Iorgulescu îl numește schitul Arsele, arătând că este situat în cătunul Arsele din comuna Nehoiu și că se află în stare de ruină³.

BLESTEMATELE- schit dispărut, biserică dispărută, hramul „Izvorul Tămăduirii” (pe raza satului Bădila, com. Pârscov, jud. Buzău).

Cu numele Blestematele apare menționat pentru prima dată în harta stolnicului Constantin Cantacuzino din 1700, la categoria mănăstirilor mici⁴. Schitul este indicat

² DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 171, f. 275^v-276^r.

³ Iorgulescu, *Dicț. al jud. Bz.*, p. 14.

⁴ Giurescu, *Harta stolnicului*, p. 20.

---

apoi în harta statistică rusă din 1835 doar cu hramul „Izvorul Tămăduirii”, fiind situat la răsărit de satul Blestematele, la acea dată fiind deservit de o comunitate de călugărițe⁵.

Tradiția locală pune numele și desființarea schitului în legătură cu blestemul pe care un episcop l-ar fi aruncat asupra călugărițelor de la schit. De fapt, schitul a fost desființat de episcopul Chesarie al Buzăului în anul 1836⁶. Biserica a continuat să fie folosită probabil de săteni, așa cum rezultă dintr-o însemnare scrisă pe un *Ceaslov* în 1838, dată după care nu mai este menționată⁷.

Satul Blestematele este pomenit prima oară într-un document cu datare aproximată <1568> decembrie 2⁸, având foarte multe menționări ulterioare. Din toate acestea rezultă că toponimul Blestematele exista înainte de înființarea schitului și prin urmare numele schitului derivă de la numele satului și moșiei și nu de la blestemul episcopului⁹. Până la apariția unor informații documentare concludente, data înființării schitului și numele ctitorului rămân necunoscute.

CĂLDĂRUȘA (SCHITUL LUI MANASIE) – mănăstire dispărută, biserică dispărută, hram necunoscut (posibil în satul Căldărușa, com. Cernătești, jud. Buzău).¹⁰

Situată pe apa Slănicului, mănăstirea Căldărușa este menționată prima oară la 27 ianuarie 1672, când Dragomir, fiul lui Toma dăruiește egumenului Anania de la mănăstirea Căldărușa o parte din moșia Berindești¹¹. La 30 octombrie 1686, i se spune „schitul lui Manasie”¹² iar în harta stolnicului Constantin Cantacuzino din 1700 apare cu denumirea „Manasia”¹³. În martie 1714, odată cu alegerea moșiilor mănăstirii Unguriu (Ungurei) se face și alegerea moșiilor „*metohului Manasii ce să chiiamă Căldăruși*”¹⁴. Din păcate, documentul nu precizează al cui metoh era Căldărușa dar știm că hotărnicia era făcută la cererea patriarhului Ierusalimului, Hrisant Notara iar mănăstirea Unguriu era metoh al mănăstirii „Sf. Gheorghe Nou” din București, închinată Sfântului Mormânt. În consecință, putem afirma că și Căldărușa era subordonată direct sau indirect Patriarhiei Ierusalimului, fiind închinată la o dată anterioară anului 1714, Sfântului Mormânt sau unei mănăstiri dependente de acesta.

În chestionarul din 1871, despre locurile istorice, tradițiile și antichitățile din fiecare județ, se arată că schitul este în stare de ruină și că pe lângă biserică se mai află

---

⁵ Idem, *Harta rusă*, p. 218, 139.

⁶ Furtună, *Chesarie episcopul*, p. 18.

⁷ Însemnarea din 18 decembrie 1838 arată că *Ceaslovul* este al bisericii de la schitul Blestematelor, fiind cumpărat cu 32 lei de la cutia bisericii și trimis de protopopul din Mălăiești. Cartea ajunsese în perioada interbelică la biserica satului Bădila (Constantinescu, *Bis. și m-ri din jud. Bz. - I*, p. 142).

⁸ *DRH, B*, vol. VI, p. 153-154, nr. 122.

⁹ *Marele dicț. geografic*, vol. I, p. 474.

¹⁰ Iorgulescu, *Dicț. al jud. Buzău*, p. 142.

¹¹ DGANB, Fond. *Ep. Bz.* pach. XXV/18 bis.

¹² *Ibidem*, Fond. *M-rea Banu*, pach. XXVII/8.

¹³ Giurescu, *Harta stolnicului*, p. 20

¹⁴ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 171, f. 111-112.

---

niște case vechi, un beci și fundațiile unor chilii¹⁵. Nu mai apare menționat după această dată.

CHILIILE – schit dispărut, biserică dispărută, hram necunoscut (probabil în com. Chiliile, jud. Buzău).

Schitul Chiliile este amintit prima oară la 6 iunie 1692¹⁶. A fost confundat deseori cu schitul Podeni¹⁷, cu care se învecina. La 16 martie 1772, Constantin căpitanul Obilescu (probabil urmaș al ctitorilor inițiali) îl închină Episcopiei Buzăului¹⁸. Ca și în alte cazuri, Episcopia va lăsa metohul în părăsire, folosindu-se doar de venitul lui. Între 1830 și 1839, moșiile schiturilor Chiliile și Podeni sunt arendate lui Dumitrache Zotu¹⁹. În 1825, schitul avea o biserică de lemn. După 1873, când se găsea în ruină²⁰, nu mai avem menționări documentare despre acest schit.

CHIOJDENI - schit dispărut, biserică dispărută, hram necunoscut (probabil în com. Chiojdeni, jud. Vrancea, în fostul jud. Râmnicu Sărat).

Comuna Chiojdeni este situată la circa 31 km față de orașul Râmnicu Sărat, pe ambele maluri ale râului Râmnicu Sărat, în zona muntoasă a județului Vrancea. Satele Chiojdenii Mari și Chiojdenii Mici au fost întemeiate de locuitori din județul Saac, veniți din Bâsca Chiojdului, probabil la începutul secolului al XVII-lea. Prima atestare documentară a satului Chiojdeni este la 10 iunie 1613²¹.

Schitul apare menționat prima dată într-un document din 25 august 1693, unde se spune că Neja, soacra lui Voico ceauș din Râmnic, a fost îngropată la „schitul Chiojdenilor”, ceea ce dovedește existența lui înainte de această dată²². În acest stadiu al cunoștințelor, nu putem stabili localizarea exactă a schitului dar, fără îndoială, acesta se afla pe aria comunei Chiojdeni.

Nu este exclus să existe o legătură între biserica schitului și cea mai veche biserică a comunei, construită în anii 1838-1839, de marele clucer Costache Neculescu-Câță (ctitor al mai multor biserici din județul și orașul Râmnicu Sărat)²³. Aceasta s-ar putea să fie ridicată pe locul sau în preajma uneia mai vechi, după cum ne sugerează prezența celor trei hramuri: „Sf. Voievozi”, „Adormirea Maicii Domnului” și „Sf. Împărați”.

COCORĂȘTI (RĂDEA)– schit dispărut, biserică dispărută, hramul necunoscut (sat

---

¹⁵ BAR, Fond. *Manuscrite*, ms. rom. 227, f. 185^r-186^v.

¹⁶ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, XLII/6.

¹⁷ Cf. Stoicescu, *Bibliografia*, vol. I, p. 155, care consideră că schitului Chiliile i se spune la 30 mai 1796 schitul Podeni.

¹⁸ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, pach. XXXIX/38.

¹⁹ *Ind. cron. nr. 3*, nr. 4142, 4216, 4322, 4485.

²⁰ BAR, Fond. *Manuscrite*, ms. rom., 228, f. 767.

²¹ *DIR, B, veacul XVII*, vol. II, p. 205, nr. 189.

²² DGANB, Fond. *M-rea Rm. Sărat*, pach. XV/4.

²³ Dănescu, *Dicț. al jud. Rm. Sărat*, p. 71.

Fundu Cocorăștilor, com. Vintilă Vodă, jud. Buzău).

Satul Cocorăști, situat pe apa Slănicului, este menționat încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, a treia parte din sat fiind proprietatea voievodului Vlad Vintilă, care o dăruiește ctitoriei sale de la Menedic²⁴.

Schitul a fost întemeiat de Radul căpitan Cocorășcu pe moșia sa, Cocorăștii (situată în nord-estul fostului județ Rm. Sărat), probabil pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Apare menționat prima oară la 20 iunie 1689, când Mihalcea, fiul lui Radul căpitan din Cocorăști și cumnatul său Chiriță iuzbașa închină mănăstirii din Râmnicu Sărat schitul din Fundul Cocorăștilor ridicat de părinții lor²⁵. Închinarea este întărită la 13 iunie 1690, de Constantin Brâncoveanu²⁶. Schitul primește numeroase danii în cursul secolului al XVIII-lea, în 1744 având un venit anual de 144 de taleri. În 1753, este numit schitul Rădea, probabil după numele ctitorului²⁷. După această dată, nu mai este menționat.

CUCU – schit dispărut, biserică dispărută, hramul necunoscut (pe raza satului Plainești, com. Plainești, jud. Vrancea, din fostul județ Rm. Sărat).

Schitul Cucu era situat pe moșia Cucu sau în localitatea Cucu (Târgul Cucului), vechea denumire a satului Plainești, așezat pe malul drept al râului Râmna²⁸. Se consideră a fi ctitoria lui Dima vameșul din Focșani, fiind menționat prima oară într-un document din 9 iulie 1674²⁹. În satul Plainești sunt două biserici, una cu hramul „Sf. Voievozi”, clădită de locuitorii satului în 1811 și alta cu hramul „Sf. Împărați”, zidită în 1823 de Alecu Bagdat și soția sa³⁰. Nu este exclus ca una dintre aceste biserici să fie construită pe locul sau în apropierea bisericii fostului schit.

DEDULEȘTI – mănăstire desființată, biserică, hramul vechi „Sf. Troiță”, acum „Pogorârea Sfântului Duh” (sat Dedulești, com. Topliceni, jud. Buzău, în fostul jud. Râmnicu Sărat).

Din fostul ansamblu monahal se mai păstrează astăzi doar biserica, așezată pe marginea terasei superioare de pe malul drept al râului Râmnicu Sărat. Potrivit pisaniei de la sfârșitul secolului al XIX-lea, biserica în care: *„se prăznuiește și se cinstește hramul Sfânta Troiță au fost zidită din început până la leatu 7128 (1619-1620), de un răposat Dedu Deducu”*. Pisania din 1834, pictată deasupra ușii de acces în biserică nu pomenește însă de Dedu postelnic³¹. Prima menționare documentară a mănăstirii datează din anii 1634-

---

²⁴ *Cat. doc. Țării Românești*, vol. V, p. 466, nr. 1101 (hrisovul de întărire a moșiilor mănăstirii Menedic emis de Matei Basarab la 10 august 1643).

²⁵ Bulat, *O ctitorie*, p. 1047.

²⁶ *Loc. cit.*

²⁷ Constantinescu, *Bis. m-rii Rm. Sărat*, p. 51-52.

²⁸ Dănescu, *Dicț. al jud. Rm. Sărat*, p. 216.

²⁹ Stoicescu, *Bibliografia*, p. 234.

³⁰ Dănescu, *Dicț. al jud. Rm. Sărat*, p. 216.

³¹ *„Această biserică, care se vede în ființă, este zidită de repausatul arhimandrit Iacob Deduleșceanul pe la anul 1792 numai din roșu și patru icoane mari împărătești. Apoi acum aflându-mă eu, Stratonic Deduleșceanu s-au isprăvit și s-au înfrumusețat de mine, adică: am făcut clopotnița d-asupra cu cruci frumoase, am învelit-o*

1635, când Anton, feciorul Cernei stolnicul din Frăsinet adeverește lui Dedul postelnic că a dăruit mănăstirii numită Gura Babei ocina sa de la Topliceni³². Că mănăstirea din Gura Babii este într-adevăr mănăstirea Dedulești și că Dedu postelnic este ctitorul ei rezultă dintr-un document din 9 mai 1646, în care egumenul „mănăstirii lui Dedu postelnic” se judecă cu Ianoș din Domirești pentru o ocină din Gura Babii³³.

Dedu postelnic din Gura Babei și Haidăi (sate situate în apropierea orașului Râmnicu Sărat) și-a înzestrat ctitoria cu mori de apă, pământuri, sate și robi țigani. Cu mare probabilitate, în preajma mănăstirii se afla și una din reședințele familiei Dedulescu. Multă vreme s-a considerat că actuala biserică este cea construită de Dedul postelnic. Cercetările recente au infirmat această opinie.

Biserica este de plan triconc, fiind compusă din pridvor închis, pronaos și naos cu abside laterale și altar circular la interior și poligonal la exterior. A fost reparată în 1792 de egumenul Iacob și apoi în 1834, de egumenul Stratonie³⁴. S-a păstrat pictura în ulei executată de Eroftei zugravul în 1813 și patru icoane împărățești din 1792, lucrute de Talasii zugravul. Tâmpla a fost construită în 1813, când a și fost pictată de Eroftei zugravul, având clare influențe baroce. Ușile împărățești au fost sculptate în 1898. La exterior biserică este împodobită cu un brâu median și este văruiată.

În anul 1758, mănăstirea a fost închinată mănăstirii Katzika din Ianina (Epir). După secularizarea averilor mănăstirești viața monahală la Dedulești a încetat, iar în fostele chilii s-a amenajat școala satului, ce a funcționat între 1864 și 1918. După primul război mondial au fost demolate toate clădirile anexe ce se mai păstrau.

Toți cei care au scris despre această mănăstire au pornit de la premisa că biserică este zidită în deceniul al doilea al secolului al XVII-lea, pe baza veleatului 7128 (1619-1620) indicat de pisană de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cercetările arheologice întreprinse în anii 2000-2001³⁵ au adus importante informații privind cronologia și planimetria ansamblului monahal. În primul rând, s-a constatat că actuala biserică nu suprapune pe cea construită prin anii 1619-1620, ci este ridicată la sfârșitul secolului al XVII-lea³⁶. La sud-est de biserică se afla „zvonița” (clopotnița), despre care se știa că

---

cu șindrilă, am înfrumusețat-o, am făcut cădelniță și candelă de argint și st. potir, cu toate ale sale de argint, trei rânduri odăjdii de stofă și toate celelalte podoabe precum se vede, spre a mea pomenire și a părinților mei. 1834” (Bilciurescu, Monastirile, p. 213).

³² Doc. fără lună și zi, datat după Divan între 1 septembrie 1634 și 31 august 1635 (DRH, B, vol. XXIV, p. 484-485, nr. 361).

³³ În urma cercetării pricinii dintre Ianoș din Domirești și egumenul mănăstirii lui Dedul postelnic, pentru ocina din satul Bădicești din Gura Babii, mai mulți boieri megieși adevărați că ocina respectivă nu a fost închinată sau vândută mănăstirii de stăpâna ei baba Bărțoae, ci aparține de drept, lui Ianoș (DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 218, f. 7’).

³⁴ Filitti, *Bis. Deduleștilor*, p. 160; Stoicescu, *Bibliografia*, vol. I, p. 272; Drăguț, *Tradițiile ctitoricești*, p. 160.

³⁵ În perioada 6 octombrie-14 decembrie 2000 și în mai-septembrie 2001, s-au desfășurat două campanii de cercetare arheologică, cu ocazia întocmirii proiectului de restaurare a bisericii.

³⁶ Biserica actuală este unitar construită la nivel de fundație. Toate zidurile de compartimentare interioară sunt întretesute iar talpa fundației este așezată pe sau în pământul viu reprezentat de loess nisipos. Fundațiile sunt realizate peste tot în aceeași manieră. Respectiv, după săparea șanțului de fundare, pe fundul acestuia a fost așezată o rețea de tiranți din lemn de secțiune patrulateră, cu latura de 0,2x0,25 m. Pe marginea șanțului de fundare au fost bătute rețele de pari din lemn ce au asigurat sprijinul unor cofraje din scânduri,

---

fusese amenajată de starețul Stratonie Deduleșteanu, în anul 1834. „Zvonița” era așezată pe un morman de dărâmătură acoperită de vegetație, care în urma decapării s-a dovedit a fi ruina unei biserici mai vechi. În urma cercetărilor a rezultat că aceasta era prima biserică a mănăstirii, cea despre care pisania spunea că fusese ridicată de Dedu Deducul. Pe aceasta o vom numi în continuare biserică I³⁷, spre a o deosebi de biserică actuală, pentru care vom folosi denumirea de biserică II.

Cercetarea arheologică întreprinsă în cele două campanii a furnizat date importante dar nu suficiente pentru stabilirea cu precizie a evoluției fostului ansamblu monahal. Aceasta se va putea face abia după realizarea săpăturilor sistematice sub nivelul de călcare de epocă din interiorul bisericii I. Concluziile care pot fi formulate în acest stadiu al cercetării, sunt următoarele:

Platoul ocupat de biserică parohială actuală prezintă un nivel de locuire umană preistorică, ce coboară până la contactul cu pământul viu. Probabil că terenul respectiv era un luminiș pe terasa superioară a râului Râmnicu Sărat, având și o sursă de apă foarte apropiată, reprezentată de pâraiașul Gura Babei. Deoarece nu au fost descoperite inventare arheologice și nici nu au putut fi determinate complexe arheologice din cauza sistemului de săpătură în casete, atribuirea culturală sau cronologizarea acestui nivel nu a putut fi stabilită.

Între nivelul de locuire preistoric și primul nivel medieval de construire s-a scurs o importantă perioadă de timp în care terenul a fost ocupat de pădure. Nivel de humus vechi a fost determinat stratigrafic și el denotă că în această zonă nu a existat activitate antropică.

Primul nivel medieval are asigurată o cronologie relativă, dată de stratigrafia generală a ansamblului și de cea din Casetele 3 și 10, unde au putut fi puse în relație directă complexe din această etapă și biserică actuală. La sud-est de biserică actuală, în zona central-estică a platoului, a fost construită o biserică de plan trilobat, realizată din asize tencuite de bolovani de râu. În mod cert această biserică nu a fost o construcție izolată, ea fiind nucleul unui ansamblu monahal sau nobiliar.

La vest de această construcție, în interiorul pronaosului bisericii actuale, au fost descoperite urmele unei clădiri din lemn distrusă de un incendiu. Deși nu avem o relație stratigrafică directă între biserică I de plan drept și această construcție incendiată, faptul că nivelul de construcție al bisericii I nu suprapune nivelul de incendiere al acestei clădiri

---

ce au îmbrăcat fundația la jumătatea superioară a acesteia, respectiv de la nivelul de construcție al bisericii I în sus. Fundația a fost realizată din straturi succesive de bolovani de râu de dimensiuni medii, alternate cu straturi de cărămizi fragmentare, înecate în mortar de var și nisip, de bună calitate. Elevațiile sunt realizate din asize de cărămizi de epocă cu dimensiunile de 27x15x4-5 cm.

³⁷ Biserica I prezintă o fundație înaltă de aproximativ 1,2 m. Ea este alcătuită din bolovani de râu de dimensiuni medii și mari, dispuși în asize, legați cu mortar de var și nisip, de bună calitate. Constructorul bisericii a căutat să așeze talpa fundației pe (sau în) pământul viu, reprezentat de loess-ul nisipos. În privința elevației păstrate, aceasta este alcătuită din aceleași asize de bolovani de râu, în rare cazuri fiind folosite cărămizi pentru egalizarea asizelor sau completarea spațiilor dintre bolovani din asiză. Însă în umplutura de moloz a profilului estic al Secțiunii I se păstrează un fragment de zid prăbușit, alcătuit din straturi de cărămizi cu dimensiunile de 29x15x4 cm și bolovani de râu, care probabil provine de la un zid transversal de compartimentare a acestei biserici. Au fost descoperite și fragmente mari de zidărie din asize de cărămizi dispuse pe cant, provenind în mod cert din boltirile prăbușite ale edificiului.

este suficient pentru a afirma că biserica I a avut anexe din lemn, surprinse arheologic la vest de ea. Singura posibilitate de datare actuală a bisericii I este oferită de tradiția locală și de documentele ce afirmă că biserica a fost ctitorită de postelnicul Dediu Dedulescu.

După o perioadă de funcționare a bisericii I, când atât în jurul, cât și în interiorul acesteia s-au realizat înhumări, a fost construită actuala biserică. Ansamblul monahal era deja în funcțiune și probabil mărirea numărului de membri ai obștii a determinat construirea unei biserici mai încăpătoare. Potrivit relației stratigrafice și constructive din Caseta 3, considerăm că la edificarea bisericii II, biserica I era încă în folosință. Așa cum din nou afirmă tradiția, credem că biserica I a fost transformată în paraclis și a continuat să funcționeze până la începutul secolului al XIX-lea. De altfel, în interiorul ei a fost surprinsă o etapă de refacere. Biserica I avea probabil inițial un iconostas, care a fost înlocuit cu o tâmplă. Tâmpla este singurul element de arhitectură din interiorul acestei biserici care conservă resturi de pictură. Decorul pictural vegetal (vreji și crini care ies din vase), realizat în tempera, este de o clară factură barocă. De asemenea, peretele de nord al pronaosului (care avea prevăzut în prima sa etapă o ușă pentru o scară de acces la o turlă-clopotniță) a fost închis când în dreptul ușii a fost amplasat un mormânt practicat în anul 1672 (așa cum arată inscripția de pe lespede funerară).

În cursul cercetărilor, nefinalizate încă, în pronaosul bisericii I a fost descoperită masa de piatră a unui altar și o lespede funerară de piatră din 1672, ce acoperea mormântul soacrei lui Iordache Dedulescu, fiul lui Dediu postelnic. O altă piatră de mormânt, fără inscripție, se află în partea dreaptă a naosului. Nu putem să nu remarcăm grija de a păstra ca o relictă ruina bisericii I, care nu a fost folosită ca sursă de materiale de construcție pentru refacerile succesive ale bisericii II³⁸. De aceea, avansăm ca ipoteză de lucru posibilitatea ca pisană originală să se afle încă în interiorul bisericii I, împreună cu alte elemente arhitectonice³⁹.

FOCȘANI – SFÂNTUL ATHANASIE – mănăstire dispărută, hramul „Sf. Athanasie” (municipiul Focșani, în fostul oraș Focșanii Munteni, în fostul jud. Rm. Sărat).

Biserica este menționată pentru prima dată la 20 februarie 1645, când se întărește scutirea de dijmă acordată mănăstirii Urechești (Vărzărești). Cu această ocazie se întărește: „*sfintei mănăstiri Urechești mai sus-scrisă o biserică din orașul domniei mele, din Focșani, hramul sfântului Atanasie [...], care biserică este făcută de popa Calintian, iar după aceea el a închinat-o metoh sfintei mănăstiri mai sus-scrise, cu tot venitul ei, ca să-i fie sfânta biserică metoh sfintei mănăstiri și sub ascultare*”⁴⁰. Așadar, biserica era ctitoria popii Calintian care, ulterior, apare ca egumen la mănăstirea Urechești. Din păcate, documentele nu ne indică nici anul construirii, nici pe cel al închinării bisericii „Sfântul Athanasie” la Urechești dar putem aproxima desfășurarea acestor evenimente în primele

³⁸ Stratigrafia verticală a demonstrat că, după prăbușirea zidurilor bisericii I nu s-a procedat la nici un fel de intervenție de înlăturare a molozului.

³⁹ Datarea ansamblului și cronologia internă a acestuia sunt încă relative în acest moment. Pentru rezolvarea situației se impune cercetarea mormintelor care au fost deja surprinse în jurul sau în interiorul bisericii I, cu speranța că acestea ne-ar putea oferi repere cronologice mai stricte. De asemenea, aceasta ne-ar oferi posibilitatea cunoașterii planimetriei bisericii I în relație cu restul ansamblului.

⁴⁰ DRH, B, vol. XXX, nr. 47, p. 65-66.

decenii ale secolului al XVII-lea.

Devenită metoh, biserica a căpătat foarte repede statutul de lăcaș monahal. La 28 iulie 1646, mănăstirea „Sf. Atanasie”, reprezentată de egumenul Sofronie, primește o danie de la Mihăilă din Ursești⁴¹ și tot din partea unor moșneni din Ursești primește o altă danie la 15 martie 1648⁴². După această dată, mănăstirea nu mai apare în sursele documentare.

FUNDĂTURA – schit desființat, biserică rupestră, hramul „Schimbarea la Față” (sat Nucu, com. Bozioru, jud. Buzău).

Din fostul ansamblu monahal, situat la aproximativ 2 km nord de satul Nucu, se mai păstrează doar biserica⁴³. Ea a fost săpată într-o stâncă izolată, având plan de sală, fără compartimentări interioare. Pe latura de vest prezintă spațiul de acces în interior; pe latura de est, o fereastră iar pe latura de nord, o firidă. La exterior are nișe pentru grinzi din lemn, pentru un acoperiș piramidal.

Singurele posibilități de datare sunt oferite doar de documentele scrise. Prima atestare documentară este din 12 ianuarie 1679, când Gheorghe Duca întărește mai multor mănăstiri „*ot sud. Buzăianilor*” scutirile acordate de domnii anteriori, începând cu Alexandru Iliș⁴⁴. Acest document ne indică faptul că fondarea schitului a avut loc în prima jumătate a secolului al XVII-lea, înainte de sfârșitul domniei lui Alexandru Iliș (septembrie 1616 - mai 1618; noiembrie 1627 - octombrie 1629). Hramul mănăstirii, „Preobrajieniia” (Schimbarea la Față), este menționat în hrisovul de reînnoire a scutirilor mai multor „schituri” din județul Buzău, emis de Ștefan Cantacuzino la 18 iunie 1714. Acordarea scutirilor este motivată astfel: „*căci că sunt la un loc de munte și cu nevoie și slujăsc în toată vremea și pomenesc răposății ctitori și pre domnia mea și pre toți pravoslavnicii creștini, precum am văzut domnia mea și cărțile de la toți domnii de pace și de odihnă și de iertăciunea acestor bucate. Drept aceea și domnia mea încă m-am milostivit de le-am întărit și le-am înnoit mila cu această carte a domniei mele pre cum scrie mai sus*”⁴⁵.

Schitul este des pomenit în documente între 1678 și 1864 (anul aplicării legii secularizării averilor mănăstirești), când este dezafectat. La Fundătura se pare că au funcționat de fapt două schituri, unul de maici și altul de călugări. În 1791, Mihai Suțu a mutat călugării de aici la schitul Găvanele, unde tocmai se terminase de construit o biserică de zid. Din 1793, schiturile Fundătura și Găvanele încep să apară împreună în documente. Alexandru Moruzi (1802-1806) le confirmă scutirile, precizând despre Fundătura că „*se află în loc cu foarte anevoie de hrană și chiverniseală fiind în piatră și între strâmtori*”⁴⁶. În anul 1825, călugărițele rămase la Fundătura sunt mutate la mănăstirea Sfântu Gheorghe. Călugării de la Sfântu Gheorghe vor fi și ei mutați, o parte la schitul

⁴¹ *Cat. doc. Țării Românești*, vol. IV, nr. 569, p. 216.

⁴² *Ibidem*, nr. 1075, p. 483-484.

⁴³ Constantinescu, *Bis. și m-ri din jud. Bz. - I*, p. 189; *Vestigiile rupestre*, p. 56-57.

⁴⁴ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 171, f. 275^r.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 276^r.

⁴⁶ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. VI, București, 1893, p. 193.

Fundătura, o alta la Găvanele⁴⁷. În 1833, schitul Fundătura este menționat împreună cu Găvanele, fiind subordonat acestuia. La acea dată la Fundătura se mai aflau doar șase monahi, dar care, precizează documentul: „*se hrănesc tot din schitul Găvanele*”⁴⁸.

După 1865, schitul se ruinează treptat. Publicistul C. D. Aricescu vizitând locurile în 1871, notează: „*Numai tinda de lemn este și cu șiță acoperită/ Chiliile dimprejuru-i mai toate sunt ruinate/ Un bătrân cu barba albă, chipeș și cu spete late/ E aici singurul oaspe ce servă de conductor*”⁴⁹. În preajma anului 1890, Basil Iorgulescu mai găsea aici doar biserica săpată în piatră și: „*un mare trunchi de fag, netezit puțin, având 12 scobituri pe margine, servind ca străchini din care mâncau călugării la masa comună*”⁵⁰.

GĂVANELE – schit desființat, biserică, hramurile „Sf. Nicolae” și „Sf. Elefterie” (sat Găvanele, com. Bozioru, jud. Buzău).

Schitul Găvanele⁵¹ este menționat documentar pentru prima dată la 15 august 1638. La această dată, printre martorii la un schimb de moșii între mănăstirea Alunișul și Radu Cândescu, mare comis apare și un „*ieromonah Macarie de la Găvane*”⁵². Dintr-un document din 8 septembrie 1648, reiese că schitul exista încă din vremea lui Radu Șerban (1602-1611), când egumenul de la Găvane primise de la egumenul de la Pinu învoire să cosească fânul din Poiana Manciului a mănăstirii Pinu⁵³.

Cu toate acestea, în actul de reînchinare a schitului către Episcopia Buzăului din 17 aprilie 1741, se arată că schitul era ctitoria lui Papa (II) Greceanu mare vistier (între 1669 și 1672) și a lui Mihai clucer. Urmașii lui Papa, Grigore Greceanu vel vistier împreună cu nepotul său, Șerban Greceanu vistier al treilea arată că: „*având un schițișor de lemn în județul Buzăului la munte care se chiamă Găvanele, unde să cinstește și să prăznuiește hramul sfântului și de minuni făcătorului ierarh Nicolae, care den temelia lui iaste făcut de răposatul Papa vist(ierul), moșul nostru și de Mihai cluc(er)*” l-au reînchinat Episcopiei: „*care și mai nainte acest schițișor ce am scris mai sus tot supt ascultarea sfintei Episcopii au fost. Dar noi acum de iznoavă l-am închinat ca să aibă sfinția sa mai sus pomenitul părintele episcop (Methodie n.n.) toată purtarea de grijă și noi cu ce ne va fi cu puțință să-l întărim și să-l miluim, pentru sufletele răposaiților moșilor noștrii și ale noastre*”⁵⁴. Din păcate, nu avem documente care să ne indice cine și în ce an făcut închinarea. Hrisovul de reconfirmare a metohurilor Episcopiei Buzăului, emis de Mihai Racoviță pentru episcopul Methodie la 20 iunie 1742, reproduce fidel informația din actul de reînchinare

---

⁴⁷ Iorgulescu, *Dict. al jud. Bz.*, p. 451-452.

⁴⁸ Bulat, *M-rile pământene*, p. 1175.

⁴⁹ Aricescu, *Uă preumblare*, p. 75.

⁵⁰ Iorgulescu, *Dict. al jud. Bz.*, p. 453.

⁵¹ A fost deseori confundat cu cel aflat în apropierea sa, cu numele Găvanu, care își începe viața monahală în anul 1807.

⁵² *Cat. doc. Țării Românești*, vol. IV, p. 566, nr. 1283.

⁵³ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 172, f. 338 (cf. *Cat. doc. Țării Românești*, vol. VI, p. 357, nr. 950, care datează greșit doc. la 8 septembrie 1647).

⁵⁴ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 171, f. 278^v-279^r.

din 1741, fără a da alte detalii⁵⁵.

Cum avem dovezi indubitabile că schitul exista încă de la începutul secolului al XVII-lea, am putea să căutăm ctitorii inițiali tot în neamul Grecenilor, dar cu circa jumătate de secol mai devreme. Bunicul lui Papa Greceanu, marele vistier, Papa (I) Greceanu a fost unul din dregătorii apropiați ai lui Radu Șerban, pe care l-a urmat în pribegie. S-ar putea ca acesta să fi fost primul ctitor al schitului iar nepoții săi din a doua jumătate a secolului al XVII-lea doar moștenitorii și cei care au refăcut poate biserica⁵⁶.

Între 1789-1790, cu ajutor de la domnul Mihai Suțu, starețul Climent a construit o biserică de zid. În 1791, aici au fost mutați călugării de la schitul Fundătura. Noua biserică s-a dărâmat la puternicul cutremur din anul 1802⁵⁷. Pe amplasamentul acesteia s-a ridicat biserica actuală⁵⁸, de lemn (singura construcție ce s-a păstrat din fostul ansamblu monahal)⁵⁹, începută la 10 iunie 1803 și terminată în anul 1810. Ea a fost ctitorită prin grija episcopului Costandie Filitti și a starețului Climent, cu contribuția bănească a boierilor Dimitrie și Costache Ghica și a altor boieri din zonă. Tot în 1810, s-a terminat și pictura realizată de Gavrilă zugravul⁶⁰. În 1833, la schit mai viețuiau 34 de călugări⁶¹. În prezent, biserica este de mir, schitul fiind desființat în anul 1903.

Schitul Găvanele a avut o bogată bibliotecă, conținând cărți donate de Mihai Suțu și multe manuscrise religioase, care de-a lungul timpului s-au pierdut.

GRĂJDANA – schit dispărut, biserică dispărută, hramul „Nașterea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu” (satul Grăjdana, com. Tisău, jud. Buzău).

Schitul este considerat de majoritatea autorilor ctitoria Grăjdanei, fiica lui Jipa căpitanul din Vernești de la sfârșitul secolului al XVII-lea (1690 sau 1691). O altă opinie, credem eronată, atribuie întemeierea schitului jupânesei Grăjdana, soția lui Buzinca comisul, pe la sfârșitul secolului al XVI-lea (între anii 1580 și 1590)⁶².

Prima menționare documentară a schitului este din 10 iunie 1691, când Constantin Brâncoveanu dă scutire de dări: *„aceștii sărace de călugărițe, anum[e] Catrina, care au fost fat[a] Jipei căpt. și să află lăcuitoare la o biseric[ă] ce au făcut ea într-un munte ot sud. Buzău(...)*”. Scutiri de dări și de bir (nu și de haraci) mai primea Catrina pentru doi slujitori și un preot: *„ca să fie pre lângă aeast[ă] sărac[ă] de călugăriț[ă] să o caut[e] și să-i*

⁵⁵ „Și schitul Găvanele, care iaste făcut de răposatul Papa vel vist(ier) și de Mihai clucer, care mai pe urmă l-au închinat la sfânta Episcopie dumnealui Grigorie Greceanul vel vist(ier) împreună cu nepotul dumnealui Șarban Greceanu treti vist(ier), trăgându-să dumnealor dintru acel boiar ctitor” (DGANB, Fond. Ep. Bz., ms., 171, f. 279^v).

⁵⁶ Aceeași opinie și la Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii*, p. 124-125.

⁵⁷ „(...) s-a făcut această biserică de piatră mai înainte de aceasta cu 13 ani, la care cea mai mare cheltuială s-a făcut de Măria Sa Mihai Suțu voievod (în) 1790, dar la 14 octombrie întâmplându-se groaznicul cutremur, a căzut, apoi s-a făcut aceasta de lemn” (apud Iorgulescu, *Dicț. al jud. Bz.*, p. 237).

⁵⁸ Godea, Opreș, *Monumente*, p. 79-82.

⁵⁹ Constantinescu, *Bis. și m-ri din jud. Bz. - II*, p. 373.

⁶⁰ Iorgulescu, *Dicț. al jud. Bz.*, p. 236-237.

⁶¹ Bulat, *M-rile pământene*, p. 1175.

⁶² Filitti, *Bis. și ctitori*, p. 10.

*slujască la ce-i va pune*⁶³. La 20 iulie 1691, Dionisie, fost patriarh al Constantinopolului întărește și el scutirile acordate de domn, cu mare blestem la adresa tuturor celor care se vor ispiti să le încalce. „*Dat-am cartea patrierșii mele aceștii sărace de călugăriț[ă] împreună cu călugărițil[e] care vor fi cu dânsa, care este cu lăcașul ei la schit la Grăjdana ot sud. Buzău, care s-au milostivit măria sa vodă de le-au ertat cu carte[a] măriei sale de mil[ă] ca să aibă odihnă, eale și preotul care va fi la acel schit de către toate dajdile țării*”⁶⁴.

Monahia Catrina apare într-o serie de documente emise între 1695 și 1711. La 20 noiembrie 1695, primește o carte de judecată de la căpitanul Paraschiva, în urma pricinii avute cu popa Stan pentru o moșie la Lunceni. În act, Iane căpitanul arată că maica, pe care o numește Grăjdana, a înfățișat la judecată zăpisiul care dovedea că moșia fusese cumpărată de tatăl ei, Jipa căpitan, în urmă cu 12 ani, așa că poate să o stăpânească cu bună pace⁶⁵. Catrina și-a a înzestrat ctitoria cu partea sa din moșia Lunceni, care se va mări în urma daniilor făcute de proprietarii din zonă⁶⁶. La 21 noiembrie 1697, Stana, fata lui Radu Predeleanu dă un zăpis „*la mâna sfinții sale maicăi Catrinii*” ca să se știe că a dăruit din dealul Luncenilor „*3 pogoan[e] de țelin[ă] sfintei mănăstiri, care se chiamă hram Rojdistfo (!) Presfeti Băgrodeță*”, pentru sufletul surorii sale, Rada robită de tătari în zilele lui Mihnea vodă (1658-1659). În schimb, Catrina suportă cheltuielile pentru praznicul de pomenire a Radei, notate pe verso-ul actului de popa Stan din Nișcoveni⁶⁷.

Actul din 31 octombrie 1703 ne oferă și confirmarea numelui maicii Catrina, înainte de intrarea în monahism: „*Adec[ă] eu, monahiia Catrina, care m-au chemat pă nume mirenescu Grăjdana, fata Jipii căpt. ot Vernești, dat-am zăpisiul meu la mâna unchiu-meu Stanciu, ca să fie de bun[ă] credință precum să să știe ca i-am vândut d-lui un țigan, anume Nica, care țigan me-au fost dat miie de tată-meu cu diiată*”⁶⁸. Zăpisiul este scris chiar de Catrina. De fapt, Catrina este prescurtarea numelui monahal Ecaterina. La 28 mai 1711, monahia Catrina înzestrea pe o fată numită tot Catrina, fără ca în document să se precizeze dacă avea vreo legătură de rudenie cu ea. Cum foaia de zestre este semnată și de sora Catrinei, Rada, presupunem că tânăra Catrina era nepoata și poate fina maicii Catrina. Actul este scris de „*Cozma ermonah, egumen ot Buzeu, cu zisa maicăi Ecaterinii*”⁶⁹.

Din cele de mai sus rezultă că Grăjdana era fiica lui Jipa căpitanul (devenit apoi monahul Manasie), ctitor al doilea al mănăstirii Izvorani împreună cu fratele său Stanciu, al căror străbunic era Lorinț, nepotul episcopului cărturar Luca al Buzăului. Se pare că înainte de intrarea în monahism Grăjdana nu a fost măritată, pentru că nici un act nu pomenește de vreun soț sau copil.

Așadar, numele schitului derivă de la numele ei mirenesc, care, cu vremea, s-a

⁶³ Ionașcu, *Schitul Grăjdana*, doc. 58, p. 32.

⁶⁴ *Ibidem*, doc. 60, p. 33.

⁶⁵ *Ibidem*, doc. 70, p. 36.

⁶⁶ Într-un act din 1842, se citează un hrisov din 25 februarie 1697, prin care Constantin Brâncoveanu întărea călugăriței Catrina și schitului Grăjdana 68 stînjeni din moșia Lunceni, un loc de casă, 17 pogoane de vie, o pivniță și pomi (*ibidem*, p. XXVI).

⁶⁷ *Ibidem*, doc. 71, p. 37.

⁶⁸ *Ibidem*, doc. 77, p. 39.

⁶⁹ *Ibidem*, doc. 79, p. 43-44

extins și asupra moșiei pe care acesta era ridicat și apoi asupra satului ce s-a format în apropiere. Schitul, situat pe valea Nișcovului, era de maici, iar Catrina a fost prima stareță. În anul 1714, când Ștefan Cantacuzino reînnoiește scutirile schitului Grăjdana, numele maicii Catrina (Ecaterina) nu mai este pomenit, ceea ce înseamnă că nu mai era în viață.

După 1714 până în 1752, nu mai avem mențiuni documentare cunoscute ale schitului. Din diata Sandii, fata lui Anton căpitan Băncescu, din 7 martie 1752, prin care lasă un pogon de vie „*la schitul maicăi Grăjdanii, care iaste făcut de Cozma arhimandritul*”⁷⁰, deducem că în această perioadă au avut loc o serie de transformări. Întrădevăr, în jur de 1743, arhimandritul Cozma de la Episcopia Buzăului a refăcut biserica de lemn⁷¹. Tot acum, probabil, Grăjdana și-a schimbat statutul inițial, devenind schit de călugări.

Arhimandritul Cozma a închinat schitul Grăjdana spitalului mănăstirii Sf. Pantelimon din București (ctitoria domnului Grigore al II-lea Ghica), la 20 decembrie 1758⁷². La rândul lui și schitul Grăjdana a avut ca metoh un schit din apropiere, numit Cucuiata (azi dispărut, situat tot în satul Grăjdana, com. Tisău), ridicat în prima jumătate a secolului al XVIII-lea⁷³. Din documente mai târzii știm că acest Cozma era înrudit, prin soția sa, cu călugărița Catrina. El fusese în mirenie soțul nepoatei sale, Catrina, pe care o înzestrase maica în 1711. Fiul său, ieromonahul Metodie, va moșteni drepturile ctitoricești asupra schitului.

După moartea ieromonahului Metodie, schitul s-a pustiit. Pentru a-l salva, la 22 aprilie 1771, episcopul Cozma rânduieste ca egumen al schitului pe Gurie (fost egumen la mănăstirea Izvorani)⁷⁴. În 1787, pentru că schitul Grăjdana se depopulase din nou și ajunsese „*la rea stare*”, episcopul Pantelimonului îl dă în grija postelnicului Stanciu Gogălniceanu, la cererea acestuia. Stanciu își motivase cererea prin faptul că schitul era „*făcut de neamul meu*”, respectiv de Cozma arhimandrit, unchiul său⁷⁵. Stanciu va administra veniturile schitului din 1787 până în 1795, timp în care va schimba acoperișurile bisericii și celor două chilii.

În 1795, epitropia spitalului decide să redea schitului vechea întocmire monahală, numind ca egumen pe arhimandritul Ambrosie. La 16 martie 1797, popa Mihai de la biserica din satul Grăjdana împreună cu enoriașii îl reclamă pe egumenul Ambrosie la epitropul mănăstirii Pantelimon că „*părăduiește*” averea schitului, având patima băuturii; drept urmare, la 1 iunie 1797, la propunerea Episcopiei Buzăului, schitul este

⁷⁰ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 172, f. 213^v-214^r. Safta se înrudea cu neamul Gogălnicenilor din Băncești (azi cartierul Simileasca din orașul Buzău), din care se trăgea și Cozma.

⁷¹ Într-un inventar al bunurilor schitului din 25 aprilie 1797 se arată că biserica este „*micșoară, de lemn, făcută de răpt. arhimandrit Cozma al episc. Buz[ău] de sănt ani 54*” (Ionașcu, *Schitul Grăjdana*, doc. 92, p. 62).

⁷² Actul de închinare nu s-a păstrat, fiind citat într-un act din secolul al XIX-lea și în *Condica mănăstirii Pantelimon* (*ibidem*, p. XXX).

⁷³ La 28 iunie 1763, urmașul ctitorilor, Dumitrașcu, fiul Stanciului al Bunaicăi Răteasca confirmă ieromonahului Metodie de la schitul Grăjdana, „*feciurul părintelui Cozma arhimandritul*” închinarea făcută anterior de răposatul său frate, Costandin, arătând că schitul lor învechindu-se și pustiindu-se rămânea „*pomenirea părinților și a noastră pierdută*” (*ibidem*, doc. 85, p. 52-53).

⁷⁴ *Ibidem*, doc. 87, p. 54.

⁷⁵ *Ibidem*, doc. 88, p. 57-58; v. și Voicescu, *Schituri-metocuri*, p. 120.

dat în grija protopopului Neagu Chircu din Nișcov⁷⁶. După această dată, deși Grăjdana apare în continuare cu denumirea de schit, viața monahală încetează.

La biserică sunt rânduiți să slujească preotul și dascălul de la biserică satului de pe moșia schitului. Dintr-o scrisoare a episcopului Buzăului, Costandie Filitti către iconomul Episcopiei, din 19 aprilie 1801, rezultă că începuseră lucrările de reparație a bisericii de la schit (la acoperiș, turle și clopotniță) și că se făcuse comandă de șindrila la Cislău⁷⁷. Între 1802 și 1832, epitropii mănăstirii Pantelimon vor numi și vor revoca mai mulți „epistați”, care trebuiau să administreze veniturile schitului și să plătească embaticul cuvenit spitalului. Dintr-un act din 1808, aflăm că epistații se angajau să repare biserică, dar nu pe cea a schitului la care oricum nu mai locuia nimeni, ci pe cea a satului. *„Fiindcă biserică din sat, care este pe moșia schitului (afară din biserică de zid, care de mulți ani să află pustie, fiind numai zidurile dărăpănate), are trebuință de dregere, fiind temelie stricată și învăltoarea asemenea veche și spartă de pică înlăuntru, ne legăm ca cu cheltuială de la noi să avem a o dregere și a face din nou toate, orice va fi la această biserică vechi și stricat”*⁷⁸.

Din 1832, schitul a intrat sub administrarea Eforiei Spitalelor Civile, care preluase așezământul de la Pantelimon. Pe la 1840, biserică schitului a fost refăcută din temelie de serdarul Alecu Iarca, arendașul moșiilor schitului. Abia în 1843, în urma refacerii comunității cu călugări veniți de la alte mănăstiri, s-a revenit la conducerea de ordin monahal, fiind numit un egumen transferat de la mănăstirea Târgșor⁷⁹. În anul 1860, această biserică, ridicată pe locul bisericii ctitorite de Grăjdana, era ruinată. Între 1852-1856, egumenul schitului, ieromonahul Chiprian construiește la distanță față de vechiul amplasament al schitului o altă biserică, din cărămidă și o casă cu șase încăperi, care apoi a servit ca școală pentru copiii satului până în 1906⁸⁰. În anul 1879, după ce a vândut moșia Grăjdana și schitul s-a desființat, Eforia a oferit biserică, satului Grăjdana. Ea se păstrează și astăzi, funcționând ca biserică parohială.

LAPOȘ – mănăstire dispărută, biserică dispărută, hram necunoscut (sat Lapoș, com. Sângeru, jud. Prahova, fostul jud. Saac)

Satul este amintit prima dată la 17 martie 1607, când Lupu iuzbaș din Lapoș cumpără moșie la Berești⁸¹. Prima menționare a mănăstirii coincide cu actul de închinare către mănăstirea Bradu din 27 octombrie 1677. Lupu iuzbașa din Călugăreni cu fratele său și cu fiii lui Dragomir căpitanul, nepoții lui Lupu vornicul arată că având ei de la părinți o mănăstire ce se cheamă Lapoșul și: *„neputând noi să o ținem, rămânând acel loc sfânt pustiu și toate moșile aceii sfinte mănăstiri neavând cine să le caute, într-alt chip n-am avut cum face ca să nu rămâie pomeana moșilor și părinților noștri jos”* o închină mănăstirii Bradu cu toată averea sa, vii, pomet și moșii. *„De acum înainte să aibă a o*

⁷⁶ *Ibidem*, doc. 91, p. 60 și 93, p. 63.

⁷⁷ De asemenea, episcopul îi poruncește să trimită la Grăjdana un buriu de 61 oacă cuie de șindrila, 5000 cuie de lați și 30 oacă fier (*ibidem*, doc. 94, p. 63).

⁷⁸ *Ibidem*, doc. 99, p. 68-69.

⁷⁹ Iorgulescu, *Dicț. al jud. Bz.*, p. 264.

⁸⁰ Ionașcu, *Schitul Grăjdana*, p. XLIV-XLV.

⁸¹ *DIR B*, veacul XVII, vol. I, p. 509, nr. 8.

---

*stăpâni ca să caute să o direagă cum se cade (...) pentru că o am închinat ca să nu rămâie pustie, ci să pună preoți călugări să facă dumnezeieștile slujbe cum se cade*⁸².

La data închinării mănăstirea era deja pustie, ceea ce înseamnă că ea fusese înființată cu ceva timp înainte de 1677, probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Mănăstirea trebuie să fi fost ctitoria vornicului Lupu sau a înaintașilor lui, pentru că în act se subliniază înrudirea comună a donatorilor cu acesta: pe de o parte, Lupu iuzbașa din Călugăreni cu fratele său, pe de alta, fiii lui Dragomir căpitan. Se precizează că toți sunt nepoții vornicului. Nu este exclus ca acel Lupu iuzbașa din Lapoș menționat în 1607, să fi fost tatăl sau chiar Lupu vornicul de mai târziu.

Deși intitulată de ctitori mănăstire, locașul era de fapt un mic schit, așa cum rezultă și din jalba pe care starețul mănăstirii Bradu o adresează domnitorului la 1 februarie 1780, în legătură cu cotopirea moșiei Lapoș. El precizează că pe această moșie se afla și „un schituleț”⁸³.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, din fostul schit rămăseseră doar niște ruine pe care localnicii le numeau „biserica Doamnei Neaga”⁸⁴. Cu prilejul excursiilor de studiu întreprinse în județul Buzău în anii 1924, 1928 și 1930, profesorul N. A. Constantinescu a vizitat și cătunul Lapoș, unde i-a atras atenția „o moviliță de ruine, zisă la „Zidul Doamnei Neaga”, situată „în livezile de pomi din dosul satului”⁸⁵. În urma săpăturilor efectuate de Virgil Drăghiceanu în acest punct în anul 1931⁸⁶, a fost descoperită o biserică de plan drept, cu naosul decroșat exterior față de altar și pronaos. Masa altarului a fost găsită în pronaos, unde a fost descoperit și un cavou în care se aflau două morminte, conținând inele cu montură și resturi de țesătură cu fir metalic de aur. Calitatea săpăturii a împiedicat orice observație cu privire la datarea și evoluția lăcașului de cult.

În lipsa unor cercetări arheologice ulterioare, reperatele de datare și atribuire a bisericii respective pot fi furnizate doar de documentele de arhivă.

MILUIȚI (VALEA SĂLCIILOR) – schit dispărut (fost pe raza satului Miluiți, com. Tisău, jud. Buzău).

Vechea denumire a satului Valea Sălciilor este Miluiți. Satul este așezat pe malul stâng al Nișcovului, între satele Haleș și Grăjdana. Așa cum sugerează și numele, satul a fost întemeiat de un grup de pribegi, pe care moșnenii Săseni i-au *miluit*, lăsându-i să se așeze pe partea Bădicească a moșiei lor, devenind astfel clăcași. Această parte a moșiei Săseni începe să fie denumită de la începutul secolului al XVIII-lea Miluiți (prima menționare documentară apare într-o hotărnicie din 11 aprilie 1705)⁸⁷. Trupul de moșie Miluiți era împărțit în două părți. Jumătate aparținea mănăstirii Barbu, cealaltă lui Mircea Săseanul și cetașilor săi⁸⁸. Într-un document din 1702, se pomenește *o mănăstire* la care

---

⁸² DGANB, Fond. Mănăstirea Bradu, XXXI/7.

⁸³ *Ibidem*, XXXI/16.

⁸⁴ Iorgulescu, *Dicționar al jud. Buzău*, p. 283.

⁸⁵ Constantinescu, *Bis. și m-ri din jud. Buzău II*, p. 391.

⁸⁶ Drăghiceanu, *Săpăturile*, p. 169.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 109.

⁸⁸ Anterior, cu ocazia unei hotărnicii din 19 aprilie 1702, se arată că moșnenii din Săseni erau organizați în

Mircea Săseanu făcuse donații, dar fără se se precizeze denumirea acesteia. Nu o putem însă identifica cu schitul Miluiți sau cu mănăstirea Barbu, aflată și ea în vecinătate. Este posibil ca aceasta să fi fost o ctitorie veche a neamului Săsenilor, pentru că un document incert, din 1670 arată că un Lorinț a dăruit o moșie „*mănăstirii ot Săseni*”⁸⁹.

Mircea, fiul lui Radu (I) Săseanu, a avut doi fii: Mihai (I) și Radu (II). Radu II Săseanu s-a căsătorit cu fiica lui Stoica Mărgineanu și s-a așezat la Bâscenii de Jos, întemeind spița Săsenilor de pe valea Bâscii Chiojdului. Fiul său, Mihai (II), menționat ca diacon în 1728, apoi ca protopop de Aninoasa în 1742, este tatăl lui Tudor Săseanu, vătaful plaiului Săcuieni, ctitorul bisericii din Bâscenii de Jos.

La 2 septembrie 1728, diaconul Mihai (fiul lui Radu II Săseanu) și vărul său Mihai (fiul lui Mihai - fratele lui Radu II), închină schitul Miluiți Episcopiei Buzăului, în vremea episcopului Ștefan. În document se arată că având ei *un schitișor* pe valea Nișcovului, ce se cheamă Miluiți, după moartea părinților lor: „*văzând că va să s(e)pustiască și va să vie spre stricăciune, să s(e) piarză pomenirea moșilor și părinților noștri*” l-au închinat Episcopiei, cu toată partea lui de moșie și cu pometul din jur⁹⁰. Dreptul lor comun de închinare denotă că schitul era o ctitorie a bunicului lor, Mircea Săseanu sau chiar a strămoșului acestuia, Sasu cel Bătrân.

Cu câțiva ani înainte de 1763, la Miluiți s-a așezat un grup de călugări ruși conduși de starețul Gurie, aflați sub ascultarea starețului Vasile de la Poiana Mărului, care părăsiseră mănăstirea Izvorani în urma conflictelor cu egumenul mănăstirii Mihai Vodă, la care Izvoraniul era închinată. Aceștia construiseră o moară, în vadul de la Boru, aflat pe moșia Izvoranilor, astfel că: „*eșind ei de la mănăstire de la Izvoran, s-au dus la Miluiți, au luat și moara, fiindcă au cheltuit ei cu moara cu venitul Izvoranului, au mai lăsat vr-un an de zile ca să-ș mai întoarcă ceva de cheltuială*”⁹¹. În 22 decembrie 1763, pricina morii de la Boru încă era judecată de episcopul Cozma, pentru că schitul Miluiți nu o înapoiase Izvoranului⁹².

Prin anii 1767-1768, Tudor Săseanu a început construirea bisericii de zid la Bâscenii de Jos, unde își avea și reședința. În 1768, vechea bisericuță din lemn cu hramul „Sfinții Îngeri” (ctitorie a bunicului său, Radu II, din primul deceniu al secolului al XVIII-lea) a fost dezansamblată și mutată la schitul Miluiți. Această mutare a fost notată de Șerban Bâsceanu, fiul lui Tudor, pe un *Octoih* al bisericii din Bâscenii de Jos⁹³.

Schitul trebuie să-și fi încetat existența în preajma anului 1770, continuând să funcționeze doar ca biserică a satului. La 22 aprilie 1771, Gurie este numit de episcopul Cozma egumen la schitul Grăjdana care, fiind pustiu era pe cale de a fi desființat⁹⁴. În 1795, aici slujea nu un ieromonah, ci un preot de mir (martor la o vânzare a unei părți din

---

două cete de neam, conduse de Constantin Cordelea și Mircea Săseanu (*ibidem*, f. 232).

⁸⁹ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, pach. CCCIII/78.

⁹⁰ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, pach. LI/1.

⁹¹ Ionașcu, *M-rea Izvorani*, anexa 39, p. 86.

⁹² *Ibidem*, anexa 41, p. 86

⁹³ Iorga, *Trei bis. de sat*, p. 54-55.

⁹⁴ Ionașcu, *Schitul Grăjdana*, doc. 87, p. 54.

---

moșia Miluiți)⁹⁵. O mărturie din 15 iulie 1800 confirmă dispariția schitului: „Și eu, popa Stan, fiind în mir(enie) preot la acel schit Miluiți, îmi arăta popa Gurie unde au fost hotarul vechi”⁹⁶. Această biserică, despre care nu știm dacă a păstrat hramul ce-l avea la Bâscenii de Jos, a funcționat până în preajma anului 1838, când a fost înlocuită de o biserică de zid ctitorită de Constantin Drăgulinescu⁹⁷.

MUSCEL – mănăstire dispărută, biserică dispărută, hramul necunoscut (sat Muscelul Cărămănesc, com. Colți, jud. Buzău).

Mănăstirea a fost înființată înainte de 1669, în aria actualului sat Muscelul Cărămănesc. Prima menționare documentară datează din 15 decembrie 1669, când printre martorii la o vânzare se află și „monahul Daniil egumen ot Mușcel” și alți monahi de acolo⁹⁸. Mănăstirea trebuie să fi fost ctitoria neamului lui Tănăsie, fiul lui Târcov din Sibiciul de Jos, așa cum rezultă dintr-un zapis din 15 aprilie 1684. La această dată, Tănăsie vinde lui Radu și fraților săi, Stanciul și Ion diaconul din Mușcel, părțile lui de moșie din Bâsca Rusilii, din Mușcel și din Pănătău împreună: „și cu partea din mănăstirea ot Mușcel, cu știrea fraților miei de moșie”. Printre martori se află mai mulți monahi de la mănăstirea Mușcel⁹⁹.

Dintr-un pomelnic, datat 1798, al actualei biserici din satul Mușcel se constată că la această dată mănăstirea nu mai exista. Este posibil ca biserica mănăstirii să fi devenit biserică de mir, împrejurul căreia s-a înfiripat satul de azi, numit pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, „Mușcelul Cărămăneștilor” sau „Mușcelul lui Cărămănesc”¹⁰⁰.

NEGOIȚĂ – schit dispărut, biserică dispărută, hramul necunoscut (sat Nenciulești, com. Merei, jud. Buzău)

Ruinele acestui schit, pe care tradiția locală îl atribuie unui Negoită, au fost semnalate pentru prima dată de Bazil Iorgulescu, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ele erau situate pe raza comunei Gura Sărății, cătunul Nenciulești (în prezent com. Merei, jud. Buzău), pe *valea lui Negoită* (în punctul *La Nucii lui Negoită*)¹⁰¹. Nicolae Stoicescu, în lipsa unor dovezi documentare, propunea identificarea „schitului lui Negoită” din tradiție cu schitul dispărut Sărata, ce funcționa în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, pomenit o singură dată, într-un document din 25 august 1765¹⁰².

---

⁹⁵ DGANB, *Doc. Ist.*, pach. CXLVIII/75.

⁹⁶ DGANB, Fond. *M-rea Mihai Vodă*, pach. XIII/13.

⁹⁷ Ionescu, *Bis. din Valea Sălciilor*, p. 101.

⁹⁸ Constantin împreună cu frații lui, cu Toader călugărul și cu Neagu și Stoica din Fâsâiți vând lui Stanciul și fratelui său Ion diaconul din Mușcel părțile lor de moșie din hotarul Fâsâiților, din Mușcel, din Bâsca Rusilii și din muntele Tega (Florescu, *Muscelul*, p. 360).

⁹⁹ *Ibidem*, p. 359.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 360.

¹⁰¹ Iorgulescu, *Dicționar al jud. Buzău*, p. 351, 441.

¹⁰² Pentru schitul Sărata se mai propunea însă și o altă localizare, pe Valea lui Seman, în vecinătatea localității Urlați, în trecut în jud. Saac, astăzi în jud. Prahova (cf. Stoicescu, *Bibliografia*, p. 612, nota 23 și p. 685). Localizarea schitului Sărata pe Valea lui Seman este menținută de Stoica, Stoicescu, *Așezăminte monahale*, p. 269.

Pornindu-se de la datele oferite de tradiție, cercetările de teren și un sondaj arheologic realizat în septembrie 2000¹⁰³ au confirmat localizarea schitului lui Negoită în aria satului Nenciulești, în vecinătatea localității numită în trecut Sărata, azi Sărata Monteoru (com. Merei), pe valea pârâului Sărata, pe dealul Mușcelul Sărății. Un document descoperit recent ne dă prima menționare a schitului la 4 noiembrie 1682, când în hotărnicia moșiei Mușcelul Sărății, partea lui Oprea Nenciulescu și a altor moșneni, se dă ca punct de reper „mănăstirea lui Negoită”¹⁰⁴.

Ctitorul schitului ar putea fi Negoită postelnic ot Sărata menționat documentar în prima jumătate a secolului al XVII-lea (între 1619-1630) sau Negoită paharnic Sărățeanu, fiul lui Stoichiță spătar și al Neacșei „Porumbița”, menționat documentar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹⁰⁵.

NIȘCOV (VLĂDICEL) – schit dispărut, biserică dispărută cu hramul „Sf. Arhangheli” (pe raza com. Vernești, jud. Buzău).

Schitul era situat pe Valea Nișcovului, pe moșia Nișcoveni. Unica sa menționare este din 26 octombrie 1700¹⁰⁶, când popa Stan din Nișcov îl închină mănăstirii Sinaia. A fost înființat probabil pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, posibilul ctitor fiind popa Stan.

PÂRSCOV – biserici dispărute, hramuri necunoscute (sat Pârscov, com. Pârscov, jud. Buzău).

În secolele XVI - XIX, pe teritoriul actualei comune Pârscov au fost menționate documentar mai multe schituri sau mănăstiri (mănăstirea lui Radu postelnicul, mănăstirea din Valea lui Purcal, schitul lui Cornilie, schitul Blestematele, schitul lui Lavrentie și metohul Episcopiei), care nu au fost însă localizate cu precizie pe teren.

În urma cercetărilor de teren am reușit să localizăm doar amplasamentele schitului Blestematele (în vatra satului Bădila), al mănăstirii din Valea lui Purcal (la sud – est de satul Lunca Frumoasă) și al metohului Episcopiei Buzău (foarte probabil fostul schit al lui Lavrentie), aflat în curtea Romsilva – Pârscov, la aproximativ 50 m nord-est de biserică cu hramul „Sf. Apostoli”, ctitorie a episcopului Chesarie, din anii 1843 - 1846¹⁰⁷. Dificultatea identificării acestor vestigii este mărită de faptul că localitatea Pârscov de astăzi înglobează de fapt două localități anterioare, respectiv Pârscovul de Sus, aflat la confluența râului Buzău cu apa Bălăneasa și Pârscovul de Jos, aflat în aval, începând de la intersecția șoselei Pârscov – Bozioru cu șoseaua Pârscov – Bădila, până la hotarul cu localitatea Robești. Fiecare a avut o biserică parohială proprie și o organizare diferită

¹⁰³ Emil Lupu, *Raport de cercetare arheologică în punctul „Schitul lui Negoită”, în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001. A XXXVI-a Sesiune națională de rapoarte arheologice*, București, 2002, p. 280-281. Cercetarea arheologică s-a făcut la solicitarea unui comitet de inițiativă (coordonat de inginerul Eugen Ciobanu și preotul paroh Florin Bocșan), care dorește să reînființeze pe acest amplasament o biserică.

¹⁰⁴ Doc. din colecția Muzeului Județean Buzău, inv. 47378.

¹⁰⁵ Lecca, *Genealogia.*, p. 429-430.

¹⁰⁶ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 443.

¹⁰⁷ Din eroare, la Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii*, vol. I, p. 140, biserică este datată 1844, cu hramul „Sf. Gheorghe”.

a obștilor. Pentru că actuala împărțire „de Sus” și „de Jos” datează din epoca modernă, ea nu figurează în documentele medievale astfel încât localizarea bisericilor a iscat o permanentă confuzie în rândul cercetătorilor.

Prima atestare documentară a Pârscovului (de Sus, după părerea noastră) este din 13 aprilie 1515¹⁰⁸, când două cete de neam și de moșneni, își hotărânicesc moșiile. Astfel, ceata de neam și de moșneni din care făceau parte Tatul vătaf, Voico și Mătea sunt stăpânitori pe hotarul **Pârscovului de Jos** - cuprins între Lunca Frumoasă (aflată în amonte, pe Pârâul Bălăneasa), pentru că în document este dat toponimul „Valea Purcarului”¹⁰⁹ și „mănăstirea lui Radu postelnic”. Acestea sunt hotarele de nord și sud ale moșiei, cel de vest fiind Pănătăul iar cel de est Târcovul.

Cealaltă ceată, a lui Dragomir, Banul, Manea și Țintea stăpânește: „*de la mănăstirea lui Radu postelnic în sus, până la hotarul lui Todosie și pe vale în sus și Valea Olmetului, până în hotarul Sibiceului*”¹¹⁰, după părerea noastră acesta putând fi o configurare a **Pârscovului de Sus**.

Din acest document reiese clar că între cele două moșii exista o mănăstire a lui Radu postelnic (personaj pe care nu l-am putut urmări în documentele de epocă), construită cel puțin la începutul secolului al XVI-lea. De asemenea, pe Valea Olmetului, va fi construit schitul lui Lavrentie, după mijlocul secolului al XVII-lea. Mănăstirea lui Radu postelnic ar putea fi identică cu mănăstirea din Valea Purcarului, pomenită prima dată la 6 septembrie 1534¹¹¹, pentru care, numai o parte din ceata stăpânitoare în Pârscov (de Sus, zicem noi), de data aceasta, alcătuită din Țigulea pârcălab, Dalica, Manea, Miclea, Oană și Ion), respectiv doar Țigulea pârcălab cu fiii săi primeau recunoașterea dreptului de stăpânire.

Existența unei biserici parohiale la Pârscov este certă în jurul anilor 1632-1633. În 1632 (după 1 septembrie – 1633, înainte de 31 august) este menționat la Pârscov (de Sus) un preot Mateiu, care lasă nepotului său Iane, prin diată, toată partea sa de moșie din moșul Daleca¹¹² (atestat documentar la 6 septembrie 1534), dar documentul este îndoielnic. Un alt preot – Lăudat - este atestat în 1633, când la 16 iunie¹¹³ este hirotonit la Pârscov (de Sus). Popa Lăudat va ctitori ulterior și un schit.

Așadar, în secolul al XVII-lea în satul Pârscov existau una sau două biserici și o mănăstire. La 6 septembrie 1672¹¹⁴, un Radu din Pârscov cumpără un loc de casă aflat „*la sfânta besearică*”, apoi în iulie 1674, ieromonahul Athanasie „ot Pârscov” (probabil de la schitul Sf. Atanasie al egumenului Lavrentie) construiește o altă biserică: „*rugat-am pre milostivul D(u)m(n)ezeu cu îndemnarea sfinției sale, rădicat-am această besearică și*

¹⁰⁸ DRH, B, vol. II, nr. 135.

¹⁰⁹ Care astăzi desemnează o mică văioagă din satul Lunca Frumoasă, pe care curge un izvor ce se varsă în apa Bălăneșei.

¹¹⁰ DRH, B, vol. II, nr. 135.

¹¹¹ *Idem*, vol. III, nr. 183, p. 301 – 302.

¹¹² *Idem*, vol. XXIII, doc. D, p. 663 – 664.

¹¹³ *Cat. doc. Ț. R.*, vol. IV, nr. 109, p. 62.

¹¹⁴ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 172, f. 18v.

---

m-am bucurat"¹¹⁵. În actul de întemeiere semnează ca martori doi preoți, doi diaconi și preotul Irimia din Pârscov, care scrie zapsul.

Ctitoria ieromonahului Atanasie¹¹⁶ este menționată și la 7 iulie 1698, în contextul unei vânzări făcută de Radu sin Toma, către popa Lupu, ginerele egumenului Lavrentie. Existența acestui popă Lupu, originar din Stâlpu, dar prezent la Pârscov încă dinaintea de anul 1680, demonstrează că exista cel puțin o biserică de mir în sat, unde slujea probabil și un preot Irimia. În actualul stadiu al cercetării nu știm care era localizarea acestor biserici. Cercetările de teren nu au reperat urmele altor cimitire parohiale în afara celor existente, respectiv unul în Pârscovul de Sus, în jurul bisericii cu hramul „Sf. Apostoli” și apoi al bisericii „Sf. Paraschiva”, construită din lemn, în anul 1872, pe locul unei biserici anterioare (apoi arsă în totalitate în anii `80 ai secolului XX, acum fiind reconstruită din zid).

Probabil, mănăstirea „Sf. Atanasie” (sau schitul lui Lavrentie) este acea mănăstire situată în Pârscovul de Sus, menționată la 5 iunie 1813 (cu o catagrafie a țiganilor aflați la acel metoh)¹¹⁷ și apoi în 1818, ca metoh al Episcopiei Buzăului (având o modestă biserică de lemn)¹¹⁸. În anul 1836, episcopul Chesarie hotărăște desființarea acestui schit, precum și a celui de la Blestematele¹¹⁹. Pe acel loc episcopul Chesarie construiește în anii 1843-1846 o biserică nouă, cu hramul „Sf. Apostoli”, actuala biserică parohială a satului.

În apropierea acestei biserici, pe terenul ocolului silvic Pârscov, se păstrează ruinele unei construcții de plan patrulater, cu dimensiunile de aproximativ 20 x 10 metri, realizată din bolvani de râu în casete de cărămizi de epocă. Se păstrează urmele nașterilor de bolți, clădirea părând să fi avut un parter și etaj; credem că ea a aparținut anexelor fostului Schit al lui Lavrentie (mănăstirea Sf. Atanasie), fiind probabil abandonată odată cu desființarea acestuia, la începutul secolului al XIX-lea.

PINU¹²⁰ - mănăstire dispărută, biserică dispărută cu hramul „Nașterea Născătoarei de Dumnezeu”, (sat Pinu, com. Brăești, jud. Buzău).

Mănăstirea a fost situată pe una dintre pantele line ale dealului Brăeștilor, lângă un diapir de sare, la aproximativ 2 km de satul actual Pinu¹²¹. Prima menționare documentară a mănăstirii datează din 29 august 1582, când în hrisovul acordat lui Badea comis de Mihnea al II-lea Turcitul se afirmă că moșul lui Badea: „*au dat cu a lui gură sfintei mănăstiri ce se chiamă Pinu și au închinat încă din zilele răposatului Radului vodă*” o ocină în Pâcleni¹²². În lipsa altor informații, este imposibil să identificăm pe acest Radu vodă. El poate fi oricare dintre domnii omonimi care au domnit între sfârșitul secolului al XV-lea și prima jumătate a secolului al XVI-lea (Radu cel Mare, Radu de la Afumați, Radu

---

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 26.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 50v.

¹¹⁷ DGANB, Fond *Ep. Bz.*, CXXVIII/104.

¹¹⁸ Fotino, *Istoria Daciei*, tomul III, p. 151.

¹¹⁹ Furtună, *Chesarie episcopul*, p. 18; Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii*, vol. I, p. 140.

¹²⁰ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 482.

¹²¹ Localizarea acesteia am realizat-o în cursul unei periegeze din vara anului 1990.

¹²² *DIR, B, veacul XVI*, vol. V, p. 75, nr. 78.

Paisie). Identificarea cu Radu Paisie (1534-1545), propusă de unii autori, rămâne doar o simplă ipoteză. Ceea ce știm cu siguranță este că mănăstirea exista anterior anului 1582.

Moștenitorii mănăstirii, Negoită și Mihai postelnici din Sărata afirmă în 1630 că mănăstirea ar fi fost ctitorită de strămoșul lor Stanciu vistier, care a și înzestrat-o cu mai multe ocini și cu satul Brăești¹²³. Potrivit unui profesor localnic din perioada interbelică, care citează niște documente ale familiei Sărățeanu, dispărute astăzi, Stanciu vistier din Sărata a avut un singur copil – o fiică căsătorită cu Dumitru postelnic din Cepturoaia. Ei ar fi începătorii neamului Sărățenilor, care apar în documente cu acest nume de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹²⁴. Cercetând documentele publicate până în prezent, în secolul al XVI-lea nu apare ca proprietar la Sărata nici un Stanciu vistier.

Așa cum am arătat, în primul sfert al secolului al XVII-lea, în calitate de ctitori apar Negoită și Mihai postelnici din Sărata¹²⁵. Pe la mijlocul secolului, mănăstirea era în grija fiului lui Negoită, Dragomir iuzbaș din Sărata iar ctitor al doilea apare Mihalcea vornic al doilea din Pătârlage (tatăl lui Radu Mihalcea din Căndești, mare dregător în Sfatul lui Matei Basarab). Poate inițiativa lui Matei Basarab de a construi la Pinu o biserică de zid („că era mănăstirea de lemn și stricată”) în anii 1647-1648 (7156), este determinată și de sfetnicul său de încredere, Radu Mihalcea¹²⁶. Sfințirea bisericii s-a făcut la 8 septembrie 1648, prilejuind și o soluționare a conflictului dintre mănăstirea Pinu și mănăstirea Găvanele, pentru stăpânirea Poienii Mancului, în favoarea Pinului. „Iar când au fost la târnosania sfintei mănăstiri, carê au făcut măria sa domnu nostru Io Matei Basarab v(oie) v(o)d, venit-au popa Vlaicul de la sfânta Mitropolie, trimis de măria sa domnu nostru și popa Mihai de la Episcopie ot Buz(ău) și Radul căp(i)t(an) de Buzău (ispravnic la construirea bisericii, n.n.) și Popescu iuzbaș. Deci s-au sculat Calivit călugărul cel bătrân de la Pin de au mărturisit cu sufletul lui înaintea noastră cum acea poiană nu iaste a Găvanelor ci iaste a mănăstirii Pinului (...) și au mărturisit și alți schiteani bătrâni, care s-au tâmplat acolo la târnosanie”¹²⁷. Din document rezultă că interesele mănăstirii Pinu erau reprezentate de egumen, împreună cu „Dragomir iuzbașa ctitorul”. Devenită domnească, mănăstirea a fost închinată de Matei Basarab, Episcopiei Buzăului¹²⁸.

¹²³ Așa cum rezultă din hrisovul emis de Radu Leon la 10 <noiembrie-decembrie> 1630, prin care se întărește moșnenilor Brăești satul Brăești, în urma judecății cu Negoită și Mihai postelnici din Sărata. Aceștia arătau că satul fusese închinat mănăstirii Pinu de: „de strămoșul lor, Stanciu vistier, ctitorul mănăstirii Pinu” (DRH, B, vol. XXIII, p. 290, nr. 174).

¹²⁴ Neamu, *M-rea Pinul – Mare*, p. 14. Afirmațiile autorului se întemeiază pe studierea documentelor familiei Sărățeanu și pe declarațiilor verbale ale lui Constantin Sărățeanu.

¹²⁵ La 18 iunie 1625 sunt numiți: „ctitorii de în Sărata, Negoită postelnic și Mihai postelnic” (DIR B, veacul XVII, vol. IV, p. 530, nr. 549), iar la 29 iunie 1625: „ctitorii sfintei mănăstiri, însă anume Negoită postelnic și Mihai postelnic din Sărata” (ibidem, p. 534, nr. 553).

¹²⁶ Pisania are următorul conținut: „Această sfântă bisearică ci se che(a)m(ă) Pinu, carele iaste hramul al sf(ă)nteii naștere a preacuratei Maicăi a Domnului Nostru I(isu)s H(risto)s purure fetia Maria ziditu-o-amu de în temelie eu robul lu Du(m)nezeu Io Mateiu Băsărab voveod împreun(ă) cu Doamnă me lina că era bătr(ă)nă de lemn și stricată, vă l(ea)t 7156. Isprav(nic) Radu cap(itan) ot Buz(ău)” (apud *Inscripțiile medievale*, vol. I, p. 481); v. și comentariul Terezei Sinigalia asupra pisaniei (*Trei pisanii din epoca lui Matei Basarab*, în RMMMIA, 1974, nr. 2, p. 73-75).

¹²⁷ DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 172, f. 338.

¹²⁸ Așa cum rezultă din actul de întărire a metohurilor Episcopiei Buzăului, din 20 iunie 1742, al lui Mihai

La 26 aprilie 1652 Matei Basarab întărește mănăstirii jumătate din muntele Penteleu, în urma judecății dintre egumenul Pinului împreună cu ctitorii: Dragomir iuzbașa și Mihai postelnic din Sărata cu Radu mare comis (Mihalcea) și frații lui. Boierii Sărățeni pretindeau că muntele este în întregime al mănăstirii dar frații Căndești au înfățișat la judecată „cărți bătrâne” ale lui Basarab voievod, în care scria că muntele este al lor; în final, părțile s-au înțeles să țină muntele „frățește”, pe din două și să-și împartă venitul; pentru întărirea frăției, boierii Căndeștii au iertat pe rumânii mănăstirii din satul Brăești de o datorie de 150 ughi, luați de la tatăl lor, Mihalcea vornic din Pătârlage, în zilele lui Leon vodă¹²⁹.

Documentul este deosebit de important pentru a clarifica o problemă destul de confuză din istoria acestei mănăstiri. Deși în 1648, Matei Basarab ridicase aici o biserică de zid iar mănăstirea devenise domnească, la procesul din 1652 interesele mănăstirii sunt reprezentate de tot vechii ctitori, ceea ce dovedește faptul că ei nu și-au pierdut drepturile asupra acesteia. Ne întrebăm totuși de ce în cartea de judecată nu se pomeneste deloc faptul că mănăstirea este ctitoria domnului. Este posibil ca biserica nouă să nu fi suprapus vechea biserică de lemn, iar distanța dintre cele două să fi fost destul de mare, încât cu vremea ele să fie considerate două mănăstiri (schituri) diferite. Asta e posibilă explicație a faptului că în hrisovul de înnoire a scuturilor schiturilor din județul Buzău, emis de Ștefan Cantacuzino la 18 iunie 1714, apar două schituri cu numele Pinu: Pinu Mare, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului” și Pinu Mic, cu hramul „Sf. Nicolae”¹³⁰. Fără îndoială, Pinu Mare era ctitoria domnească, iar Pinu Mic un schit modest, folosit de călugării care practicau sihăstria, atestați în zonă și de alte surse. Un document din 24 ianuarie 1694 arată că la Pinu era: „o mănăstire de piatră, mamă a tuturor schițișoarelor de acolo”¹³¹. Deși nu avem deocamdată confirmări documentare explicite, credem că ctitoria Sărățenilor și-a continuat existența modestă până în secolul al XVIII-lea, ea fiind schitul care apare în 1714 cu denumirea de Pinu Mic.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, Constantin Brâncoveanu scoate Pinu din rândul mănăstirilor domnești, încredințând-o rudei sale¹³² Mihalcea Căndescu, mare stolnic (ctitorul mănăstirii Berca). Tatăl lui Mihalcea, Moise, era fiul lui Mihalcea vornic din Pătârlage, cel care, după cum am văzut, apare ctitor al doilea la Pinu, la mijlocul secolului. Domnul arată că a dat mănăstirea: „boiearului domnii meali Mihalcea vel stolnic, însă să s(e) cheame ctitor (...)”¹³³. În anul 1737, vechea dispută asupra stăpânirii muntelui Penteleu, soluționată în 1652 prin înțelegerea părților, se reia. Călugării de la Pinu dau jalbă Diavanului împotriva fiului lui Mihalcea mare stolnic, Șerban Căndescu mare serdar arătând că Penteleul: „care au fost de moștenire al schitului și l-au stăpânit schitul până la o vreme iar de la o vreme încoace, întâmplându-să de au căzut cărțile schitului în mâna lui Șerban Când(escul), au împresurat acel munte și l-au luat întru stăpânirea lui fără de nici

Racoviță (*ibidem*, ms. 171, f. 279^v (cf. Bulat, *Episcopul Metodie*, p. 495).

¹²⁹ *Cat. doc. Țării Românești*, vol. VII, nr. 657, p. 228.

¹³⁰ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 171, f. 275^v.

¹³¹ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 521, n. 52.

¹³² Mihalcea era căsătorit cu vara domnului – Alexandrina - fiica unchiului său, Drăghici Cantacuzino.

¹³³ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, pach. XCII bis/10, ciornă nesemnată.

---

*o judecată*¹³⁴. Cum Șerban nu a putut să demonstreze cu „scrisori” că are vreun drept asupra muntelui, la 25 aprilie 1737, domnul Constantin Mavrocordat întărește Penteleul schitului Pinu.

Nici biserica de zid, nici cea de lemn nu au supraviețuit timpului. În catagrafia din anul 1833, nici unul dintre schiturile Pinu nu mai apar, semn că viața monahală de acolo încetase. Un document din 1864 vorbește de dărâmarea bisericii de bârne de la Pinu (Pinu Mic)¹³⁵. În chestionarul lui Odobescu din 1874, se arată că din mănăstirea Pinu vechi (Pinu Mare) se mai păstra „*un părete dinspre miazăzi*” iar pisania fusese luată la Episcopie¹³⁶. Pisania bisericii lui Matei Basarab se află astăzi la Muzeul Național de Istorie a României (în Lapidarium).

Din întreg ansamblul s-au recuperat în perioada interbelică doar două lespezi funerare și pisania, duse de Constantin Sărățeanu (care se pretindea urmașul ctitorilor) la Muzeul de Antichități din București (a căror urmă s-a pierdut), un ancadrament de piatră sculptată de la o fereastră și o masă de altar din piatră, păstrate în curtea actualei biserici din satul Brăești.

PORFIRUL – schit dispărut, biserică dispărută, hramul necunoscut (sat Nucu, com. Bozioru, jud. Buzău).

Din ansamblul fostului schit se mai păstrează doar o peșteră naturală, situată pe versantul sudic al unei ramificații stâncoase din culmea Crucea Spătarului, care prezintă urmele unor amenajări pentru locuire, din două epoci distincte¹³⁷. Pe baza desenelor incizate pe pereții peșterii (reprezentând săbii de tip „*akinakes*”), s-a stabilit că prima etapă de locuire se datează în Halstatt-ul târziu (secolele VI-IV a. Chr.), iar cea de-a doua în evul mediu (pe baza numeroaselor sgrăfitări cu caracter creștin, ani și nume de persoane, mireni și laici din secolele XVII și XVIII)¹³⁸. În interiorul peșterii a fost efectuat și un sondaj arheologic, fiind relevată prezența a două niveluri de locuire, fără a se face o datare a acestora¹³⁹. Peștera prezintă nișe, aparținând unor amenajări exterioare și interioare din lemn din epoca medievală și modernă.

În absența unor elemente de datare arheologică sau arhitectonică, singura posibilitate de determinare a perioadei de funcționare a schitului o oferă documentele scrise. Schitul Porfirie este menționat prima dată la 15 august 1638, când printre martorii la un schimb de moșii între mănăstirea Alunișul și marele comis Radu Mihalcea Cândescu apare și călugărul Calivit „*ot Porfirie*”¹⁴⁰.

Legătura între schitul Porfirie și peștera naturală Fundul Peșterii s-a făcut pe

---

¹³⁴ *Ibidem*, ms. 172, f. 339^v. V. anexa 18.

¹³⁵ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 521, n. 53.

¹³⁶ Idem, *Monumentele Țării Românești și Moldovei acum un secol*, în MO, 1969, nr. 11-12, p. 923.

¹³⁷ *Vestiigiile rupestre*, p. 57-59.

¹³⁸ „*Sava ot Govora*”, „*Dorotei ot Pin*”, „*Balea logofăt*”, „*Scris diacon Șerbu*”, „*scris Vasile*”, „*Constantin grămăticu*”, „*monah Filotie ot Pin*”, „*Iosif*”, „*Mardarie*”, „*Daniil*”, și anii 7242 (1733-1734), 7275 (1766-1767), 7191 (1682-1682), 1767 (*ibidem*, p. 58).

¹³⁹ *Ibidem*, p. 20-21.

¹⁴⁰ *Cat. doc. Țării Românești*, vol. IV, p. 567, nr. 1283.

baza toponimului Porfirie ce apare într-un document din 23 aprilie 1639, prin care se stabileau hotarele locului din jurul schitului Sfântul Gheorghe¹⁴¹. Tot din acest document rezultă că moșia schitului Sfântul Gheorghe era în hotar cu cea a schitului Porfirie.

Schitul a primit scutiri de dijmă și de dări de la Gheorghe Duca la 12 ianuarie 1679 (fiind enumerat alături de celelalte schituri rupestre din zonă: Fundătura, Bogoslovul și Agatonul)¹⁴². Scutirile au fost reînnoite în anii 1714, 1720, 1731, 1733.

Ultima menționare documentară a schitului datează din 1733 dar, dacă luăm în considerare inscripțiile din peșteră, acesta a continuat să mai funcționeze până către sfârșitul secolului al XVIII-lea.

POTECA – schit dispărut, biserică dispărută, hram „Sf. Paraschiva” (pe raza com. Vintilă Vodă, jud. Buzău).

Schitul a fost înființat în 1682 de un Damaschin Poteca și soția sa, Stana fiind situat la poalele pădurii Poteca, pe Valea Slănicului. La 10 martie 1682, Damaschin cumpără de la Voica din Șchei o ocină, pe care o dăruiește schitului la 22 decembrie 1682. Damaschin se călugărește la schit, căruia îi și alege părțile de moșie la 24 septembrie 1696, fiind evident egumen al acestuia¹⁴³. Se mai păstrează o cruce de piatră, de hotar, ridicată de Damaschin în anul 1699 – 1700, care delimita ocina schitului de cea a moșnenilor din Coca¹⁴⁴. Hramul schitului l-am aflat tot dintr-un document inedit, de întărire a unei moșii de la Schei¹⁴⁵. La 7 aprilie 1717, ieromonahul Ștefan, fiul lui Damaschin, îl închină Episcopiei Buzăului, cu toate moșiile, viile și moara, socotind că el nu-l va putea întreține.¹⁴⁶

Conform pisaniei bisericii din satul Podul Momcii, bisericuța schitului a fost mutată în 1755 în satul Podul Momcii. Prin urmare, acesta ar fi anul în care schitul a încetat definitiv să funcționeze. Biserica aceasta a fost înlocuită în anul 1814 cu o alta¹⁴⁷.

PREAJMA – schit dispărut, biserică dispărută, hram necunoscut (fost pe raza satului Cislău, jud. Buzău) (pl. 2).

Acest schit, care a avut o viață efemeră, se afla în moșia Cislău. Ctitorii săi au fost popa Băra și fiul lui, Iosif. Prima și singura menționare documentară apare în actul de închinare dat Episcopiei Buzăului de Neagoe diaconul, fiul lui Ion Bărăscul, la 22 august 1712, în care acesta spune că: „am închinat sfintei Episcopii schitul nostru de la Preajma în moșia Cislăului, care schit iaste făcut din temelie de moșul meu popa Băra și de Iosif, fiu-său unde le să odihneasca și oasele lor și ale altor oameni ai noștri. Însă besearica și

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 628, nr. 1448.

¹⁴² DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 171, f. 275^r. (cf. Bulat, *Titularii Ep. Bz din sec. XVII-XVIII*, p. 831).

¹⁴³ DGANB, Fond *Ep. Bz.*, ms. 172, f. 198 r.

¹⁴⁴ „Din cruce /în sus până / în hotarul / Cocarilo / ru acisță / ocină este / a sf(ă)ntului / schit ot Po / tecă a lia / cuv(ioșilor) boe / ri din sc / aunul mări(i) / sal(e) lu(i) vodă” (apud Tudor, *Cruci vechi*. p. 120 – 121).

¹⁴⁵ DGANB, Fond *Ep. Bz.*, ms. 172, f. 195 r-v – 196 r.

¹⁴⁶ DGANB, Fond *Ep. Bz.*, ms. 172, f. 199 r-v – 200 r; Bulat, *Titularii Ep. Bz. în sec. XVIII - II*, p. 85, îl consideră din 6 aprilie 1717.

¹⁴⁷ Tudor, *Bis. pe Valea Slănicului V*, p. 324-325.

---

cu pomeatul și cu partea mea de moșie, câta mi să va aleage, din partea moșu-mieu lui Dragomir Sterpul. Pentru că moșia schitului au căzut în hotarul sfintei Episcopii cându s-au hotărât. Iar besearica și pomii, fiindu ai noștri i-am închinat ca să fie de acum înainte metoh sfintei Episcopii (...)”¹⁴⁸.

Prin urmare, din acest unic document cunoscut despre fostul schit Preajma, aflăm că acesta era în hotarul moșiei Cislău a Episcopiei Buzăului, constituită prin donațiile boierilor din ceata de neam a lui Vlaicu clucer. De fapt, dania fusese făcută inițial mănăstirii lor Aninoasa, dar cum aceasta devenise în 1694 metoh al Episcopiei, moșia era acum episcopală. După numele ctitorului inițial „*popa Bără*” și a ctitorului închinător, Neagoe Bărăscu, deducem că acest schit era situat pe raza sau în vatra actualului sat Bărăști, din comuna Cislău. Satul Bărăști este atestat documentar abia din secolul al XIX-lea, dar Bără apare menționat la 13 ianuarie 1650, printre martorii la vânzarea unei moșii la Tega, ca preot la Cislău¹⁴⁹. Din documentul de închinare, constatăm că schitul nu avea decât o biserică și o livadă (pomete), lipsind construcțiile anexe (chilii, grajduri).

Înființarea schitului poate fi plasată la mijlocul secolului al XVII-lea. El se afla, cu siguranță, pe raza satului actual Bărăști. Acest sat are acum o biserică parohială, din zid, construită între anii 1874-1886, care este foarte posibil să fi succedat biserica fostului schit.

SĂPĂUCA (SĂPOCA) – schit dispărut, biserică, hramul „Intrarea în biserică a Maicii Domnului” (satul Săpoca, com. Săpoca, jud. Buzău).

O biserică în satul Săpoca este menționată indirect într-un document din 17 aprilie 1628, prin care mănăstirea Izvorani face un schimb cu popa Neagu din Băbeni. Popa Neagu primește la Săpăuca o ocină cu vie și cu biserica, dându-i mănăstirii Izvorani o ocină la Băbeni și o roată de moară „în gârla Căndeștilor”¹⁵⁰. Probabil că această biserică era tot o ctitorie a episcopului Luca, metoh al mănăstirii Izvoranu.

Schitul Săpăuca sau Săpoca, diferit de biserica atestată indirect în 1628, a fost ctitorit probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, de către Rafail călugărul, după cum rezultă dintr-un document din 15 februarie 1687¹⁵¹. Schitul este menționat pentru prima oară la 16 octombrie 1685, dată la care biserica era deja ruinată. În document se arată că monahul Varlaam, care moștenise de la unchiul său, Rafail călugărul niște vie la Săpoca, trebuia să ridice la schit o biserică, pe locul unde a fost cea dintâi¹⁵². La 2 septembrie 1702, schitul era deja metoh al mănăstirii Berca din apropiere, fără a se preciza cine făcuse închinarea¹⁵³.

TIHULEȘTI – schit desființat, biserică dispărută, hramul „Sf. Treime” (sat Mărculești, com. Cozieni, jud. Buzău, în fostul sat Tihulești).

¹⁴⁸ DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 173, f. 37^v-38^r.

¹⁴⁹ *Cat. doc. Țării Românești*, vol. VII, p. 24, nr. 21.

¹⁵⁰ Ionașcu, *M-rea Izvorani*, anexa 14, p. 70.

¹⁵¹ DGANB, Fond. Ep. Bz., pach. XV/3.

¹⁵² *Ibidem*, pach. XV/12.

¹⁵³ *Ibidem*, pach. XV/24.

Existența unei biserici de lemn în satul Tihulești este atesată de un document cu datare aproximată între 15 iulie –31 august 1631, când Leon voievod întărește mănăstirii „Cozianii de la Schit” o ocină în satul *Tifulești* (Tihulești) împreună cu „(...)o biserică în sat la *Tifulești*, însă numai lemnul care este pe locul mănăstirii, pentru că a închinat (această biserică Silvestru monahul cu fiul său Mircea să fie)...mai sus zisă dinaintea părintelui episcop Efrem din Buzău, în zilele lui Alexandru voievod, fiul lui Iliș, pentru sufletele lor”¹⁵⁴. Ctitorul acestei biserici este, fără îndoială, Silvestru monahul și fiul său, Mircea, cei care o închinaseră mănăstirii Cozieni în timpul domniei lui Alexandru Iliș (1616-1618; 1627-1629).

În același document se spune că, mai târziu, un alt fiu al lui Silvestru monah, Țigulea postelnicul „*n-a vrut să lase închinarea*” făcută de tatăl și de fratele său, Mircea și a vândut mănăstirii jumătate de biserică, cealaltă parte lăsând-o închinată. Rezultă că, în calitate de moștenitor al ctitorului, Țigulea postelnic avea drept asupra unei jumătăți din biserică, cealaltă revenind fratelui său. Cum Mircea făcuse deja închinarea, Țigulea a primit de la mănăstire răscumpărarea părții ce i se cuvenea. Documentul din 1631 surprinde, de fapt, momentul în care biserica fusese demontată, mănăstirii întărindu-i-se stăpânirea asupra lemnului rezultat și asupra locului pe care fusese ridicată.

În hotarul moșiei Tihulești, probabil în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, s-a întemeiat un schit¹⁵⁵. Ctitorii acestui schit denumit, după moșie, Tihulești sunt Lefter Vernescu (Cârlova) și Mihăilă vătaf, fiul lui Mihalcea Odobianul sau părinții acestora. La 5 iunie 1741, cei doi îl închină Episcopiei Buzăului. În condiții necunoscute, vechea mănăstire Cozieni, numită acum schit, devenise metoh al schitului Tihulești. Ctitorii Tihuleștilor căpătaseră implicit dreptul de a dispune de Cozieni, așadar ei îl închină odată cu Tihuleștii, Episcopiei Buzăului: „*Am închinat sfinției sale schitul nostru ce se chiamă Tihulești împreună cu Schitul Cozianii, care iaste metoh Tihuleștilor și împreună și cu toată moșioara ce are schitul acesta (...)*”¹⁵⁶.

Treptat, schiturile Coziani și Tihulești sunt pomenite împreună, dând impresia că este vorba de un singur schit. Chiar în anul 1742, în hrisovul de întărire a metohurilor Episcopiei Buzăului, emis de Mihai Racoviță pentru episcopul Metodie, schiturile se confundă: „*Și schitul Tihuleștii ce să numește și Coziianii, care l-au închinat la sfânta Episcopie Lefter Vernescul împreună cu Mihalcea văt., precum arată cartea lor de închinăciune*”¹⁵⁷. Totuși, putem afirma că cele două schituri au continuat să existe ca entități distincte și după această dată. În 1792, unul din ctitori, împreună cu soția sa Voica dăruiesc „*bisericii noastre ce se cheamă Tihuleștii, cu hramul Sf. Troiță*” un Triod (Râmnic, 1761). În același an, Climent ieromonah donează bisericii schitului Cozieni un *Antologhion* (București, 1786)¹⁵⁸. După această dată, schiturile nu mai sunt amintite.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, Tihuleștii și Mărculeștii erau două cătune ale

¹⁵⁴ DRH, B, vol. XXIII, p. 411, nr. 257.

¹⁵⁵ Mândricel, *M-rea Motnău*, p. 192.

¹⁵⁶ Apud Bulat, *Episcopul Metodie*, p. 495.

¹⁵⁷ DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 171, f. 279^v.

¹⁵⁸ Mândricel, *M-rea Motnău*, p. 195-196.

comunei Bălănești, mai târziu Tihuleștii fiind înglobați în satul Mărculești¹⁵⁹. Actuala biserică a satului Mărculești, este construită din zid între anii 1834-1835¹⁶⁰.

TRESTIENI-GÂRBOVI - schit dispărut, biserică dispărută, hramul „Sf. Nicolae” (probabil în satul Trăisteni, com. Tâmboești, jud. Vrancea, fost în jud. Rm. Sărat)

Schitul a fost construit pe moșia Tâmboești, iar numele său derivă de la „funiile” în care aceasta era împărțită (care inițial reprezentau trei cete de neam): Trăisteni (Trestieni), Gârbovi și Tâmboești¹⁶¹. El este ctitoria căpitanului Zăgan Gârboveanu „ot Homești” și a familiei sale, înființat probabil cu puțină vreme înainte de prima sa menționare documentară¹⁶². Este vorba de un zapis din 17 februarie 1685, prin care un moșnean dăruiește partea sa de ocină din Trestieni egumenului schitului, Elizei¹⁶². În 1687, alți moșneni dau partea lor de ocină din același loc „la mănăstirea căpitanului Zăgan”¹⁶³. La 5 august 1695, însuși Zăgan căpitanul închină schitul cu toată averea sa, mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului” din Rm. Sărat, „ca să mă numesc și eu ctitor”¹⁶⁴.

Biserica era din lemn, așa cum rezultă din diata lui Radu căpitanul „sin Șerban Gârboveanul”, fratele căpitanului Zăgan, din 14 februarie 1714. Acesta lasă schitului partea sa de ocină din Gârbovi, cerând totodată rudelor sale ca din banii rămași să facă o biserică de piatră, în locul celei vechi de lemn. După decesul căpitanului Radu, cumnatul său, Dediu Dedulescu recunoaște, într-o scrisoare din 1714 adresată egumenului mănăstirii din Rm. Sărat, că familia nu a îndeplinit încă dorința acestuia de a reface biserica schitului¹⁶⁵. În 9 mai 1714, popa Cârstea de la schit îl înștiințează pe egumenul din Rm. Sărat că a primit 300 de taleri rămași de la cumnatul său, Radu căpitanul „să facă biserică de piatră în Gârbovi, unde este socrul nostru Șarban pârcaľabul și cumnatul meu, Radul căpitanul îngropați”¹⁶⁶. Așadar, Radu căpitanul poate fi considerat, alături de fratele său Zăgan căpitanul Gârboveanul, ctitor al schitului Trestieni. Cu banii lăsați de Radu prin diată, după moartea acestuia se ridică o nouă biserică, în anii 1714-1715.

Spre mijlocul secolului al XVIII-lea, schitul Trestieni ajunsese vestit în zonă pentru austeritatea și rigoarea vieții monahale, fiind populat de călugări români și ruși, mulți dintre ei practicând sihăstria. Informații despre traiul monahilor se găsesc în notele autobiografice ale lui Paisie Velicovschi, care prin anii 1742-1743, abia sosit din Ucraina, după ce trecuse pe la schitul Dălhăuți, poposește o vreme la Trestieni. „Aicea Platon (Paisie n.n.) pentru prima oară auzi pravila și rugăciunile după rânduiala Sf. Munte Atos, săvârșită cu mare evlavie și cu frica lu Dumnezeu. În schit erau până la douăzeci de monahi, care duceau viață de obște și vreo cinsprezece pusnici, cari trăiau prin apropierea schitului, procurându-și hrana și îmbrăcămintea, muncind cu mâinile lor. Aicea Platon deasemenea

¹⁵⁹ Iorgulescu, *Dicț. al jud. Bz.*, p. 314, 491.

¹⁶⁰ Constantinescu, *Bis. și m-ri din jud. Bz. - II*, p. 374-375.

¹⁶¹ Constantinescu, *Bis. m-rii Rm. Sărat*, p. 47.

¹⁶² Constantinescu, *Bis. m-rii Rm. Sărat*, p. 50; Gabor, *Ctitoriile dregătorilor*, p. 79.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 50.

¹⁶⁴ Bulat, *O ctitorie*, p. 1047.

¹⁶⁵ Constantinescu, *Bis. m-rii Rm. Sărat*, p. 51; Gabor, *Ctitoriile dregătorilor*, p. 79.

¹⁶⁶ Bulat, *O ctitorie*, p. 1047.

întâlni mulți asceți însemnați”¹⁶⁷. Aflăm tot din relatarea lui Paisie Velicicovschi, că schitul avea hramul „Sf. Nicolae” și se afla sub îndrumarea duhovnicească a starețului Vasilie de la Poiana Mărului¹⁶⁸.

Ultima știre documentară despre schitul Trestieni datează din 8 august 1823, când egumenul mănăstirii din Rm. Sărat, se plânge Marii Logofeții că proprietarii din zonă, Asanache Robescu și Zamfirache Sihleanu, au încălcat moșiile schitului¹⁶⁹.

ULMEASA - schit dispărut, biserică dispărută, hramul „Intrarea în biserică a Maicii Domnului” (satul Mierea, com. Vernești, jud. Buzău).

Situat pe valea Ulmesii, schitul a fost întemeiat de Mihai logofăt din Vernești împreună cu soția sa, Maria la mijlocul secolului al XVII-lea, înainte de 1667, când este menționat pentru prima dată¹⁷⁰. Într-un zapis din 5 martie 1689, moșnenii din Cârломănești relatează pe larg istoria înființării schitului, arătând că Mihai, „ (...) dumnealui ne-au pohtit și cu rugăciune ca să-și facă un schitișor pe Valea Ulmêsii pe locul Cârломăneștilor. Deci noi i-am dat voie să-și facă schit unde iar plăcea pă acel pământ, cu voia noastră a tuturor moșnênilor și cu mare blestem cine va întoarce și ca să avem și noi pomeană. Deci dumnealui s-au apucat de au tăiat pădure mereae pe Valea Ulmêsii și au curățit și noi încă i-am ajutat când ne-au pohtit. Și pân pădure s-au aflat și meri de ai noștrii moșnênilor, care cu toții i-am dăruit dumnealui să-i fie la schit. Și i-au curățit dumnealui și pentrânșii au și altuit. Și și-au făcut schitul acolea pă Valea Ulmêsii, unde iaste hramul Văvădeniia, ca să fie dumnealui pomeană. Și să cure din schit în jos pă vale cât ar putea de mult iar despre noi moșnênii să n-aibă acel schit nici o gâlceavă. (...)”¹⁷¹. Așa cum rezultă din document, logofătul Mihai a ridicat schitul pe partea moșnenilor Cârломănești, cu acordul acestora. Donând din moșia lor schitului, moșnenii sunt de fapt părtași la actul de ctitorire, fapt pe care boierii Vernești l-au trecut ulterior sub tăcere.

La 1 octombrie 1704, rămași fără urmași, ctitorii închină schitul mănăstirii Sosino din Ianina: „(...) pentru că având un schiticeț și văzând că nu să alege nimic de atâta vreme făcut, ori pe cine am pus egumen tot au răsipit și n-au mai noit nici de un dram și văzând noi că va să rămâie pomeana jos am închinat-o cu toată inima noastră sfintei mănăstiri Sosino de la Ianina și sfinției sale părintelui Hristofor de acolo. Însă schitul anume Ulmeasa pre apa Mierăi și lângă apa Nișcovului ot sud Buz(ău), hramul sfinției sale Văvădenia B(ogoro)d(i)ții și al sfinției sale mănăstirii Sosino, iar hramul iaste Bl(a)goveșteniile ca să fie neamului nostru pomană și părinților noștri și fraților noștri și noi cești mai păcătoși și greșiți de pomeană să ne pomenească la Sfântul Jărtvelnic și să o zestrăm cu ce va fi mila lui D(u)mnezeu (...)”¹⁷². Actul este semnat de Mihai logofăt și jupâneasa Maria dar și de frații lui Mihai. La 11 octombrie 1704, ctitorii întocmesc pentru părintele Hristodor o listă a

¹⁶⁷ Serghie Cetfericov, Paisie. Starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra bisericii ortodoxe, ediția a III-a, București, Editura Nemira, 2002, p. 87.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 91.

¹⁶⁹ Gabor, *Ctitoriile dregătorilor*, p. 81.

¹⁷⁰ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 688, n. 5

¹⁷¹ DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 172, f. 334^v.

¹⁷² *Ibidem*, f. 333^{r-v}.

bunurilor cu care înzestraseră schitul Ulmeasa. Din document rezultă că frații lui Mihai, Lupu și Mihalcea au dăruit și ei „*sfintei mănăstiri*” părțile lor din moara din josul podului Mierăii, iar Mihalcea a dat în plus doi cai și 15 stupi. Ca martor apare Mihai din Pătărlage, fratele Mariei¹⁷³. Închinarea către mănăstirea Sosino a fost întărită la 27 noiembrie 1704 de Constantin Brâncoveanu¹⁷⁴.

După moartea lui Mihai logofăt, Maria anulează închinarea către mănăstirea Sosino și închină schitul Episcopiei Buzăului la 20 noiembrie 1719, motivând că „*așa a fost voia*” soțului ei¹⁷⁵. Înainte de această dată, Mihai și Maria făcuseră și alte danii Episcopiei (casele și via lor .din Săseni). În 1723-1724, episcopul Ștefan ridică o cruce de piatră „*î(n)tru pomenirea răposaților Mihaiu și Maria care au închinat sfintei Episcopii schitu Ulmetul (de fapt, Ulmeasa n. n.) și casele din Săseani cu trei pogoane și jumătate de vie și opt pogoane și jumătate paragină dinaintea caselor și cu toată partea lor de moșie. Leat 7232*”¹⁷⁶. Pe această parte de moșie se va ridica pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, schitul Săseni.

Biserica schitului Ulmeasa a fost refăcută probabil pe la 1724 și apoi reparată în 1835. La sfârșitul secolului al XIX-lea, ruinele schitului se mai vedeau încă, fiind numite de săteni „*ruinele Meterezu, zise și Zidul Doamnei Neaga*”¹⁷⁷.

ULMETUL - schit dispărut, biserică dispărută, hramul „Sf. Atanasie” (pe raza comunei Pârscov, jud. Buzău).

Schitul a fost întemeiat, probabil în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în vatra actuală a localității Pârscov. Schitul este menționat pentru prima dată la 17 octombrie 1686, când Daniil călugărul, fost Datco ceauș, dăruiește schitului ocina și casa sa din Pârscov¹⁷⁸. Dintr-un act de scutire de dijmă, dat de Constantin Brâncoveanu pentru schitul Ulmetul „*din susul Buzăului care iaste în hotarul Pârscovului unde să cinstăște și să prăznuiaște hramul Sfântului și marelui arhiereu Athanasie Alexandrișca i călugărașilor căți vor fi lăcuitori la acest schit care iaste făcut de dumnealui Lăudat ce să chiamă pe nume călugăresc Lavrentie starețul d(u)hovnic de la Pârscov*”¹⁷⁹, la 8 iunie 1690, înțelegem că acest schit nu era închinat, fiind ctitoria preotului Lăudat, ce se călugărește la schitul său, unde este și egumen. Schitul deja beneficia de mile domnești încă din vremea lui Gheorghe Duca (1673 – 1678), reînoite de Șerban Cantacuzino (1678 – 1688). Preotul Lăudat este hirotonit la 16 iunie 1633, de episcopul Efrem pentru biserica din satul Pârscov¹⁸⁰ și este pomenit în calitate de preot de mir, pentru ultima dată, în anul 1661.¹⁸¹

Schitul era considerat ctitoria popii Lupu, în secolul al XVIII-lea, după cum aflăm

¹⁷³ *Ibidem*, f. 333^v-334^v.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 333^r.

¹⁷⁵ DGANB, Fond. Ep. Bz., orig. LXXXIX/1. V. și Cocora, *Ctitorii atribuite Doamnei Neaga*, p. 120-121.

¹⁷⁶ Drăghiceanu, *Comunicări*, p. 94; Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii*, vol. I, p. 122.

¹⁷⁷ Iorgulescu, *Dicț. al jud. Bz.*, p. 513.

¹⁷⁸ DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 172, f. 29r.

¹⁷⁹ *Ibidem*, ms. 172, f. 99.

¹⁸⁰ *Cat. doc. Ț. R.*, vol. IV, nr. 109, p. 62.

¹⁸¹ DGANB, Fond Ep. Bz., ms. 172, f. 506v – 507.

dintr-o carte de judecată din 15 iunie 1741, emisă de episcopul Metodie împreună cu vel serdarul Grigorie Topliceanu, în pricina dintre nepoții popii Lupu și nepoții popii Lăudat, pentru stăpânirea moșiei Pârscov, fiind probabil moștenit de acesta, împreună cu ceilalți copii ai egumenului Lavrentie. Mai mult decât atât, popa Lupu cumpără partea de mănăstire deținută de Stoica sin Drăgan, la 23 aprilie 1692, când probabil egumenul Lavrentie nu mai trăia, pentru a păstra în familie întreaga moștenire¹⁸². Popa Lupu din Stâlpu¹⁸³, este un personaj interesant fiind des pomenit în documente de cumpărare și procese privind hotare și moșii la Pârscov, fiind cunoscut și ca ginere al popii Lăudat, ctitorul schitului Ulmetul. În literatura privind schitul Ulmetul, există deseori confuzii între acesta, schitul Ulmeasa și schitul Pârscov¹⁸⁴.

Procesul privind moșia Pârscovului, desfășurat în mai multe etape, pe parcursul mai multor ani, pune față în față pe moștenitorii popii Lupu, ginerele popii Lăudat, reprezentați de căpitanul Ioniță Pârscoveanu, pe de altă parte pe moștenitorii popii Lăudat, adică nepoții fetelor popii Lăudat împreună cu moșnenii Sălteni. La una din înfățișări, moșnenii Sălteni și-au prezentat actele de stăpânire, printre care și un hrisov, pe care instanța l-a considerat irelevant pentru susținerea cauzei, dar care nouă ne aduce o informație prețioasă. Hrisovul citat în cartea de judecată din 1741 era emis de Șerban Cantacuzino „întru care scriea pentru **scuteala schitului popei Lupului, ce să cheama Ulmetul** (s.n.), care lor nu le era de nici o treabă acest hrisov” (prin urmare, moșnenii Sălteni și nepoții fetelor popii Lăudat din Pârscov, pierd procesul)¹⁸⁵. Așa precum se vede din hrisovul lui Constantin Brâncoveanu, din 8 iunie 1690, de fapt în hrisovul de scutire al lui Șerban Cantacuzino, nu putea fi atestat „*schitului popei Lupului, ce să cheama Ulmetul*” ci, foarte probabil, „*schitul popei Lăudat*”, confuzia fiind datorată fie falsificării documentului de către popa Lupu, fie citirii greșite din anul 1741; din păcate, acest hrisov al lui Șerban Cantacuzino nu a mai ajuns până la noi.

Lavrentie egumen a avut mai mulți copii, între care și preotul Constantin. De la aceștia și de la alții, popa Lupu are grijă să cumpere proprietăți la Pârscov, în perioada 1680 – 1710. După această dată și până la redactarea diatei sale la 8 ianuarie 1716¹⁸⁶, acesta probabil că are probleme financiare, deoarece se împrumută și vinde proprietăți, singur sau împreună cu fiul său Lăudat. Vânzările moșiilor de către moștenitorii popii Lupu continuă, mai ales către jupanul Nica, după anul 1722. În 1729 schitului îi sunt reconfirmate scutirile de dijmă de către Nicolae Mavrocordat¹⁸⁷, primind la câteva zile apoi și o danie din partea Vișei, fiica popii Lupu¹⁸⁸. În 1735 un Nica cupețul donează Episcopiei toată moșia lui din Pârscov, cumpărată de la popa Lupu, de la Ioan ginere-

¹⁸² *Ibidem*, f. 40v – 41r.

¹⁸³ La 23 aprilie 1692, Stoica sin Drăgan vinde partea sa de mănăstire „*popei Lupului ot Stâlpu*” (*Ibidem*, f. 40v – 41r).

¹⁸⁴ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 521. O lămurire privind prezența mai multor lăcașuri de cult la Pârscov, la Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii*, vol. I, p. 138 – 140.

¹⁸⁵ Bulat, *Episcopul Metodie*, p. 492.

¹⁸⁶ DGANB, Fond *Ep. Bz.*, Orig. XLVIII/168.

¹⁸⁷ *Ibidem*, Orig. XLVIII/184

¹⁸⁸ *Ibidem*, ms. 172, f. 89v – 90r.

său și de la Ioniță căpitanul¹⁸⁹, dar nu este nicăieri menționată eventuala închinare a Ulmetului la Episcopia Buzău. Singurele danii la Pârscov, după 1735 sunt cele ale lui Constantin Cerchez, menționate târziu, la 5 octombrie 1797¹⁹⁰. În ce mod a ajuns schitul în proprietatea Episcopiei, nu putem ști, decât că la 5 iunie 1813, aceasta deținea un metoh la Pârscov și o țigănie în preajma lui¹⁹¹.

Cu titlu de probabilitate, ne permitem să propunem o identitate de obiect, între schitul Ulmetul (ctitoria popii Lăudat), schitul Pârscov (considerat ctitorie a popii Lupu) și metohul Episcopiei, atestat documentar la începutul secolului al XIX-lea și desființat de episcopul Chesarie¹⁹². Biserica schitului a fost demolată de Chesarie, acesta ridicând actuala biserică cu hramul „Sf. Apostoli”, în anii 1843 – 1846.

UNGUREI (UNGURIU) – mănăstire dispărută, biserică dispărută, hramul „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” (satul Unguriu, com. Măgura, jud. Buzău).

Mănăstirea, ridicată pe moșia Unguriu, este ctitoria lui Negoită Mihălcescu Cândescu, clucerul din Căndești (fratele lui Radu Mihalcea Cândescu) și a soției sale Despa. Ea a fost înființată pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Se știe că biserica a fost terminată după moartea clucerului, de Despa (călugărită cu numele de Marta monahia) împreună cu fiica lor Ilinca, căsătorită cu un boier din familia Filișanu¹⁹³. Cum Negoită și doi frați ai lui au fost executați de Mihnea al III-lea în anul 1659, rezultă că zidirea mănăstirii trebuie să fi început cu câțiva ani înainte¹⁹⁴.

Mănăstirea apare menționată prima dată la 6 august 1662, când primește scutire de dări¹⁹⁵. Este trecută și în harta stolnicului Constantin Cantacuzino de la 1700¹⁹⁶. În anul 1704, apare cu denumirea de schitul Ungureul, la judecata cu popa Lupu din Stâlpu și fiul său, Lăudat logofăt, pentru un vad de moară făcut de egumenul Ungureului pe moșia popii Lupu de la Pârscov¹⁹⁷. La 9 noiembrie 1815, schitul era în proces cu Episcopia, pentru hotarul cu moșia Măgura¹⁹⁸.

Biserica a fost afectată de trecerea timpului, fiind abandonată la o dată necunoscută; fragmente de ziduri se mai păstrau încă pe la 1840. Amplasamentul inițial al mănăstirii era pe un platou la aproximativ 500 m vest de satul Unguriu, pe malul stâng al Pârâului Mănăstirii¹⁹⁹, unde nu se mai află astăzi nici un fel de urme supratere. Egumenul Serafim a început să construiască în 1802, mai jos, în satul Unguriu, o nouă biserică.

¹⁸⁹ *Ibidem*, ms. 172, f. 91. Vezi și Bulat, *Episcopul Misail*, p. 312.

¹⁹⁰ *Ibidem*, Orig. XLVIII/205.

¹⁹¹ *Ibidem*, CXXVIII/104.

¹⁹² Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii*, p. 140; Furtună, *Chesarie episcopul Buzăului*, p. 18.

¹⁹³ Ionașcu, *M-rea Izvorani*, p. 41.

¹⁹⁴ Frații Căndești, Radu, Negoită și Moise făceau parte din partida boierilor care se opuneau planurilor de război contra turcilor (v. Stoicescu, *Dict. al marilor dregători*, p. 150-152).

¹⁹⁵ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 688, n. 15.

¹⁹⁶ Giurescu, *Harta stolnicului*, p. 20.

¹⁹⁷ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 172, f. 78; v. și Bulat, *Titularii Ep. Bz. din sec. XVII-XVIII*, p. 849.

¹⁹⁸ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, orig. VII/43.

¹⁹⁹ A fost localizat în cursul unei periegeze efectuate în vara anului 1990.

Aceasta s-a prăbușit în urma cutremurului din acel an, omorându-l și pe Ivan zugravul care lucra la pictură, fiind refăcută din nou în același an. În 1855, biserica a fost afectată de un incendiu și reparată. O nouă refacere a locașului și înlocuirea picturii s-a făcut în anii 1908-1909, cu cheltuiala locuitorilor satului Unguriu și a familiei Iarca. Sfârșitul bisericii a fost provocat de cutremurul din 10 noiembrie 1940, când s-a prăbușit în întregime²⁰⁰.

Inițial, mănăstirea a fost metoh al mănăstirii Sf. Gheorghe Nou din București, dar nu se cunoaște data și numele celui care a făcut închinarea²⁰¹. Cum mănăstirea Sf. Gheorghe era închinată Sfântului Mormânt și Unguriul intra sub autoritatea Patriarhiei Ierusalimului. În martie 1714, la cererea patriarhului Ierusalimului, Hrisant Nottara, episcopul Buzăului împreună cu 12 boieri hotarnici aleg „*moșiile sfintei mănăstiri ce să chiiamă Ungurei, unde să prăznuiaște hramul Soborul Voievozilor și ale metohului Manasii, ce să chiiamă Căldăruși*”²⁰².

După dispariția vechii biserici, în condițiile în care urmașii ctitorilor nu s-au mai interesat de soarta mănăstirii, Episcopia Buzăului a reușit să treacă Unguriul sub autoritatea sa. Ea este trecută de Dionisie Fotino în 1818, printre metohurile Episcopiei²⁰³.

VALEA PRODULESEI – schit dispărut, biserică dispărută, hram necunoscut (pe raza com. Vernești, jud. Buzău).

Schitul, situat în hotarul moșiei Vernești, trebuie să fi fost înființat pe la sfârșitul secolului al XVII-lea, pentru că în anul 1704 era deja închinat Episcopiei Buzăului. Actul de închinare, din 24 mai 1704, este singura menționare documentară a acestui schit. Închinarea este făcută de Paraschiva căpitanul, fiul lui Șarbu din Orașul de Floci, episcopului Damaschin „*ca să fie la mâna sfinției sale de bună credință, precum să se știe că am închinat sfintei Episcopii schitul nostru din Valea Produlêsii de pre hotarul Verneștilor, cu pogoane de vie 4 făcătoare și tot pometul dimprejurul schitului și loc împejurul schitului, cât va trage voinicul cu săgeata în toate părțile, precum scrie și cartea moșnênilor de danie. Ca să stăpânească sfinția sa acest schit și toate ale lui cu bună pace de cătră toți frații miei și de cătră rudeniile mêale, că de a mea bună voie l-am închinat sfinției sale, ca să ne pomenească pre noi și pre părinții noștrii și pre cei ce au dat danie aici, la Sfântul Järtvenic întru Sfânta Episcopie*”²⁰⁴.

Din alte surse, știm că Paraschiva era ginerele lui Stoian căpitanul de Buzău, așadar cumnat cu Mănăilă vel căpitan de Buzău, ctitorul mănăstirii Bordești²⁰⁵. Fiul său, Iane Buzoianul va lăsa Episcopiei, prin testamentul întocmit la 24 septembrie 1744, suma necesară construirii schitului de la Săseni. Se observă că Paraschiva face închinarea în nume propriu, fără menționarea fraților sau altor rude ale sale, ceea ce ne duce la

²⁰⁰ Constantinescu, *Bis. și m-ri din jud. Bz. - II*, p. 371-372.

²⁰¹ La 1 februarie 1742, era încă închinat la Sf. Gheorghe-Nou (când o țigancă a schitului Unguriu „se ținea” cu un țigan al mănăstirii Pinu (apud Bulat, *Episcopul Metodie*, p. 494).

²⁰² DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms. 171, f. 111-112^r.

²⁰³ Fotino, *Istoria Daciei*, tomul III, p. 151.

²⁰⁴ DGANB, Fond. *Ep. Bz.*, ms 171, f. 182^v.

²⁰⁵ Ionașcu, *Schitul Grăjdana*, p. XXV, n. 3.

concluzia că era o ctitorie destul de recentă. Schitul primise donații și de la moșnenii din jur, care capătă astfel dreptul de a fi trecuți în pomelnic. Nici înainte și nici după această dată, schitul nu mai apare în documente.

VORNICI - schit dispărut, biserică dispărută cu hramul „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” (în fostul plai al Pârscovului, jud. Buzău).

Schitul apare menționat pentru prima dată la 15 august 1638, când printre martorii la un schimb de moșii, între mănăstirea Alunișul și Radu Mihalcea Cândescu mare comis, se afla și „*Hiloteai din Vornici*” (probabil Filotei)²⁰⁶. Pe baza acestui document putem să plasăm întemeierea schitului Vornici pe la începutul secolului al XVII-lea, ctitorii rămânând încă necunoscuți. Într-un document din 1678, se arată că el se număra printre „*schiturile din hotarul Scăienilor*”, în zona Bozioru²⁰⁷.

Schitul era aproape pustiu pe la 1672, când Mihail din Sibiciu împreună cu sora lui, Neacșa, au refăcut din temelii biserica și chiliile, devenind astfel ctitori ai doilea. Din documentele ulterioare rezultă că Mihail și Neacșa au viețuit la schit până la moarte, tot acolo fiind și îngropați. Nu se precizează însă dacă ei au intrat în cinul călugăresc. La 12 ianuarie 1679²⁰⁸ și apoi la 18 iunie 1714²⁰⁹, apare printre schiturile și mănăstirile din județul Buzău, scutite de dijmă. În hrisovul lui Ștefan Cantacuzino din 18 iunie 1714 se precizează și hramul schitului „Vorniceii”, respectiv „Văvedenia B(ogori)d(i)ții”.

În timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, averea schitului a fost revendicată și apoi vândută de Stanciul Minciunescu și frații săi, care se pretindeau ctitori (sau urmași ai ctitorilor)²¹⁰. În anii 1721-1722 a avut loc un proces între nepotul lui Mihail, diaconul Mircea din Sibiciu și Stanciul Minciunescu din Crivelești, acuzat că a folosit și a vândut o parte din averea schitului²¹¹. Din mărturia dată diaconului Mircea de călugării bătrâni de la schiturile învecinate, Alunișul și Cozieni, la 25 septembrie 1722, aflăm istoria schitului de la 1672 până la acea dată²¹². Disputa dintre schitul Vornici și neamul Minciuneștilor se va relua în anul 1800, urmând un lung șir de procese între 1800-1806²¹³.

Schitul a fost metoh al Episcopiei Buzăului, dar nu cunoaștem cine și în ce an a făcut închinarea. Știm doar că închinarea s-a făcut înainte de 8 mai 1801, când schitul primește adevărate de metoh de la marele logofăt²¹⁴. Cu toate acestea, popa Neagu Fetu, egumenul schitului Aluniș, însemnează pe un *Penticostar* (Râmnic, 1767): „*Să se știe de când s-au luat schiturile la Episcopie, Sfântul Gheorghie și Vornici, la leatu 1805. Popa*

²⁰⁶ *Cat. doc. Țării Românești*, vol. IV, p. 567, nr. 1283.

²⁰⁷ Stoicescu, *Bibliografia*, vol. II, p. 725, n. 94.

²⁰⁸ DGANB, Fond. Ep. Bz., ms. 171, f. 275^r.

²⁰⁹ *Ibidem*, f. 275^v (cf. Bulat, *Titularii Ep. Bz. din sec. XVII-XVIII*, p. 831).

²¹⁰ Dobrescu, *Schitul Vornici*, p. 34.

²¹¹ Bulat, *Titularii Ep. Bz. în sec. XVIII - II*, p. 89.

²¹² Dobrescu, *Schitul Vornici*, p. 34-35.

²¹³ *Ind. cron. nr. 3*, nr. 3679, 3698, 3699, 3709, 3735, 3771, 3772, 3778.

²¹⁴ *Ibidem*, nr. 3694.

Spre deosebire de perioada anterioară, în care la curbura Carpaților au fost ctitorite **31 de biserici și mănăstiri**, secolul al XVII-lea este surprinzător de bogat. În acest veac au fost construite sau refăcute mai bine **de 73 de biserici și mănăstiri**. Diferența considerabilă de număr față de secolul al XVI-lea se explică, după părerea noastră, prin volumul mai mare al informațiilor de care putem dispune în prezent.

Din cele **73 de biserici și mănăstiri** din secolul al XVII-lea, **49** - adică mai bine de două treimi – **au dispărut** din diverse motive. Tot așa, observăm că din același total izvoarele înregistrează doar **24 de biserici nou construite** în sate, orașe, ori pe lângă reședințele boierești. Proporția covârșitoare a mănăstirilor în raport cu bisericile de mir ne demonstrează că din perioada anterioară fuseseră moștenite multe biserici rămase în afara istoriei, astfel că nevoia de lăcașuri parohiale era mai mică. Este la fel de valabil și faptul că multe dintre bisericile ce vor fi fost ridicate în acest secol au dispărut în decursul timpului, fără a lăsa urme. Majoritatea bisericilor de mir au fost masiv înlocuite de construcții noi în secolul al XIX-lea, mai ales începând din vremea episcopului Chesarie Căpățână (1825–1846).

Statistica pe care am întocmit-o în urma repertorierei edificiilor de cult relevă că doar în **cinci** cazuri (adică 6,8 %) ctitorii sunt reprezentați de **Domnie**. Dreptul de ctitorire este exercitat cu precumpănire de către **boierii** ce au reședințe în zonă, respectiv **34** cazuri, adică 46,5 % din totalul de ctitorii. Fenomenul lesne observabil este acela că marile familii din secolele anterioare, care își exercitau dreptul de ctitorire (la fel ca și cel de proprietate funciară) prin intermediul cetelor de neam, aproape dispar din rândurile ctitorilor, rămânând activi doar boierii Căndești–Pătârlăgeni, care-și aveau originile în vlastelinul Vlad spătarul din secolul al XV-lea. În schimb, se ridică o **boierime de slujbă** - reprezentată de căpitani de roșii de margine²¹⁶ (ca Dragomir căpitanul din Rătești, Barbu Bădeanu, Zăgan căpitanul din Homești, Jipa căpitan din Vernești, Mănăilă căpitan din Buzău, ș.a.), de vătafii de plai și de pârcălabi. Pe lângă aceștia, apar în rândul boierilor de treapta a III-a și a IV-a urmașii emigranților de la sud de Dunăre, vlahi și greci, precumpănitor epiroți și ciprioți, cu o ascensiune încurajată mai ales în vremea domniilor lui Radu Mihnea (1611; 1611-1616; 1620-1623) – și el cu origini buzoiene²¹⁷. Dintre aceștia, cel mai elocvent exemplu este dat de familia lui Dedu postelnic, care se trăgea (printr-un strămoș necunoscut, frate cu aga Lecca) din părțile Ianinei, boier ce aproape transformă Valea Râmnicului în domeniu personal. Tot în secolul al XVII-lea dispăre gruparea zonală a mării boierimi, care își omogeniza geografic posesiunile. Așa se face că apar în rândul marilor ctitori locali boierii Văcărești - la mănăstirea Dălhăuți, Papa Greceanu vistier - la Găvanele, Radu Vărzaru la Urechești și boierii Cantacuzinești la Râmnicu Sărat, Stâlpu și Berca (prin Alexandrina Cantacuzino).

După boieri, cei mai numeroși ctitori sunt cei din **mediul clerical** (episcopi,

²¹⁵ Mândricel, *M-rea Motnău*, p. 195.

²¹⁶ Subordonați marelui căpitan cu sediul la Focșanii Munteni, probabil din vremea lui Matei Basarab.

²¹⁷ Prin mama sa Vișa, nepoată a celebrului boier Vlaicu clucer din secolul al XVI-lea și verișoară a doamnei Neaga a lui Mihnea al II-lea Turcitul.

---

preoți și monahi), care au fost mari ctitori la **13 biserici și mănăstiri**. În unele cazuri, inițiativa ctitoricească a aparținut unor modești preoți de țară, care au ridicat biserici sau mănăstiri în care s-au tuns apoi în monahism. Semnalăm aici câteva aspecte particulare, care relevă încălcări sau excepții de la anumite norme canonice ale vieții monahale: ctitorirea de mănăstiri de către episcopi sau monahi din fonduri personale, prin urmare în distonanță cu votul sărăciei, prezența unor maici în mănăstiri de călugări (cazul Episcopiei și schitului Fundătura) sau călugărirea soțului și soției sau a fratelui și surorii la aceeași mănăstire, propria lor ctitorie (schiturile Vornici și Poteca).

Ctitoriile **obștilor sătești** par a fi mai puține, în număr de **trei** doar, însă această statistică nu credem că reflectă situația reală a epocii. Multe comunități locale sunt încă în afara documentelor de cancelarie, respectiv a necesității și posibilității de a vinde și de a cumpăra moșii și implicit a judecăților pentru drepturi de proprietate. În schimb orașele încep să beneficieze de tot mai multe lăcașuri de cult; dinamica edificării de construcții laice și religioase este surprinzător de mare, în condițiile repetatelor distrugerii suferite din cauza incursiunilor militare. Prosperitatea atinsă de comunitățile negustorești se reflectă și în domeniul ctitoricesc. Badea Obredi, marele negustor din Brăila ridică (sau reface) pe la 1649, în vecinătatea pieței de mărfuri a orașului Buzău, o biserică numită cu timpul biserica Neguțatori.

Arhitectura edificiilor poate fi împărțită în mai multe categorii, în funcție de material și de plan. Atât la construcțiile de zid, cât și la cele de lemn s-au folosit cele două tipuri de planuri: drept și trilobat.

Construcțiile **de zid** sunt cele mai numeroase, însumând **22** de *exemplare* cunoscute. Acestea sunt reprezentate de biserici de plan drept și trilobat, cu variantele lor constructive, unele dintre ele având și clădiri anexe, reprezentate de ziduri de incintă, chilii, stăreții, case domnești, turnuri clopotniță. Dacă în privința plasticii monumentale și a celei decorative de detaliu, avântul creator se manifestă cu preponderență odată cu pătrunderea barocului, compoziția arhitectonică generală nu este prea mult deschisă la noutăți și experimente decât în privința configurării planurilor. Bisericile respectă cu strictețe împărțirea încăperilor interioare în altar, naos și nartex la care se adaugă și un exonartex cu rol de protecție dar - din ce în ce mai mult - și decorativ.

Cel mai cunoscut tip este cel al bisericilor de plan trilobat, cu una sau două turlle, avându-și originea în biserica mănăstirii Cozia, respectiv un naos trilobat încoronat de o turlă și pronaosul acoperit de o boltă semicilindrică sau de una ori două cupole semisferice. În acest tip se încadrează biserica mănăstirii Berca, biserica fostei mănăstiri „Sfântul Ioan Botezătorul” din Focșani și probabil biserica II de la Draghiești. Un al doilea tip de biserici de plan trilobat este cel al bisericilor cu trei turlle, puțin folosit în această perioadă, în care cel mai sugestiv exemplu este cel al bisericii episcopale din Buzău, ea prelucrând, cu anumite modificări la detaliile de plastică, modelul bisericii mănăstirii Dealu. Al treilea tip de biserici de plan trilobat este cel cu pronaosul supralărgit, care se regăsește la biserica mănăstirii Râmnicu Sărat. În fine, un al patrulea tip, cel cu turn-clopotniță pe pronaos, este și el răspândit în această zonă, întâlnindu-se la bisericile fostei mănăstiri Dedulești și la biserica fostei mănăstiri Bordești.

La fel de cunoscut și utilizat este tipul de biserică de plan drept, având la est o absidă poligonală sau mai rar semicirculară și un turn-clopotniță pe pronaos. Punând

---

mai puține probleme constructive, acest model, al cărui cap de serie este *biserica Sân Nicoară* din Curtea de Argeș, a fost utilizat în această epocă pentru construirea unor biserici de curte, de mir dar se întâlnește și la biserici mănăstirești, infirmând prejudecata că numai bisericile de plan trilobat răspundeau necesităților de cult din mănăstiri. A fost preferat în acest secol planul drept, în varianta cu scară practică în grosimea zidurilor pronaosului și nu cea cu scară în colimaçon, amplasată într-un turnuleț adosat la fațada laterală nordică. În această variantă se prezintă biserica fostei mănăstiri Băbeni, probabil biserica inițială a mănăstirii Barbu și biserica din Mătești.

Din categoria **bisericilor de lemn** (în număr de 19), care au fost în egală măsură folosite pentru mănăstiri și parohii, cunoaștem doar patru încă în stare *de funcțiune*, cu inevitabile transformări și adăugiri, trei dintre ele fiind de plan drept iar una singură, a fostei mănăstiri Jitia, de plan trilobat. Din rândul lor înregistrăm și cele mai multe biserici dispărute. Faptul, explicabil dacă avem în vedere perisabilitatea materialului de construcție folosit, ne confirmă încă o dată, statistic, că acest tip de construcție religioasă a fost și cel mai utilizat în această zonă în epoca medievală.

Analiza activității ctitoricești din secolul al XVII-lea demonstrează faptul că marii ctitori rămân în continuare boierii, urmați îndeaproape de clerici. **Numărul mare de ansambluri monahale dispărute ne determină să afirmăm că doar cei care aveau capacități economice au putut construi durabil.**

ABREVIERI ȘI SIGLE ALE INSTITUȚIILOR ȘI PERIODICELOR CITATE

ACMI = Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București

BAR = Biblioteca Academiei Române, București

BCMI = „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București, Craiova, Vălenii de Munte

BMI = „Buletinul Monumentelor Istorice”, București

BOR = „Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române”, București

DGANB = Direcția Generală a Arhivelor Naționale, București

DJANBZ = Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Buzău

Ep. Bz. = Episcopia Buzăului

GB = „Glasul Bisericii. Revista oficială a Sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei”, București

Îngerul = „Îngerul. Revistă bisericească a clerului din eparhia Buzăului”, Buzău

MCA = „Materiale și cercetări arheologice”, București

MO = „Mitropolia Olteniei”, Craiova

RIR = „Revista istorică română”

RMMMIA = „Revista muzeelor și monumentelor”, seria Monumente istorice și de artă, București

ABREVIERI ȘI SIGLE ALE PUBLICAȚIILOR CITATE

Cat. doc. Țării Românești = Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului, București, vol. III (întocmit de Doina Duca-Tincuțescu, Marcel-Dumitru Ciucă), 1978; vol. IV (întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincuțescu, Silvia Vătafu-Găitan), 1981; vol. V (întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Doina Duca-Tincuțescu, Silvia Vătafu-Găitan).

DIR, B = Documente privind istoria României, seria B, Țara Românească.

DIR, C = Documente privind istoria României, seria C, Transilvania.

DRH, B = Documenta Romaniae Historica, seria B, Țara Românească.

Indice cron. nr. 3 = Regleanu, Mihai, Indice cronologic nr. 3. Episcopia Buzăului, București, 1965.

Marele dict. geografic = Marele dicționar geografic al României, București, editat de George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu și Grigore G. Tocilescu, vol. I, 1898; vol. II, 1899.

Vestigiile rupestre = Vestigiile rupestre din Munții Buzăului (coordonator Corneliu Ștefan), Buzău, 1980.

Aricescu, Uă preumblare = C. D. Aricescu, Uă preumblare pe munți sau lumea reală și lumea ideală, București, 1872.

Bilciurescu, Monastirile = Bilciurescu, Constantin St., Monastirile și bisericile din România. Cu mici notițe istorice și gravuri, București, 1890.

Bulat, Episcopul Metodie = Bulat, T. G., Titularii Episcopiei Buzău în secolul al XVIII-lea. Episcopul Metodie (2 ianuarie 1741-23 martie 1748), în GB, anul XXXIII (1974), nr. 5-6, p. 489-506.

O ctitorie = Bulat, T. G., O ctitorie brâncovenească închinată sfântului munte Sinai (Râmnicu-Sărat, 1700), în GB, anul XXII (1963), nr. 11-12, p. 1031-1049.

Titularii Ep. Bz. din sec. XVII-XVIII = Bulat, T. G., Titularii Episcopiei Buzăului din secolele XVII și XVIII, în GB, anul XXXI (1972), nr. 7-8, p. 825-850.

Titularii Ep. Bz. din sec. XVIII - I = Bulat, T. G., Titularii Episcopiei Buzău în secolul al XVIII-lea, în GB, anul XXXII (1973), nr. 11-12, p. 1295-1305. *Titularii Ep. Bz. în sec. XVIII - II = Bulat, T. G., Titularii Episcopiei Buzău în secolul al XVIII-lea*, în GB, anul XXXIII (1974), nr. 1-2, p. 84-95.

Cocora, Ctitorii atribuite Doamnei Neaga = Cocora, Gabriel, Ctitorii buzoiene atribuite de tradiție Doamnei Neaga, dar infirmate de istorie, în BOR, anul CIV (1986), nr. 7-8, p. 116-125.

Constantinescu, Bis. m-rii Rm. Sărat = Constantinescu, Horia, Biserica fostei mănăstiri Râmnicu-Sărat, în GB, anul XXIV (1965), nr. 1-2, p. 30-71.

Constantinescu, Bis. și m-ri din jud. Bz. - I = Constantinescu, N. A., Biserici și mănăstiri din județul Buzău, în BCMI, anul XVII (1924), fasc. 41, p. 141-142; fasc. 42, p.

188-191.

Dănescu, *Dict. al jud. Rm. Sărat* = Dănescu, Grigore Gr., *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Râmnicu Sărat*, București, 1896.

Dobrescu, *Schitul Vornici* = Dobrescu, I., *Schitul Vornici*, în *Îngerul*, anul XV (1942), nr. 1-4, p. 33-36.

Drăghiceanu, *Comunicări* = Drăghiceanu, Virgil, *Comunicări*, în *BCMI*, anul XVII (1924), fasc. 40, p. 93-94.

Săpăturile = Drăghiceanu, Virgil, *Săpăturile din Buda, Lapoș și Tisău - Buzău*, în *BCMI*, anul XXIV (1931), fasc. 70, p. 159-176.

Drăguț, *Tradițiile ctitoricești* = Drăguț, Vasile, *Tradițiile ctitoricești la Curbura Carpaților*, în *Spirit. și ist.*, vol. II, p. 147-187.

Filitti, *Bis. Deduleștilor* = Filitti, I. C., *Bisericile boierilor Dedulești*, București, 1934 (extras din *BOR*, anul LI (1933), nr. 11-12, p. 508-513).

Florescu, *Muscelul* = Florescu, Gh., *Muscelul*, în *Îngerul*, anul XIII (1941), nr. 5-6, p. 359-360.

Fotino, *Istoria Daciei* = Fotino, Dionisie, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesci și a Moldovei*, traducere de George Sion, tomul III, București, 1859

Furtună, *Chesarie episcopul* = Furtună. D., *Chesarie, episcopul Buzăului*, București, 1913.

Gabor, *Ctitoriile dregătorilor* = Gabor, Adrian, *Ctitoriile de biserici și mănăstiri ale dregătorilor domnești din județul Vrancea*, în *GB*, anul XLVIII (1989), nr. 6, p. 73-106.

Giurescu, *Harta rusă* = Giurescu, Constantin C., *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, 1957.

Harta stolnicului = Giurescu, Constantin C., *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino. O descriere a Munteniei la 1700*, în *RIR*, XIII, 1943, fasc. I, p. 1-28.

Godea, Opreș, *Monumente* = Godea, Ioan, Opreș, Ioan, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul județului Buzău*, în *RMMMIA*, nr. 1, 1976, p. 77-82.

Ionașcu, *M-rea Izvorani* = Ionașcu, I., *Mănăstirea Izvorani, ctitoria episcopului Luca (1583-1604)*, în *Îngerul*, anul XVIII (1936), nr. 3-4, p. 31-93.

Schitul Grăjdana = Ionașcu, I., *Un fost metoh al Pantelimonului: schitul Grăjdana (Buzău). Cu documente și regește mai ales din arhiva Eforiei Spitalelor Civile*, Buzău, 1936.

Ionescu, *Bis. din Valea Sălciilor* = Ionescu, Gion, *Contribuții la monografia istorică a bisericii din Valea Sălciilor (Miluiți), județul Buzău*, în *GB*, anul XLV (1986), nr. 2, p. 95-102.

Iorga, *Trei bis. de sat* = Iorga, N., *Trei biserici de sat muntene: Pietroșița, Calvinii și Cremenari*, în *BCMI*, anul XXIV (1931), fasc. 68, p. 49-60.

Iorgulescu, *Dict. al jud. Bz.* = Iorgulescu, Basil, *Dicționar geografic, statistic, economic și istoric al județului Buzău*, București, 1892.

Lecca, *Genealogia* = Lecca, Octav-George, *Famiile boeresti române. Genealogia a 100 de ca din Țara Românească și Moldova*, București, 1911.

Mândricel, *M-rea Motnău* = Mândricel, Ilie, *Fosta mănăstire Motnău*, în „Almanah Bisericesc. 2000-2001”, nr. 19-20. Editat de Episcopia Buzăului, Buzău, 2001, p. 180-200.

Neamu, *M-rea Pinul – Mare* = **Neamu, I.**, *O mănăstire dispărută: Pinul - Mare*, în *Îngerul*, anul V (1933), nr. 2, p. 14-15; nr. 3-4, p. 25-27.

Sinigalia, *Repertoriul arhitecturii* = Sinigalia, Tereza, *Repertoriul arhitecturii în Țara Românească, 1600-1680*, vol. I, București, 2002.

Stoica, Stoicescu, *Așezăminte monahale* = Stoica, Nifon, Stoicescu, Nicolae, *Așezăminte monahale din Eparhia Buzăului, în Spirit. și ist.*, vol. II, p. 268-276.

Stoicescu, *Bibliografia* = Stoicescu, Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I - Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, editată de Mitropolia Olteniei, vol. 1-2 (București), 1970.

Dict. al marilor dregători = Stoicescu, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, 1971.

Tudor, *Bis. pe Valea Slănicului V* = Tudor, Sandu, *Biserici de lemn pe Valea Slănicului - Buzău*, în GB, anul XXXIII (1974), nr. 3-4, p. 318-327.

Voicescu, *Schituri - metocuri* = Voicescu, Constantin, *Schituri - metocuri ale mănăstirii Sfântul Pantelimon, în BOR*, anul XCII (1974), nr. 1-2, p. 110-121.

HUȚULII ȘI GOSPODĂRIA CU OCOL ÎNTĂRIT

Ala Movileanu
Constantin Pătrașcu

Abstract

The National Museum of the Village “Dimitrie Gusti”, following the subject plan of arrangement the housing sector which is representative for the ethnic minorities from Romania, transferred from a hamlet of Breaza commune from Bucovina, a typical household for the hutuli population.

Hutuli people came from the mountainous regions of Poland and settled in Bucovina at the beginning of the 18th century. At the beginning of 20th century, lived together with the Romanians in several localities from Suceava valley.

The household consists of a house, a shelter for animals and other annexes, and all are in an enclosure of spruce beams, covered with shingles. The closed type of household was used in many mountainous areas of Europe (Poland, Slovakia) and hutuli people brought with them this constructive tradition.

The reconstruction of hutulian household will add a significant value to the pile of traditional rural constructions represented by the open air museum which is listed as historical monument.

Key words: open air museum, hutuli, enclosure household

Huțulii din Bucovina – scurtă prezentare

Locuitori ai Carpaților Nordici, huțulii sunt întâlniți alături de alte grupuri principale, mai puțin cunoscute, ce se individualizează între locuitorii acestor munți: boikii, lemki și goralii. Ei locuiesc pe ramificațiile Munților Beschizi, în zone situate astăzi pe teritoriul Ucrainei, Poloniei și Slovaciei și în părțile muntoase ale nordului românesc, zone ce nu pot fi strict delimitate. Se poate constata doar o densitate mai mare în unele locuri, o densitate mai mică în altele sau zone de locuire comună cu românii.

Numele pe care le poartă, atestate documentar destul de târziu, sunt de fapt porecle pe care și le dădeau unii altora, în funcție de unele particularități, poreclele s-au transformat, în timp, în supranume.

Având o istorie controversată, cu multe necunoscute, huțulii sunt semnați în Bucovina la sfârșitul secolului al XVII-lea, provenind din Polonia (Galiția și Pocuția)¹. Despre prezența lor pe pământul românesc, un istoric important al Bucovinei, Ion Nistor, scria: „Patria huțanilor trebuie căutată în munții Pocuției de unde apoi se lățiră și asupra

---

¹ Nistor Ion, *Problema ucraineană în lumea istoriei*, Cernăuți, 1934, p. 67.

Munților Bucovinei. Aceștia adăposteau o populație românească foarte rară...”. Huțulii pătrund masiv în Bucovina la sfârșitul secolului al XVIII-lea, din cauza unor conflicte locale, dar și ca urmare a deselor războaie ruso-austriece. De la început se vor stabili în locuri izolate, despădurind terenuri și construind fără aprobarea autorităților române, adeseori intrând în conflict cu acestea.

Astfel, „ei se strecurară peste hotar, azi unul, mâine altul, până ce numărul lor spori la câteva mii de familii...” Datarea precisă a exodului din Galiția Orientală a strămoșilor huțuli este dificil de realizat, datorită caracterului său mixt și aleatoriu, dar și greutatea cu care am putea ilustra azi o demarcare etnică a frontierelor vechilor state ale Europei medievale. Expedițiile militare din arealul galițian ale domnilor moldoveni (Ștefan cel Mare sau urmașii săi – Bogdan III, Petru Rareș, Ioan Vodă) ar fi dus și la o colonizare cu populație de origine ruteană în Moldova.

Această colonizare este consemnată și de primele documente scrise ale vremii, care fie numai întăreau anumite proprietăți, fie atestau doar nemulțumirea locuitorilor regiunii, privind dările excesive impuse de stăpânii locurilor, fără să detalieze un specific etnic local. Este însă singura dovadă despre existența unei vieți de obște incipientă în arealul de azi al huțulilor din Bucovina.

Abia după ocuparea acestei provincii de către austrieci, noua administrație începe să ofere date precise, fiind atestate istoric și primele sosiri masive ale huțulilor (sau huțanilor) în zonă. Anumite hărți, studiile antropologice, demografice și recensămintele vremii confirmă că aceștia au fost lăsați de austrieci să ocupe Valea Bistriței Aurii, văile superioare ale râurilor Moldovița, Suceava și Moldova. Aici și în nordul Maramureșului îi găsim majoritari și în zilele noastre.

Comunitatea huțulă e inclusă într-o mare familie slavă, predominant ruteană și ucraineană². Nu se cunoaște o cauză precisă a migrației acestei populații, din ce în ce mai importantă la începutul secolului al XIX-lea: evitarea taxelor austriece, fărădelegile comise, obligațiile militare sau presiunea demografică prin suprapopularea regiunii de baștină, Ivano-Frankivsk. În nord-vestul Bucovinei și în Maramureș, nou-veniții au găsit teritorii întinse, împădurite și nelocuie de români. În consecință, „au luat cât au putut”.

În satele de huțuli se vorbește de modul simplu în care primele familii stabileau suprafața de pădure pe care puneau stăpânire: cercul pe care îl putea străbate și închide un călăreț într-o singură zi. Astfel, o familie de refugiați a lăsat 240 ha de pământ, păduri și fânețe în jumătatea de nord a Bucovinei, în timp ce alte familii vorbeau de munți întregi lăsați moștenire de bunici.

La începutul sec. XX pe Valea Sucevei huțulii erau înregistrați în localitățile: Șipot, Izvoarele Sucevei, Moldova Sulița, Breaza de Jos și Breaza de Sus, Benia, Paltin, Ostra, Ciocănești, în unele așezări conviețuind cu români, în altele deținând majoritatea. În prezent la toate recensămintele populației, huțulii se declară români (aceștia au avut două opțiuni, să se declare români sau ucraineni).

Astăzi, în Bucovina românească vetre de civilizație huțulă se întâlnesc pe cursul

---

² Există mai multe teorii privind apartenența etnică a huțulilor. Conform teoriilor științifice, huțulii sunt reprezentați, ca fiind o subdiviziune a marii familii a slavilor sau o varietate etnografică regională a rutenilor, poziție contestată de unii reprezentanți huțuli, inclusiv din România, care promovează ideea de grup etnic aparte.

---

superior al râului Moldova – la Breaza³, Moldova Sulița și Izvoarele Sucevei - pe cursul superior al râului Suceava – la Brodina și Ulma - și pe valea Moldoviței – la Moldovița, Paltin, Ciumârna, Rașca, Argel. De asemenea, poate fi întâlnită populație huțulă pe valea râului Suha, în zona localităților Gemenea și Ostra și pe Valea Bistriței Aurii, la Cârlibaba.

Cu securea, pușca și baltagul, aproape complet izolați, huțulii și-au câștigat pe merit faima de oameni ai pădurii, sălbatici, dar mândri și orgolioși din fire, creatori ai unei rase de cai cu calități remarcabile, s-au adaptat perfect condițiilor aspre de mediu.

Comuna Breaza – localitate huțănească

Cadrul geografic

Comuna Breaza, aflată în județul Suceava este așezată pe cursul superior al râului Moldova, acesta fiind sistemul fluvial reprezentativ pentru Obcinile Bucovinei.

Din punct de vedere orografic, Breaza aparține culmii Lucina-Muncel, al flancului extern, care la sud până în dreptul localității Breaza pe distanța de 12 km dispăre prin afundare, funcția lui geomorfologică fiind îndeplinită parțial (între Benia și Breaza) de o fâșie de serpentine, lungă de 6 km pe care se înscrie un relief proeminent (vârful Glodului – 1280 m, vârful Păltiniș 1192 m, dealul Goruni – 1164 m).

Breaza este cuprinsă în sens longitudinal pe râul Moldova între pârâul Breaza și pârâul Valea Neagră.

Ulucul depresionar, modelat în rocile mai noi din umplutura ciclinalului este evident în acest sector, care împreună cu alte roci dure preiau funcția geomorfologică a acestuia și se impun în relief.

Elementele structural-litologice de pe teritoriul comunei Breaza, ne ajută să înțelegem particularitățile reliefului din această zonă. Adaptarea la structură a reliefului rămâne o realitate.

Hidrografia

Râul Moldova își trage izvoarele de pe pantele sudice ale culmii Alunișului (1295 m), culme transversală larg rotunjită, cuprinsă între obârșiile Moldovei și ale Sucevei. În sectorul Breaza, ca de altfel în întreg sectorul montan, Moldova are bazin asimetric drenând afluenți ca Breaza, Pârâul Negru, Porcescul, Tătarca și Răchitiș.

Moldova face parte din tipul de rețea hidrografică longitudinală, rețeaua hidrografică de aici fiind adaptată la structură și aceasta trebuie înțeleasă ca o coordonată.

Regimul relativ torențial al Moldovei, și albia majoră largă au făcut ca acest râu să nu fie folosit pentru plutărit și pentru alte amenajări hidrotehnice.

Vegetația și fauna

---

³ Din această localitate am transferat la Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” o gospodărie huțulă cu ocol întărit.

Având în vedere poziția fitoclimatică și elementele floristice componente, Breaza se înscrie în etajul molidului. Aici pot fi apreciate cele mai pure, masive și falnice molidișuri din Bucovina și chiar din țară.

Solul de aici și climatul boreal montan asigură molidului condiții oprime de dezvoltare și regenerare și explică supremația lui în proporție de 90-98%. Bradul și fagul apar ca parteneri fără a clătina autoritatea molidului, iar pinul are apariții izolate, mesteacănul apare în mod singuratic. Mai întâlnim scorușul, paltinul, alunul, zmeurul, murul și foarte mult afinul (comparativ cu Obcina Feredeului și Obcina Mare). Pe marginea apelor, apariția arinului este ceva neobișnuit în peisajul local.

Fauna este reprezentată prin mamifere obișnuite obcinilor Bucovinei: lupul, vulpea, mistrețul, căprioara, ursul, cerbul carpatin, râsul etc.

Geneza și tipul de așezări

Tipul morfostructural căruia îi aparține comuna Breaza este cel răsfirat. Răsfirarea s-a dezvoltat pe seama nucleului inițial de-a lungul apei, fie prin înmugurire la capete (în susul și în josul direcției apei) sau prin extindere tentaculară pe micii afluenți ai Moldovei. Este cunoscut faptul că huțulii la venirea pe aceste locuri cu multă greutate au fost acceptați să locuiască la un loc cu românii. De aceea ei au lăzuit suprafețe întinse pentru obținerea de suprafețe agricole sau de pășunat. Uneori huțulii veniți mai înainte, vindeau locurile lăzuite celor sosiți, chiar lazuri ce nu le aparțineau. De aceea întâlnim dese conflicte cu proprietarii de drept.

Breaza are o desfășurare liniară sau liniar tentaculară (Polinucleară). În afară de desfășurarea locuințelor pe văi, se întâlnesc pe platourile înalte sau pe crestele munților nuclee de locuințe izolate, specifice acestei etnii.

În prezent, comuna Breaza este compusă din localitățile Breaza, Breaza de Sus și Pârâul Negru.

Comuna Breaza poate fi situată în rândul localităților situate pe cursul superior al râului Moldova și pe versanții munților.

Dacă valea Moldovei a reprezentat zona de atracție pentru populația română care s-a așezat aici mai timpuriu, versanții, platourile superioare și pădurea au favorizat împrăștierea populației, aspect specific populației huțule.

Relația dintre vatră și moșia satului a fost și rămâne foarte convenabilă pentru huțuli neremarcați de autorități, deoarece aici așezările temporare se confundau cu așezările de sine stătătoare ale acestei etnii.

Din punct de vedere demografic și în special al densității populației, comuna Breaza se situează între zonele deficitare și zonele echilibrate demografic din județul Suceava, Breaza fiind în zona cu o densitate medie cuprinsă între 20-40 locuitori/km².

Ocupația de bază a locuitorilor din comuna Breaza a fost și este creșterea animalelor, plutăritul și foarte puțin (minimumul necesar unei familii) cultivarea plantelor.

Spre deosebire de alte localități cu populație huțulă, aici, creșterea oilor are o oarecare pondere (ocupație ce nu-i caracterizează pe huțuli) aceasta din cauza elementului românesc care a rezistat în permanență până astăzi.

Cadrul istoric și demografic

În arhivele vechiului oraș Seminitz din Ungaria, se află un document ce menționează o mină de argint și exodul lucrătorilor minieri de aici care în anul 1224 au plecat către Breaza. Se mai vorbește apoi, că argintarii din Breaza transportau minereul cu carele la Baia unde se prelucra de către meșterii argintari.

Chiar dacă aici la Breaza a locuit o populație românească, mai puțin sau deloc amintită în documentele medievale, totuși, istoria localității este cunoscută mai bine odată cu imigrarea huțulilor și așezarea lor aici.

Huțulii au pornit din Carpații Orientali, imigrând pe valea Ceremușului până la Vijnița și lateral pe valea Putilei, ajungând până în zona munților Bucovinei. Trecând prin pasurile Plosca, Izvor, ei se vor așeza în bazinele hidrografice ale Sucevei, Moldoviței, Suhai și Moldovei ajungând și la Breaza.

Nu se cunoaște data exactă când primul val de imigranți huțuli s-au stabilit aici, dar este cunoscut faptul că ei penetrau în Bucovina încă din anii 1691 – 1699 în urma incursiunilor regelui polonez Sobieski, cel care ordona din Câmpulung ca „moldovenii să rămână în casele lor și să primească garnizoana leșească”.

Este sigur că patria de baștină a huțulilor din Breaza este Galiția, loc unde huțulii nu doreau să se mai întoarcă, din cauza traiului mai greu (zilele de robotă mult mai multe decât în Moldova, persecuții și constrângeri religioase, iar după ocupația austriacă, serviciul militar este de peste 20 de ani). La venirea huțulilor pe valea Sucevei, ei au găsit aici o populație românească nu prea numeroasă, care trăia în special în așezări de vale.

Localitatea Breaza apare cartată împreună cu Breaza de Sus pe harta Buschel întocmită de austrieci în primii ani după ocupație. Din acest document cartografic ne putem face o imagine despre densitatea redusă a populației din Obcinile Bucovinei.

Huțulii din Breaza s-au așezat mai târziu decât în alte părți ale Bucovinei. În documentația scrisă a hărții Buschel această localitate nu este prezentă, populația de aici nefiind luată în considerație. Se pune totuși întrebarea dacă această populație, care în aparență a conservat slavismul lingvistic, cum a abordat în limbajul ei o seamă de cuvinte românești, cu multă ușurință și de unde le-au învățat la început. Sigur este că huțulii au găsit aici români cu care au conviețuit chiar în condiții de expectativă și de suspiciune, când cel mai ciudat lucru este „că românii le pricepeau limba fără să o poată vorbi, iar huțulii pricepeau la rând limba română” – după cum scria Eminescu, călător în Țara de Sus a Moldovei.

În afară de cauzele imigrării huțănești în Bucovina mai adăugăm desele conflicte interne din Polonia dintre care răscoala haidamacilor din 1768, urmată de războiul rusoturc dintre anii 1768-1774⁴, eveniment după care huțulii „nu voiesc, nici nu doresc să se întoarcă la stăpânii lor legali din Galiția”.

Despre huțulii de pe valea Moldovei avem documente care-i arată, spre deosebire de rutenii de la șes, că erau „zvelfți, sprinteni, războinici, deștepți, călăreți pe micii cai, care pasc iarba și iarna ce o descoperă cu copitele de sub nea, cu vorba ei sunt un neam interesant, deși inferior”.

---

⁴ Nistor Ion, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915, p. 37.

În anul 1876 localitatea Breaza avea o populație de 1233 de suflete și o suprafață de 13 899 jugare.

La începutul secolului al XX-lea, Breaza era o comună rurală ce făcea parte din districtul Câmpulung, având o populație de 1672 locuitori huțuli greco-ortodocși, dar care vorbeau și limba română și o suprafață de 79,99 km². Acum Breaza este alcătuită din cătunele Benia, Cocoșul, Dealul Glodului, Măgura, Porcescul, Runcul și târlele Făgetu și **Răchitiș** (Răchitiș este locul de unde am adus gospodăria huțulă cu ocol întărit).

Arhitectura huțurilor

Huțulii, mari iubitori de libertate, aveau casele răzlețite pe culmi de munte, astăzi le mai poți admira doar în incinte de muzee etnografice în aer liber.

Casa (horoma) huțulă este, în general, din două camere, una de locuit și o cameră curată sau camera frumoasă și o tindă mediană. Uneori în spatele casei se află cămara, situată sub același acoperiș și având intrarea din tindă sau partea laterală a casei, de obicei prin camera de locuit. Construcțiile anexe: grajdul pentru vite, camera de haine și alimente (numită clichii, clit sau comora), adăpostul pentru oi, coliba pentru afumat carnea și alimentele, etc., se desfășoară în jurul casei. Anexele sunt dispuse ordonat și neordonat în spațiul curții, delimitat de garduri obținute din răzlogi. Alteori, însă, anexele sunt dispuse de jur-împrejurul casei, unele în continuarea altora și legate între ele prin porțiuni de gard înalt, confecționat din bârne și acoperit cu draniță. Tipul acesta de gospodărie, rar păstrat în Carpații Nordici, preferat de huțuli, este cunoscut sub numele de gospodărie cu ocol întărit.

Gospodăria cu ocol întărit, aparținând etniei huțule este specifică tipului de așezare risipită pe înălțimi și reflectă adaptarea unor comunități umane la condițiile de mediu.

Gospodăria huțulă cu ocol întărit din localitatea Breaza, județul Suceava, achiziționată de Muzeul Național al Satului

Situată în cătunul de pe dealul Răchitiș la cota 1200 m, gospodăria cu ocol întărit din comuna Breaza a aparținut huțului pe nume Gheorghe Procopiuc⁵. Gospodarul și-a întemeiat locuința și acareturile cu forțele proprii la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Întreaga gospodărie este ridicată cu material din pădurile din apropiere, arhitectura din lemn din această provincie românească fiind justificată în primul rând de bogăția masei lemnoase, de unde și expresia că „de nu ești atent îți crește bradul în pălărie”. Aici materialul de construcție a fost cândva la îndemâna oricui, mai ales într-o societate tradițională de tip autarhic. La demontare am constat că 80% din masa lemnoasă o constituie pinul⁶, restul fiind lemn de molid.

Casa de locuit cu acoperiș în patru ape, cuprindea în plan prispa parțială închisă,

---

⁵ Procopiuc a devenit o legendă în zonă, deși decedat de multă vreme, memoria colectivă a păstrat multe informații despre acest huțul.

⁶ Mărturiile orale ne relatează că, huțulul puternic, cu două perechi de boi, a cărat singur lemnul de pin pentru construirea casei, de la aproximativ 1000 m depărtare.

---

camera de zi, camera curată, cămara.

În spațiul bucovinean, spre deosebire de alte zone românești, nu s-au semnalat instalații de încălzire în tindă, tinda rămânând în permanență un spațiu rece. Totuși, începând cu secolul al XVIII-lea apar și unele excepții, doar într-o zonă limitată în care au penetrat și s-au localizat huțului veniți din Galiția și Pocuția. În locuințele huțanești de tip tindă-cameră, în tinda de mari dimensiuni față de cea românească, se întâlnesc vetre rudimentare, circulare cu cujbă, loc unde într-un colț se prepara hrana pentru animale sau chiar hrana oamenilor. Aici locuința a suferit transformări în lungul curs evolutiv, nefiind prevăzută cu tindă, având o rezolvare mai interesantă, prispa parțială este închisă, iar intrarea în ambele camere se face direct din prispă. Camera de zi este prevăzută cu o cămară.

Grajdul pentru vite și cai, compartimentat în două încăperi⁷, are la capete adosate ocolul vițelilor și ocolul oilor, prevăzut cu țarc. Creșterea animalelor ca ocupație principală este ilustrată de dimensiunile grajdului (peste 14 m lungime), numărul mare de iesle și podul amplu pentru depozitarea furajelor. Planul gospodăriei mai înscrie șopronul pentru lemne și șopronul pentru depozitarea săniei (sanceul), carul, plugul și eventual sania de plimbare.

De ambele părți ale casei, pe laturile înguste se află câte o șură, de asemenea pentru depozitarea uneltelor și spațiu pentru păstrat lemnele de foc în iernile geroase. Toate aceste construcții erau completate de un gard tip zăplaz, confecționat din bârne și streșinit cu draniță, gospodăria fiind prevăzută cu două intrări; o poartă în dreptul intrării în casă (care nu s-a mai păstrat, dar se vedea locul după tutorii ce au rămas în pământ, restul stâlpilor erau depozitați în una dintre șuri) și o poartă masivă de acces. Izolarea și depărtarea de alte gospodării, prezența animalelor sălbatice în pădurile din jur, duc la constituirea unor gospodării întărite, fără drumuri de acces, cu curți închise pe toate laturile, care capătă un caracter neobișnuit, altul decât cel regulat, geometric al gospodăriilor românești sau germane, ele putând avea mai mult de patru laturi, în funcție de teren, apropiindu-se de forma rotundă⁸.

În mijlocul ocolului se află fântâna cu zidărie circulară din piatră și schelet din patru stâlpi, ciutură și acoperiș.

Organizarea interiorului

Organizarea interiorului locuinței se caracterizează prin abundența țesăturilor de interior, lăicere și covoare fixate pe pereți și mobilier de lemn.

Interiorul casei prezintă puncte de greutate marcate de patul cu zestrea clituită până în tavan, laițele masive, masa, blidarul lucrat artistic, având totodată și registre decorative desfășurate pe verticală, cum ar fi cele ale laițelor, patului, lăzii de zestre, al păretarelor și lăicerele ce împodobesc pereții, al năframelor, icoanelor, colțarului și

---

⁷ A mai existat o a treia încăpere prevăzută pentru depozitarea hainelor, care a fost modificată de proprietar, probabil din cauza numărului mare de animale, extinzându-se unul dintre grajduri.

⁸ Stahl Paul H.- Paul Petrescu, *Gospodăria românească cu ocol întărit*, în "Studii și cercetări de etnografie și artă populară", București, 1965, p. 213.

---

blidarului. Lângă perete sunt dispuse laițele din lemn și îmbinate cu „căței” în unghiuri drepte, piese de mobilier a căror folosință se pierde în trecutul foarte îndepărtat.

O notă particulară a specificului camerei de oaspeți o aduce patul ticsit cu țesături și perini suprapuse.

În colțul format de pat și o laiță sau chiar pe laiță este așezată lada de zestre. Piesa de mobilier de prim ordin funcțional și artistic, lada de zestre a constituit, prima obligație dotală a miresei, determinată fiind de mijloacele materiale ale familiei, în timp cunoscând adaptări conform noilor cerințe. Din punct de vedere ornamental, la lada dulgherească întâlnim viziuni artistice diverse, privitoare la decor, unele în care domină reprezentări antropomorfe sau rozete compuse în tonuri de culori sobre (de obicei bicrome), obținute prin băițuire și altele ale decorului strict geometric, obținut prin combinații de linii, semicercuri, rețele de romburi, triunghiuri.

O piesă nelipsită din casa cea mare este blidarul pentru păstrat străchinile (bidele) așezat pe peretele din dreapta ușii, piesă valoroasă atât prin modul de ornamentare, prin traforare, crestare, cât și prin compartimentarea pe orizontală, având și două sertare la capete.

Lăicerele ce acoperă pereții, ștergarele și năframele de un puternic efect decorativ, dau acestei încăperi un aer festiv și ospitalier, aspect vizibil și astăzi în unele sate.

Sistemul de încălzire și preparare a hranei este compus din două sobe masive din cărămidă, despărțite de peretele median. Soba din camera de zi este prevăzută cu plită metalică, cuptor pentru pâine și *rulă* (un cuptor de dimensiuni reduse).

Locuința contemporană are cu totul altă organizare interioară, conform noilor cerințe ale vieții moderne: mai multe încăperi, mobilier diversificat, în funcție de starea materială a proprietarului, iar gospodăria are în componență chiar ateliere, magazii sau garaje, luând locul acareturilor de altădată ce ilustrau ocupația de bază - păstoritul.

Materiale și tehnici de construcții

Întreaga gospodărie este ridicată cu lemn masiv de molid și pin, cioplit în patru fețe cu îmbinare în *coadă de rândunică*. Pentru păstrarea căldurii în iernile grele, bârnele grajdului sunt căptușite cu mușchi de pădure. Tălpile masive ale grajdului sunt fixate pe o temelie joasă din piatră de carieră. Casa se ridică pe un soclu de piatră de carieră, ușor fasonată, fixată cu liant de pământ. Pereții casei sunt tencuiți cu mortar din var și nisip, fixat pe cercuială din șipci de rășinoase.

Învelitorile acoperișurilor sunt din draniță de molid, bătută la două rânduri, pe grajd cu lungimea de 0,80 m, iar pe casă cu lungimea de 0,60 m. Starea de conservare a complexului arhitectural (cu excepția zăplazului și porții din fața casei) este bună, 80% din materialul lemnos fiind recuperat.

Încheiere

În urma celor relatate, putem concluziona, ca rezultat al unui dialog permanent dintre comunitățile huțule și mediul în care au trăit, că gospodăria cu ocol întărit este un element definitoriu pentru conturarea unui specific etnic local, ca cea mai autentică gospodărie pastorală din Bucovina, neîntâlnită nici la români sau la alte etnii de aici.

Cercetătorii înclină să creadă⁹ că, huțulii au dezvoltat în Bucovina un tip de gospodărie, cu care au fost familiarizați din locurile lor de baștină, dat fiind că și pe pământul polonez locuit de huțuli se întâlnesc asemenea complexe gospodărești¹⁰. Încă din secolul al XVIII-lea gospodăria cu ocol întărit a avut o mare frecvență, ea aparținând celor ce au ocupat suprafețe întinse de munte, departe de vetrele satelor din vale, întâlnindu-se până către începutul secolului al XX-lea și chiar mai târziu.

Gospodăria huțulă cu ocol întărit din Breaza, transferată și aflată în curs de restaurare la Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” pe aleea minorităților, conform proiectului tematic, este prima de acest gen în muzeele în aer liber din România.

Bibliografie:

Bănățeanu, Tancred, *Arta populară bucovineană*, Suceava, 1975.

Butura Valeriu, *Etnografia poporului român*, Cluj, 1978.

Idem, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, 1989.

Camilar Mihai, *Arhitectura populară bucovineană – Planimetrie, sisteme constructive și elemente de decor*, în "Datini", nr. 5 (10 - 11), București, 1994.

Camilar Mihai, *Huțulii din Bucovina și arhitectura lor tradițională. Casa veche huțănească*, în "Datina", an VIII, nr. 29, decembrie, 2000.

Camilar Mihai, Camilar Maria, *Contribuții la cunoașterea gospodăriei tradiționale huțănești din Bucovina*, Marisia – Studii și materiale, XXVIII, Etnografie – Artă – Artă Populară, Fascicola 2, 2005.

Dunăre Nicolae, *Contribuții la datarea gospodăriei cu ocol întărit la români*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de etnografie și artă populară, București, 1966.

Eminescu Mihai, *Opere complete*, Iași, 1919, p. 390 – 392.

Nistor Ion, *Românii și rutenii din Bucovina*, București, 1915.

Nistor Ion, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuți, 1934.

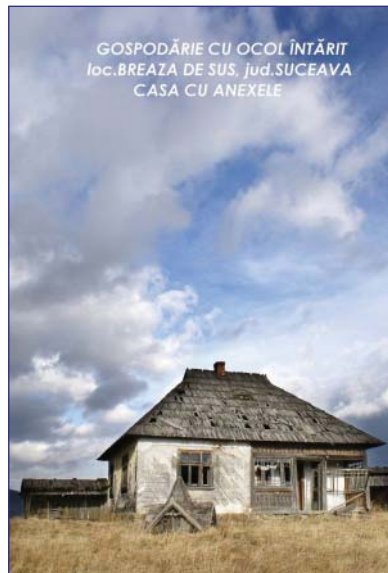
Stahl Paul H.- Paul Petrescu, *Gospodăria românească cu ocol întărit*, în "Studii și cercetări de etnografie și artă populară", București, 1965.

Goberman D. N. *Iskusstvo gutzulov*, Moscva: Sovetskii hudojnik, 1980.

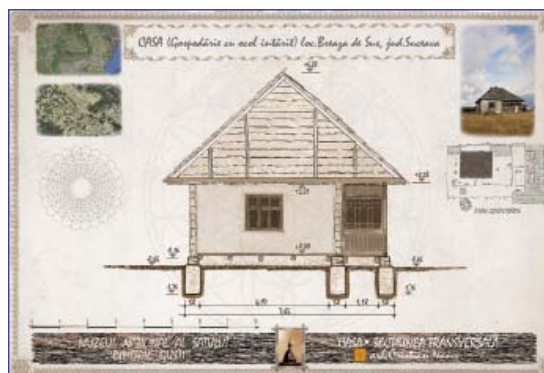
---

⁹ Camilar Mihai, Camilar Maria, *Contribuții la cunoașterea gospodăriei tradiționale huțănești din Bucovina*, Marisia – Studii și materiale, XXVIII, Etnografie – Artă – Artă Populară, Fascicola 2, 2005, p. 144.

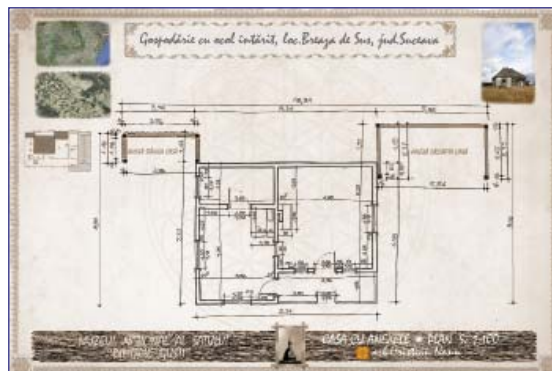
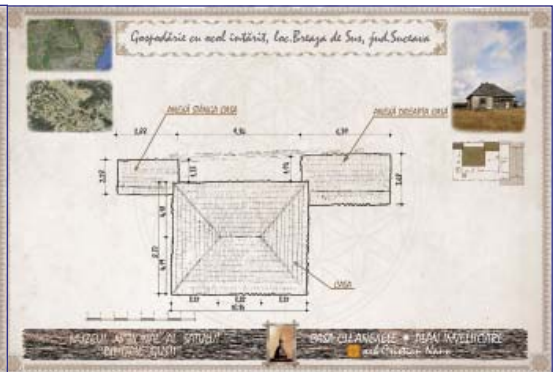
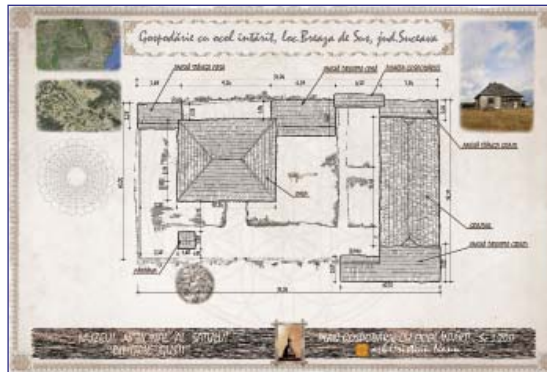
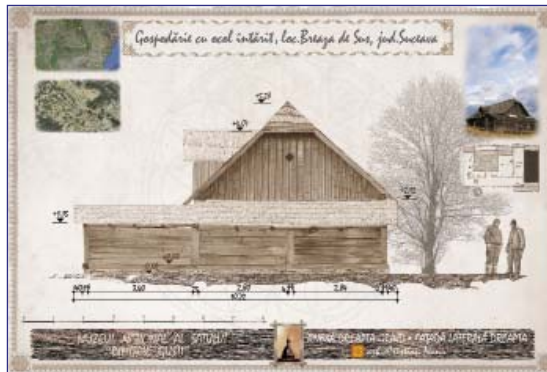
¹⁰ Dunăre Nicolae, *Contribuții la datarea gospodăriei cu ocol întărit la români*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de etnografie și artă populară, București, 1966, p.62.

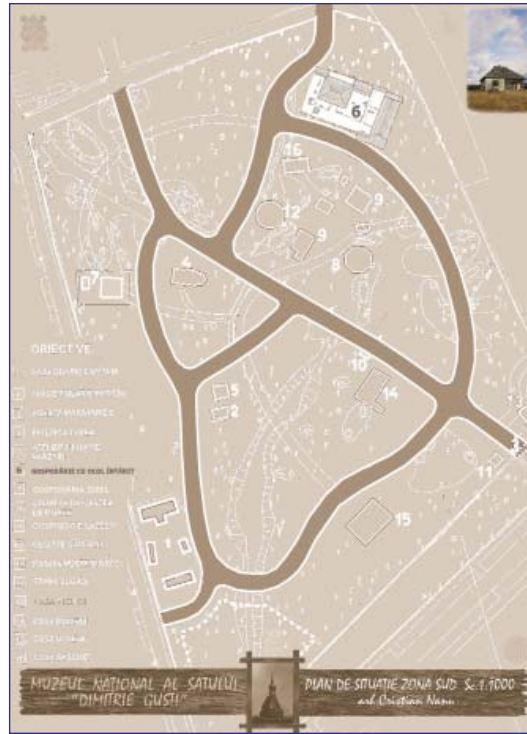

DIN NOU DESPRE UN VECHI LĂCAȘ DIN ROȘIORII DE VEDE BISERICA SF. SPIRIDON, FOSTĂ SF. APOSTOLI

Ecaterina Țânțăreanu

Abstract

„Sf. Apostoli” Church, later known as „Sf. Spiridon”, after its subordination to the „Sf. Spiridon Nou” monastery, from Bucharest, in 1768, is the oldest church that was documentary attested in Roșiorii de Vede town. It was founded by Șerban Cantacuzino in the year 1708 but it was entirely rebuilt in 1841, on „Sf. Spiridon” monastery’s expenses and all according to the specific architectural style of the epoch, as consequence of the major destruction of an earthquake that happened in 1838. The successive interventions at this church altered its image considerably and it looks nowadays, after the latest renovations from the end of the 20th Century, completely different from the two most important phases in its existence. From the church’s inventory of ecclesiastical assets there have been preserved only three icons, created by Aldea Iconarul in 1708 that are remarkable both by oldness and artistic value.

Key words: Roșiorii de Vede, church, „Sf. Spiridon”, icons.

Biserica „Sf. Apostoli”, devenită apoi „Sf. Spiridon”, după transformarea ei în metoh al mănăstirii „Sf. Spiridon Nou” din București¹, este cel mai vechi lăcaș bisericesc atestat documentar din orașul Roșiorii de Vede². Localitatea a fost menționată pentru prima dată la sfârșitul sec. al XIV-lea, când în anul 1385 pelerinii germani Peter Sparnau și Ulrich von Tenstädt, traversând Țara Românească în drumul de întoarcere de la Ierusalim, au trecut și prin Russenart, identificat cu actualul Roșiorii de Vede³. Până la jumătatea sec. al XVIII-lea, moșia și așezarea de la Rușii de Vede au făcut parte din domeniul domnesc⁴, din care au primit danie și călărașii căpităniei de margine care a fost înființată aici la sfârșitul sec. al XVI-lea⁵. Din anul 1768, iulie 2, când domnitorul

---

¹ Paul Cernovodeanu, *Bisericile din orașul Roșiorii de Vede*, în „Glasul Bisericii”, 1961, nr. 3-4, p. 287.

² Cu toate acestea biserica nu figurează în Lista Monumentelor Istorice. După ce a fost afectată de cutremurul din 1977 nu a mai funcționat o perioadă, apoi imediat după 1989 ea a fost reintegrată cultului ca biserică parohială, urmarea fiind intervențiile drastice, care au transformat în mod vizibil monumentul.

³ *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1968, p. 17.

⁴ DRH, B, Ț. Rom., XXIV, doc. 120 vezi și Maria Georgescu, Gh. Popa, *Documente referitoare la Istoria Jud. Teleorman, 1440-1700, Catalog*, I, București, 1989, p. 112; Eugen Vlad, *Roșiorii de Vede, Pagini Monografice*, Alexandria, 1994, p. 25.

⁵ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 80-81. Întrucât la începutul sec. al XVII-lea, în timpul domniei lui Alexandru Coconul, căpitănia de călărași funcționa, este probabil că aceasta a fost înființată de Mihai Viteazul, la sfârșitul domniei sale (cf. D. Butculescu, „Marin Butculescu”, în *Figuri contemporane*, București, f.a. p. 529 și 121)

Fig. 1 – Pisania Bisericii „Sf. Apostoli” din anul 1708

Alexandru Scarlat Ghica emite hrisovul prin care înzestrează mănăstirea „Sf. Spiridon”, recent înființată, cu toată moșia domnească din Ruși și îi închină și biserica, ctitorie Cantacuzină⁶, se va declanșa o lungă luptă de rezistență a târgoveților, deveniți clăcași, împotriva actului de danie și pretențiilor noului proprietar.

Biserica „Sf. Apostoli” a fost zidită de Șerban Cantacuzino⁷ în anul 1708, după cum grăiește textul pisaniei originare din piatră (fig. 1), ornată de stema cantacuzină, cu vulturul bicefal timbrat cu o coroană și de ancadramentul sculptat cu ghirlande de flori și frunze: „Cu vrerea Tatălui șe cu ajutorul Fiiului șe cu săvârșirea Duhului Sfînt, amin. Începutu-s-au această sfîntă besearcă din temelia ei în censtea șe în slava sfințelor Apostole Petre i Pavel de Șerban Cantacuzino vel vornic, fiul lui Drăghici Cantacuzino

⁶ Petre Gârboviceanu, *Șapte biserici cu averea lor proprie*, I, București, 1904, p. 22-24. Este transcris integral hrisovul domnesc de danie către mănăstirea ridicată de Scarlat Ghica, tatăl voievodului Alexandru Scarlat Ghica, „... ca să aibă întru stăpânire toată Moșia Domnească de la Rușii de Vede. Care moșie, fiind din vechime domnească, după vremi s-au fost făcut orînduială de către oblăduitorii domniei, care din venitul ce s-ar aduna să fie pentru purtarea de grijă la o biserică de piatră ce este acolo în Ruși, zidită de neamul dumnealor boierilor cantacuzinești”. În același volum se află și copia după hrisovul de întăriri al daniilor către mănăstirea Sf. Spiridon, emis de domnul Grigore Alexandru Ghica, la 15 ian. 1769, adică „... să stăpânească Sf. Mănăstire toată moșia domnească de la Rușii de Vede”... (*Ibidem*, p. 35-37).

⁷ Șerban Cantacuzino era fiul lui Drăghici mare spătar, deci nepotul de fiu al marelui postelnic Constantin și al Elenei Basarab, fiica domnitorului Radu Șerban. Păuna, mama sa, era fiica lui Diicu Buicescu mare spătar, ruda domnului Matei Basarab, împreună cu care zidise, în 1747, mănăstirea Drăgănești de la Rușii de Vede (G. D. Florescu, *O ctitorie necunoscută a Cantacuzinilor din veacul al XVII-lea, în Convorbiri Literare*, an 64, ian. 1931, p. 51). Șerban Cantacuzino a urcat treptele dregătoriilor de la cea de căpitan, în care apare de la 11 octombrie 1686, ca mărturisitor într-un zapis pentru moșia satului Călinești de pe apa Mostiștei (I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, București, p. 571), până la 25 octombrie 1688, când este consemnat în calitate de biv vel căpitan în hrisovul de întarire a moșiilor cantacuzinești (*Ibidem*, p. 60). A fost căsătorit întâi cu Maria, moartă în 1696, cu care a avut o fiică ce a murit copilă, apoi cu Andreiana, fiica vornicului Gheorghe și a Caplei Fălcoianu. A murit în anul 1709 și a fost îngropat la mănăstirea Comana, pe care o reparase și înzestrase cu danii bogate.

Fig. 2 - Biserica „Sf. Spiridon” astăzi

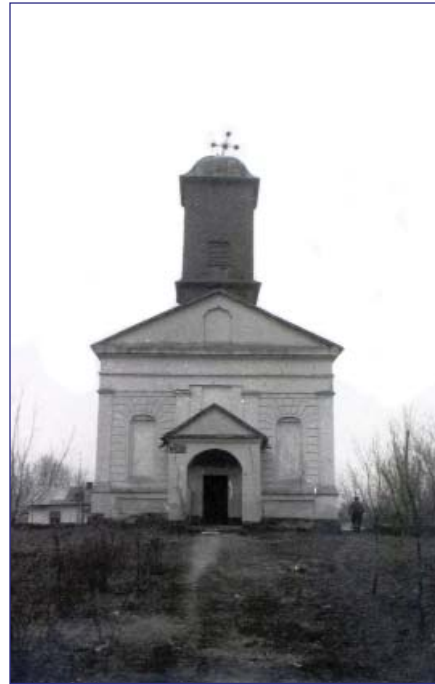

Fig. 3 - Biserica „Sf. Spiridon” în anul 1960 (Arhiva INP)

bev vel Spătar i al Păunei, nepot de fecior Doamnei Ilencăi, strănepot de fată prebunului creștinul bătrânului Io Șerban Basărabu voievod, întru vecineca pomenire lui, părinților, moșilor, strămoșilor și soțiilor lui, Mariei și Andreiane și s-au săvârșit la leat 7216 ot Adam i ot Hristos 1708 în luna iulie 5⁸”.

Este greu de spus ce a rămas pînă astăzi din ctitoria cantacuzină, edificiul actual fiind rezultatul refacerii ei din temelie, pe cheltuiala mănăstirii Sf. Spiridon, în anul 1841, pentru repararea pagubelor majore produse de cutremurul din 1838. Faptul a fost consemnat în pisania pusă cu această ocazie, care preia textul vechii pisania și detaliază conjunctura reconstruirii sale: „Cu vrerea tatălui și cu ajutorul fiului și cu Săvîrșirea Sfîntului Duh, amin. Începutu-s-au această Sfîntă biserică din temelie în cinstea și slava Sfinților Apostoli Petru și Pavel de Șerban Cantacuzino vel vornic, sin Drăghici Cantacuzino vel Spătar, al Păunii nepot, fecior doamnei Elenchii, strănepot de fată preabunului, credinciosului creștin, bătrânului Io Șerban Basarab voievod, întru vecinica pomenirea lui, părinților, moșilor, strămoșilor și soțiilor Maria i Andreiana, și s-au săvârșit la leat 7216 și de la Hristos, 1708 luna lui iulie 5, iar la 1838, ghenarie 11, stricându-se din cutremur, s-au preânoit de iznoavă din temelie precum se vede cu cheltuiala sfintei mănăstiri a Sfîntului Spiridon Nou din București, în zilele Măriei Sale prea-luminatul Domn Alexandru Dimitrie Ghica voievod și supt eforia Preasfinției Sale părintelui Mitropolit Neofit i a dumnealui Marelui Vistier Alexandru Ghica, epitrop fiind

⁸ G. D. Florescu, *op.cit.*, p. 50-52. Autorul atribuie în mod eronat pisania, care nu se știe pe ce cale ajunsese în curtea bisericii din Mihăești, unei ctitorii Cantacuzine care nu a existat în acest loc. Astăzi pisania este expusă în lapidariumul Muzeului de Istorie și Arheologie din Ploiești (P. Cernovodeanu, *op.cit.*, p. 289, nota 5).

dumnealui Clucer Stanciu, la anul de la Hristos 1841, iulie 7⁹”

Astăzi prea puțin din construcția de la 1841 mai dăinuie în imaginea bisericii Sf. Spiridon, care a trecut și prin alte transformări, în urma reparațiilor și renovărilor din anii 1876¹⁰, 1941, când au fost înlăturate urmele cutremurului din anul 1940¹¹, precum și a intervenției radicale din anii 1990, o dată cu modificările aduse componentelor spațiale interioare (fig. 2).

La întrebarea dacă la jumătatea sec. al XIX-lea „preînnoirea din temelie” a însemnat refolosirea fundațiilor vechi, se poate răspunde numai în urma unor sondaje arheologice și acestea nesigure în condițiile în care subzidirea a distrus gropile de fundare de la origini.

La jumătatea sec. al XX-lea (fig. 3) biserica „Sf. Spiridon” prezenta un plan dreptunghiular cu dimensiunile de 23 x 9 m, cu o turlă clopotniță pe pronaosul de formă pătrată, luminat de un rând de ferestre înalte și care era despărțit, printr-o arcadă semicirculară susținută de doi stâlpi din zid, de naosul flancat de două ferestre, de asemenea pătrat și egal ca dimensiuni cu primul compartiment și apoi absida altarului, tăiată de o fereastră pe axul longitudinal. Tâmpla de lemn este datată de inscripțiile de pe ușile diaconești, consemnate de protopopul Constandin, la 25 mar[tie] 1825 și 15 sept[embrie] 1825, prin care este desemnat ca donator ca fiind slugerul Sandu (Alexandru) Depărățeanu, care a adus piesa de la București¹². Biserica era pardosită cu lespezi de piatră.

În exterior, pereții erau tencuiți și marcați în plan orizontal de un soclu înalt, puternic profilat cu un tor semicircular, și de o cornișă lată, conturată de asemenea de un tor identic cu cel al soclului. Sub tencuiala degradată și căzută pe o porțiune din zidul de nord s-a identificat și existența unui brâu din cărămidă, distrus de tencuiala mai nouă¹³. În plan vertical spațiul era ritmat de panouri dreptunghiulare ușor retrase. Fațada de vest era decorată cu un fronton triunghiular cu o firidă în centru, unde ar fi trebuit să se afle icoana de hram cu două ferestre oarbe înalte, terminate în partea superioară cu un arc, ce ocupau o bună parte din spațiile laterale ale ușii principale, încadrate de un chenar cu linii orizontale adâncite în tencuială. Pridvorul mic și deschis era construit din câte o arcadă semicirculară pe fiecare din cele trei laturi fiind în mod vizibil un adaos târziu. Turla clopotniță improvizată, de formă pătrată, lipsită de o bază din zidărie, era construită din paiantă învelită în tablă.

Este astfel de observat că descrierea de mai sus corespunde unui stil cu elemente neoclasiche, des întâlnit la bisericile nou construite la jumătatea secolului al XIX-lea, dar și la cele mai vechi, dar restaurate sau refăcute în această perioadă.

⁹ V. Brătulescu, *Comunicări*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an XIX, 1926, p. 124; Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 288

¹⁰ *Administrațiunea Cassei Bisericii*, Anuar 1909, București, 1909, p. 39.

¹¹ I. Spiru, *Orașul Roșiorii de Vede și bisericile sale*, în *File de Istorie teleormăneană*, Alexandria, 1996, p. 160. După 1880, când starea bisericii devine tot mai precară, ea ajunge filială a bisericii Adormirea Maicii Domnului, iar după cutremurul din 1977 este dezafectată cultului până după 1990, când se reface parohia. Vezi și P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 290.

¹² P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 290; I. Spiru, *op. cit.*, p. 60.

¹³ P. Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 287.

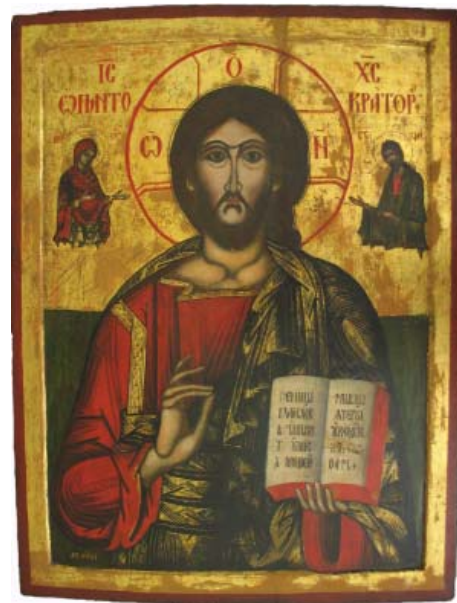

Fig. 4 – Icoană de hram „Soborul Apostolilor” Fig. 5 – Icoană împărătească „Iisus Hristos Pantocrator”

Din inventarul de bunuri al acestei biserici, îndelung încercat de tribulațiile sorții monumentului, s-au păstrat trei icoane remarcabile, atât prin vechime, ele datând din anul zidirii, cât și prin valoarea lor artistică.

Create de Aldea Iconarul în anul 1708, care se și semnează pe dosul uneia dintre ele¹⁴, în plină epocă brâncovenească, cele trei icoane împărătești păstrate ilustrează remarcabil stilul vremii. Întrâurirea bizantină încă își pune a amprenta asupra modalităților de expresie proprii artei tradiționale, dar respirau și elemente ale influenței baroce¹⁵ prin fondul de aur patinat, ce imprimă o mare strălucire culorilor, prin monumentalitatea personajelor și echilibrul proporțiilor sau prin accentuarea unor detalii ale veșmintelor și elementelor de arhitectură.

Icoana de hram „Soborul Sfinților Apostoli” (fig. 4) îi prezintă pe aceștia într-o compoziție amplă, în care primii doi apostoli hotărâți de canonul liturghiei, Petru și Pavel, țin cu o mână miniatura unui edificiu reprezentând Biserica lui Cristos, și cu cealaltă atributele cu care i-a înzestrat Erminia: Petru un rotulus și Pavel Sfânta Evanghelie¹⁶. Ei sunt urmați de restul apostolilor figurați doar de creștele capetelor și de nimburi ce imprimă o notă de schematism și de convenționalism motivului tematic.

În scena „Deisis” (fig. 5), Iisus Cristos Pantocrator, maiestos, în proporții statuare, reflectă pe chip frumusețea trăirii și înțelepciunii divine. Îmbrăcat în tunica roșie tivită cu aur și cu nimbul crucifer deasupra capului, binecuvântează cu mâna dreaptă, iar cu

¹⁴ Pe dosul icoanei „Maica Domnului cu pruncul” a scris cu litere majuscule chirilice „Am scris eu iconarul Aldea, Leat 7216”.

¹⁵ Corina Nicolescu, *Icoane Vechi Românești*, București, 1971, p. 21.

¹⁶ I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973, p. 196.

Fig. 6 – Icoană împărătească
„Maica Domnului cu Pruncul”

stânga ține Evanghelia deschisă. În dreapta și stânga este încadrat de sfinții intercesori, Fecioara Maria și Ioan Botezătorul.

„Maica Domnului cu pruncul” (fig. 6), în care pictorul combină cele două tipuri Eleusa și Glicofilusa, luându-și o oarecare libertate în tratarea atitudinii Mariei, păstrează pe chip dramatismul expresiei îndurerate ce anticipează tulburătorul destin al fiului său Iisus. Drapată în maforionul tradițional roșu aprins, cu galon auriu, își pleacă capul spre capul pruncului care o privește și binecuvântează lumea. Arhanghelii Mihail și Gavril, miniaturali, încadrează în partea superioară compoziția.

Anatomia figurilor din aceste icoane este redată în mod tradițional prin folosirea tonurilor de culoare și modelarea umbrelor și luminilor. Astfel artistul a reușit să încorporeze icoanelor sale măreția proporțiilor, profunzimea și intensitatea culorilor, somptuozitatea aurului și expresivitatea

vieții interioare a personajelor, cu extraordinarul simț estetic, stilistic și iconografic al școlii românești de la începutul veacului al XVIII-lea.

BIBLIOGRAFIE

- Administrațiunea Cassei Bisericii, *Anuar 1909*, București, 1909, Tip. Cărților Bisericești.
- Brătulescu, Virgil, „Comunicări”, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an XIX, 1926, p. 125-126.
- Butculescu, Dimitrie, „Marin Butculescu”, în *Figuri contimporane*, București, f.a. p. 525-536.
- Călători străini despre țările române*, vol. I, întocmit de Maria Holban, București, 1968.
- Cernovodeanu, Paul, *Bisericile din orașul Roșiorii de Vede*, în „Glasul Bisericii”, 1961, nr. 3-4, p. 287-307.
- Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească, vol. XXIV, ed. Damaschin Mioc, Sașa Caracaș, Constantin Bălan, București, 1974.
- Filitti, I. C., *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, București, 1919.
- Florescu, G. D. „O ctitorie necunoscută a Cantacuzinilor din veacul al XVII-lea”, în *Convorbiri Literare*, an 64, ian. 1931, (extras).
- Georgescu, Maria și Popa, Gh., *Documente referitoare la Istoria Jud. Teleorman, 1440-1700*, Catalog, I, București, 1989.

Gârboviceanu, Petre, *Șapte biserici cu averea lor proprie*, I, București, 1904.

Nicolescu, Corina, *Icoane Vechi Românești*, București, 1971, Ed. Meridiane.

Spiru, Ioan, „Orașul Roșiorii de Vede și bisericile sale”, în *File de Istorie teleormăneană*, Alexandria, 1996, Ed. Teleormanul Liber.

Stoicescu, Nicolae, *Curteni și slujitori, Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, Ed. Militară.

Stefănescu, I. D., *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973, Ed. Meridiane.

Vlad, Eugen, *Roșiorii de Vede, Pagini Monografice*, Alexandria, 1994, Ed. Teleormanul Liber.

Abstract

The historical monument recorded in the National Inventory of Immovable Heritage, includes 22 watermills, with a horizontal mill-wheel. The same list of historical monuments includes five more sites presenting complexes of water-driven mills from the same county.

Located on the valley of Rudărica river, they are constructions known in the same shape, since the beginning of the 20th century; many of them are certainly restorations of older mills, dating from the 18th-19th century. The rich hydrographic network going through the settlements from Banat and Oltenia, and the isolation of villages on roads with difficult access determined an intensive use of natural resources, in order to ensure the processing of agricultural products necessary for the daily food of people and their cattle. In 1874, Rudăria had 51 mills, and there were 339 mills with a horizontal wheel in the 16 villages of the Almăj Land.

The walls of the mill house are made of beech tree trunks, cut into thick planks or girders with a rectangular section, joined at corners, right-angled. Covers are also made of shingles, as well as of ridged tiles, with two triangle-shaped tympan.

Although there are many resemblances between mills in terms of materials, processing manner, sizes and proportions, each mill has a special feature which differentiates it from the others. Visitors are taken aback by the sight of each mill. These are objects taken out from nature, conditioned by nature.

The mill using system cannot be compared to that of a single mill owner. In this way, no part/amount of the obtained flour is paid to anyone. This method is characteristic to a very old type of economic and social organization, practiced in all rural traditional communities, where the community was the dominant power.

The cultural value of this complex of mills for pre-industrial rural civilization and the concern to preserve installations in an operational condition, as well as the natural site, determined the initiation and application of a Project for the rehabilitation of mills' wooden buildings. The action was organized in 2000 and carried out in 2001, by a professional authority recognized at European level – The ASTRA Museum of Traditional Folk Civilization from Sibiu. European funds through the Project named EuroArt, sustained the activities conducted by the experts from the museum and the practical skills of local craftsmen.

key words: pre-industrial rural civilization, horizontal mill-wheel, wooden architecture

---

Monumentul istoric înscris în Lista Monumentelor Istorice, în categoria ansamblu, grupa valorică A, cod CS-II-a-A-11112, cuprinde 22 de mori de apă, cu roată orizontală (ciukură). Situate pe valea râului Rudărica, în județul Caraș-Severin, sunt construcții cunoscute în aceeași formă, de la începutul secolului al XX-lea, dar cu siguranță, multe dintre ele sunt refaceri ale unor mori mai vechi, datate în secolele XVIII-XIX. Din același județ mai figurează în aceeași listă a monumentelor istorice, încă cinci situri ce prezintă ansambluri de mori acționate hidraulic.

Morile cu roți orizontale (cu ciukură) au supraviețuit în spațiul carpato-ponto-dunărean din secolele IV-X. Terminologia specifică păstrată, de origine latină, demonstrează direcțiile de pătrundere ale influențelor civilizației bizantine pe teritoriul actual al României. Începând cu secolul XI, are loc o generalizare a morilor acționate hidraulic, pe teritoriul României, morile cu ciukură având o densitate mare în regiunea Banatului și a Olteniei (sud-vestul țării). O statistică din anul 1957, arată că din cele 885 de mori cu ciukură existente, un număr de 509 se aflau în Banat, 304 în Oltenia și Muntenia și numai 29 în Transilvania.

În seria tipologică a morilor hidraulice, moara cu ciukură e cea mai simplă instalație, bazându-se pe transmisia directă a mișcării de la roată la piatra alergătoare (cea care se mișcă/ se rotește). Caracteristica definitorie a morii cu ciukură este construcția înălțată pe piloți, așezată deasupra cursului apei. De regulă, construcțiile sunt amenajate pe cursuri mici de apă.

Satul Eftimie Murgu este cunoscut sub denumirea mai veche de Rudărie. Schimbarea numelui s-a făcut în anul 1970. Cine era Eftimie Murgu? Născut în acest sat, în anul 1805, cu studii de filozofie și drept la Pesta (în Imperiul Austriac), va fi cel care militează pentru drepturile românilor, într-o societate dominată de instituțiile Imperiului Habsburgic. Prin toate acțiunile și activitățile sale, a urmărit dezvoltarea bisericii ortodoxe, a școlii și culturii românești și s-a remarcat ca unul dintre liderii importanți ai revoluției de la 1848, eveniment cu amploare europeană.

Așezarea Rudăriei o găsim în estul depresiunii Almăjului, la limita cheilor omonime. „Țara Almăjului”, depresiune intramontană corespunzând bazinului Nerei de la chei până la culoarul Cernei, în sudul Banatului românesc, este înconjurată de munții Semenicului, Aninei și Almăjului, cu altitudini între 779 m. și 1224 m. Politica de colonizare cu germani, cu scopul de a crea în Banat o provincie austriacă, ca o zonă tampon sigură față de Imperiul Otoman, care părăsise Banatul la 1718, a continuat măsurile de concentrare a localităților aflate pe granița cu Imperiul. Banatul era zona de hotar a Imperiului Habsburgic cu Poarta Otomană și cu Țara Românească (Oltenia, Muntenia). Cu anul 1777 începe militarizarea zonei și constituirea așa-numitelor sate grănicerești, ai căror locuitori aveau obligații de pază a graniței, dar și unele privilegii, care conduc la dezvoltarea economică. Deja în 1776, la Rudărie se construiește o cazarmă grănicerească. Apoi se ridică locuințe pentru ofițerii austriaci, un hambar comunal și o cârciumă. Unitățile de apărare a frontierei din Banat fac legătura cu regimentele militare din Transilvania (centrul și vestul țării).

Totuși, zona Almăjului este foarte unitară din punct de vedere etnic. Cu excepția unui singur sat de cehi (boemieni-pemi), Ravensca, întemeiată la 1858, toate celelate 16 sate sunt românești. Prezentând așezarea de la Rudărie, în etapa medievală, satul are o istorie și o evoluție teritorială complexă. Numele vechi al satului era Gârliște sau

---

Ogârliște, după cum apare menționat în documente. O așezare mică, cătunul Gârliște este pomenit într-un document din anul 1241, ca fiind reședința lui Iacob de Gârliște, devenit primul nobil al Almăjului, pentru ajutorul acordat regelui maghiar Bela al IV-lea, în lupta împotriva tătarilor. Gârliște reprezenta partea de pe malul stâng al pârâului Rudăria și a rămas astfel, în toponimia localității. Un urmaș al lui Iacob, Nicolae Gârlișteanu, devine ban al Severinului (rang politic într-o unitate teritorială importantă pentru vremea aceea) în anul 1520.

Până în secolul al XVIII-lea a fost practică forma de locuire pe înălțimile care înconjoară satul. Oamenii își formau, prin grupurile de case ce aparțineau aceleiași familii, cătunele, pe care le vor abandona pentru a pune bazele așezării prezente. Alte cătune, aflate pe vale, și-au contopit vetrele în actualul sat. Rustnic, Iloca, Utriște, Margianova, Orlovacea, Prislop, Vârtop au lăsat urme în ansamblul de denumiri (toponime) ce caracterizează așezarea. Malul drept al Rudăriei, numit „Pre țarmuri”, a concentrat alte vetre de case. Totodată, mișcarea locuitorilor din zonele înalte de deal și munte, către cele mai apropiate de drumuri importante din văile râurilor, a fost stimulată și de acțiunea de regularizare/sistematizare inițiată de Imperiul Austriac, între sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui următor. Dinamica populației se poate aprecia, urmărind dezvoltarea intravilanului. Dacă în anul 1717 sunt înregistrate doar 82 de case, în 1772, pe planurile topografice austriece (cunoscuta „ridicare Josefină”), apar 150 de loturi construite. Strămutările de gospodării s-au făcut prin decizia și cu acordul autorităților austriece pentru obținerea lemnului necesar noilor construcții. Sistematizarea satului Rudăria se petrece pe ambele maluri ale râului. La 1804 sunt înregistrate 192 case de bârne, o biserică de piatră, o școală și o casă comunală. În secolul al XVIII-lea, familii de macedo-români și multe familii de olteni se stabilesc în Rudărie. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, locuitorii se organizează în „comunioane”, care vor dura mai mult de un secol, și care vor marca puternic mentalitatea economică și socială a oamenilor acestor ținuturi. Comunionele erau o formă de organizare comună a bunurilor deținute de toți membrii unei familii, care însumau 2-3 generații. Cei mai bătrâni membri ai comunionei aveau datoria de a organiza și controla activitatea economică a familiei și de asemenea, aveau dreptul absolut de decizie în gestionarea și folosirea produselor obținute din practicarea ocupațiilor, a averilor dobândite. Tot ei influențau căsătoriile și mecanismele de moștenire a bunurilor familiale. Modul de locuire și datele etnice, evenimentele istorice, organizarea socială, au definit într-un anumit mod mentalitatea, considerată tradițională, a locuitorilor din aceste așezări. Nu este de mirare când surprindem în modul de organizare a folosirii morilor de apă, elemente de comportament comunitar, reminiscențe ale organizării tradiționale ale unui segment economic, vital pentru existența familială.

Așezarea, așa cum ni se înfățișează astăzi, prezintă o zonă sudică, către Cheile Rudăriei, a cărei structură este discontinuă, cu loturi dispersate și gospodării izolate, locuite temporar și o structură continuă, grupată, cu rețea neregulată de străzi. Către nord, cele două arii relativ paralele, de o parte și de alta a râului, se transformă treptat, din arii neregulate liniare de vale, cu câte o uliță depărtată de apă, în arii regulate liniare, cu ramificații și chiar cu o zonă structurată geometric rectangular, fără centru definit. Aria locuibilă actuală a satului este de 23.602 mp, vatra satului având 107 ha. Fondul

Fig. 1. Vederea satului Eftimie Murgu (Rudăria); structură continuă grupată, cu rețea de străzi

forestier aparținător satului, ocupă 6.103 ha. De la nord spre sud, localitatea, aflată la o altitudine de 335 m., se desfășoară pe o lungime de peste 2 km, cu 750 de case și 1800 de locuitori. **(foto 1, 2, 3, 4)**

Bogata rețea hidrografică care străbate așezările din Banat și Oltenia și izolarea satelor pe drumuri greu accesibile, au determinat folosirea resurselor naturale în cele mai intensive forme, pentru a asigura prelucrarea produselor agricole necesare hranei zilnice pentru oameni și pentru animalele pe care le dețineau. În anul 1874, Rudăria avea 51 de mori, iar în cele 16 sate ale Țării Almăjului, erau 339 de mori cu ciutură.

Comuna Eftimie Murgu (Rudăria) este o comună fără sate aparținătoare. Râul Rudăria curge pe o distanță de 20 km., din munte până la vărsarea în râul Nera, lângă satul Pârlipeț. Nera se varsă în fluviul Dunărea. Până în anul 1920, așezarea n-a avut drum rutier; se umbla numai cu piciorul. Diferite evenimente au influențat istoria morilor din Rudărie. În urma ploilor, inundații violente, cum s-au întâmplat în anii 1910, 1942, 1946 și 1955, au distrus multe mori ce erau în calea torențelor, pe valea strâmtă a cheilor muntoase. În iunie, 1910, un asemenea potop mătură pur și simplu, 28, din cele 51 de mori ce aparțineau comunei. Ele nu s-au mai refăcut, iar familiile care le foloseau s-au regrupat la alte mori, sau au dispărut și ele. Din cele 23 de mori existente, câteva nu mai funcționează. Una dintre ele este „Moara de la Tunel”. Cea mai de sus, pe firul apei, afară din sat, moara avea jgheabul de aducțiune a apei îngropat în piatra muntelui. Lângă această moară a mai fost una - moara „Strâmtoanea” (loc foarte îngust), pe care a luat-o apa în anul 1942. Ea nu a mai fost refăcută.

Morile au și poveștile lor care, așezate între alte elemente ale folclorului zonei, ar fi parte a ceea ce numim „patrimoniul imaterial”. Una dintre ele, legenda „Pricoliciului” spune că acesta, omorând o fată frumoasă în toiul nopții la moara Roșoanea, a fost blestemat de zâna cea bună: „cu ghearele și cu colții să sapi un tunel pe pîntenul stîncos pe care stai, la al cărui capăt să construiești o moară, la care tu să nu ai rînd niciodată”. Greu blestem!

Altă moară, cea „din Țarină”, a fost construită în câmp agricol, nu departe de locul în care a fost reamplasată. Apa Rudăriei curgea pe acolo. Deoarece se mai întâmpla inundarea terenului agricol, valea pârâului a fost deviată și moara mutată în 1964. Denumirea a rămas. În vechea amplasare, moara era asociată cu gaterul sau firezul (fierăstrăul hidraulic de tăiat scînduri din buștenii groși de fag). Se obișnuia ca unele mori să funcționeze alături de gater, „țuicării” sau „cazane de fript răchie” (cazanele în care se distila, prin fierbere, amestecul dospit de prune sau alte fructe). Aceste instalații pentru obținerea băuturii alcoolice, aveau nevoie de apă rece din abundență, pentru răcirea tuburilor prin care circulau vaporii de alcool.

Denumirile sub care sunt cunoscute morile indică trei obârșii toponimice: numele familiei (neamului) care a avut inițiativa construcției morii într-un anumit loc, de regulă pe terenul propriu. Onomastica de acest fel e cea mai frecventă. Moara „Vlăgioanea”, construită de un neam numit Vlădia, moara „Brusoanea”, construită de cătunul care-și avea numele de la o altă familie (neam) cu numele Brusu. Apoi morile „Măxinoanea” și „Viloanea”, și „Dășcoanea”. Aceste antroponime erau de fapt niște porecle sub care se

Fig. 2. Gospodărie temporară - "sălaș" în hotarul satului, zonă cu funcție economică preponderentă

Fig. 3. Casă de la sfârșitul sec. al XIX-lea, dezvoltată în adâncime, pe lot; construită din chirpici (cărămidă nearsă), cu frontonul făcut dintr-o structură ușoară de lemn, stuf și mortar de lut cu nisip

Fig. 4. Casă de la sfârșitul sec. al XIX-lea, construită din piatră și cărămidă arsă combinată cu chirpici

Fig. 5. Moara numită "ÎNDĂRĂTNICA DINTRE APE"

recunoșteau neamurile/ramurile de familii. Alte mori erau botezate după locul cunoscut ca fiind al unei mari construcții - fierăstrău hidraulic sau construcții comunale ca hambarul/depozitul de cereale comunal (un fel de rezervă agricolă pentru comunitate), ca cel construit la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Moara „Hambaroane” sau Moara „de la firez”(foto 9) amintesc fostele construcții, care au dispărut sau nu mai funcționează. O denumire extrem de sugestivă este dată unor mori, amplasate între pâraiele râului principal. După direcția de conducere a apei către zăgazul morii, aceasta e recunoscută ca fiind „Îndărătnica Mică” sau „Îndărătnica dintre ape” (foto 5), sau „Îndărătnica de la perete”. Îndărăt înseamnă că apa vine pe partea stângă a construcției. Peretele e malul de piatră natural, ce se înfige în apă. Denumirile pot fi înțelese numai privind peisajul în care aceste mori există, vârate între bolovani mari, pâraie și „ierugi” (zona acvatică dintre mori), trunchiuri de arbori și vegetația caracteristică apei și muntelui. O aglomerare fantastică a morilor care se mișcă aproape neconținut și punți ascunse de pietre și plante, te conduc în timpul vechi al unei lumi nebănuite. Ca și cum intri pe alt tărâm. Aici poți să simți și să înțelegi mâna omului asupra naturii, ingeniozitatea prin care omul a modelat darurile naturii, pentru folosul său. (foto 6, 7)

Morile au numere ca și casele. Moara sau locul la moară se moșteneau sau se putea cumpăra. Practica este încă actuală. De exemplu, am întâlnit un om, care n-a moștenit un asemenea drept, deoarece părinții săi lucraseră la o mină de cărbuni în valea Jiului, unde au și locuit. Bărbatul, născut în anul 1932 și devenind fierar, mai repara câte ceva la mori, astfel încât a putut cumpăra „un loc” la moara din apropierea casei sale, de la niște bătrâni. O moară poate fi folosită de 18 până la 36 de familii. Cei care o frecventează se numesc „ortaci”. Unul este desemnat „șef” de moară. El are următoarele atribuțiuni: programează măcinatul pe familii la moara care merge aproape tot timpul, zi și

---

noapte; programarea trebuie respectată. Apoi, controlează starea instalației și a zonei de aducțiune a apei. El controlează dacă apa este prea mare și poate aduce noroi în zona de alimentare a roții. Tot el, comunică ortacilor nevoile de reparații și adună banii necesari pentru acestea. Pentru îndeplinirea muncilor obișnuite de întreținere a morii și a spațiului înconjurător pe care-l folosesc, toți „ortacii” (cei care au loc la moara respectivă) veneau la muncă în aceeași zi. „Ferecau” piatra (îi refăceau rugozitatea, prin crearea unor șanțuri radiale, cu ciocane metalice), curățau „ieruga” (iazul de alimentare), jgheabul pe unde venea apa către roată. Dacă nu veneau la lucru, plăteau. Aceste reguli s-au păstrat și sunt practicate într-o largă măsură. Când îngheață apa, se sparge gheața cu securile. În cazul unei stricăciuni mari, care condiționează buna funcționare a mai multor instalații aflate într-un perimetru anume, se adună toți șefii de mori, care iau o hotărâre comună și investesc toate forțele în reparații. Sistemul de folosire a morii nu este comparabil cu cel al sistemului cu un singur proprietar de moară. Astfel, nu este plătită nimănui, nici un fel de parte / cantitate din făina obținută. Această metodă este caracteristică unui tip de organizare economică și socială foarte vechi, practică în comunitățile rurale tradiționale, unde comunitatea, obștea era puterea dominantă.

Chiar dacă unele mori sunt izolate, oamenii nu se tem să meargă la ele, chiar și noaptea când le vine rândul. Noaptea se duc pe potecile întunecate, cu felinarul. 7 zile - nu, a 8-a zi - noaptea; 7 zile - nu, a 8-a zi - ziua. Așa le vine rândul. Cel căruia îi vine rândul la măcinat, se numește „rândaș”. Doi „pre rând”, adică o zi pentru unul, o noapte pentru altul, înseamnă un „rând mic”. Un „rând mare” (un rând întreg) înseamnă că unor anumiți ortaci le vine rândul mai des. Trei pe „un rând” sau mai mulți, înseamnă măcinatul pe ore. Se face așa dacă sunt mai mulți frați la aceeași moară. Cu mulți ani în urmă (60 - 70 de ani), nu sta moara nicicând, nici duminica; numai când era gheața groasă pe râu, nu se măcina. Sunt măcinate de regulă, cantități mici de porumb sau grâu, pentru a nu fi greu de transportat. Reglajul distanței între pietrele de moară, condiționează viteza de măcinare care are drept rezultat calitatea făinii - mai fină sau mai mare. În trei ore se pot măcina 80 -100 kg. de boabe. În prezent, deoarece au mai puține animale și chiar obiceiurile alimentare s-au schimbat, morile nu mai sunt folosite la capacitate maximă.

Pietrele de moară se făceau în localitatea Șvinița, aflată lângă Dunăre. (în Serbia există un dublet toponimic pentru un mic oraș). În structura petrografică se află și sortimentul de „mică”, numit în grai local „banul mățului”, care și menține multă vreme, rugozitatea pietrei, atât de necesară la măcinat.

MATERIALE ȘI TEHNICĂ DE CONSTRUCȚIE

Fagul este esența de lemn predominantă a zonei. Pădurile de fag coboară până aproape de sat. Pereții „casei” morii sunt ridicați din trunchiurile fagilor, tăiați în scânduri groase (un perete putea fi din trei asemenea scânduri. În funcție de cât de gros și cât de bătrân fusese copacul) sau bârne de secțiuni dreptunghiulară, îmbinate la colțuri, în unghi drept. Puține mori sunt construite din bârne rotunde. Drept protecție împotriva intemperiilor, multe mori au pereții căptușiți cu șindrila. Podelele ca și acoperișul întreg e tot din fag. În sat erau dulgheri care știau să construiască morile. În prezent, se fac reparații, iar șindrila se mai confecționează local. Jgheabul și ciutura (roata pentru apă)

se confecționează din lemn de anin și durează 7 - 8 ani. (Din păcate, la ultimele intervenții, multe dintre ciuturi, ca și jgheaburile de aducțiune a apei au fost înlocuite cu piese din metal). Învelitorile sunt din șindrilă, dar și din țiglă în două ape cu două timpane triunghiulare din scânduri. Forma învelitorii de șindrilă este foarte puternică, expresivă pentru toată construcția. Două pante sunt de formă trapezoidală, iar celelalte două fețe sunt aproape triunghiulare sau tot trapezoidale. Sprijinite pe pietre mari sau pe piloni de lemn, morile își arată mai întâi acoperișurile. **(foto 8)** Interiorul este interesant prin instalația propriu-zisă de măcinat și totul este acoperit cu o pulbere de făină. Lemnul locașului din jurul pietrelor de moară, ca și lada în care curge făina au uneori o patină prețioasă, datorată folosirii îndelungate. **(foto 11)** Pardoselile croite din bucăți masive de lemn de fag, își arată capetele la exterior și asigură stabilitatea instalației. Deși cu multe asemănări de materiale, fel de prelucrare, dimensiuni și proporții, fiecare moară are ceva aparte care o diferențiază de celelalte. Vederea fiecăreia te surprinde. Sunt obiecte scoase din natură, condiționate de natură.

Valoarea culturală a acestui ansamblu de mori reprezentativă pentru civilizația rurală pre-industrială și preocuparea de a prezerva instalațiile în stare de funcțiune, dar și situl natural, a determinat inițierea și aplicarea unui proiect de reabilitare a clădirilor din lemn ale morilor. **(foto 10)** Acțiunea a fost organizată și derulată, în anii 2000 - 2001, de o autoritate profesională recunoscută pe plan european - Muzeul Civilizației Populare ASTRA de la Sibiu. Fonduri europene au susținut activitățile experților muzeului și competențele practice ale meșterilor locali. (vezi Raportul în Anexă, autor Valer Deleanu)

În continuare autoritățile locale sunt preocupate de aplicarea unor proiecte de amenajare și întreținere a acceselor la fiecare dintre mori, așa încât ele să poată fi accesibile

Fig. 6. Moara BĂȚOLEA

Fig. 7. Moară în sat, amplasată în fundul grădini; se observă sistemul de conducere a apei, pe ierugi și stăvilarul din fața roții.

Fig. 8. Moara MICLOȘOANEA, plasată în sat; arhitectura construcției este foarte clară în structura materialului, modul de prelucrare a lemnului, proporții, volumetrie; accesul este asemănător cu cel al altor mori

Fig. 9. Moara FIRIZOANEA, amplasată la capătul satului, spre munte; a fost asociată cu un fierăstrău (firez) de tăiat scândură, care era acționat tot de forța hidrolică, din același iaz

Fig. 10. Moara VLĂGIOANEA

Fig. 11. Interior de moară

nu numai locuitorilor, dar și celor care vor să vadă mai atent toate piesele ansamblului și să înțeleagă semnificația unui asemenea sit.

BIBLIOGRAFIE

Țara Almăjului, cercetările monografice realizate de echipa Institutului Social Banat - Crișana, în anul 1939, editura Mirton, Timișoara, 2003.

Gaga Lidia, *Zona etnografică Almăj*, Editura Sport-Turism, București, 1984.

Gheorghiu Teodor Octavian, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat - Crișana (Elemente de istorie și morfologie, protecție și integrare)*, Timișoara, 2008 p. 182 – 186.

Gollner C., *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764–1851*, Editura Militară, 1973.

Săcară Nicolae, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Editura Facla, Timișoara, 1987.

Sitariu Dănilă, *Satul almăjan - statornicie și continuitate*, Editura Gordian, Timișoara, 2005.

Anexă

Proiectul Rudăria (2000-2001)

Realizat de CNM ASTRA

Valer Deleanu

În primăvara anului 2000 Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA a câștigat proiectul: Conservarea *in situ* a morilor cu roată orizontală, Rudăria, din localitatea Eftimie Murgu, județul Caraș-Severin. Era vorba de proiectul 2163 a EuroArt, în valoare de 19024 Euro, finanțat de Uniunea Europeană, la care s-au adăugat contribuția și fondurile Consiliului Județean Caraș-Severin, proiect la care muzeul a contribuit și el cu finanțarea transporturilor.

Acest proiect a fost pus în practică prin contractul S2 încheiat cu EuroArt, de către Muzeul Civilizației Populare Tradiționale ASTRA și Laboratorul de Conservare - Restaurare din cadrul său.

Obiectul proiectului și contractului era Rezervația Mulinologică situl cultural Rudăria, iar obiectivele sale prevedeau cercetarea complexului, conservarea, repararea sa precum și integrarea în circuit turistic. Beneficiarii proiectului erau proprietarii celor 22 de mori care asigurau măcinatul produselor agricole și cei 2500 de locuitori ce utilizează aceste mori în sistem de vecinătate. De asemenea, beneficiar era și turismul local.

Proiectul a demarat la 9 septembrie 2000 și s-a încheiat la 16 februarie 2001. El a găsit sprijin atât la Consiliul Județean al Județului Caraș-Severin, cât și la autoritățile locale, la Primăria Eftimie Murgu (primar Dănilă Dobrean), la intelectuali localității (profesorii Ioan Popovici, Mihai Puia), la preotul din localitate (Dragotă Solomon), la Ocolul silvic Bozovici (ing. Ursu) și la locuitorii comunei Eftimie Murgu care s-au oferit, voluntari, pentru reparațiile instalațiilor de morărit.

Muzeul sibian a alcătuit o echipă pentru realizarea proiectului formată din 2 componente:

- Echipa de cercetare
- Echipa de conservare-restaurare.

Conducătorul proiectului a fost Remus Iancu, muzeograf iar coordonator adjunct: Cristina Ungureanu, muzeograf.

Consultanți științifici au fost directorul Complexului național Muzeal ASTRA, Cornel Bucur și Valer Olaru, directorul Laboratorului de Conservare-Restaurare. Pe planul activităților concrete, coordonator pentru cercetare a fost Valer Deleanu, coordonator pentru conservare, Iov Tolomeiu, coordonator pentru restaurare, Camelia Guran, coordonator contabil Simona Hanea și Elena Damian, consultant marketing, Dorana Cioran, consultanți muzeografie Aurel Rozor, Mirela Lebu și Mircea Taban (de la muzeul din Reșița).

Conservatori restauratori din partea Laboratorului de Conservare-restaurare au fost Ioan Urzică, Adrian Tănase, Ciprian Avram, Ciprian Ionescu, Dumitru Semeniuc.

Grafica a fost asigurată de Ioan Opreș și fotografiile de Alexandru Olănescu.

Transportul persoanelor și materialelor au fost asigurate de Adrian Coman, Ioan Balu și Mitică Păun.

În perioada de aplicare a proiectului echipa a realizat următoarele activități de cercetare, conservare și restaurare a monumentelor de la Rudăria:

- legătura cu autoritățile locale și județene, contactul și întâlnirea cu comunitatea locală (150 de participanți);
- cercetarea științifică, realizarea fișelor de repertoriere a celor 22 de instalații, fotografierea acestora, cercetarea etnografică;
- aprecierea stării de conservare a instalațiilor, stabilirea listelor de lucrări și demersuri, antemăsurători, stabilirea priorităților; obținerea materialelor și procurarea materialelor de restaurare;
- stabilirea modalităților de rezolvare a problemelor, identificarea surselor de materii prime și de prețuri;

- contracte de lucrări cu proprietarii morilor
- tratamente de conservare, impregnare cu substanțe chimice a instalațiilor de morărit

- procurarea materiilor prime (material de construcție prin intermediul Ocolului Silvic Bozovici: material lemnos din punctele de exploatare Moceris, Poneasca, Barz, a șitelor confecționate cu meșteri locali, a cimentului, a pietrelor de moară care trebuiau înlocuite, acestea fiind procurate pe baza cercetărilor întreprinse în zona Svinița (jud. Caraș-Severin) și Cupșeni (jud. Maramureș) prin contracte cu meșterii locali Stanislav Marinovici (Svinița) și Ionel Cureu (Cupșeni), meșteri pietrari care au realizat pietrele de moară pentru Rudăria.

- transportul materialelor de la locul de obținere la Eftimie Murgu inclusiv a șitei de la Asociația familiară Fănel Roș din Telciu, jud. Bistrița-Năsăud și a șitei confecționate de meșteri locali Doraga Petru și Sârbu Petre

- Realizarea promovării turistice prin intermediul confecționării plăcilor indicatoare rutiere de semnalizare a complexului, banner, tăblițe cu denumirea morilor, pliant (grafică I. Opriș)

Reparațiile desfășurate la toate cele 22 de mori au fost reparațiile și ele au constat din:

Reparații stăvilare (7 mori), înlocuit stâlpi susținere (11 mori), înlocuit lați acoperiș (9 mori), înlocuit șindrilă (12 mori), consolidare mal (8 mori), înlocuire podini (13 mori), înlocuit tavane (1 moară), reparare tălpi (3 mori), consolidare zidărie piatră (3 mori), înlocuire bârne pereți (1 moară) și îndeosebi înlocuirea pietrelor de moară la 13 instalații de măcinat.

De asemenea au fost puse în funcțiune 4 mori care nu funcționau la data aplicării proiectului.

A fost realizat filmul documentar „Rudăria Satul Morilor” de către Fundația de Antropologie Vizuală ASTRA prin intermediul Studioului Astra Film, în regia lui Dumitru Budrala, în versiunile română, engleză, franceză, prezentat în 17 februarie 2001 la întâlnirea de evaluare a proiectului precum și în fața locuitorilor din Rudăria, împreună cu filmul mai vechi „Morile din Rudăria”, realizat în 1969 de Institutul de Film Științific Göttingen.

Pliantul „Rezervația Mulinologică Rudăria”, în limbile română și engleză a fost tipărit la Tipografia „Honterus” Sibiu.

Popularizarea proiectului în mass-media s-a făcut prin articole în presa locală și centrală, interviuri radio și TV, conferințe de presă.

Încheierea proiectului a avut loc pe 16 februarie 2001 prin recepția lucrării și o manifestare festivă în cadrul localității, iar a doua zi, pe 17 februarie, printr-o întâlnire de evaluare a proiectului cu participarea autorităților locale județene și a specialiștilor din domeniu, împreună cu echipa de implementare a proiectului, la Primăria din Rudăria. Din partea Comitetului European a participat Susan O'Reilly. De asemenea au fost prezente și personalități din partea Ministerului Culturii, Ministerului Agriculturii, specialiști mulinologi din străinătate (în total 44 de participanți).

Raportul final a fost înaintat la 27 februarie 2001 către sponsorii proiectului.

NOTE DESPRE BISERICA SF. NICOLAE DIN DĂMĂROAIA

Adriana Stroe, Daniela Mihai

Abstract

Dămăroaia district located in north-western outskirts of Bucharest has been absorbed; slow process began in 1926 and became in 1939 common suburban. In 1926, the Bucharest area is sparsely inhabited in the family property of Stoicescu. Following the land reform, this land was bought by the State to be colonized with veterans of World War.

Orthodox Church under the patronage of “St. Nicholas and St. Martyr Miron”, located in the district Dămăroaia, whose road network was designed in the mid 20s of the twentieth century, is important from urbanistic history because:

Is part of a specific urban structure emerging parceling out the time and which provides that new urban areas to be equipped from the start with those buildings of public use is strictly necessary for creating community identity formation: the church and school groups, depending on the type of urban network selected in the weight of it and, if possible, surrounded by green spaces.

In the case the church considered the building and its courtyard, framed to the left of the school founded in 1932, and preceded by a circular piazza, formed head of Gloria Avenue perspective, radial symmetry axis of the structure of the district road network “history” of Dămăroaiei.

Image building: the church and its large courtyard and green - the future head of the street mentioned, it is an iconic image, identity, for a district whose overall picture is changing, due to the explosive market development estate.

Key words : District, cartier, systematization, classification, historical monument.

Biserica ortodoxă cu hramurile “Sf. Nicolae și Sf. Mucenic Miron”, este așezată în cartierul Dămăroaia, pe str. Victor Daimaca, la nr. 1. Clădirea și curtea bisericii, încadrată spre stânga de școala fondată în 1932 și precedată de o piațetă circulară, formează capul de perspectivă a bulevardului Gloriei, axa de simetrie a structurii radiale a rețelei stradale a zonei „istorice” a cartierului.

Cartierul Dămăroaia, aflat în zona nord-vestică a Bucureștilor, a fost, anterior anului 1926, o zonă slab populată aflată în proprietatea familiei *Stoicescu*. (Fig. 1)

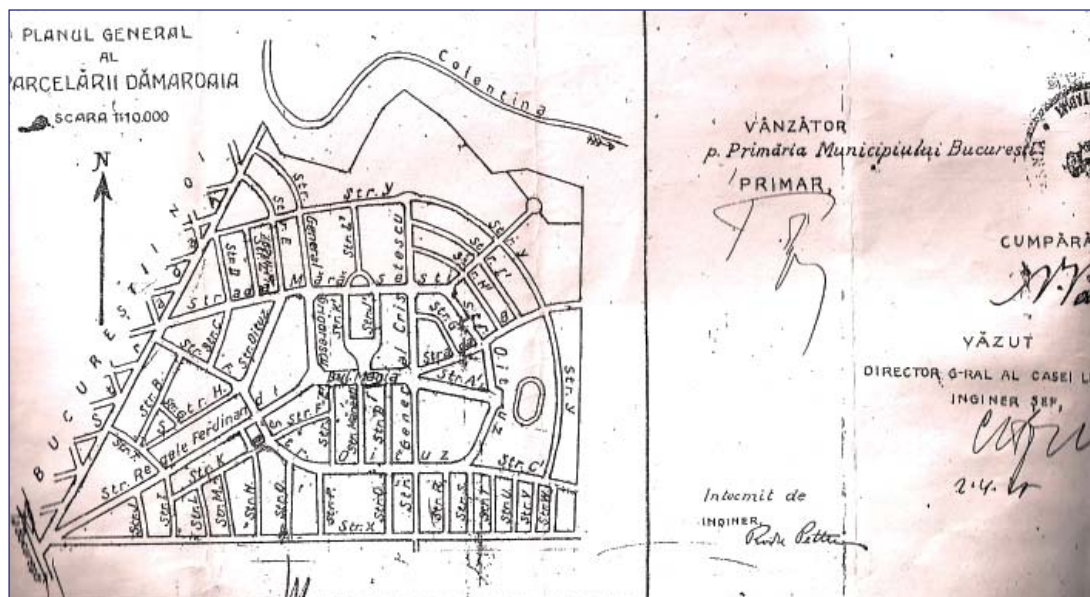

Fig. 1. Cartierul Dămăroaia, Planul de sistematizare

După 1918, în cadrul unei operațiuni urbanistice de creare a unor zone în care să fie așezat surplusul de populație al capitalei, zona menționată a fost achiziționată de către stat în vederea împroprietăririi veteranilor de război (proces demarat în 1926)¹. Teritoriul care a fost parcat avea o suprafață de aproximativ 295 ha, din care circa 155 ha au fost destinate vânzării, iar restul au fost date în folosința domeniului public pentru amenajarea de străzi, piețe, parcuri, cimitire ș.a.m.d.

Începând cu anul 1931, evoluția cartierului a cunoscut o nouă etapă, în cartier apărând și numeroși funcționari CFR. (Fig. 2)

În anul 1939, Dămăroaia a devenit comună suburbană, depinzând direct de comuna Grivița, împreună cu satele Bucureștii Noi, Galilea, Străulești, Depoul Chitila Triaj și Costeasca. (Fig. 3)

După anul 1950, cartierul este integrat municipiului București, fiind situat la început în raionul Grivița Roșie, iar mai apoi între 1968 și 1979 în sectorul 8.

La sfârșitul anilor '50, pe parcelele încă neconstruite ale cartierului, a fost începută construcția de blocuri, acțiunea desfășurându-se în două etape. Prima a fost începută în 1960, când au fost ridicate blocurile care se găsesc pe partea dreaptă a bd. Bucureștii Noi (între strada Cireșoia - bd. Gloria și strada Subcetate). (Fig. 4)

Din punct de vedere arhitectural, acestea sunt influențate de arhitectura

¹ Din păcate, cartierul nu a beneficiat de un plan și un regulament urbanistic, fiind configurat în grabă și în mare dezorganizare și atrăgând criticile edililor. Constantin Argetoianu spunea că împroprietărirea din cartierele mărginașe ale Bucureștiului, printre care și Dămăroaia, a fost făcută în mare pripă, căci ca să ajungi îți trebuie o îndemânare specială, ca să poți trece prin valurile de praf sau peste mlaștinile din aceste mahalale.

Fig. 2. Planul parcelar al Cartierului Dămăroaia - Arhiva parohiei Dămăroaia

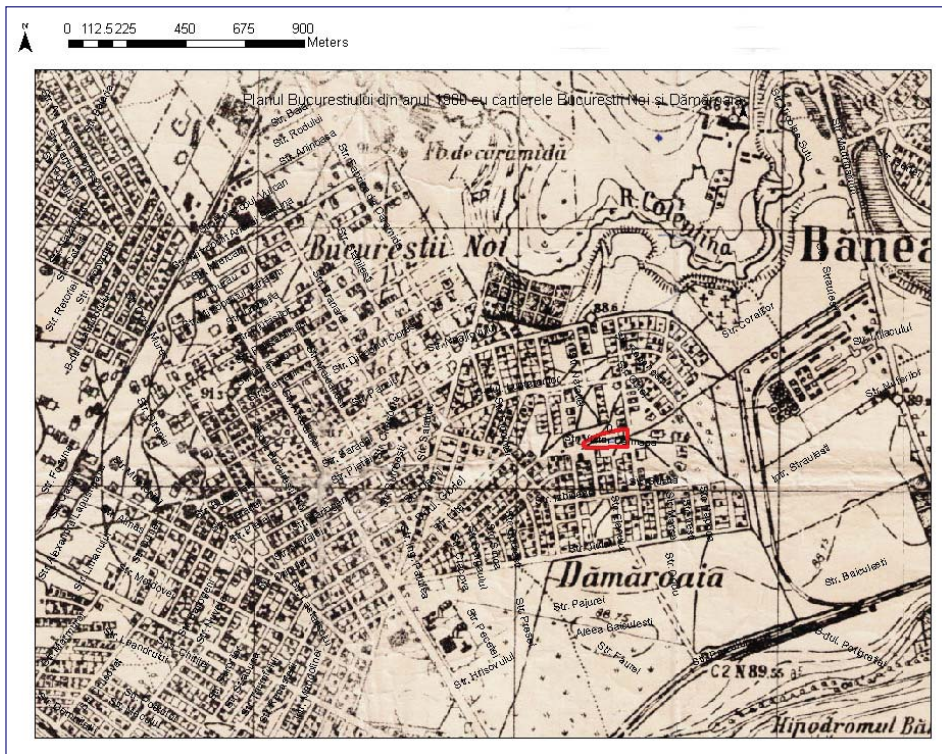

Fig. 3. Planul de tragere - 1938 - Cartierul Dămăroaia

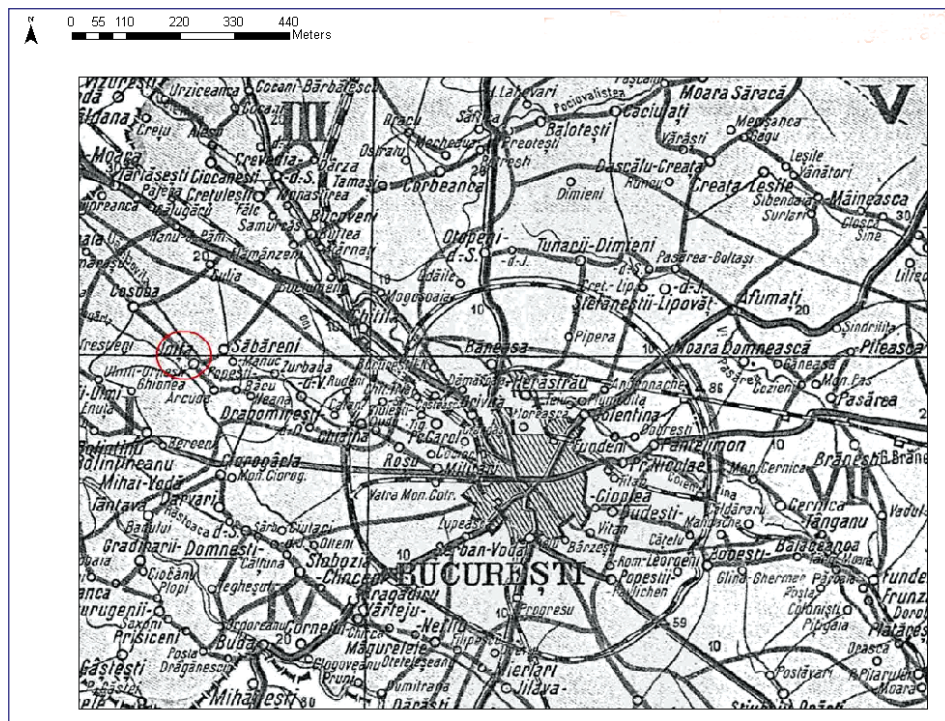

Fig. 4. Cartierul Dămăroaia, Plan 1942

Planul Bucurestului din anul 1960 cu cartierele Bucurestii Noi și Dămăroaia

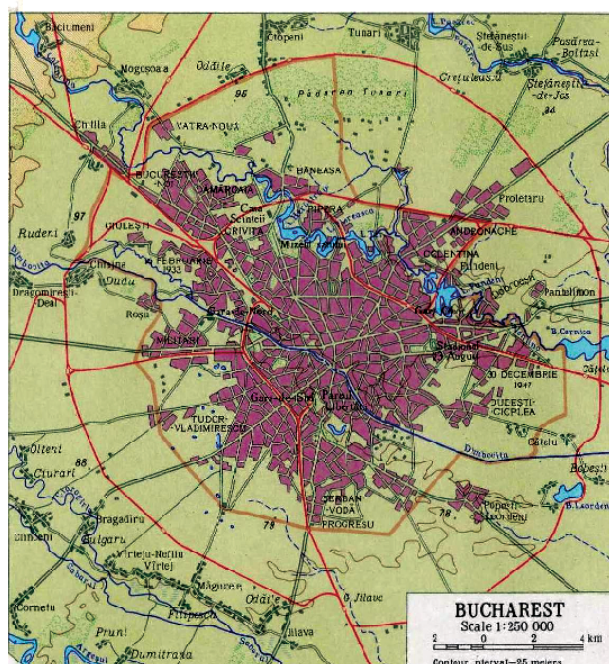

Fig. 5. Planul urbanistic din anul 1960, Cartierul Dămăroaia

Fig. 6. Fragment de pictură din altar

sovietică. A doua etapă a fost demarată la sfârșitul anilor 60, când au fost construite blocuri atât pe partea dreaptă, cât și pe cea stângă a bd. Bucureștii Noi, până la parcul Basilescu. (Fig. 5)

În anii 30 ai secolului XX, în nou formatul cartier, au apărut primele clădiri de interes public: biserica și școala².

În august 1931 era pusă piatra de fundație a unei capele cu hramul Sf. Nicolae și Sf. Miron, prin strădania

preotului paroh Vasile Moga³. Acesta a întâmpinat multe greutăți financiare pentru ridicarea sfântului locaș cerând în numeroase rânduri ajutor bănesc de la diferite foruri locale: prefectură, primărie, etc. În scrisoarea înaintată de preot Consiliului eparhial, acesta anunța că în data de 6 decembrie 1931 s-au încheiat lucrările la capelă, prilej cu care face și o descriere a odoadelor cu care este înzestrată biserica. Printre cele menționate de preot se numără și o icoană de aur

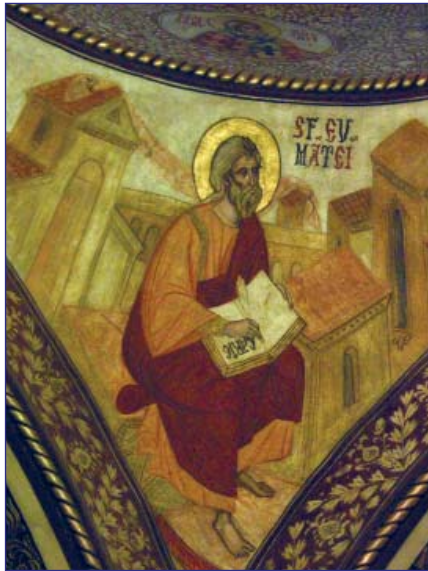

Fig. 7 și 8. Fragmente pictura turlă

² La 10 septembrie 1932 a fost pusă piatra de temelie a școlii mixte din cartier, preotul având contribuție însemnată la înființarea acesteia. După biserică școala a devenit repede un factor educativ important în cartier.

³ Preotul Vasile Moga, ardelean de origine, a fost numit preot paroh în data de 9 iulie 1931.

Fig. 9. Tâmpla

care îl reprezintă pe Iisus Mântuitorul, care provenea dintr-o biserică rusească⁴. Pe lângă acestea, așa cum apărea în memoriul înaintat de preot Mitropoliei în 20 noiembrie 1935, „Avea imobilă se compunea din o capelă zidită din cărămidă, cu o fântână americană, 3000 m² vatră de biserică și casă parohială 27.000 m² teren pentru cimitir, împrejmuit”. Conform arhivei parohiale, biserica a fost sfințită în ziua de 6 decembrie 1931⁵. În septembrie anul următor, când totalul de case al enoriei număra 320 de case și un număr de 1900 de suflete, preotul a preluat și cimitirul cartierului.

Preotul Vasile Moga a murit în 1938, parohia fiind preluată de preotul Constantin Predeleanu, transferat la biserica din Dămăroaia din Ștefeștii de Jos, jud Prahova la 1.11.1938. In anul 1938 noul paroh a reparat sumar capela, a împrejmuit cu gard terenul pe care se aflau casa parohială și biserica, iar în anul 1939 i-a adăugat capelei o mică turlă în partea din față.

Deoarece între timp capela devenise neîncăpătoare pentru numărul din ce

⁴ V. arhiva parohiei Dămăroaia, anul 1932

⁵ V. arhiva parohiei Dămăroaia, 7 iulie 1934

în ce mai mare de enoriași, se vădea din ce în ce mai necesară construirea unei noi biserici. Încă de la sosirea sa în parohia Dămăroaia, preotul Constantin Predeleanu a activat în această direcție primind, printre altele, o donație de 1.000.000 lei de la Maria Antonescu în acest scop.⁶ (Fig. 6)

În data de 11.04.1941 a fost trimisă de către arhitectul șef al arhiepiscopiei Bucureștiului, arhitectul Dumitru Ionescu Berechet, oferta pentru ridicarea noii bisericii, în valoare de 6.000.000. lei. Construirea bisericii a fost terminată în 1946, ea fiind ridicată după planurile arhitectului Dumitru Ionescu Berechet, menționat mai sus. În 1953-1954 a fost realizată pictura, de o echipă condusă de pictorul D. Nicolaide. Execuția sculpturii, a stucaturii și a tâmplei au fost coordonate de Rudolf Walfer.

Biserica ortodoxă cu hramurile „Sf. Nicolae și Sf. Mucenic Miron”, cunoscută și sub numele de biserică „Parcul Dămăroaia” are plan derivat din tipul de plan în cruce greacă înscrisă⁷, cu turlă pe naos, turn-clopotniță pe pronaos⁸ și pridvor pe cele trei laturi libere ale pronaosului. Compartimentele principale ale bisericii și anume absida altarului, naosul și pronaosul formează, în plan, o cruce latină, înscrisă într-un dreptunghi, conturat de proscomidie și diaconicon spre est și de pridvor, spre vest; brațul scurt al crucii formează, pe laturile de sud și de nord ale dreptunghiului, rezalite rectangulare ce evocă absidele laterale.

Absida altarului, rectangulară, este acoperită de o boltă aplatizată, combinată cu o semicalotă mai scundă și este luminată de o fereastră spre est. De o parte și de alta a absidei se desfășoară încăperile ample ale proscomidiei și diaconiconului, ambele acoperite cu bolți aplatizate, combinate cu semicalote; diaconiconul are comunicație, spre est, cu exteriorul și este luminat de o fereastră spre sud.⁹ (Fig. 12)

Naosul, delimitat de absida altarului printr-o tâmplă cu traseu concav, este luminat de câte trei ferestre cu vitralii, aflate pe pereții de sud și nord: câte două în rezaliții-abside și câte una la vest de aceștia. Spațiul central al naosului, delimitat de patru coloane cu capiteluri în trunchi de piramidă, este încununat de o turlă poligonală, pe pandantivi și arce care sprijină pe coloanele menționate. Brațele crucii sunt acoperite cu bolți aplatizate, iar spațiile dintre brațele crucii, cu bolți cu muchii intrânde. Sunt de remarcat accentele arhitecturale bizantinizante ale interiorului naosului, date de coloanele octogonale, cu baze înalte, fețe decorate cu vreji simpli, în alternanță cu medalioane circulare, cu cruci cu brațe egale,

---

⁶ V. arhiva parohiei, anul 1943

⁷ Planul în cruce înscrisă este o temă comună pentru planurile bisericilor neoromânești

⁸ Turnul-clopotniță care surmontează fațada vestică a bisericii, folosit la Catedrala Încoronării de la Alba Iulia, a fost adesea folosit în bisericile în stil neoromânesc; însuși D. I. Berechet l-a folosit și la biserică Sf. Împărați din Constanța,

⁹ Releveul bisericii a fost realizat de arh. Anca Filip

Fig. 10. Vedere generală din exterior a bisericii

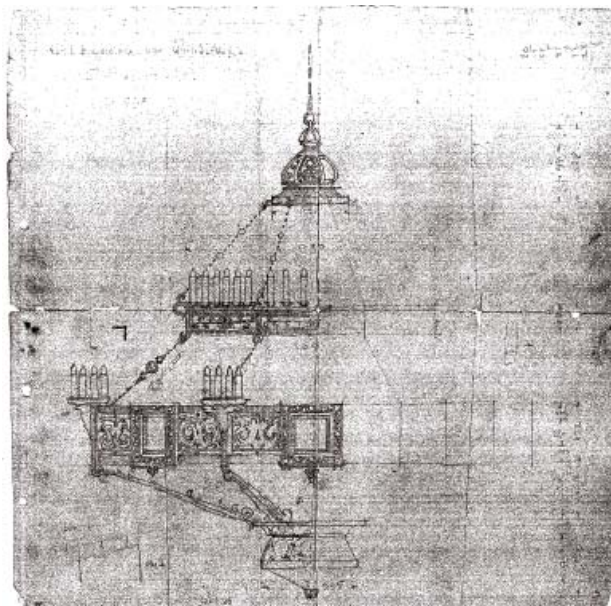

Fig. 11. Candelabru central – desen din arhiva parohiei
Dămăroaia

și capiteluri tronconice; capitelurile sunt decorate cu medalioane circulare, încadrate de volute. Intradosurile arcelor pe care sprijină turla sunt decorate cu aceleași motive ca și fețele coloanelor, dublate de motivul frânghiei.

Pronaosul, de mici dimensiuni, este acoperit de o boltă aplatizată, are un cafas spațios și este precedat de un windfang surmontat de un turn-clopotniță pătrat. Două încăperi de mici dimensiuni încadrează windfangul: cea dinspre nord adăpostește scara către turnul-clopotniță, iar cea dinspre sud are rol de depozitare de obiecte de cult folosite ocazional (ex. cristelnița).

Un pridvor spațios, delimitat de coloane pe baze scunde și acoperit cu plafon înconjură, pe trei laturi, pronaosul.

Deși interiorul pare foarte unitar datorită atât picturii murale cât și decorației arhitecturale discrete, volumetria exteriorului subliniază foarte decis ierarhia spațiilor. Crucea latină formată de absida altarului, naos și pronaos, accentuată de turla octogonală pe bază pătrată și de turnul-clopotniță, se detașează, prin înălțime, de spațiile proscomidiei și diaconiconului pe de o parte și de pridvor, pe de altă parte. Acest joc al volumelor de la nivelul acoperișurilor este accentuat de sobrietatea decorației fațadelor: rezalituri cu lesene la colțuri, cornișe subliniate discret de șiruri de cărămizi în dinți de fierăstrău. Pridvorul, cu arcade semicirculare, pe coloane gracile, cu capiteluri în trunchi de piramidă decorate cu

Fig. 12. Relevul bisericii Sf. Nicolae din Dămăroaia

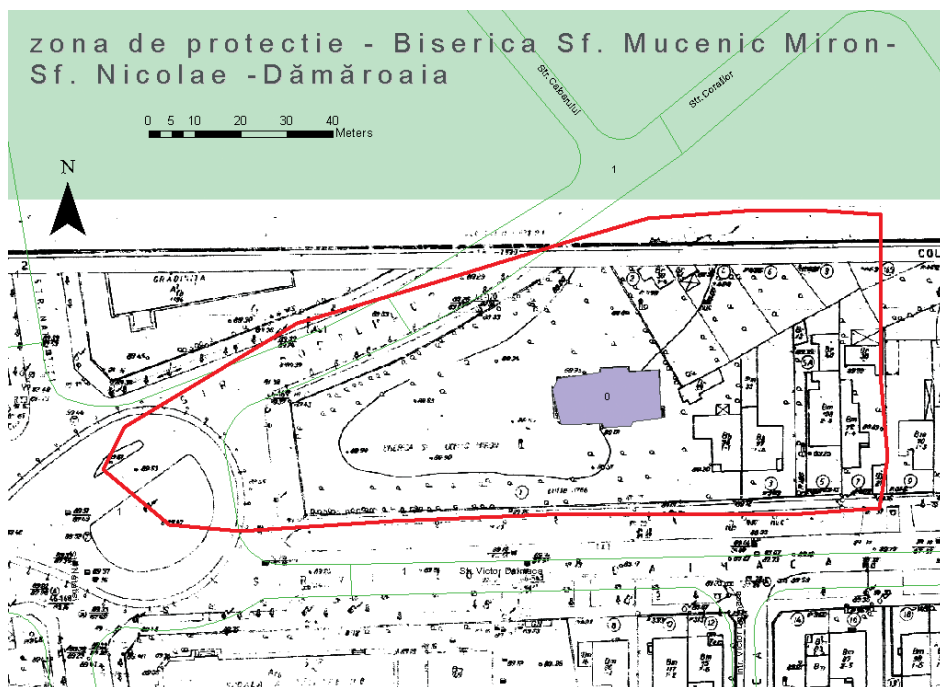
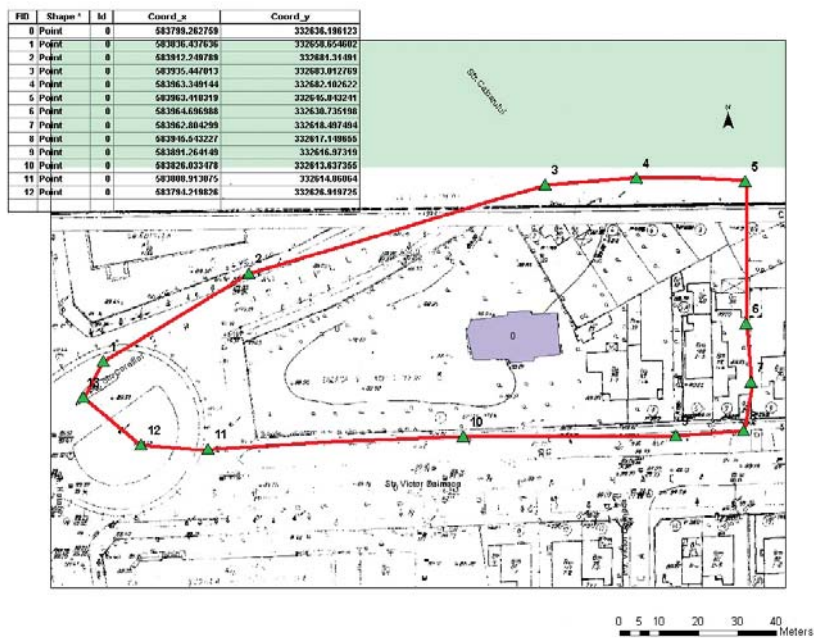

Fig. 13 și 14. Zona de protecție a bisericii Sf. Nicolae din Dămăroaia

---

simbolurile Patimilor, formează o contrapondere la sobrietatea fațadelor, alături de grilajele ferestrelor care dau o notă orientală ansamblului. Remarcabilă este, în acest context marcat de sobrietate, opulența ancadramentului ușii de intrare în biserică: montanți - „pilaștri” aplatizați, cu panouri cu cruci latine/cu brațe egale, pe fond de decorație vegetală stilizată și capiteli cu frunze de acant aplatizate, care susțin pisania, încadrată de rozete, medalioane circulare și supraînălțată de dublă cornișă-frize de perle și frunze de acant. (Fig. 7 și 8)

Unitatea interiorului menționată mai sus¹⁰ este datorată, în parte, mobilierul dedicat – tâmplă, candelabrul din naos – și ferestrelor cu vitralii.

Tâmpla (4,86 x 3,17 m) din elemente de stuc pe schelet de lemn, este operă a atelierului lui Waffler Rudolf. Decorația sculptată a registrului icoanelor împărătești dezvoltă schema compozițională și motivele decorative ale capiteliilor coloanelor din naos, iar benzile decorative care separă registrele de icoane multiplică decorațiile de pe fusurile coloanelor. Cromatica discretă a icoanelor este asemănătoare celei a picturii murale. Pictura murală, executată de D. Nicolaide, folosește, cel puțin la siluete sfinților din naos, suprafețe mari, cu contururi simplificate, în consonanță cu siluetele personajelor din vitralii. Cromatica vie a vitraliilor înviorează sobrietatea interiorului. Candelabrul octogonal evocă, prin formă, atmosfera bizantinizantă, iar motivele decorative sunt similare celor ale coloanelor. (Fig. 9)

Biserica ortodoxă cu hramurile „Sf. Nicolae și Sf. Mucenic Miron”, una dintre puținele biserici construite în România în perioada de tranziție de la perioada interbelică la perioada de început a comunismului, posedă calități arhitecturale, artistice și urbanistice care o fac să fie reprezentativă pentru această perioadă. (Fig. 10). Ea face parte dintr-o structură urbanistică specifică parcelărilor apărute în oraș în anii '20-'30 ai secolului XX și care prevedea ca noile zone urbane să fie înzestrate încă de la început cu acele clădiri de folos public strict necesare constituirii identității comunității în formare: biserica și școala, grupate, în funcție de tipul de rețea urbanistică aleasă, în zona de greutate a acesteia și, în măsura posibilităților, încadrate de spații verzi. În cazul bisericii analizate, clădirea și curtea acesteia, încadrată spre stânga de școala fondată în 1932 și precedată de o piațetă circulară, formează capul de perspectivă a bulevardului Gloriei, axa de simetrie a structurii radiale a rețelei stradale a cartierului „istoric” al Dămăroaiei. Imaginea imobilului: biserica și curtea largă și înverzită a acesteia se constituie într-o imagine-simbol, identitară, pentru un cartier a cărui imagine generală este în curs de schimbare datorită caracterului exploziv al dezvoltării pieței imobiliare. De asemenea, biserica analizată, reprezentativă pentru stilul național românesc

---

¹⁰ Biserica privită ca “operă completă” este unul din comandamentele arhitecturii de cult în stil neoromânesc

---

tardiv, este parte a creației unui cunoscut arhitect – Dimitrie Ionescu-Berechet¹¹. (Fig. 11)

Așa cum este cunoscut, în creația arhitectului Berechet există o cezură între stilul locuințelor, inspirat din arhitectura populară a localității natale-Câmpulung Muscel și clădirile publice, fie ele școli sau biserici, pentru care folosește surse istorice. Și în cazul analizat această caracteristică a clădirilor publice aparținând arhitectului este respectată, biserica din Dămăroaia asociind, într-o imagine sintetică, surse bizantinizante – planul în cruce înscrisă, învelitoarea dantelată a turlei de pe naos, pridvorul deschis, spațios, pe trei laturi ale pronaosului, cu motive ale arhitecturii de cult munteneste tradiționale – turnul-clopotniță pe pronaos, cornișele subliniate de cărămizi în zimți de fierăstrău, ancadramentul dezvoltat al ușii de intrare în biserică. Biserica Sf. Nicolae din Dămăroaia ilustrează modul în care arhitectul, folosind un număr nu foarte mare de elemente arhitecturale, creează construcții individualizate, perfect adaptate spațiului în care au fost amplasate. Din punct de vedere al importanței artistice, biserica analizată este caracteristică pentru bisericile în stil național românesc, bisericile aparținând acestui stil fiind privite ca „opere complete”: pictura murală și mobilierul dedicat, în special candelabrul și tâmpla, chiar dacă nu sunt proiectate concomitent cu clădirea, se integrează stilului arhitectonic al bisericii, formând un tot unitar.

Este una din puținele biserici în stil național românesc, în formele acestei arhitecturi adaptate pentru comunitățile cu posibilități financiare mai modeste¹². De remarcat că biserica păstrează forma originală¹³. (Fig. 13 și 14)

BIBLIOGRAFIE:

Petre Antonescu, „Biserici nouă”, 1943,

Adrian Majuru, Bucureștii Mahalalelor sau periferia ca mod de existență, BAR, secția Hărți,

Arhiva Parohiei bisericii Sf. Nicolae din Dămăroaia, 1942-1956.

---

¹¹ Arhitectul Dimitrie Ionescu-Berechet (1896-1969) s-a născut la Câmpulung Muscel și a studiat arhitectura la București, având ca profesori, printre alții, pe Grigore Cerchez, Petre Antonescu și Duiliu Marcu. Începând cu 1928 a fost arhitect-șef al Patriarhiei Ortodoxe Române. A fost unul din arhitecții reprezentativi pentru difuzarea stilului național românesc.

¹² Așa cum am menționat parcelarea Dămăroaia a fost destinată, încă de la început, împrumutării demobilizaților din primul război mondial care locuiau în București, cu loturi pentru locuințe. Cartierul a fost, treptat, ocupat și de muncitori și mici funcționari.

¹³ Multe din informațiile existente în acest articol se datorează prețului paroh Stelian Lăcătușu, precum și colaboratorului său, ing. Ioan Mîndreș, căror le mulțumim mult pentru sprijin.

Abstract

The house that is situated on Dimitrie Onciul Street no. 31 in Bucharest was designed by Romanian architect and academician Duiliu Marcu, in his first years of activity and it is illustrative of the academism style with French neoclassical influences. The conception of the plan as well as the taste for certain artistic elements indicate a house specific to the social elite of that time and this type of architecture was well represented in the capital and the big cities of the country at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. The functional solution to the compartments was found in separating the receiving and resting spaces from the domestic one. The artistic details define the architectural style but they are all filtered through the author's individual vision, the abundance of the ornaments being reduced. By comparison to Duiliu Marcu's well-established personal preference to the modern style, this particular house makes part of a very limited list of buildings, that also includes two houses in Craiova and another one in Bucharest, on Ana Ipătescu street (today Lascăr Catargiu) no. 54.

Key words: Duiliu Marcu, house, Dimitrie Onciul Street, french academism

Duiliu Marcu a fost una dintre personalitățile remarcabile ale arhitecturii și urbanismului din România¹ realizând și colaborând la definitivarea a numeroase proiecte de o mare diversitate în raport cu destinația lor². Unele dintre idei au rămas în stadiul de proiect, însă cea mai mare parte a lor s-au concretizat în: pavilioane pentru expoziții internaționale, edificii publice, săli de spectacole, hoteluri și restaurante, case de raport, vile-locuințe, dar și clădiri cu funcțiuni industriale (arhitectură industrială) sau programe urbanistice.

Duiliu Marcu a studiat la Școala Superioară de Arhitectură din București și apoi la Ecole des Beaux Arts din Paris. Cu toate acestea însă, Școala de Arte Frumoase pariziană nu a fundamentat nici la Duiliu Marcu, precum nici la alți arhitecți contemporani cu el și care de asemenea au studiat acolo³, stilul academist francez, pe care aceasta îl promova.

---

¹ Despre activitatea profesională a lui Duiliu Marcu este de menționat faptul că a fost primul președinte al Uniunii Arhitecților din România, până în anul 1966, când a murit (Constantin Prut, *Dicționar de Artă Modernă*, Ed. Albatros, București, 1982, p. 272).

² Paul Constantin, *Dicționar universal al arhitecților*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 212.

³ Dintre arhitecții cunoscuți care au studiat la Școala de Arte Frumoase din Paris în acea perioadă, îi menționăm pe Horia Creangă, G. M. Cantacuzino, Alexandru Zamfiropol, Horia Teodoru

---

Despre activitatea de debut a arhitectului Duiliu Marcu și abordarea formelor de exprimare clasice, el însuși menționa mai târziu: „În epoca 1912-1919, lipsită de liniștea necesară unei activități continue, am încercat să studiez mediul în care aveam să trăiesc și să produc, trasându-mi ca program de a mă folosi de cele două curente de arhitectură ce se desenau la noi în acea epocă: curentul academic și cel al arhitecturii de tradiție. Cu cel dintâi eram familiarizat încă din școala pe care o urmasem, însă pentru a înțelege mai bine pe cel de-al doilea, am întreprins numeroase călătorii în țară, studiind cu nesaț monumentele istorice de arhitectură”⁴.

Stilul definitiv și ultim al lui Duiliu Marcu a fost cel modern, însă parcursul spre această statornicire ideologică a însemnat trecerea prin abordarea academică de inspirație franceză precum și apropierea de stilul neoromânesc⁵. Cu toate aceste variații de redare, substanța personală, originală a autorului era prezentă în fiecare dintre lucrările lui, el însuși năzuind ca mărturiile contribuției sale să fie descoperite și apreciate ca atare: „Poate că uneori cititorii vor găsi în lucrările publicate diferite și variate influențe. Nădăjduiesc totuși că la un examen atent și obiectiv se va observa însă că nuanțele de stil care apar au fost trecute prin filtrul gândirii autorului și astfel apare și se explică unitatea de gândire, originalitatea și aceeași notă personală. Se poate vorbi chiar de o unitate de stil dacă noțiunea de stil este înțeleasă ca pecetea sau nota personală a autorului proiectant”⁶.

Evoluția lui reprezintă și o formă proprie de expresie a etapelor arhitecturii și urbanismului în România, în răstimpul de 50 de ani în care el a activat⁷.

Dincolo de teorie însă se derulează practica arhitectului și unele dificultăți de materializare a ideilor sale. Puteau interveni exigențe sau dorințe ale comandatarilor, alte impedimente de ordin practic, precum mărimea sau forma parcelei pe care urma să se construiască și care determina mărimea și forma clădirii precum și regulile statuate de administrația orașului privind regimul de construire⁸.

Din punct de vedere al amplasamentului urban, strada Dimitrie Onciul unește Bulevardul Ferdinand cu strada Traian, având un traseu aproximativ paralel cu Calea Moșilor. Casa de pe strada Dimitrie Onciul nr. 31 corespunde numărului 27 de pe fosta stradă Rumeoară, cum era denumită la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Anterior, strada era inclusă mahalalei Pantelimonului, care gravita în jurul bisericii Sf. Pantelimon, pe moșia mănăstirii cu același nume⁹. În secolul al XIX-lea, vecinătățile

(Mihai Sorin Rădulescu, *Cu gândul la lumea de altădată*, Ed. Albatros, București, 2005, p. 89).

⁴ Duiliu Marcu, *Arhitectura: 50 de lucrări executate sau proiectate de la 1912 la 1960 – 650 de reproduceri dintre care 250 fotografii și 400 desene*, Ed. Tehnică, București, 1960, p. 16.

⁵ Paul Constantin, *Mică enciclopedie de arhitectură, arte decorative și aplicate moderne*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p. 121.

⁶ Duiliu Marcu, *op.cit.*, p. 15-16.

⁷ Astfel preciza Tudor Vianu în prefața lucrării *Arhitectura*.

⁸ Duiliu Marcu, *op.cit.*, p. 12.

⁹ Moga, L., *Lămuriri cu privire la vechimea bisericii Sf. Pantelimon din București*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1937, p. 175.

Fig. 1. Planul de la 1770 - marcată zona aproximativă

Fig. 2. Planul Borroczyn, 1843-1846 - planșa 31; marcate parcelă și grădină la mijlocul sec. al XIX-lea

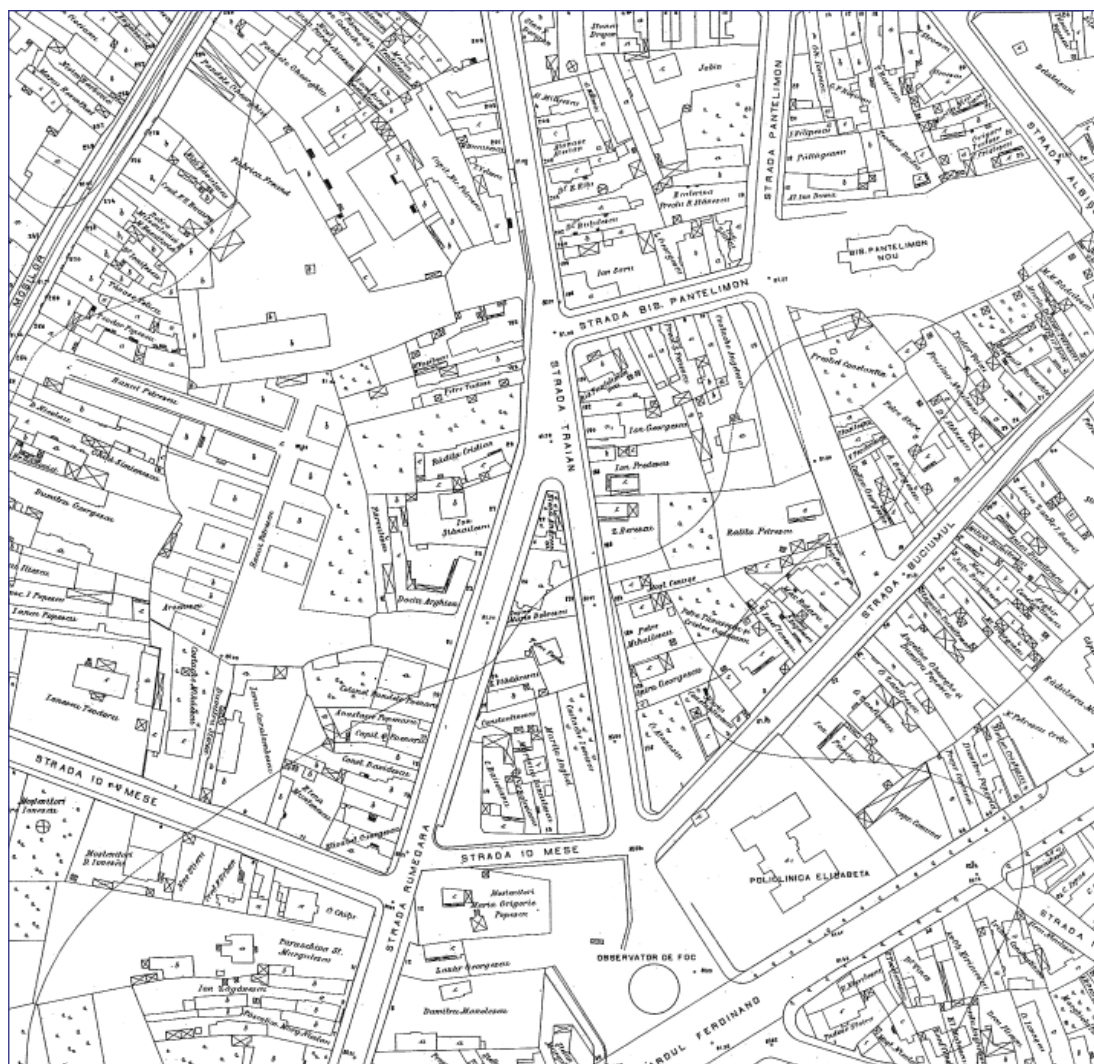

Fig. 3. Planul cadastral 1911; marcată parcela Ion Stănculescu

sale erau mahalaua Olari, spre sud vest, mahalaua Oborul Vechi, în zona de astăzi a Foișorului de Foc, iar la vest parcelele se delimitau de cele cu construcții de pe Podul Târgului din Afară (Calea Moșilor), conform planurilor istorice.

Pe baza catagrafiei din anul 1789 se cunoaște împărțirea administrativă a capitalei, cea din perioada domniilor fanariote, de când datează organizarea orașului în plăși. Dintre cele 5 plăși existente, cea a Târgului de Afară cuprindea 18 mahalale, printre care și cea a Pantelimonului, cu viitoarea uliță Rumeoară¹⁰.

Istoriograful capitalei G. Ionescu Gion menționează în monumentală sa lucrare *Istoria Bucureștilor* că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mahalaua Pantelimonului se afla aproape de ieșirea din București, la „biserica Sfântului Pantelimon zidită la 1790 de preotul Ion” și avea 72 de case¹¹. Este vorba de o reclădire a bisericii, din zid, pe locul uneia mai vechi de lemn, construită la începutul secolului al XVIII-lea¹². Dintr-un plan al Bucureștiului, cel mai vechi, publicat pentru prima oară de Ion Ionașcu și datat de acesta în anul 1770 (Fig. 1), se poate identifica într-adevăr zona ca aparținând extremului de nord-est al orașului. Sunt reprezentate, ca elemente de reper, bisericile Olari și Oborul Vechi¹³.

Deosebirea plășilor și pe culori sau *văpseli* a fost o măsură introdusă în perioada administrației provizorii militare ruse din timpul războiului ruso-turc (1806-1812), plășii Târgului de Afară corespunzându-i culoarea de galben¹⁴. În timpul administrației instituite prin Regulamentul Organic al Țării Românești (1831) s-a recurs la o redistribuire a mahalalelor corespunzătoare culorilor¹⁵, iar spre sfârșitul secolului al XIX-lea zona studiată se găsea cuprinsă în culoarea de negru, după cum se evidențiază și în planul maiorului Dimitrie Papazoglu de la 1875.

Calea Moșilor, ca drum de acces în oraș, a oferit de la început o mare oportunitate de dezvoltare comercială, polarizând o bună parte din lumea negustorească. Spiridon

¹⁰ Florian Georgescu, *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din Bucureștii anilor 1831-1848*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, vol. III, f.a., p. 53.

¹¹ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Stabilimentul grafic I. V. Socec, București, 1899, p. 343.

¹² Dovada vechimii bisericii Pantelimon, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (oricum dinaintea anului 1790), se regăsește în actul testamental domnitorului Grigore Ghica al II-lea, din anul 1752 unde sunt date limitele moșiei „afierosite” mănăstirii Pantelimonului, în partea estică a Bucureștilor, care includea și biserica cu același nume, construită din lemn. (L. Moga, *Un plan inedit de la 1847 al unui sector din orașul București*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an XXX, fasc. 94, 1937, Vălenii de Munte, p. 179; Nicolae Stroicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1960, p. 294).

¹³ Legenda planului datat de Ion Ionașcu la 1770 menționează, la est de biserica Olari, a cărei identificare este certă, o alta, denumită *Ec. Mercatorum*. Dată fiind amplasarea acestei biserici, construită după jumătatea secolului al XVIII-lea, în vechiul obor al orașului, este de presupus că planul se referă la biserica Oborul Vechi. Cu toate acestea nominalizarea ei în legendă poate fi greșită. *Ecclesia Mercatorum* în traducere din latină înseamnă Biserica Negustorilor. Nu este exclus ca autorii planului să fi încurcat, din greșeală, denumirile celor două biserici și ceea ce apare ca denumirea de biserica „Târgul din afară” să fie în fapt cea a negustorilor și viceversa. Ion Ionașcu nu face o identificare sigură a *Ecclesiei Mercatorum*, menționând că „datorită poziției în plan” biserica aceasta „ar fi” cea grecească (Ion Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în „Studii. Revistă de Istorie”, 5, an XII, 1959, p. 129).

¹⁴ Florian Georgescu, *op.cit.*, p. 53-54.

¹⁵ *Ibidem*, p. 54.

Cegăneanu menționa în articolul *Urbanismul bucureștean*: "Numai trei sunt artere cu adevărat active: Calea Moșilor, din cauza unui foarte intens și populat hinterland al județelor Ilfov, Ialomița, Buzău, Brăila, care au și dat în majoritate populația orașului dintre Calea Dorobanți și Văcărești, cam tot estul orașului"¹⁶.

Configurația și caracterul particular al perimetrului dintre Bd. Carol, Calea Moșilor și strada Traian este preponderent de tip rezidențial. Strada Dimitrie Onciul este reprezentată într-o mare proporție de imobile din perioada interbelică, dar se mai păstrează și case specifice perioadei de sfârșit de secol XIX și început de secol XX.

Într-un proiect din anul 1993, realizat de Direcția Monumentelor de Arhitectură și Siturilor Istorice și denumit *Studiu (pilot) de restructurare ecologică a unui ansamblu urban din zona centrală București pentru zona cuprinsă între B-dul Carol – Calea Moșilor – str. Traian*, tot acest spațiu de construcții, care include și strada Dimitrie Onciul, era descris ca fiind o zonă "cu case atât retrase de la frontul străzii cât și așezate la aliniament, unele având parter comercial, altele curți cu mici spații verzi"¹⁷.

În planurile istorice ale Bucureștiului se pot identifica parcele care corespund locului de astăzi construit. Pe planul din 1843-1846, al maiorului baron Rudolf von Borroczyn (Fig. 2), se poate identifica parcela cu mențiunea *Locul lui George Petrar* cu grădină și două construcții de mici dimensiuni la uliță. Aceleași detalii se regăsesc în planul Borroczyn din anul 1852, care reflectă întocmai relatarea din anul 1841 a călătorului italian, abatele Domenico Zanelli. Acesta menționa, în aceeași perioadă, la mijlocul secolului al XIX-lea, despre înfățișarea Bucureștiului că "are aspectul unui sat mare, pe ici pe colo, casele sunt despărțite între ele prin grădini nesfârșite. Luând ca model acest oraș, poți fixa limitele dintre orașele orientale și cele occidentale, deoarece Bucureștii au câte ceva și din primele și din secundele"¹⁸.

Planul topografic din anul 1911 (Fig. 3) descrie o parcelă cu o construcție cu retragere de la stradă și o anexă în spate, care era la acea vreme proprietatea lui Ion Stănculescu. Aceeași configurație a locului se evidențiază și în planul Institutului Geografic al Armatei din anii 1895-1899.

Raportat la *Regulamentul pentru construcțiuni și alinieri*, care împărțea întinderea orașului în trei ocoale în funcție de condițiile de construire, impuse de nevoia de a controla mai eficient riscurile izbucnirii incendiilor, atât de dese și devastatoare în trecutul orașului, strada Rumeoară făcea parte din ocolul II, secțiunea II. Se impunea obligativitatea ca în această zonă construcțiile, "atât în fața stradei cât și în interiorul curții", să fie exclusiv de zid dar se puteau permite împrejurări cu totul de lemn.¹⁹

În anul 1914, Primăria orașului București a emis o autorizație pentru o clădire ce urma a fi construită pe proprietatea inginerului inspector G. Panait. Taxele achitate

¹⁶ Spiridon Cegăneanu, *Urbanismul bucureștean. Considerațiuni istorice*, în "Arhitectura", an V, 1926, p. 17.

¹⁷ *Studiu (pilot) de restructurare ecologică a unui ansamblu urban din zona centrală București pentru zona cuprinsă între B-dul Carol – Calea Moșilor – str. Traian*, 1993, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, fond DMSI.

¹⁸ Florian Georgescu, *Regimul construcțiilor în București în deceniile IV-V din secolul al XIX-lea*, în "București. Materiale de Istorie și Muzeografie", vol. V, 1967, p. 47.

¹⁹ Constantin Zătreanu, *Codicele comunal sau culegere de legile și regulamentele în vigoare privitoare la comunele urbane și rurale*, vol II, Tipografia Carol Göbl, București, 1888, p. 1636.

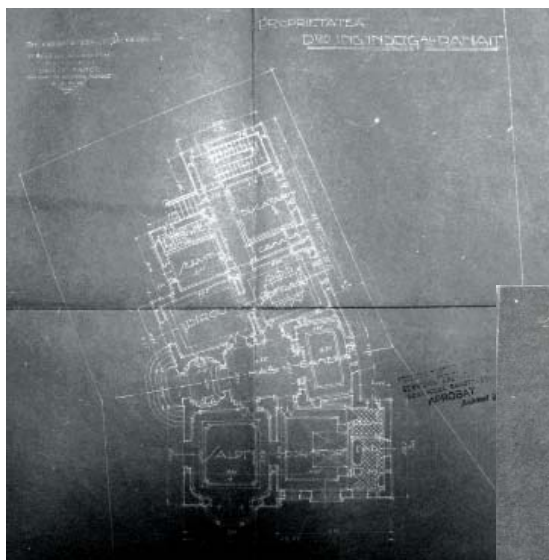

Fig. 4. Planul parterului

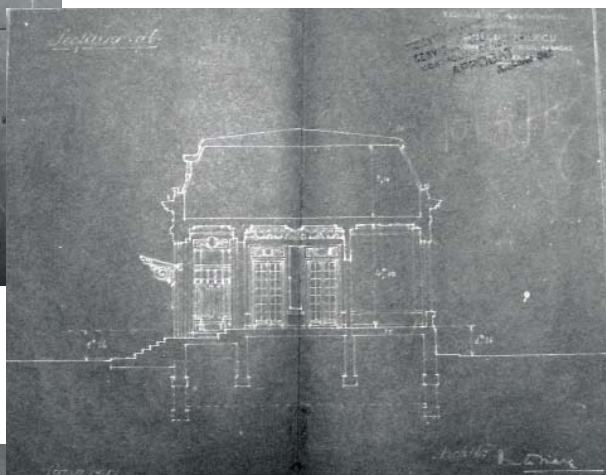

Fig. 5. Secțiune transversală

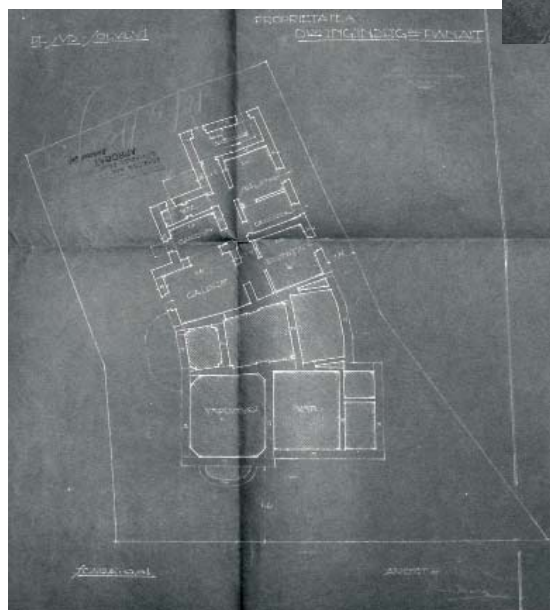

Fig. 6. Planul subsolului

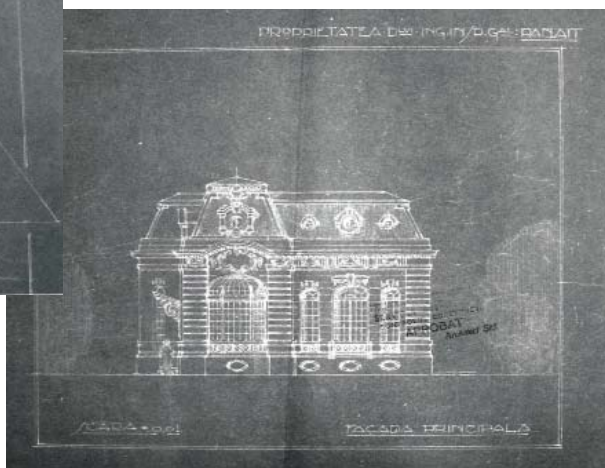

Fig. 7. Planul fațadei principale

Fig. 8. Fațada principală – detalii bovindow și cornișă

masiv, acoperit cu metal după planul întocmit de dl. Arhitect D. Marcu și pe suprafețele plătite. Materialul se va depune în curte. La fața stradei pe aliniere va face împrejmuire cu grilaj de fier pe soclu de zid pe lungime de 26,50 metri și între vecini cu uluci înfundate înalte de 2 metri pe lungime de 79,00 metri. La facerea grilajului de la stradă se va cere sectorului verificarea alinierii. Presenta va fi vizată de circ. respectivă.”²¹

La 22 februarie 1921 a fost făcut un control al lucrărilor și s-a stabilit că proprietarul s-a conformat întocmai *autorizațiunii*. S-a constatat că a fost respectat regulamentul de construcții și alinieri în toate aspectele prevăzute, de asemenea și planurile proiectului, depuse spre vizare pentru obținerea autorizației²². Printr-o hârtie ulterioară emiterii autorizației, proprietarul obținuse din partea primăriei aprobarea ridicării împrejmuirii dinspre vecin din zid și nu din uluci de lemn, cum se menționa²³.

În anul 1949, moștenitorii inginerului Panait au vândut proprietatea soților Pascalis și Vlada Vasiliadis care nu beneficiat de ea, la câteva luni de la achiziționare, în 1950, ea fiind naționalizată. După 50 de ani de la pierdere, ea a fost restituită proprietarei de drept, doamna Corina Vasiliadis. Astăzi casa se înfățișează în bună stare de conservare și nu pare să poarte amprente ale unor modificări substanțiale, altele decât simple renovări sau reparații ocazionale, care se pot presupune.

Devenind unul dintre promotorii stilului modern în arhitectură și autorul unora dintre cele mai reprezentative edificii administrative din București, Duiliu Marcu a experimentat, în perioada imediat următoare absolvirii Școlii de Arte Frumoase de la Paris, în anul 1912, și sub înrâurirea sa, formele de manifestare ale academismului francez²⁴. Acestei etape din evoluția gândirii arhitecturale a autorului îi aparține casa

²⁰ *Autorizație de construire din 22 martie 1914 în Dosarul pentru autorizarea construcției, Primăria comunei București, 1914, Arhiva Primăriei Municipiului București.*

²¹ *Ibidem.*

²² *Controlul din 22 februarie 1921 a autorizației de construire, Arhiva Primăriei Municipiului București.*

²³ *Cererea a proprietarului, ing. G. Panait, din septembrie 1914, Arhiva Primăriei Municipiului București.*

²⁴ *Grigore Ionescu, Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor, Ed. Academiei R.S.R., București, 1982, p. 598*

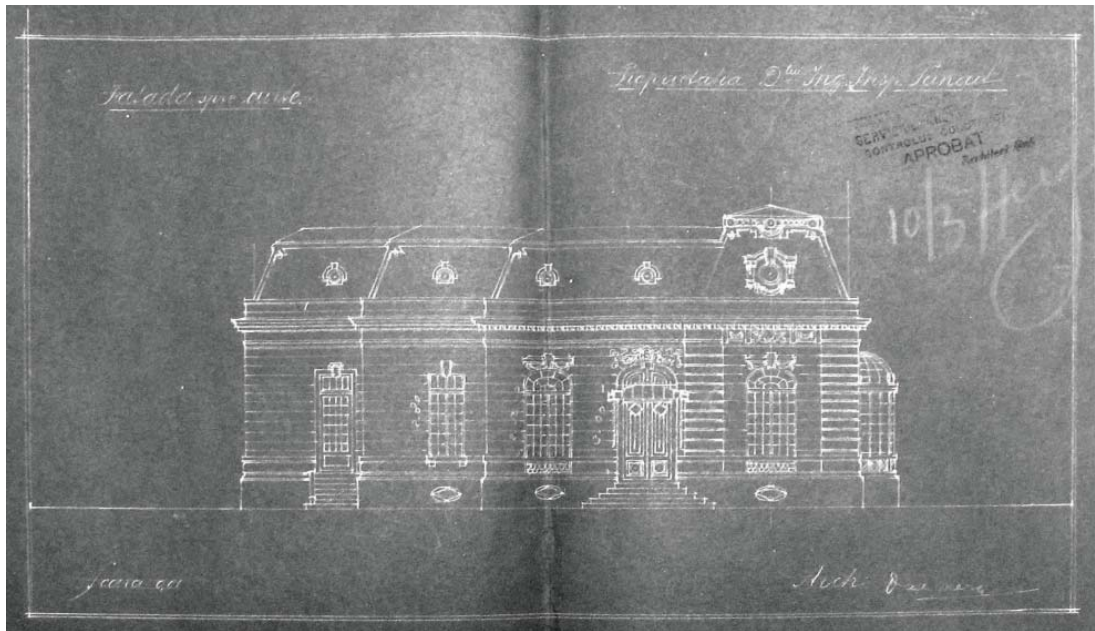

Fig. 9. Planul fațadei dinspre curte

de pe strada Dimitrie Onciul de la numărul 31, construită în anul 1914, după un proiect de-al său.

Ca o continuare a clasicismului, acest stil era preferat de către reprezentanți ai borierimii și burgheziei în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutului secolului XX, "dând impresia de bogăție și având o ținută elegantă"²⁵. Duiliu Marcu a făcut proiectul acestei case într-o perioadă de apus a curentului academist în România, în al doilea deceniu al secolului XX, când ideile în arhitectură exprimau din plin entuziasmul spiritului naționalist, curentul tradiționalist sau neoromânesc, impulsionat de Ion Mincu²⁶.

În această categorie restrânsă, de clădiri proiectate de Duiliu Marcu în acea perioadă, se includ casa de pe strada Dimitrie Onciul nr. 31 din București, ca și locuința din București de pe Bd. Lascăr Catargiu nr. 54 și cea din Craiova, Bd. 1 Mai nr. 2, toate trei fiind comparabile, atât din punctul de vedere al rezolvării funcționale cât mai ales al detaliilor stilistice, care sunt tratate în mod asemănător.

Despre principiul călăuzitor al compartimentării spațiului, pentru cea de-a doua casă, Duiliu Marcu relatează în lucrarea sa *Arhitectura*, că a fost acela "de a se da locatarilor posibilitatea să se întrunească în încăperile centrale, care constituie piesele principale ale locuinței"²⁷. Aceeași preocupare domină și concepția planimetrică a casei de pe strada Dimitrie Onciul.

Planul casei a fost influențat în mod vădit și de forma parcelei, care este aceeași din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, după cum s-a văzut. La parter, pe axa de la intrare se află un vestibul cu hol și o cameră mică; în latura dinspre stradă se găsesc salonul cu

²⁵ Duiliu Marcu, op.cit., p. 17.

²⁶ Grigore Ionescu, op.cit., p. 597.

²⁷ Duiliu Marcu, op.cit., p. 28.

un bovindow, dormitorul cu baia și debaraua proprii; în latura dinspre curte un coridor deschide calea spre birou și sufragerie, urmate de camera servitorilor, grup sanitar, apoi bucătărie și cămară (Fig. 4 și 5). În capătul coridorului sunt scările de acces la subsol unde se află: pivnița, spălătorul, călcătorul, încăperea caloriferului, cea de depozitare a cărbunelui și încă un grup sanitar (Fig. 6).

Din planurile arhitectului Duiliu Marcu lipsește o planșă cu desfășurarea mansardei și coroborat cu textul autorizației de construcție se poate deduce clar că aceasta a fost amenajată la o dată ulterioară anului 1914 și chiar a anului 1921 când a fost făcut controlul execuției. Proiectul casei a îngăduit o asemenea refuncționalizare a podului, fără a se altera aspectul exterior al casei.

Fațada principală este cel mai bine definită din punct de vedere artistic, printr-o repetare strânsă a elementelor decorative: cornișă bine conturată, cu mici console, cartușe cu ghirlande într-un registru delimitat, sub cornișă, precum și ancadrame deasupra ferestrelor. (Fig. 7) Dormitorul are acces într-un balcon franțuzesc a cărui balustradă foarte joasă este din fier forjat. Partea spectaculoasă a fațadei o reprezintă un decroș în mare parte vitrat, ce aparține salonului, sub formă de bovindow, pentru conturarea căruia cornișă formează un arc în dreptul său. (Fig. 8)

Fațada dinspre curte, unde se află intrarea principală, este decorată cu aceleași motive florale sub cornișă și deasupra ferestrelor. Spre deosebire de fațada principală,

Fig. 10. Fațada dinspre curte – intrarea principală

Fig. 11. Vestibul - oglindă laterală

Fig. 12. Hol - detaliu plafon

unde porțiunile aflate imediat sub ferestre și sub registrul vitrat al bovindoului sunt marcate de mici balustrade din fier forjat menite să integreze balconul franțuzesc într-un ansamblu coerent, pe această parte, dedesubtul ferestrelor, șiruri de colonete decorative sunt inserate în nișe dreptunghiulare. Întrarea este acoperită cu o copertină pe console decorative, care împreună cu ușa, ambele din fier forjat și sticlă, completează aspectul elegant, specific epocii (Fig. 9-10).

Partea denumită generic "de serviciu" intră în umbră prin reducerea treptată a volumului casei. Aceasta este porțiunea lipsită de elemente artistice, care încep brusc cu latura cea mai proeminentă a fațadei dinspre curte, corespunzătoare biroului.

Acoperișul este din tablă cu ferestre la mansardă și lucarne decorative la pod.

Casa nu a suferit modificări substanțiale în timp, planul păstrând aceeași configurație împreună cu detaliile decorative din interior și din exterior. Rezolvarea spațiului de primire de pe axa centrală, așa cum a fost delimitat de autorul proiectului, nu implică separații pline. Singura de acest fel este între vestibul și hol, prin uși înalte de sticlă cu tocuri și căptușeli de lemn, iar din hol într-o cameră mică de primire se accede printr-un spațiu format de deschiderea dintre două coloane amplasate pe socluri cubice și terminate cu capiteluri ionice în variantă "Beaux-Arts".

Pe pereții laterali din vestibul, două nișe, formate de retrageri în trepte a zidurilor, erau concepute pentru amplasarea a două oglinzi înalte cu ancadramente decorate cu stucatură. În registrul inferior pereții sunt lambrisați, vestibulul îndeplinind și funcția de vestiar. (Fig. 11)

În hol, registrul superior al pereților are un șir continuu de mici console în stucatură, ieșite mult în relief, efectul general fiind acela de imitare a unei cornișe. Din mijlocul unui luminator din sticlă albastră, în formă de trunchi de piramidă, coboară un candelabru. (Fig. 12) Deasupra ușilor, pereții sunt împodobiți cu cartușe ce includ ca decor ghirlande care se unesc pentru a forma medalioane cu reprezentări de chipuri feminine.

Vestibulul, holul și camera mică de primire sunt încăperile cele mai decorate, cu stucatură în mare parte aurită. (Fig. 13-14)

Celelate încăperi: salonul, dormitorul, biroul și sufrageria au marcate terminația

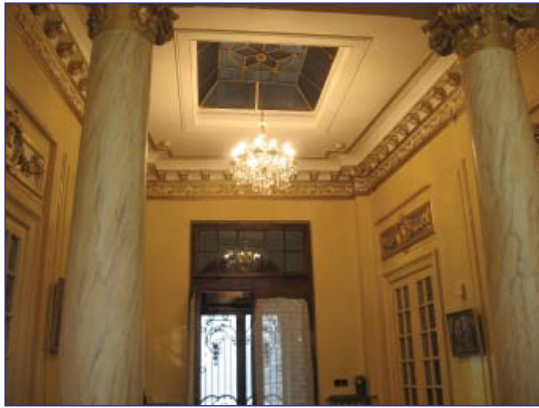

Fig. 13. Hol și vestibul

Fig. 14. Hol și cameră – detaliu plafon

de la tavan a zidurilor cu brâuri subțiri de stuc, precum și medalioane aurite și cu motive florale din mijlocul cărora coboară tijele corpurilor de iluminat. În salon, muchiile laturilor camerei sunt rotunjite. Acest mic detaliu constructiv reiese și din desenele lui Duliu Marcu. Ferestrele sunt ample, înalte și terminate cu arc în mâner de coș. Este de menționat ca detaliu constructiv plafonul încăperilor din subsol care este cu bolțișoare de cărămidă pe grinzi metalice. Cele trei încăperi ale mansardei, mai mici decât înălțimea până la șarpanta acoperișului, sunt separate de restul podului prin zidărie dublată de un perete format din stinghii de lemn.

Fig. 15. Vedere generală

Casa lui Duiliu Marcu, prin vechime, stil și rezolvare funcțională, precum și în virtutea apartenenței sale la o serie restrânsă de creații ale unui remarcabil arhitect român, cumulează valorile prin care se poate recunoaște ca bun de patrimoniu, meritând astfel să fie nominalizată în lista monumentelor istorice. (Fig. 15)

De altfel, recunoscându-i-se valorile istorice, arhitecturale și urbanistice de prezervat, zona în care se află este protejată, cel puțin teoretic, prin includerea sa într-un teritoriu urban amplu, denumit convențional Situl I de arhitectură, cu cod unic în lista monumentelor istorice din România.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Dosar pentru autorizarea construcției, Primăria comunei București, 1914, Arhiva Primăriei Municipiului București

Studiu (pilot) de restructurare ecologică a unui ansamblu urban din zona centrală București pentru zona cuprinsă între B-dul Carol – Calea Moșilor – str. Traian, 1993, Arhiva Institutului Național al Patrimoniului, fond DMSI.

Cegăneanu, Spiridon, *Urbanismul bucureștean. Considerațiuni istorice*, în "Arhitectura", an V, 1926, p.12-19.

Constantin, Paul, *Dicționar universal al arhitecților*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986,

Georgescu, Florian, *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din Bucureștii anilor 1831-1848*, în "București. Materiale de Istorie și Muzeografie", vol. III, f.a., p. 53-88.

Idem, *Regimul construcțiilor în București în deceniile IV-V din secolul al XIX-lea*, în "București. Materiale de Istorie și Muzeografie", vol. V, 1967, p. 38-68.

Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Editura Academiei R.S.R., București, 1982.

Ionașcu, Ion, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770* în "Studii. Revistă de Istorie", 5, an XII, 1959, p. 113-131.

Ionescu-Gion, G. I., *Istoria Bucureștilor*, Stabilimentul grafic I. V. Socec, București, 1899.

Marcu, Duiliu, *Arhitectură: 50 de lucrări executate sau proiectate de la 1912 la 1960*, Ed. Tehnică, București, 1960.

Moga, L., *Lămuriri cu privire la vechimea bisericii Sf. Pantelimon din București*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", an XXX, fasc. 94, 1937, p. 175-178.

Moga, L., *Un plan inedit de la 1847 al unui sector din orașul București*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, an XXX, fasc. 94, 1937, p. 179-184.

Nemțeanu, Ruxandra, *Stilul românesc, un stil regional european*, Ed. Renaissance, București, 2010.

Prut, Constantin, *Dicționar de Artă Modernă*, Ed. Albatros, București, 1982.

Rădulescu, Mihai Sorin, *Cu gândul la lumea de altădată*, Ed. Albatros, București, 2005.

Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1960.

Zătreanu, Constantin, *Codicele comunal sau culegere de legile și regulamentele în vigoare privitoare la comunele urbane și rurale*, vol II, Tipografia Carol Göbl, București, 1888.

CONACUL MIC ȘI PARCUL DE LA BUFTEA AL FAMILIEI ȘTIRBEY

Oana Marinache

Abstract

Buftea Estate of Știrbey Family

In the 19th century Bibescu-Știrbey boyard family gave Wallachia two important rulers who happened to also be brothers: George D. Bibescu (1842-1848) and Barbu D. Știrbey (adopted by his uncle in order to take over Știrbey legacy and name, ruled between 1849-1853, 1854-1856). The latter one impressed Bucharest by having his residence in Podul Mogosoaiei (now Calea Victoriei) renovated by a foreign architect, Michel Sanjouand, adopting neoclassical style and acquired in 1845 an important estate close to the capital, Buftea. Buftea estate lies in a wonderful natural environment - that used to be part of an important forest called Codrul Vlăsiei - and has a view to Colentina Lake; during the years it has been the setting of numerous hunting, riding, wandering, sports and high life events. The article brings to public attention new discoveries in the archives regarding a (neo) classical pool-fountain built in 1844 (no longer existing today) by Barbu D. Știrbey and a small house also in neoclassical style. Based on the style and on the fact that Barbu D. Știrbey also founded a church in the village close to Buftea in 1850, my hypothesis is that this residence was his. The fortunes of Buftea and of Știrbey family across three generations - continued by princes Alexandru B. Știrbey (1837-1895) and Barbu Al. Știrbey (1872-1946) - until the second world war have been interdependent: they founded/built a cottonwool factory, cannery, dairy farm, mill, greenhouses, gardens, hospital, schools, train station.

Key words: Știrbey boyard family, Buftea estate, neoclassical pool-fountain, neoclassical small house

Proprietăți ale familiei Știrbey în zona Colentina sunt atestate încă de la începutul secolului al XVII-lea: mănăstirea de călugări Cernica care „s-a fondat de marele vornic Cernica Știrbei¹ la a. 1608, având hramul Sf. Nicolae”² și se pare că ar fi existat și o mănăstire de maici „înființată de jupânesa Chiajna, soția vornicului Cernica Știrbei”³. În primul deceniu al secolului al XIX-lea, vornicul Barbu Constantin Știrbey (?-1813) avea terenuri în zona mai apropiată Bucureștiului, pe care le va vinde familiei Ghica care, larândul ei, le va comasa în proprietatea Ghica-Tei Colentina, unde se va construi în 1822 palatul în stil neoclasic⁴.

---

¹ Familia sa era atestată din secolul al XV-lea sub denumirea de Izvoranu.

² C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic din Ilfov*, Socecă, București, 1892, p. 113.

³ *Ibidem*, p. 114.

⁴ „...moșia noastră domnească Colentina ce se află în apropiere de București și care este lipită de o alta, ce am

Nu se cunosc în zonă alte proprietăți ale familiei Știrbey până în 1832, după aceea satul Buftea de Jos cu 125 locuitori intră în posesia lor. La 13 martie 1845 are loc un schimb de moșii între Barbu D. Știrbey (1799/1801–1869) și mănăstirea Radu Vodă din București: *”o moșie ce se numește Flămânzeni sau Buftea, locuită de una sută clăcași”*.⁵ În 1850 domnitorul și soția sa, Elisabeta, ctitoresc biserica Adormirea Maicii Domnului. Mărturii orale⁶ îi atribuie tot domnitorului Casa mică ce se mai poate vedea și astăzi, puternic transformată (beton, termopane), la intrarea pe proprietatea Știrbey.

La jumătatea secolului al XIX-lea moșia Buftea avea 1334 ha. În testamentul doamnei Elisabeta Știrbey din 1874 se vorbește despre trecerea moșiei în proprietatea fiului ei, Alexandru B. Știrbey (1837-1895): *”j’ai donné à mon fils Alexandre par acte du 24 avril 1859 la terre Boufta ou Bucoveni sur laquelle il a fait des constructions et des ameliorations importantes auxquelles je n’ai eu rien contribué”*.

La reforma din 1864 primesc despăgubire pentru 2216 pogoane, casa arendașului, magaziiile de zid, două locuri în sat, hanul din Buftea, locul pentru adăpatul vitelor lângă biserică⁸. În perioada 1863-1864 are loc construirea palatului mare după modelul unei cabane elvețiene la comanda prințului Alexandru Barbu Știrbey.

În 1870 acesta înființează o fabrică de conserve ce va aduce prosperitate familiei, dar și regiunii prin aflusul de forță de muncă. Posibil ca ea să fi suferit modificări majore în jurul anului 1903. În 1872 se deschide linia de cale ferată București – Ploiești pe care se afla stația Buftea, între Chitila și Periș. De remarcat că se va trage o linie specială până în apropierea palatului, după cum aflăm din relatarea privind serbarea câmpenească (garden party) din aprilie 1909: *„trenurile speciale merg pe linia ferată particulară a palatului și se opresc la peronul provizoriu instalat în dosul castelului.”*⁹

Din timpul războiului pentru independență există mărturii că personajele feminine ale familiei s-au ocupat de ajutorarea răniților. Se pare că spitalul a funcționat până în 1925¹⁰. În Buftea prin grija familiei, au mai fost făcuteun dispensar și baie publică, casa medicului, garaj pentru salvare în actualul sediu al farmaciei. În timpul primului război mondial a lucrat ca doctor și poetul Vasile Voiculescu care va deveni prietenul prințesei Nadeja Știrbey și primul traducător al poeziilor din limba germană ale acesteia.

---

cumpărat de la răposatul Constantin Barbu Știrbey ” în C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. 3, Editura Junimea, Iași, 1973, p. 80.

⁵ Nicolae Rococeanu, Matei Ioachim, Ion Ionescu, *Monografia orașului Buftea, jud. Ilfov*, vol I-II, Buftea, 1999, p. 35.

⁶ Mărturie orală din 15 octombrie 2010, Mihaela Stoica, studentă la Facultatea de Teoria și Istoria Artei. A stat de vorbă cu persoane care au lucrat pe moșie înainte de 1945.

⁷ B.A.R., Mss., fond Știrbey, I Acte 24, f. 6, testamentul doamnei Elisabeta Știrbey din 7 septembrie 1874, limba franceză.

⁸ Nicolae Rococeanu, Matei Ioachim, Ion Ionescu, *op. cit.*, p. 48.

⁹ ”Universul”, 11 aprilie 1909.

¹⁰ *„În timpul războiului am stat la țară. Bunica mea a înființat un spital la Buftea, cu 20 de paturi. Bolnavii și răniții erau îngrijiți de medicul căruia bunica îi asigurase prin testament slujba la Buftea.”* Elisa Brătianu, I. C. Brătianu, în *Memorii involuntare*, Ed. Oscar Print, București, 1999, p. 43 și *”Aci, în timpul resbelului din 1877, s-a înființat de principesa Maria Știrbei un spital pentru oștenii răniți (reg.)”* în C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic din Ilfov*, p. 97.

În perioada interbelică doctorul familiei și al localității a fost Moscovici, iar dispensarul îi purta numele¹¹.

În 1892 Alexandru B. Știrbey deținea în satul Buftea 2.350 ha și cultiva 1.030 ha, restul fiind pădure. Moșia Buftea Bucoveni este evaluată în 1900 la 2.241.820 lei¹².

Barbu Al. Știrbey (1872-1946)¹³ va rămâne, la vârsta de 23 de ani, în 1895, moștenitorul proprietăților din București și Buftea și se va căsători, în același an, la Geneva, cu verișoara sa de gradul al II-lea, Nadeja Bibescu (1876-1955)¹⁴. Primii ani ai cuplului Barbu-Nadeja se desfășoară în spațiul proprietății de la Buftea, aici venind pe lume cele patru fiice ale lor: Maria, Nadeja, Elisa și Ecaterina.

În jur de 1902-1903, Barbu Al. Știrbey înființează fabrica de vată și pansamente și se va ocupa și de agricultură și va face din ferma sa una model: *„În ciuda greutăților de care s-a lovit și a nerentabilității dela început, a înființat o fabrică de vată, o fabrică de conserve, instalații de vinificare, și a dat o dezvoltare remarcabilă exploatării fermiere și în deosebi a floriculturii și pomiculturii”*¹⁵.

Pe proprietate sau în localitate mai sunt amintite și alte construcții datorate familiei Știrbey: fabrica de lapte, oțetăria, primăria veche, tribunalul¹⁶. Ca urmare a răscoalei din 1907, familia oferă benevol sătenilor 250 ha pentru pășune comunală¹⁷.

Apropierea de familia moștenitoare a României, începută din 1907, culminează în 1909 cu evenimentele prilejuite de împlinirea a 60 de ani de viață ai regelui Carol I și de vizita prințului moștenitor al Germaniei. În data de 22 aprilie 1909, după ce cu două zile înainte participase la o serată la palatul Știrbey din Calea Victoriei, prințul moștenitor al Germaniei este invitat de familia regală și familia Știrbey la moșia de la Buftea. Alegerea celor două proprietăți Știrbey pentru un eveniment atât de important marchează recunoașterea ospitalității și stilului Nadejei Știrbey, remarcată în presa zilei.

Proprietatea devine un loc preferat de promenadă, călărie, ședere al principesei moștenitoare a României, viitoarei regina Maria. Pasiunea sa pentru flori, împărtășită de Nadeja Știrbey, o fac să considere grădina, serele, parcul și pădurea de la Buftea locul ideal de petrecere a timpului liber. Un argument în plus al atracției pentru acest loc este posibilitatea de a călări și de îngriji aici unii cai favoriți.¹⁸ *„Buftea era un domeniu foarte bine orânduit, aproape de tot de București, iar prințul Știrbey croise în pădure lungi alei pe*

¹¹ Mărturie orală Mihaela Stoica, Buftea, august 2010.

¹² S.M.B.A.N., Fond P.M.B. Tehnic, dosar 5/1901, f. 19.

¹³ Părinții săi au fost beizadea Alexandru Știrbey (1837-1895) și Maria Ghica-Comănești. Barbu Al Știrbey era prin tatăl său nepotul domnitorului Țării Românești, Barbu D. Știrbey (1849-1853, 1854-1856), fratele mai mare al domnitorului Gheorghe Bibescu.

¹⁴ Nadeja s-a născut în 1876 la Loschwitz, în Saxa, din căsătoria prințului George Bibescu (1834-1902) cu contesa Marie-Henriette-Valentine de Riquet de Caraman-Chimay (1839-1914). Prin tatăl său era nepoata domnitorului Țării Românești, Gheorghe Bibescu (1842-1848), fratele mai mic al lui Barbu D. Știrbey.

¹⁵ "Universul" (reg.), nr. 71, 27 martie 1946, p. 1.

¹⁶ Mărturie orală din 15 octombrie 2010, dna. Mariana Ionescu, fostă ghid al palatului.

¹⁷ A.N.I.C., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, inventar 466, dosar 109.

¹⁸ *„(Vineri, 25 iulie 1919) Dar să fiu la Buftea fără toți cei dragi de acolo este o tortură pentru mine, deși Paul m-a primit cu entuziasm. El are grijă în locul meu de Grui Sânger și calul arată deja mult mai bine.”* vezi Maria, regina României, *Însemnări zilnice (ianuarie 1918 – decembrie 1919)*, vol. I, Editura Historia, București, 2006, p. 248.

care puteai goni în galop, pe un drum bătut, lungime de mai mulți kilometri"¹⁹(s.n.).

Odată cu declarația de război făcută Germaniei și Bulgariei, familia regală (regina și toți copiii) se mută în august 1916 în palatul mare de la Buftea, iar familia Știrbey în casa mică de pe proprietate. Cu prilejul mutării, prințesa Nadeja face în jurnalul său, ce acoperă perioada 1916-1918, o mărturisire de atașament pentru casa în care a petrecut 21 de ani fericiți: *"(Buftea, 14 aout 1916) ...une longue nuit blanche, c'est écoulée tristement à faire passer devant moi les longues années de bonheur rémplis de tant de faits, de tant de joies vécus dans cette chère vieille maison que j'aime comme une amie, comme un être vivant, il me semblait quand nous enlevions les tentures et les meubles que les murs fronçaient le sourcil mécontents de nous voir les dégarnir..."*²⁰ (s.n.).

Nadeja și fiicele sale se ocupă de organizarea și funcționarea unei cantine la vechea gară Buftea în 1916, ajutându-i pe soldații în trecere prin localitate.²¹ Din noiembrie 1916 până în decembrie 1918 familia regală și familia Știrbey părăsesc Buftea pentru a se refugia în Molodva. După plecarea familiei la Iași, proprietatea Știrbey din Buftea intră pe mâna ofițerilor nemți, având loc *"dezmembrarea moșiei și jaful casei"*²². *"Reușiseră să găsească argintăria familiei, ascunsă cu grijă la rădăcina unui stejar de la marginea parcului"*²³. Soțiile ofițerilor folosesc hainele Nadejei Știrbey și scandalul ajunge până la Martha Bibescu care intervine pentru a constata pagubele și a opri jefuirea. La Buftea se va stabili comandamentul german și aici se vor duce tratativele încheierii păcii din 1918.

La reforma agrară de după primul război mondial, peste 660 ha sunt expropriate, familiei rămânând aproximativ cu 280 ha teren arabil, 125 ha pepiniere, 50 ha vii, 1829 ha păduri.²⁴ După primul război mondial, bulevardului principal din Buftea pe care se plimba regina²⁵ i se va da numele acesteia, iar către 1921²⁶, la inițiativa Nadejei, se va ridica o cruce în cinstea eroilor căzuți, ea aflându-se în piața în care converg principalele străzi din Buftea. În perioada înfăpturii marilor reforme, Barbu Al. Știrbey împrăștierește în zonă localnicii.

Implicarea familiei Știrbey în organizarea învățământului în Buftea este dovedită în nenumărate rânduri. Există mărturia că Barbu Al. Știrbey a susținut înființarea unei școli de meserii în Bucoveni²⁷. Gimnaziul, devenit liceul-internat, a fost o altă inițiativă a lui Barbu Știrbey care s-a preocupat de educația copiilor țăranilor, muncitorilor, funcționarilor satelor învecinate moșiei sale, fiind prima instituție de acest gen într-o

¹⁹ Regina Maria a României, *Povestea vieții mele*, vol. 3, Editura Moldova, Iași, 1991.

²⁰ A.N.I.C., F.B.Ș., dosar 80, jurnalul (1916-1918) prințesei Nadeja Știrbey, f. 3 verso.

²¹ Regina Maria a României, *Povestea vieții mele*, vol. 3, p. 99.

²² Sutherland, Christine, *Fascinanta Martha Bibescu și lumea ei*, Editura Vivaldi, București, 2004, p. 358.

²³ *Ibidem*, p. 195.

²⁴ A.N.I.C., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, inventar 466, dosar 109.

²⁵ <<(Vineri, 12 martie 1920) Însă galopul spre casă pe "bulevardul Maria" a fost o adevărată luptă cu furtuna...>>, vezi Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (ianuarie 1920 - decembrie 1920)*, vol. II, Editura Historia, București, 2006, p. 88.

²⁶ Mărturie orală din 15 octombrie 2010, Mihaela Stoica, studentă la Facultatea de Istoria și Teoria Artei.

²⁷ A.N.I.C., fond F. B. Ș., dosar 13, f. 347, telegramă de mulțumire a sătenilor din Bucoveni adresată prințului Barbu Al. Știrbey.

comunitate atât de mică, anul înființării fiind 1923. Anterior sediului impunător construit între 1929-1930 în stil național (pe un teren de 15.000 mp pus la dispoziție de Barbu Știrbey în apropierea gării), școala a funcționat în case mult mai modeste date tot de Barbu Știrbey²⁸. În 1930 tot în stil național se construiește clubul copiilor, căminul cultural, de latura muzicală și sprijinirea corului s-a ocupat fiica familiei, Maria Știrbey.

Biserica Sfânta Varvara (sfânta Barbara este posibil să fi fost aleasă pentru că era patroana lui Barbu Știrbey) a fost construită între 1934 și 1939, proiectul aparținând arhitectului Ionescu-Berechet, terenul fiind donația lui Barbu Al. Știrbey. În perioada 1931–1940 Nadeja și Barbu nu au mai locuit la Buftea, iar numele fondatorului a fost înlăturat de pe unele clădiri publice²⁹.

Preocuparea pentru personalul său răzbate și din testamentul redactat în 1933: *“Rog pe moștenitorii mei să aibă grijă de funcționarii și servitorii mei în măsura serviciului și a anilor serviți.”*³⁰ În 1940 Nadeja și Caterina Știrbey ajutate de tatăl lor au înființat un spital la liceu.³¹

Principesa Ileana descrie astfel atmosfera de la Buftea chiar înainte de dispariția lui Barbu Știrbey: *„(9 martie 1946)...Acum câteva zile am fost la Buftea. Prințul și prințesa sunt cam suferinzi, dar acolo domnește aceeași atmosferă de odinioară”*³². Proprietatea rămâne în folosința soției sale, dar de fapt de ea se ocupă Nadeja și Șerban Flondor până la naționalizare.

Domeniul avea 22 ha în 1946 fiind compus din palat, 5.000 mp curte, 10.500 ha teren agreement și 11 ha teren livezi (duzi și nuci), evaluate la 1.653.000.000. Mobilierul proprietăților Știrbey din Buftea valora 264.000.000 lei. Capela avea 2 încăperi, pe o suprafață de 280 mp, în valoare de 1.960.000 lei. Teren agricol se întindea pe 307.6794 ha³³.

Parcul și pădurea proprietății Știrbey aveau odinioară 30 de ha și erau parte din Codrul Vlăsiei. Este posibil ca alegerea locului de către familie pentru ridicarea palatului să se fi datorat tocmai acestei păduri și a lacului format de Colentina. Desigur că apropierea de moșia Bibescu a contat și ea foarte mult. *«Mogoșoia aparține prințului Nicolae Bibescu, vecină cu o superbă reședință a prințului Alexandru Știrbei. Se află aici una dintre cele mai frumoase păduri, devenite prea rare în România, unde amatorii de singurătate pot visa în voie zile întregi. Uneori se celebrează serbări câmpenești, pline de*

²⁸ Vezi *Liceul internat Buftea*, corespondență familiară săptămânală, 1932-1934, fotografiile ale vechiului și noului sediu, vizite oficiale și mesaje ale unor personalități ca: Iorga, Goga, Gusti, Simion-Mehedinți.

²⁹ *«“Înlăturarea numelui meu de pe Așezămintele culturale create cu ajutorul meu la Buftea mă îndreptățește să nu mai fac liberalități pe cari, iubitor de țară și de neam, voiam să le fac. Nu uit cuvintele Scripturii “stânga să nu știe ce face dreapta”, dar nu se poate admite ca alții dintr’un sentiment pornit din ură nejustificată sau din servilism interesat și fără cauză să micșoreze fapta bună pentru a lovi o dată mai mult pe nedrept în cel ce a săvârșit-o.”»* în A.N.I.C., fondul F. B. Ș., dosar 1.

³⁰ *Ibidem.*

³¹ A.N.I.C., F.B.Ș., dosar 16, f. 3.

³² G.T. Kirileanu, *Sub trei regi și trei dictaturi (Amintiri, jurnal și epistolar)*, vol. I, 1872-1916, Editura Crigarux, Piatra Neamț, 2004, p. 219.

³³ A.N.I.C., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, reforma agrară din 1945, jud. Ilfov, dosar 542/1949, domeniile Știrbey (moștenitori Șb. Flondor), plasa Buftea, comuna Buftea, p. 3 verso.

animație și veselie (mai ales "Pogorârea Sfântului Duh")>>³⁴.

Amenajarea parcului nu a schimbat aspectul originar locului, probabil opțiunea proprietarilor fiind grădina engleză, revenită la modă în plină perioadă romantică. Proprietarii și arhitecții-peisagiști se interesau de efectul avut asupra privitorului/vizitatorului, de integrarea și surpriza provocată de prezența unor monumente pe proprietate. *"Aici este un frumos castel, parc, capelă, cișme, etc...ici un lac mare din Colintina cu barca pentru amatori de barcarole, coala un pod de lemn de construcție bizară, apoi mora de foc, casa de musafiri³⁵, porta triumfală și altele dau destul de vedut pentru vizitatori"³⁶.*

Parcul a găzduit majoritatea evenimentelor din 1909 prilejuite de sărbătoarea regelui și vizita prințului moștenitor german, dar cu siguranță era locul unor partide de călărie și poate și de vânătoare³⁷. În perioada interbelică se practicau: *"Sporturi în pădure și pe lac, jocuri în parc și în casă, șarade costumate seara după masă, dansuri în salonul de muzică (...am și învățat gezul, dansul la modă...)"³⁸.*

Amenajările din jurul casei se datorează cu certitudine Nadejei, care era preocupată de trandafirii ei, de pergolă, de diferite aclimatizări ale unor specii rare.³⁹ În perioada interbelică se construiesc noi sere și sunt cunoscute nume de grădinari, cel mai probabil de origine străină: H/Naum⁴⁰, Schneider⁴¹, Bernhard⁴², Janin.⁴³ În 1920 doamna Martineau, o cunoscută horticultoare a vremii este prezentă la Buftea; aceasta

³⁴ Ulysse de Marsillac, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, Editura Meridiane, București, 1999, p. 158.

³⁵ Posibil Casa mică.

³⁶ C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic din Ilfov*, p. 97.

³⁷ Presupunere în baza panopliei cu animale și păsări împăiate, enunmerate în inventarul din 1949.

³⁸ I. G. Duca, *Cronica unui român în veacul XX*, Jon Dumitru Verlag, München, 1983, p. 94.

³⁹ „*l'eucalyptus este également arrivé, je l'ai deja payée*” în B.A.R., Mss., S 34(57)/DLXXXIV, Buftea, Nadeja către mama ei, Valentine de Caraman-Chimay.

⁴⁰ „(Luni, 6 iunie 1921) *Și eu tocmai îl am cu mine, la Bran, pe bătrânul Haum, grădinarul lui Barbu*” în Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (ianuarie 1921 – decembrie 1921)*, vol. III, Editura Historia, București, 2006, p. 190.

⁴¹ „(Miercuri, 9 iunie 1920) *am venit acasă cu flori minunate, tăiate din grădina Schneider*” în Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (ianuarie 1920 – decembrie 1920)*, vol. II, Editura Historia, București, 2006, p. 173 și „(Joi, 14 mai 1925) *M-am dus cu mașina la Buftea, pe o ploaie mare, ca să o vizitez pe Nadêje și florile lui Schneider. La început, mai ploua încă, dar după un excelent ceai am putut ieși să mă uit la flori. Era și Barbu acolo și mai târziu au venit, pe neașteptate și Brătienii. Irișii erau extraordinari, pe o suprafață mult mai mare decât am eu la Copăceni, dar aici ei cultivă flori de mult mai mulți ani, pe când eu sunt doar în cel de-al patrulea an de când îi cultiv, așa că nu trebuie să fiu geloasă, ci doar să mă bucur că fac ceea ce Buftea a făcut atât de multă vreme. Cu cât putem dezvolta mai mult horticultura în România cu atât voi fi mai fericită*”, în Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1 ianuarie – 31 decembrie 1925)*, vol. VII, Editura Historia, București, 2008, p. 127.

⁴² <<(Miercuri, 25 iunie 1924) *Grădinarul, care a venit la ei de la noi, lucrează bine și toată partea de sud, marea grădină „comercială”, este splendidă, un fel de grădină pe care sper să o obțină, cu timpul, la Copăceni.*>> în Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1924)*, vol. VI, Editura Historia, București, 2008, p. 319.

⁴³ „(Sâmbătă, 12 ianuarie 1924) *L-am vizitat pe bătrânul Kish și caii, de asemenea pe soții Bernhard (grădinarul care a fost la noi) și la noile sere, care sunt cu adevărat practice și de care avem atâtă nevoie la Cotroceni, dar pentru care întâmpin atâtă dificultăți ca să le obțin. Cu un grădinar bun ca Janin, dacă aș avea serele adecvate, am putea avea și flori minunate*” în Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (1924)*, p. 21.

se afirmase în domeniu la Paris și în Statele Unite ale Americii, lucrase pentru regina Alexandra a Marii Britanii și după perioada petrecută la Buftea va lucra și pentru regina Maria a României, la Bran, împreună cu arhitectul Liman, publicând apoi o serie de cărți despre această experiență⁴⁴.

Din pepinierele de la Buftea⁴⁵ se puteau comanda în perioada interbelică pomi fructiferi (zeci de soiuri de meri și peri de vară, toamnă și iarnă, gutui, pruni, caiși, piersici, cireși, vișini, migdali, nuci, agriși, coacăzi), zmeură, căpșuni, fragi, răchită, sparanghel, puiți pentru garduri vii, zeci de soiuri de trandafiri (pletoși, pitici, înalți, urcători, de dulceață), liliaci arbori ornamentali. Mai multe terenuri din apropierea proprietății erau cultivate cu diferite soiuri de viță de vie. În apropierea lacului se aflau orezării.

Pădurea era pe o suprafață de 1815 ha și era formată din salcâmi⁴⁶, nuci, ulmi, stejari, arțari, corni.

Nu se cunosc monumente sau statui în interiorul parcului, doar din unele fotografii se pot observa cupe de piatră și un vas mare⁴⁷ în apropierea pergolei. De la capelă, înspre turnul de apă, a existat o masă de marmură pe care se crede că s-a semnat tratatul de pace de la Buftea. În fața capelei a existat și o troiță din lemn.

De remarcat, însă, o cișmea din perioada anterioară domniei lui Barbu D. Știrbey: <<“În mijlocul unei alei umbrose este o cișmea cu apă foarte bună la beut, care poartă următoarea inscripție: “Acestă cismă s-au rădicat de dumnealui marele dvornic Barbu Știrbei și s-au lucrat de Hristea Tersaneliu ceșmejiul 1844 iulie”. De altă parte cu litere noi “renovat de principele Al. B. Știrbei, 1888”⁴⁸ (s.n.). În prezent dispărută, locul ei se afla lângă o pergolă, iar elementele decorative pot fi reconstituite din fotografiile de familie⁴⁹. Trebuie remarcată forma dreptunghiulară, sub nivelul pământului, elementele neorenescentiste clasicizante în decorație (arcade, firide, stâlpi cu capitel corintic, mascheron, cochilii, rozete, un panou decorativ cu doi păuni afrontați). Cele două plăci cu inscripțiile amintite anterior erau de o parte și de alta pe pereții cișmelei. Prezența acestui monument trebuie pusă în legătură și cu Casa mică a vornicului, devenit domnitor, care a preferat acest stil clasicizant și la reședința sa din București.

În fața palatului se afla un bazin, fără a putea identifica un an al amenajării, căci în unele fotografii terenul este neamenajat, iar în altele nu apare bazinul, ci o movilă de pământ amenajată cu un rond de plante și central un arbust.⁵⁰

Prima reședință de pe proprietate a fost Casa mică ce îi este atribuită vornicului Barbu D. Știrbey. Dacă ținem seama că la 1844 a construit cișmeaua și la 1850 a (re)

⁴⁴ Mrs Philippe Martineau, *Roumania and Her Rulers*, David McKay Company, Philadelphia, 1926.

⁴⁵ *Pepinierele Știrbey*, Buftea, 1936-1937, tipografia Lupta, București, septembrie 1936.

⁴⁶ „(Vineri, 14 mai 1920) Pădurea era plină de salcâmi înfloriți” în Maria, Regina României, *Însemnări zilnice (ianuarie 1920 – decembrie 1920)*, p. 145.

⁴⁷ A.N.I.C., F.B.Ș., album 152, f. 29.

⁴⁸ C. Alessandrescu, *Dicționarul geografic din Ilfov*, Socecu, p. 97.

⁴⁹ A.N.I.C., F.B.Ș., album 96, f. 48, cu creionul Buftea.

⁵⁰ A.N.I.C., F.B.Ș., album 126, f. 41.

---

ctitorit o biserică în Flămânzeni, este posibil ca în aceeași perioadă să fi comandat și construirea casei⁵¹. Stilul neoclasic ales poate fi pus în legătură cu cel al proprietății din Calea Victoriei, București, datorat arhitectului francez Michel Sanjouand în perioada 1833-1835, reprezentativ pentru opțiunile estetice ale lui Barbu D. Știrbey, vornic la acea dată. Nu se cunoaște, însă, arhitectul Casei mici de pe proprietatea de la Buftea.

Casa are o formă dreptunghiulară și posibil ca unele ferestre să fi avut frontoane sau cornișă. În 1949⁵² "conacul mic" era descris ca fiind format din beci, parter și pod, avea 10 încăperi, dar era o construcție veche, fără confort, pe o suprafață de 266 m.p., cu acoperiș de tablă, valoarea construcției fiind de 1.862.000 lei. În apropierea acestuia se aflau grajdurile. Până în prezent casa a suferit intervenții majore care nu mai fac vizibile elemente de odinioară.

Din cele trei fotografii identificate ca reprezentând posibile interioare din casa mică nu reiese o decorație parietală cu elemente neoclase, ci mai degrabă o simplă zugrăvire de culoare deschisă, posibil de dată ulterioară (fotografiile sunt din 1916 și ar putea fi din perioada în care familia Știrbey s-a mutat în casa mică pentru a lăsa palatul mare familiei regale). Opțiunea amenajării interioare ține mai mult de spațiul oriental, pereții fiind acoperiți cel puțin trei sferturi pe înălțime cu piese textile ample (naționale, orientale), paturile-divan sunt pe laturile camerelor, fiind și ele acoperite cu cuverturi și perne, așa cum încă se mai puteau întâlni și în alte case boierești până în preajma primului război mondial⁵³. Este posibil ca această casă veche să nu fi avut un sistem de încălzire care ar fi necesitat acoperirea și abundența pieselor de mobilier. Un alt motiv al prezenței unor piese mai vechi ar fi acela că în acest spațiu se depozitau obiectele care nu își mai găseau loc în palatul mare, acest lucru fiind atestat de inventarul din 1949.

Principalele camere sunt un hol, dormitoare, o sufragerie, bucătăria și cămara, o baie. Judecând după unele obiecte cum ar fi aparat de fotografiat, cutie de pictură, manechine de croitorie acest spațiu a fost unul pentru diferite activități creative ale personajele feminine ale familiei Știrbey, tot aici putând să fie realizate și unele scene vivante de coloratură orientală imortalizate în diferite fotografii.

Trăsăturile definitorii ale acestor spații sunt: alăturarea unor piese orientale cu piese occidentale (un șifonier lăcuit cu aplicații de bronz aurit), un birou stil Ludovic al XVI-lea, abundența vegetală și textilă, amplasarea pe pereți a unor tablouri executate pe materialele textile. Acest gust poate fi pus pe seama călătoriile la Istanbul și Veneția și a punerii în valoare a unor amenajări în stilul lui Mariano Fortuny (1871-1949)⁵⁴.

---

⁵¹ A.N.I.C., F.B.Ș., album 159 inscripționat Buftea, f. 4.

⁵² A.N.I.C., fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, reforma agrară din 1945, jud. Ilfov, domeniile Știrbey (moștenitori Șt. Flondor), plasa Buftea, comuna Buftea, dosar 542/1949, p. 3 verso.

⁵³ A.N.I.C., F.B.Ș., album 98, f. 45, posibil interior în casa mică, posibil 1916.

⁵⁴ Mariano Fortuny, de origine spaniolă, dar rezident la Veneția, a fost pictor, sculptor, decorator, creator de modă și de scenografie teatrală, restaurator, fotograf, operator de lumini. Stilul decorativ Fortuny este caracterizat printr-o abundență textilă, în principal cu motive orientale, artistul realizând nenumărate imprimeuri pentru lămpi, tapet, covoare, perne, cuverturi, draperii, rochii. Din scrisori ale Marthei Bibescu, cumnata Nadejei Știrbey, știm că a fost vizitat de aceasta la Veneția și că la Mogoșoaia se aflau țesături Fortuny. Fiicele Știrbey apar îmbrăcate în rochii *Delfos* create tot de Fortuny.

Un element de feronerie⁵⁵ la una dintre ferestrele originare, amplă ca deschidere, poate fi comparat ca tratare cu cele din sala de bal de la parterul palatului din Calea Victoriei. Este posibil ca aceeași echipă să fi lucrat și aici sau ele să fi fost produse de aceeași firmă.

Situația bunurilor de pe proprietatea de la Buftea poate fi identificată din inventarul din 1949.⁵⁶ Gruparea pieselor de mobilier și a obiectelor de artă o redau sintetizată mai jos:

Conacul mic din zid acoperit cu tablă:

- Pod: dulapuri, bufete, măsuțe, bufet vitrină, manechine croitorie, noptiere, scaune, oglinzi, etajere, lăzi, sipete, 27 rame diferite pentru tablouri, trusă pictură
- Camera 1: șifoniere, pat dublu tapisat, masă stil Ludovic XIV, scrin cu 4 sertare, sipet, paravane, divan, sofa tapisată, măsuțe, scaune tapisate, noptiere, oglindă de perete, oglinzi mici, policandru, etajeră, 1 statueta, 13 tablouri diferite
- Anexe camera 1: veselă, tacâmuri, tacâmuri antice, bibelouri de porțelan, cupă antică, sfeșnice, servicii ceai și cafea, pahare, aparate de fotografiat, haine, 1 statueta înger, cupe, ou de găscă de alabastru, carpete neterminate, carpete brodate, vază mică de porțelan, carpetă turcească, covoare, pleduri, covor românesc, carpetă națională, sfeșnice, 14 piese diferite de argint, păpuși porțelan, icoane, albume diferite, păsări din alabastru, flori din porțelan, vase de diferite mărimi
- Birou: carpetă națională, sobă teracotă, măsuțe stil florentin, policandru cu 6 lumânări, ceas de perete și ceas de masă
- Hall: covor și carpete, pendulă
- Sufrageria: 2 pături turcești, veselă, pahare, tacâmuri, statueta de marmură, argintărie, sobă de teracotă
- Dormitoare: covoare românești
- Bucătărie și cămară
- Baie
- Beci

Având în vedere atenția acordată complexului de la Buftea, scena unor evenimente istorice și vizite ale unor personalități de seamă ale primei jumătăți a secolului al XX-lea, considerăm că proprietatea și familia Știrbey merită discutate și în contextul economic și al influenței avute asupra Zonei Buftea.

Abrevieri

A.N.I.C. = Arhivele Naționale Istorice Centrale

F.B.Ș. = Fondul Barbu Știrbey

B.N., C.S. = Biblioteca Națională, Colecții Speciale

B.A.R., Mss. = Biblioteca Academiei Române, Manuscrise

S.M.B.A.N. = Serviciul Municipiului București, al Arhivelor Naționale

---

⁵⁵ A.N.I.C., F.B.Ș., album 98, f. 17, casa mică, 1916.

⁵⁶ A.N.I.C., fond Ministerului Agriculturii și Domeniilor, reforma agrară din 1945, județul Ilfov, dosar 542/1949, succesiunea Flondor, inventar Buftea.

PAVILIONUL CENTRAL DIN TÂRGUL MOȘILOR LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX¹

Ciprian Buzilă

Abstract

This study consists of two parts, one that summarizes the historical urban development of "Târgul-de-Afară" called "Târgul Moșilor" during the nineteenth century and a detailed part which describes two moments of the reconstruction of the Central Pavilion in 1899, respectively 1903. Placing a pavilion in "Târgul Moșilor" is first mentioned in 1786, but this tradition was older, as this tent was especially constructed for the ruler of Valahia. One of the main aspects of this Central Pavilion is its temporary nature posed by this type of construction made of wood, which evolved from a tent (17th - 18th century) to an impressive pavilion at the end of the nineteenth century, where took place all sorts of official events, involving the participation of king Carol I. It was built before the fair opened and removed immediately after its closure.

Keywords: "Târgul-de-Afară", "Târgul Moșilor", "Podul Târgului-de-Afară", "Pavilionul Central", "Pavilionul din rondul Heliade".

Dacă ne închipuim Bucureștiul veacului al XIX-lea în preajma venirii verii, Târgul Moșilor constituia cu siguranță atracția sezonului. Timp de o lună, din prima luni dinaintea sărbătorii Rusaliilor, culminând cu ceea ce bucureștenii numeau „joia moșilor”, pe terenul numit Câmpul Moșilor se adunau cu mic cu mare, unii fie pentru a-și procura materialele necesare pomenirii morților - străchini, oale, linguri de lemn, lumânări etc.² - alții pentru a experimenta euforia produsă de „calușei”, sau alte asemenea „instalații” tipice unui adevărat parc de distracții, similar Praterului vienez. Târgul sau bâlciul Moșilor se ținea începând cu primele decenii ale secolului al XIX-lea pe locul fostului Târg-de-Afară (locul actualelor Hale Obor), loc rezervat în restul anului pentru vânzarea produselor sătești (lemne, cherestea, fân etc.) și vânzării vitelor.³ Vastul teren era încadrat la nord de Strada Câmpul Moșilor, la sud de Strada Chiristigiilor, la vest de începutul șoselei Mihai Bravu, iar la est de șoseaua Pantelimon. În cadrul teritorial al târgului, pavilionul Moșilor constituia un punct compozițional important, pe care îl

---

¹ Prezentul studiu a fost făcut public într-o formă mult mai concentrată în 2003, ca parte a lucrării de licență în istoria artei. Vezi Ciprian Buzilă, *Arhitectură și Urbanism pe Calea Moșilor*, Universitatea Națională de Arte din București, București, iulie 2003.

² Se puteau cumpăra din târg de la oale, strachini, jucării, albi, grâu, porumb, ceară, rogojini, lumânări, până la turtă dulce, limonadă, haine, încălțăminte, bijuterii, cruci mari de lemn etc.

³ Ulterior, așa cum arată planul Borroczyń (1852), Oborul de vite se va separa de teritoriul Târgului-de-Afară/Moșilor.

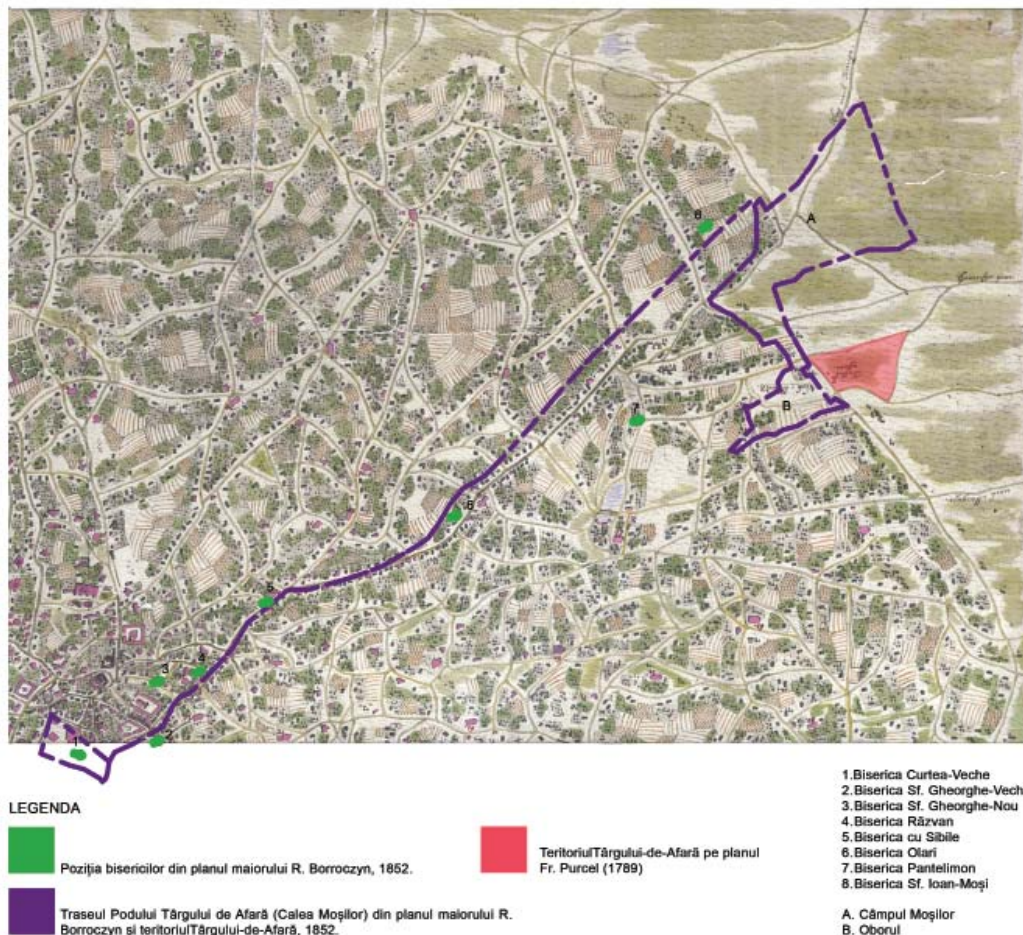

Fig. 1 Suprapunerea traseului Podului Târgului-de-Afară din planul R. Borroczyn (1852) peste planul Fr. Purcel (1789). Biblioteca Academiei Române.

putem devoala grație cercetării Arhivelor Statului.

I. Târgul-de-Afară/Târgul Moșilor

Istoria târgului este mult mai veche decât cadrul secolului al XIX-lea evocat mai sus, fiind legată intrinsec de evoluția urbanistică a orașului și îndeosebi de cea a Căii Moșilor. Se numea „Târgului-de-Afară” pentru a se diferenția de mai vechiul „Târg din Năuntru”, aflat în apropierea Curții Domnești și unde se vindeau mărfuri de cu totul altă factură (de la brocarturi și mătăsuri scumpe, la mirodenii și parfumuri orientale). Specificul mărfurilor vândute în Târgul de afară solicita un spațiu întins, propice mișcării și poziționării carelor cu marfă. Erau, pe de o parte, produsele sătești: oale, unele aduse tocmai de olarii de la Câmpulung, doage și vase de lemn (putine, vedre, cofine și butoaie), fructe și cereale, carne și produse lactate, lemne de foc și de construcții, pânzeturi și

tesături de borangic etc; apoi erau produsele „orașenești”, achiziționate de săteni: căciuli, cojoace, zăbune, piei tăbăcite pentru opinci, unelte agricole de fier etc.

„Ulița Târgului-de-Afară” lega centrul orașului, cu al său „Târg din Năuntru” cu târgul aflat la capătul său, acolo unde se afla și bariera orașului.

Într-un articol anterior am studiat evoluția istorico-urbanistică a acestei străzi, drept pentru care ne mulțumim doar să amintim câteva momente cheie ale istoriei sale.⁴ Locul „Târgului-de-Afară”, va fi mutat în permanență, odată cu creșterea teritorială a orașului, ajungând ca în secolul al XIX-lea să fie stabilit de către domnitorul Grigore Ghica, pe loc domnesc. La sfârșitul secolului, va cunoaște o transformare urbanistică, care prin soluția sa planimetrică concentrică, va permite plasarea unui pavilion în centrul său, pe care îl vom prezenta în detaliu în cadrul acestui studiu.

I.1. Scurtă prezentare istorico-urbanistică

Alături de „Podul uliței Mari”, care continua sub numele de „Podul cel vechi al Târgoviștei”⁵ și de „Podul lui Șerban Vodă”, numit în secolul al XVIII-lea și „Podul Beilicului”, „Podul Târgului de Afară” este unul dintre cele mai vechi drumuri bucureștene.⁶ Cu toate că este amintit în documente abia în veacul al XVI-lea⁷, acesta constituia un fragment din vechiul drum comercial care lega Țara Românească de Moldova, și care se continua spre Polonia și Rusia⁸ și - mai departe - spre orașele hanseatice.⁹ Ca și celelalte artere importante ale orașului, Calea Moșilor pornea de la zidurile Curții Domnești, urmând traseul marelui drum comercial. Lipsa unor mărturii cartografice anterioare anului 1770 - de când datează primul plan al Bucureștilor - implică o metodă de cercetare ipotetică, făcută fie pe baza unor cercetări arheologice fie după documente sau după imaginea arbitrară lăsată de unii călători străini. Nu avem nicio mărturie care să amintească direct că acest târg ar fi existat în secolul al XVI-lea, însă un document din 27 aprilie 1664 ne spune că în mahalaua Sfântului Gheorghe Vechi „au fost mai dă nainte vreme scaunele dă carne, ceale vechi, în țigănie”. Așadar, mahalaua fusese în secolul al XVI-lea un loc în care locuiau țiganii, adică la periferie, și în care se tăiau vitele.¹⁰ Este posibil ca în acest teritoriu să-și fi găsit locul și Târgul-de-Afară.

Dacă până la sfârșitul veacului al XVI-lea „drumul” se dezvoltase mai ales datorită relațiilor cu celelalte localități vecine (Afumați), inclusiv cu Moldova și mai departe cu

⁴ Ciprian Buzilă, „Case vechi de pe Calea Moșilor”, în *BCMI*, XXI, nr. 1-2/2010, pp. 85-102.

⁵ Sau drumul Brașovului.

⁶ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a, București, 1998, p. 351, George Costescu consideră Podul Târgului-de-Afară a fi cel mai vechi drum al Bucureștilor. Vezi G. Costescu, *Bucureștii Vechiului Regat*, Ed. Universul, București, 1944, p. 49.

⁷ G. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁸ București (ante 1458-1459)- Buzău - Râmnicu Sărat - Focșani- Bacău - Suceava - Cernăuți sau Hotin, cele două vămi domnești, iar de aici drumul comercial trecea prin Polonia pe la Cămenița - Lviv, (de unde se ramifica ajungând pâna la Moscova, în Rusia); de la Lviv, drumul continua spre orașele hanseatice. Cf. Dana Harhoiu, București, *Un oraș între Occident și Orient*, Editura Simetria și Arcub, București, 2001, Pl. 3, p. 24.

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, Editura Sport-Turism, București, 1979, p. 301.

Lviv și orașele hanseatice, în secolul al XVII-lea evoluția sa este dependentă de târgul care se formează la capătul dinspre răsărit, în afara orașului, de unde îi vine și numele de „Târgul-de-Afară”.

Târgul s-a format datorită acestor relații comerciale dar și datorită nevoii de desfacere a unor produse - în speță rurale - pe piața unui oraș aflat în plină dezvoltare și se ținea în două zile pe săptămână (miercurea și sâmbăta în secolul al XVII-lea¹¹, marțea și vinerea în secolul al XVIII-lea¹²). Aici se mai ținea și un târg temporar - foarte popular - cu durată mai lungă (mai-iunie) care purta numele de Moși, străvechi obicei închinat pomenirii morților în sâmbăta Rusaliilor, de unde și numele actualei străzi.¹³

Atestat încă din secolul al XVII-lea, Târgul-de-Afară se desfășura în vremea lui Matei Basarab la marginea răsăriteană a mahalalei Sibilelor, care constituia bariera orașului.¹⁴

Următorul reper după care putem stabili o altă zonă în care s-a fixat „Târgul-de-Afară” este zona bisericii Olari. De la mahalaua Sibilelor și pâna la biserica cu pricina (care grupa și ea la rândul ei o enorie, formată majoritar din meșteri olari), se mai formaseră în legătură cu „Târgul-de-Afară” (cum începem să-l găsim menționat în documente) mahalalele: Caimata și Armenească (mulți negustori armeni își aveau prăvălii aici), plasate în partea stângă a drumului; Negustori și Mântuleasa (Popa Drăgușin) - în partea dreaptă înspre târg. S-a configurat ulterior zona bisericii Pantelimon, iar drept mărturie stau numele unor străzi care amintesc de îndeletnicirile comerciale și meșteșugărești puse în legătură cu târgul: Călușei, Vaselor, Buciumului, Brașoveni.

În cursul secolului al XVIII-lea în jurul „Podului Târgului-de-Afară” se grupează noi mahalale care au avut rând pe rând funcțiunea de mahalale periferice: în partea stângă, de la mahalaua Armenească, se naște mahalaua Popa Rusu (1718), Popa Pătru (1731) [Popa Petre], apoi Silivestru (1732) (Silvestru) și Precupeții Vechi; în partea dreaptă găsim: mahalaua Silivestru¹⁵ care se continua și în partea dreaptă, în zona ce se va numi în secolul al XIX-lea „culoarea de Negru”, Oborul Vechi, și Pantelimon (1752)¹⁶. Ulterior,

---

¹¹ Aflăm această informație din descrierea lui Anton Maria del Chiaro, secretarul italian al lui Constantin Brâncoveanu, apud G. Potra, *op.cit.*, p. 371.

¹² C. Giurescu, *op.cit.*, p. 324.

¹³ Nu suntem de acord cu ipoteza unor cercetători care pun originea Târgului Moșilor/Târgului-de-Afară pe seama unei bătălii exact pe locul pe care îl ocupa Târgul-de-Afară în secolul al XIX-lea. După cum se punctează în studiul de față, locul Târgului-de-Afară a fost mutat permanent datorită extinderii teritoriale a orașului, deci nu poate fi vorba nici despre două târguri diferite care să se fi suprapus teritorial la un moment dat, nici despre un ritual (împus de însuși Alexandru Mircea Vodă) care să fi dus la nașterea Târgului-de-Afară în urma bătăliei dintre Alexandru Mircea Vodă și Vintilă Vodă din 1574, exact pe teritoriul pe care îl ocupa târgul în secolul al XIX-lea, așa cum sugerează cercetarea lui Em. Păsculescu-Orlea, „Când și cum a luat naștere Târgul Moșilor din marginea Bucureștilor: 1574-1965” în *Glaspul Bisericii*, anul XXV/1966, nr. 5-6, Mai-Iunie, pp. 469-510.

¹⁴ G. I. Ionescu-Gion, *op.cit.*, p. 353; *Istoria orașului București*, lucrare realizată de un colectiv al muzeului de istorie a orașului București, vol. I, București 1965, p. 136.

¹⁵ Denumirea bisericii din planul R. Borroczy, 1852.

¹⁶ Pentru datarea mahalalelor bucureștene care s-au înfiripat în veacul al XVIII-lea, vezi Tereza Sinigalia, „Observații privind structura urbană a Bucureștiului la sfârșitul secolului XVII”, *RMM-MIA*, 1987, nr. 2, Anexa II, „Cronologia mahalalelor bucureștene menționate între 1700 și 1760”, p. 35.

---

la începutul secolului al XIX-lea se înfiripă o mahala nouă, Ioan Moși, la stânga uliței - în „culoarea de Galben” - unde se găsea și bariera orașului, nume preluat de la Târgul Moșilor din apropiere.

Pentru sfârșitul secolului al XVIII-lea avem deja primele mărturii cartografice: planul din 1770¹⁷, planul locotenentului Fr. Purcel (1789) și planul F. Ernst (1791). Prin suprapunerea planurilor Purcel (1789) și R. Borroczyń (1852), cu toate că primul plan menționat este mai puțin precis decât cel de-al doilea, se observă faptul că Târgul-de-Afară era poziționat pe planul Borroczyń mult mai aproape de târgul numit „Oborul”. Această observație ne face să credem că târgul de vite se ținea până la sfârșitul secolului al XVIII-lea pe teritoriul Târgului-de-Afară. Abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea se produce o separare teritorială între târgul propriu-zis, cel cu produse de tot felul (cherestea, oale etc.) care găzduia inclusiv „Moși”, și târgul de vite (Oborul), mult redus ca suprafață. Se mai poate observa pe planul Borroczyń faptul că târgul de vite este încorporat treptat în intravilan în decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea (Fig. 1). La 1911 târgul de vite - Oborul - încă exista, cu dimensiuni teritoriale și mai restrânse (Fig. 2).

Grigore Ghica (1822-1828) este cel care va stopa aceste fluctuații teritoriale înspre răsărit ale târgului, stabilindu-i un amplasament precis, prin îngrădirea acestuia și prin poziționarea barierei de la capătul „uliței Târgului-de-afară”, arteră pe care o și pavează. Acest lucru se explică mai ales datorită faptului că domnitorul își avea moșia în imediata vecinătate, spre est. Terenul va fi cumpărat în cele din urmă de Primăria Orașului București în anul 1890 de la Alexandru Scarlat Ghica, proprietarul terenului, devenind proprietate publică a orașului.¹⁸

De acum înainte târgul va fi înglobat în structura urbană a orașului modern. În urma oficializării Târgului Moșilor¹⁹ „ulița Târgului-de-afară”, devine Calea Moșilor în 1878, sub influența celebrului târg temporar care se afla la capătul său, unde avea loc „serbarea națională a Moșilor”.²⁰

I. 2. Târgul Moșilor la sfârșitul secolului al XIX-lea

Târgul Moșilor devenise cu adevărat celebru în cursul veacului al XIX-lea. Mărturie stau descrierile unor literați, jurnaliști și artiști care descriu atmosfera unui târg extrem de animat, pitoresc și plin de contraste, unde atât burghezul cât și nevoiașul, puteau să-și permită - fiecare în felul său - să se distreze.²¹ Popularitatea sa este explicată mai ales de amploarea pe care o luase orașul, din punct de vedere demografic și teritorial mai ales

---

¹⁷ Planul ofițerilor ruși desenat în 1770, în timpul războiului ruso-turc. Vezi Ion Ionașcu, „Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770, în *Studii, Revista de istorie*, 5, anul XII, 1959, pp. 113-131.

¹⁸ Arhivele Naționale ale României, Direcția Municipiului București (ANR - DMB), fondul *PMB, Serviciul Tehnic*, dosar 3/1890, f. 1-12, 13, 30, *apud* Cezara Mucenic, „Târgul de Afară - Târgul Moșilor - Târgul Obor”, în *București, Materiale de Istorie și Muzeografie*, vol. XIX, pp. 257-258.

¹⁹ Târgul a fost oficializat în 1844. G. Costescu, *op. cit., loc. cit.*

²⁰ C. Giurescu, *op. cit.*, p. 325.

²¹ Vezi G. Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1990, p. 363.

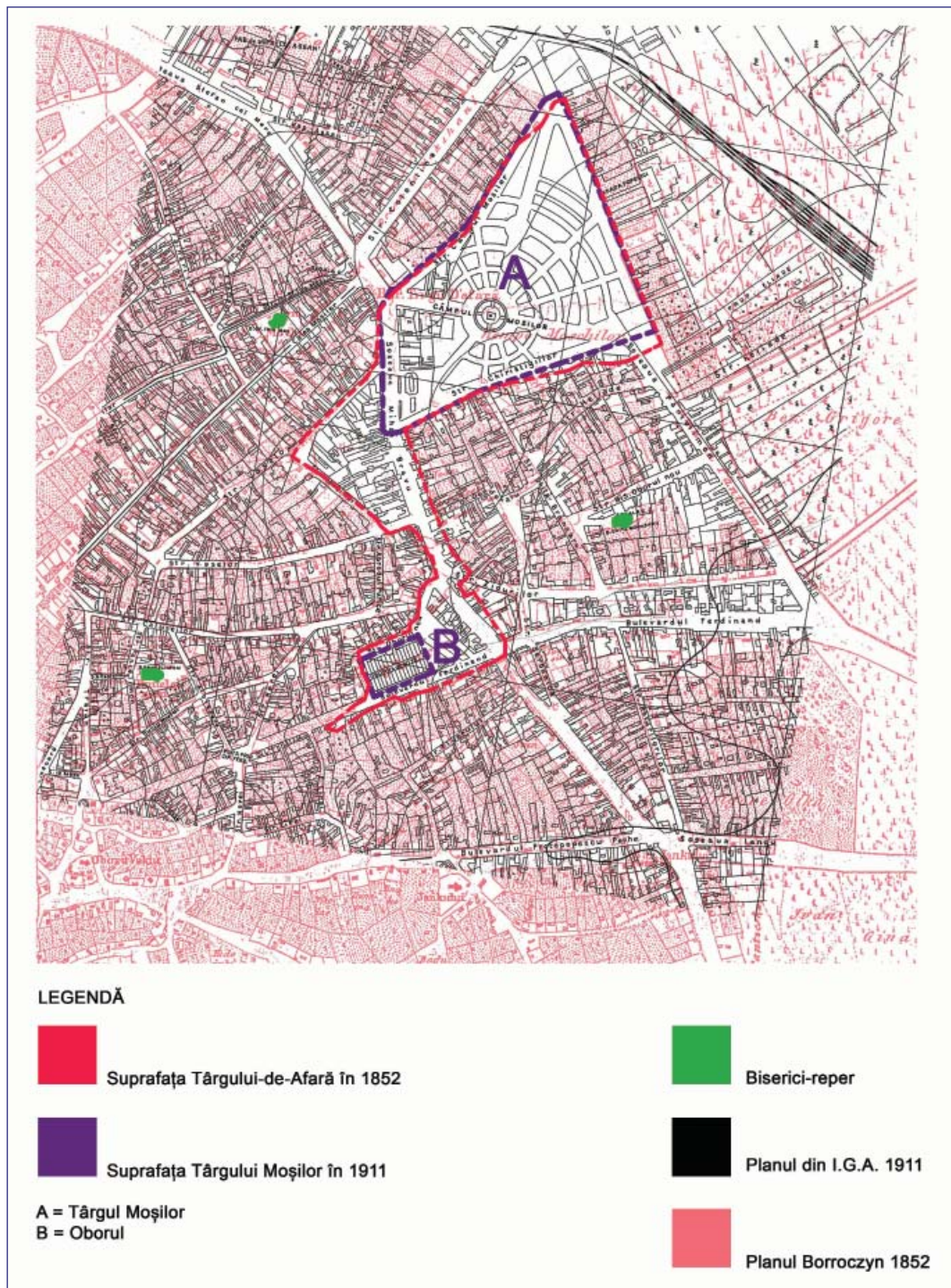

Fig. 2 Suprapunerea planului orașului București din 1911 peste planul Borroczyń (1852). Evoluția teritorială a Târgului Moșilor și a Oborului. Biblioteca Academiei Române.

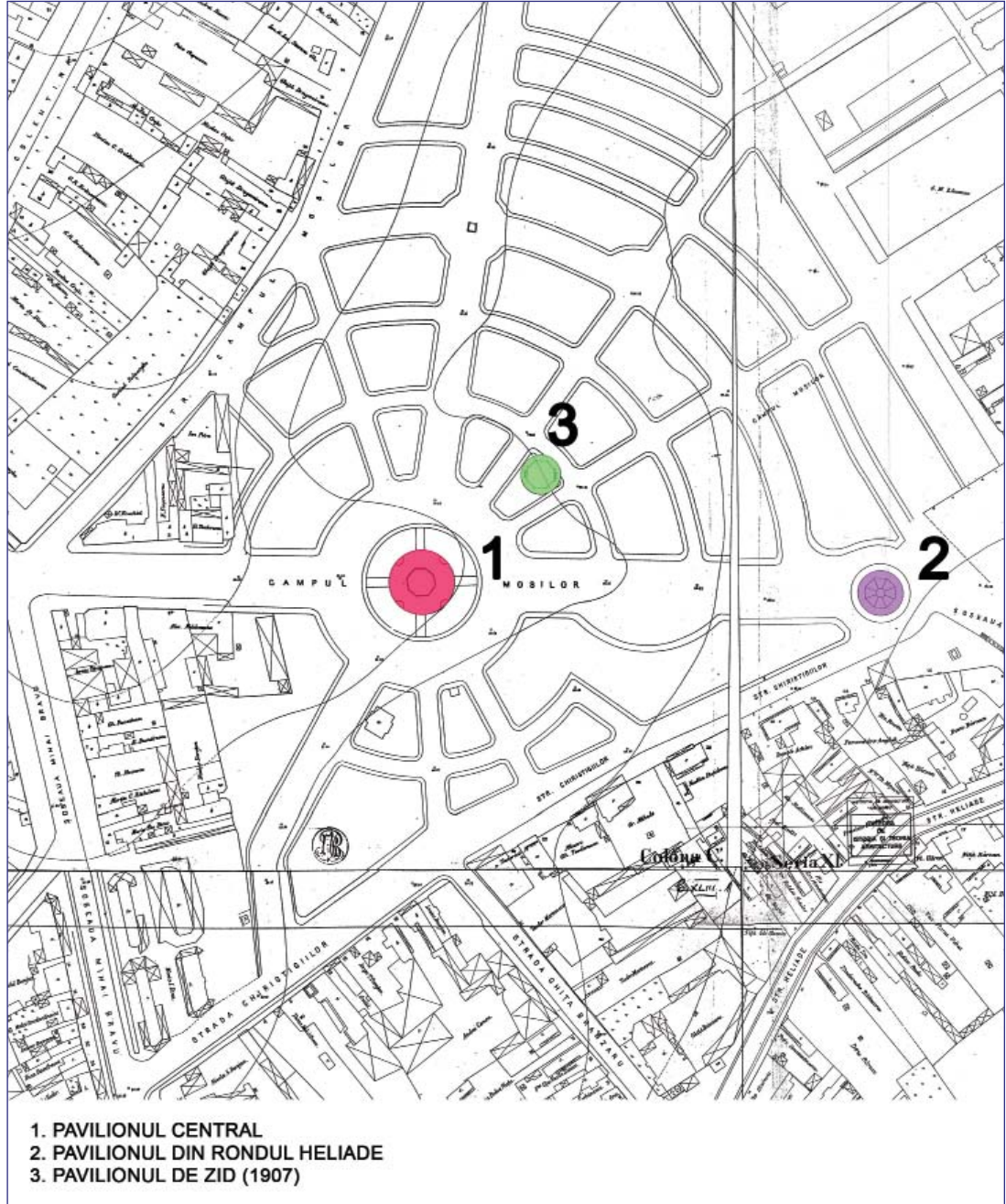

Fig. 3 Planul Oraşului Bucureşti din 1911, detaliu. Amplasarea pavilioanelor. Biblioteca Academiei Române.

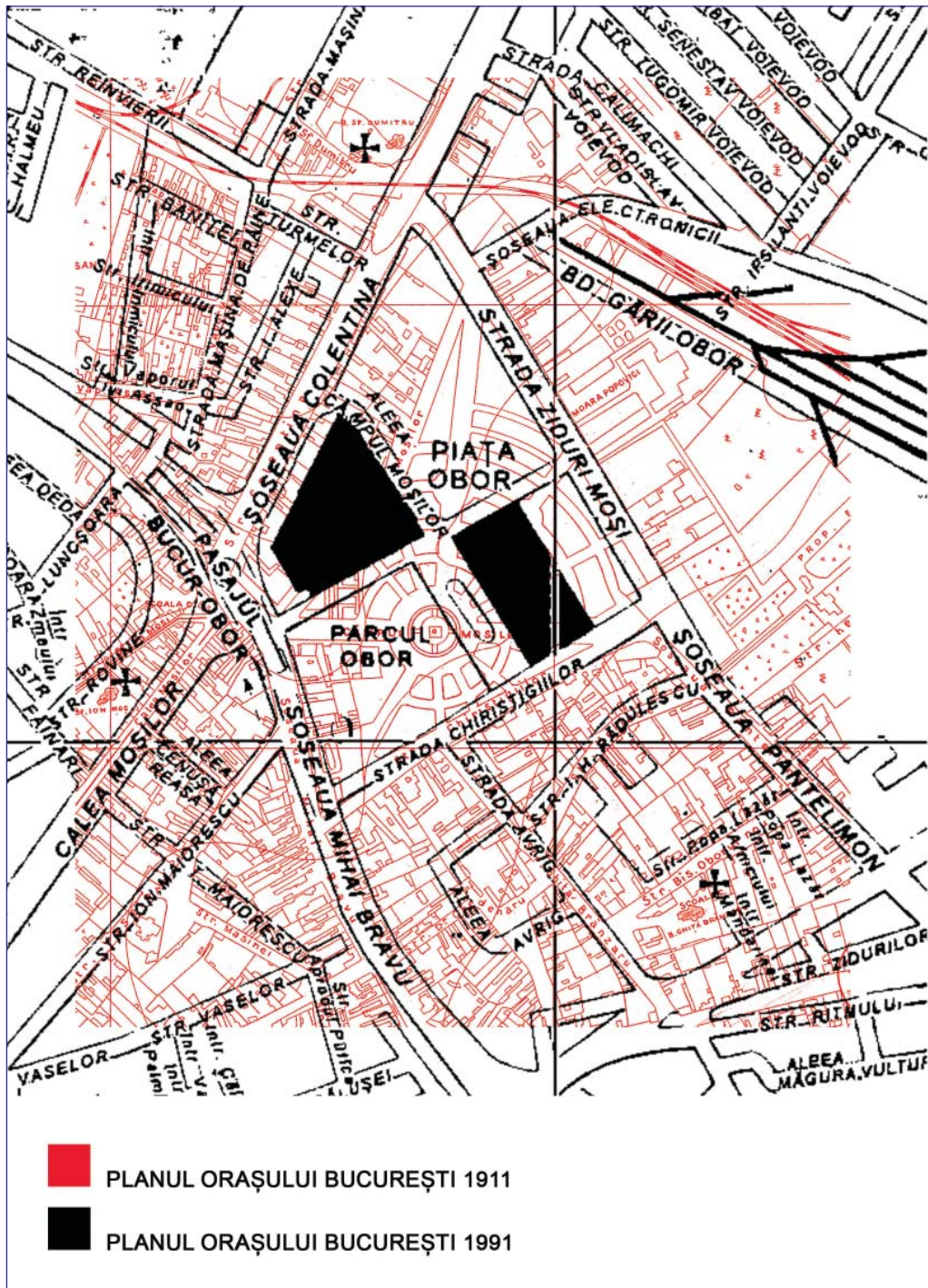

Fig. 4 Suprapunerea planului actual (1991) peste Planul Orașului București din 1911, detaliu. Biblioteca Academiei Române.

---

prin caracterul său semi-rural. Locul „Târgului de Afară” devenea o „pilulă efervescentă” în luna mai - a Moșilor, fiind un prilej de întâlnire și de sărbătoare; în fond, sărbătoarea Rusaliilor este una dintre marile sărbători populare ale ortodoxiei. Pe de altă parte, popularitatea târgului a crescut în cursul secolului al XIX-lea și datorită participării voevodului Țării Românești, în ziua de joi dinaintea Rusaliilor, cunoscută sub denumirea de „joia Moșilor”. Pentru primirea acestuia se împământenisese tradiția ridicării unui cort frumos împodobit, care a fost ulterior înlocuit, la sfârșitul secolului, cu un chioșc de lemn, înlocuit la rândul său cu unul de zid, la începutul secolului XX.

De-a lungul căilor de circulație și străduțelor care mărgineau câmpul Moșilor, s-au înfiripat anual în perioada târgului tot felul de afaceri cu mecanisme menite să producă senzații extreme amatorilor de distracții, aducând proprietarilor un venit destul de consistent. Cercetând documentele Arhivei Statului - fondul PMB - putem să reconstituim din cererile investitorilor o parte din varietatea mecanismelor care se găseau în Târgul Moșilor la sfârșitul veacului al XIX-lea.

Printre investitorii care se ocupau de mecanismele de distracție se numără și investitorul străin Edouard Brain²², care închiriaza un loc în Câmpul Moșilor pe care dorește, la 1889, să instaleze pe durata bălciului un „călușeru cu bărcile” și o „panoramă în vagonete”.²³ Stănică I. Bera dorește să monteze „o mașină sistematică de călușei”²⁴ iar Louis Gonrdet, în același an, amplasează „pe locul din grădina Eliad lângă Câmpul Moși uă baracă/pavilion de timp de cât ține târgul Moșilor în lățime de 4 metri și lungime de 10 metri [...] unde va fi foc cu cârlige de fier pentru distracție publicului. Acest pavilion va fi învelit cu scânduri și pânză.”²⁵

Dintre aceste instalații nu putea lipsi o „menajerie” pe care Carol Momeri o va fixa în „Târgul Moșilor la fața șoselei unde se va face un cort de pânză pe stâlpi izolați acoperită de jiu-împrejur cu pânză spre a servi de adăpostință de ploea și sore de tot timpul moșilor această seatra va fi pe o suprafață în lungime de 12 metri și'n lat de 6 metri”²⁶, sau curioasele „reprezentățiuni de optică” pe care Maria Silevestru vrea să le țină „în localu Moșilor grădina Eliade”.²⁷

II.1. Pavilionul Moșilor. Aspecte istorice și urbanistice

Nu putem să vorbim despre pavilionul din Târgul Moșilor fără a face apel de fiecare dată la contextul în care era amplasat, al Târgului Moșilor.

Momentul culminant al târgului îl constituia joia de dinaintea Rusaliilor²⁸ socotită zi de mare sărbătoare, în care bucureștenii sau cei din zonele apropiate se adunau pentru a cumpăra cele de trebuință pomenirii morților din Sâmbăta Moșilor și alte obiecte

---

²² G. Potra menționează un anume Braun, renumit pentru panorama sa, *Ibid.*

²³ ANR – DMB, *op.cit.*, dosar 38/1889, f. 56.

²⁴ *Ibidem*, f. 57.

²⁵ *Ibidem*, f. 73.

²⁶ *Ibidem*, f. 86; Momeri primește autorizația de construcție, *Ibid.*, f. 93.

²⁷ *Ibidem*, f. 102.

²⁸ Devenită sărbătoare națională din vremea lui Gheorghe Bibescu.

necesare gospodăriei.

Conform tradiției secolelor anterioare (al XVII-lea și al XVIII-lea)²⁹ „ venea în mijlocul poporului, ca să fie cunoscut mai bine, chiar voevodul țării, oprindu-se în *Foișorul domnesc* [s.n.], ridicat la 1786 din porunca lui Mavrogheni (1786-1790), ca acolo, mergând și cercetând cum bate târgul – care potrivit pitacului domnesc din 9 iunie 1786, în timpul anului, se ținea Marțea și Vinerea - și cum se fac vânzările, să știe Domnul pe cine să laude și pe cine să pedepsească”³⁰

Sosirea și prezența domnitorului era un adevărat spectacol, așa cum o prezintă Radu D. Rosetti:

„Alaiul domnesc pornea din curtea palatului și spectacolul era impunător. În capul cortegiului mergea Mitropolitul în odăjdii, urmat de boierii îmbrăcați în cugiumane de samur, cu giubele roșii sau măslinii, după rang, unii cu iatagane la brâu, alții cu câte-o călimară cu incrustații de argint sau chiar suflată cu aur; apoi meterhaneaua [muzica] turcilor călări, condusă de meterhagi-bașa, cu șase tobe mari îmbrăcate în roșu și cu giamparale. Domnul Țării mai împopoțonat decât toți, și în urmă muzica surlarilor, precedând trupa seimenilor și a pandurilor [...]”³¹

Cortul în care era primit domnitorul a cunoscut diverse amplasări, în funcție de „frumusețea locului”, neavând deci un punct fix nici în prima jumătate a secolului al XIX-lea. De altfel nici târgul în sine nu avea încă o organizare clară, nefiind strict delimitat. De exemplu, Sfatul orășenesc construiseră un cort pentru vizita domnească a lui Gheorghe Bibescu din joia Moșilor (27 mai 1843). Târgul a fost delimitat cu un „ocol” de verdeață iar „intr-o parte a acestui ocol a făcut un salon ostășesc, înlăuntru mobilat cu oglinzi și frumoase mobile, decorat cu felurimi de gherlanturi de flori pe dinafară; îmbrăcat cu trestie verde ce da ochilor o priveliște plăcută”³²

Târgul Moșilor a fost inaugurat cu acest nume abia în 1844, sub domnia lui Gheorghe Bibescu³³ moment în care prezența domnitorului în „Joia Moșilor” devine oficială. Teritoriul târgului era delimitat de brazi, între care erau poziționate torțe, cu alei de verdeață și nisip, având o intrare în forma unui arc de trifid cu trei porți de acces.³⁴ Cortul domniei, avea forma unei tinde de primăvară care „formată în chip de salon de primire unde se vedea jețul princiar, era susținută de coloane de flori; peretele ei din fund era tapetat de oglinzi, marginile cele trei, se decorau cu o draperie ușoară și bogată

²⁹ Prezența voevodului în târg era deja o obișnuiță, aici ținându-se în zilele de târg - deci atunci când era aglomerația cea mai mare - pedepsele capitale cu rol de pildă pentru cei care încălcau legea. Vezi G. Potra, *op. cit.*, p. 369.

³⁰ Radu D. Rosetti, „Adio « Moșilor »”, în Ziarul „Universul”, 1 mai 1940, apud Em. Păsculescu-Orlea, *op.cit.*, p. 506.

³¹ Radu D. Rosetti, *op. cit.*, apud G. Potra, *op.cit.*, pp. 367-8.

³² Vestitorul românesc, 1843, p. 165, apud G. Potra, *op. cit.*, p. 372.

³³ G. Potra, *op. cit.*, p. 372.

³⁴ Vestitorul românesc, 1844, p. 145, apud G. Potra, *op. cit.*, p. 372.

ai cărei ciucuri se legănu de adierea vântului de seară”.³⁵

Obiceiul amplasării cortului de recepție pentru familia domnitoare își pierde importanța în perioada domniei lui Cuza-Vodă, fiind reînființat în vremea lui Carol I, și folosit regulat până în 1876. După o perioadă de abandonare, obiceiul amenajării pavilionului este reluat după 1881.³⁶ La sfârșitul veacului al XIX-lea, prezența familiei regale în joia Moșilor devenise un obicei constant.³⁷

Târgul Moșilor suferă o transformare din punct de vedere urbanistic abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, după anul 1890, atunci când Primăria orașului București devine proprietara Câmpului Moșilor (prin exproprieri pentru cauză de utilitate publică), luând astfel primele măsuri de organizare și stabilind taxele pentru închirierea locurilor. Măsurile de sistematizare majore au fost luate între 1890-1899 când se aliniază și expropriează o serie de terenuri³⁸ și se înlocuiește pavilionul din centrul lotului (1899).

Înainte de sistematizarea, „planul târgului avea forma unui dreptunghi aproape pătrat, tăiat în lung și în lat de vreo câteva stradele paralele și era despărțit în două părți, aproape egale, de șoseaua ce duce la Pantelimon”.³⁹

Pentru sistematizarea târgului s-a ales soluția unui punct de interes central, din care să pornească concentric o serie de cercuri tăiate de razele sale sub forma unor străzi. Această formulă pune clar în centru său de interes Pavilionul Regal, construit din materiale perisabile, cu același caracter temporar al cortului din secolul anterior, așa cum se prezintă și în descrierea lui N. D. Popescu din 1903:

„În mijlocul acestui punct central, e un pavilion rotund, care are în mijloc un chioșc acoperit cu o înaltă cupolă rotundă, în care, în joia Moșilor, vine familia regală și cea princiară. Acest chioșc e înconjurat de o galerie în formă de cerc, tăiată în patru părți, în care se vând fel de fel de obiecte de galanterie, bijuterii false, turtă dulce și jucării.”⁴⁰

Pavilionul central va fi înlocuit în 1907 de unul din zid „înalt și impunător cu două scări maiestose și patru balcoane, care în ziua convenită, era împodobit, în modul cel mai frumos”.⁴¹ Acesta nu era poziționat așa cum era firesc pe locul pavilionului central, ci s-a amplasat în apropierea rondului central în direcția estului, așa cum se poate vedea pe planul din 1911 (Fig. 3).

Treptat, caracterul târgului s-a pierdut, fiind preschimbat într-un târg de mostre,

³⁵ *Idem.*

³⁶ G. Potra, *op. cit.*, p. 373.

³⁷ Cezara Mucenic, *op.cit.* p. 264.

³⁸ Vezi exproprierile din anul 1897, d. 710/1897; în acest an se fac primele exproprieri în vederea construirii gării de Est, avându-se în vedere construirea unei hale la Obor

³⁹ N. D. Popescu, „Târgul Moșilor, trecutul, prezentul și viitorul său”, în *Calendarul pentru toți fiii României*, 1903, București, p. 146, apud George Potra, *op. cit.*, p. 373.

⁴⁰ N. D. Popescu, „Târgul Moșilor, trecutul, prezentul și viitorul său”, în *Calendarul pentru toți fiii României*, 1903, București, p. 146, apud George Potra, *op. cit.*, p. 374.

⁴¹ G. Potra, *op. cit.*, p. 375.

având ca model târgurile de mostre din marile metropole europene. Deja în 1903 avem o consemnare certă că expozanții primeau premii și diplome de onoare.⁴²

Terenul – altădată vast al târgului, s-a îngustat prin construirea în 1936 a Halei Obor (arhitect Horia Creanga, ing. O. Nedelcu) și prin mutarea aici a pieței „Bibescu Vodă”. Pavilionul de zid, a mai durat până în anii 1950, după care a fost demolat iar pe locul său s-au construit prăvălii pentru vinderea zarzavaturilor. Configurația actuală a zonei Obor se datorează sistematizării din anii 1970 (Fig. 4).

II.2. Pavilionul central din Câmpul Moșilor

A) Pavilionul din 1899

În 1899, Primăria se hotărăște ca pe locul unde se ținea Târgului Moșilor, să refacă vechiul pavilion, avariat datorită materialelor perisabile din care era constituit.⁴³ În acest scop va ține două licitații închise⁴⁴ pentru „darea în întreprindere a executării lucrărilor de reconstrucțiune și decorațiunea pavilionului de recepțiune și prăvăliilor din jurul său, din rândul depe câmpul Moșilor”.⁴⁵ Din certificatul de plată al demontării vechiului pavilion reiese că pavilionul anterior avea tot un schelet de lemn cu o cupolă acoperită cu „tinichea”.⁴⁶ Probabil că se poate vorbi aici despre un model care se relua aidoma an de an.

Licitația va fi câștigată de I. B. Iancovici, el fiind cel care oferă cel mai avantajos preț pentru Primărie, adică 26,67 % „rabat” din devizul lucrărilor, calculat la suma de 7974, 47 lei (Fig. 5 a). În contractul dintre Primărie și antreprenor aflăm ca acesta din urmă trebuia să respecte planurile întocmite de unul din arhitecții instituției, având ca termene limită data de 15 mai, pentru prăvăliile din jurul pavilionului, și 20 mai pentru pavilionul central. Termenele se vor amâna pentru data de 20 iulie, și 3 iunie, deoarece antreprenorul I. B. Iancovici constată că lucrările sunt „mult mai complicate în natură decât cele prevăzute în deviz și mult mai dificile”.⁴⁷ Lucrările s-au făcut sub direcția arhitectului I. I. Konstantinescu, „arhitect ordinar cl. I la Serviciul Clădirilor”, avându-i ca ajutor pe constructorul R. Mincu și N. I. Bucșan (Fig. 5 b).⁴⁸

Din nefericire dosarele cercetate cu privire la acest pavilion nu păstrează planurile

⁴² ANR – DMB, *op. cit.*, dosar 93/1903, f. 1 verso.

⁴³ Era construit din lemn; unul din agenții tehnici ai Primăriei, M. Mihăescu, face o cerere către primar la data de 12 februarie 1899 pentru a se elibera suma de 30 de lei pentru costul lucrărilor datorat demontării pavilionului, și transportul lui la magazia „Comunei” de la Tunari. *Ibidem*, dosar 175/1899, f. 1.

⁴⁴ Prima pe 8 mai 1899 *P.M.B.*, *Serviciul Tehnic*, dosar 174/1899, fila 3; iar cea de-a doua, pe 12 mai 1899, *AN, P.M.B. Ibid.*, f. 8.

⁴⁵ Procesul verbal din 8 mai 1899. *Ibid.*, dosar 174/1899, fila 3, *Idem*, d. 174/1899, f. 2 verso.

⁴⁶ Certificatul de plată nr 96 pentru demontarea pavilionului făcută sub direcția lui M. Mihăescu cu autorizația de demontare nr. 6783 din 12 februarie 1899. *Ibid.*, dosar 175/1899, f. 2 verso.

⁴⁷ Cerea lui I. B. Iancovici către Președintele Comisiei Interimare a Capitalei, pentru prelungirea termenului de construcție, pentru a-și procura materialele necesare. *Ibid.*, dosar 174/1899, f. 23.

⁴⁸ R. Mincu avea funcția de „constructor cl. a II-a la Serviciul Apelor”, iar N. I. Bucșan, de „magasiner la Serviciul Clădirilor”. *Ibid.*, dosar 175/1899, f. 17.

după care s-a realizat construirea pavilionului și nici pe cele ale prăvăliilor care îl înconjurau.⁴⁹ Putem reconstrui însă imaginea acestuia din certificatele de plată emise de Direcțiunea Lucrărilor Tehnice către I. B. Iancovici, unde sunt prezentate defalcat prețurile materialelor folosite de antreprenor pentru realizarea comenzii.⁵⁰

Șarpanta pavilionului, era susținută în primul rând de un stâlp de lemn, foarte înalt (21,70 m, diametrul 0,50 m), poziționat în centru și vopsit cu vopsea de ulei și pe stâlpi din lemn de brad vopsit cu „văpsea de apă și cleiu” care erau dispuși radial față de cel central formând un plan octogonal⁵¹, îmbrăcați parțial în pânză albă, între care s-au amplasat panouri, și „draperii în formă de perdea”. Platforma pavilionului central era îmbrăcată „în crep roșu cu stofe de arniciu tricolor”, iar plafonul intrării principale era decorat cu „arniciu nou galben auriu”, restul cu „stofe de arniciu tricolor”. Parapetul și friza – din lemn de brad - erau și ele îmbrăcate în „pânză albă și stofe”, cu „arniciu tricolor”.⁵² Toate materiale folosite la pavilionul central erau noi.⁵³

Bogăția decorului era completată de mulțimea blazoanelor și a mărcilor, a drapelurilor și stegulețelor, precum și de tradiționalele ghirlande de brad și trestie. Cupola era încununată cu un bulb poziționat în vârful prăjinii mari, fiind comandat la șablon și având o înălțime de 1,96 m.⁵⁴

Prăvăliile din jurul pavilionului, nu au fost reconstruite, ci doar consolidate și completate⁵⁵, fiind vopsite și redecorate cu draperii din cașmir.⁵⁶ Acolo unde a fost nevoie s-au înlocuit prăjinile cele putrede cu unele noi de 8 și 9 metri înălțime.⁵⁷

Imediat după închiderea târgului, pavilionul și prăvăliile din jurul său au fost demontate și „predate la magazia comunei”, așa cum specifică I. B. Iancovici în cererea sa (8 iunie 1899) pentru „situațiunea definitivă de plată”.⁵⁸

B) Pavilionul Central din 1903

Primăria orașului lansează la 26 aprilie 1903 proiectul refacerii „pavilioanelor din câmpul Moșilor pentru expozițiune și recepțiune”, prin aceeași procedură a dării în antrepriză (Fig. 6, Fig. 7). De această dată, pe lângă reconstruirea pavilionului central de recepție, se avea în vedere construirea a altor două pavilioane, unul „cu arc în mijloc pentru expozițiune în rondul Principele Carol” iar celălalt „pentru expozițiunea agricolă

⁴⁹ Acestea existau, deoarece se precizează că aceste lucrări se vor face „conform planului, devisului și condițiunilor speciale”. *Ibid.*, dosar 174/1899, f. 19 .

⁵⁰ *Ibidem*, f. 9-13, f. 19-22.

⁵¹ Acest lucru reiese din construcția cupolei. *Ibid.*, f. 9 verso.

⁵² *Ibid.*, d. 175/1899, f. 19, verso.

⁵³ *Ibid.*, f. 9 verso.

⁵⁴ *Ibid.*, f. 20 verso.

⁵⁵ *Ibid.*, f. 12 verso.

⁵⁶ *Ibid.*, f. 19 verso.

⁵⁷ *Ibid.*, f. 12 verso.

⁵⁸ *Ibid.*, f. 6. În același timp cere să i se restituie suma depusă ca garanție înaintea începerii lucrărilor, în valoare de 800 de lei, *ibid.*, f. 13.

Fig. 5 - a) Oferta lui I. B. Iancovici pentru construirea Pavilionului Moșilor. Arhivele Naționale, fondul PMB, Serviciul Tehnic, dosar 175/1899, f. 7; b) – Procesul verbal de recepție definitivă a Pavilionului Moșilor, dosar 175/1899, f. 8.

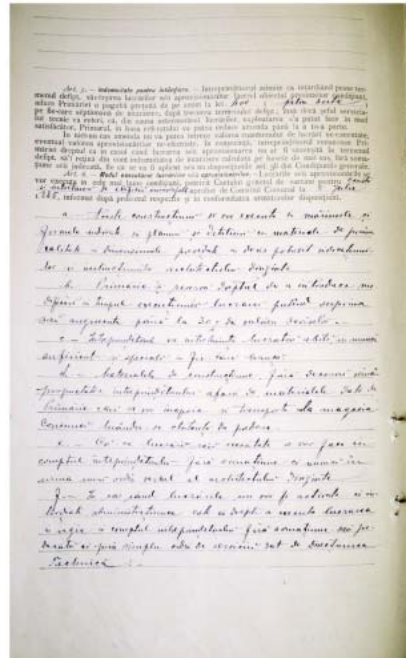
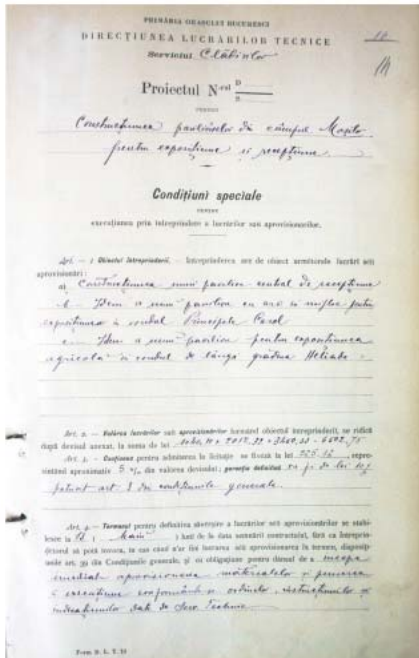

Fig. 6 Proiectul lansat de Primăria orașului București privitor la reconstruirea pavilioanelor din Târgul Moșilor, Arhivele Naționale, fondul PMB, Serviciul Tehnic, dosar 93/1903, f. 14 și verso.

Fig. 9 Cererea inginerului Ath. Ștefan Bolintineanu pentru recuperarea garanției depuse înaintea construirii celor două pavilioane din Târgul Moșilor, Arhivele Naționale, fondul PMB, Serviciul Tehnic, dosar 93/1903, f. 5.

în rondul de lângă grădina Heliade” având ca termen limită data de 18 mai.⁵⁹ Fiind vorba despre „construcții și întreținere de edificii municipale”, pavilioanele au fost proiectate de Sc. Petculescu, arhitectul Direcției Lucrărilor Tehnice. Devizul total pentru cele trei pavilione se stabilise la suma de 6502,75 lei.⁶⁰

La construirea pavilioanelor s-au folosit și alte materiale provenite din demontarea pavilionului anterior, lucru stipulat și în proiectul lansat de Primărie.⁶¹ Antreprenorul rămânea proprietar pe structura de rezistență a pavilionului, pe care o putea ridica la trei zile de la închiderea oficială a târgului.

Oferta inginerului Ath. Ștefan Bolintineanu câștigă licitația pentru pavilionul central și cel din „rotonda Heliade”, acesta însărcinându-se la data de 29 aprilie 1903 ca pentru pavilionul central „să-l esecut cu prețul de unu la sută sub deviz și în conformitate cu condițiile” (Fig 8a), specificând ca pentru „materialul vechi cupole pe care-mi rezerv dreptul

a întrebuința în noile construcții ofer una sută lei care mi se va scădea din situații”.⁶² Pentru pavilionul de lângă grădina Heliade, acesta ofertează „șaptezeci bani la sută din deviz”.⁶³ Planurile și devizul defalcat pentru cel de-al treilea pavilion nu s-au păstrat în arhive, și este posibil ca acesta să nu fi fost realizat.⁶⁴ Ștefan Bolintineanu primește autorizația de construcție nr. 22472 la data de 3 mai pentru cele două construcții temporare. Acestea au fost terminate în timpul prevăzut în contract⁶⁵, iar antreprenorul își recuperează

⁵⁹ *Ibidem*, dosar 93/1903, f. 14.

⁶⁰ 1040,10 lei pentru pavilionul de lângă Grădina Heliade, 2012, 32 lei pentru pavilionul central și 3450, 33 pentru cel din rondul Principele Carol.

⁶¹ *Ibid.*, verso.

⁶² *Ibid.*, f. 8.

⁶³ *Ibid.*, f. 13.

⁶⁴ Licitația putea fi câștigată de alt antreprenor, însă nu s-au găsit alte acte care să specifice acest lucru.

⁶⁵ Din situația definitivă a cheltuielilor reiese faptul că ridicarea celor două construcții au costat cu 169,20 lei mai mult față de prețul formulat în devizul estimativ. Pavilioanele au fost „esecutate în bune condițiuni” la

suma garantată⁶⁶ pentru cele două pavilioane, în urma cererii din 5 iunie 1903 (Fig. 9).

Structura pavilionului central a fost realizată din lemn de brad fiind rigidizată cu scoabe, cuie și buloane metalice, comportând un soclu din lemn de plan octogonal de 12 metri, cu stâlpi de lemn dispuși la colțurile octogonului dublați de încă un rând de stâlpi la o distanță de 90 de cm, care susțineau o cupolă impunătoare de lemn cu atic, friză și lucarne bogat decorate (Fig. 10). De această dată s-a renunțat la varianta din 1899 care prezenta și un stâlp central.

Accesul se făcea prin două portaturi identice - cu scări monumentale din lemn - plasate diametral opus, terminate la partea superioară în arc în acoladă și un fronton decorat cu blazoane și steaguri. Stâlpii structurali erau decorați cu profiluri decorative în maniera coloanelor clasice - cu bază, fus și capitel - și preluau eforturile antablamentului domului. Decorația se completa cu cele patru lucarne cu sticlă ale cupolei și cu „20 de vârfuri (prăjini) pentru steaguri conform indicațiunilor, vâpsite, cu măciulii strunjite și bronzate precum și vârful principal superior cu întreg ornamentul”.⁶⁷ Pentru acoperirea cupolei s-a ales varianta pânzei impermeabile, având în vedere caracterul temporar al construcției. Pavilionul atingea impresionanta înălțime de 22,25 metri, de la nivelul solului la punctul terminus al fleșei cupolei.

Materiale folosite la interior nu sunt descrise în detaliu, dar aflăm că s-au folosit draperiile din arnici.⁶⁸

După terminarea târgului, cele două pavilioane au rămas în proprietatea inginerului Ștefan Bolintineanu, fără ca primăria să le răscumpere; demontarea și ridicarea acestora

termen, iar antreprenorul cere despăgubiri pentru a-și recupera cheltuielile, considerând că a întrebuițat mai mult material și la o valoare mai mare (care depășește cu 3000 de lei suma devizului). Cererea însă îi va fi respinsă în urma verificării făcute de arhitectul Sc. Petculescu, urmând ca antreprenorul să primească în final suma reală a devizului de 3197,34 (aconțul 1500 de lei + 1694, 34 lei).

⁶⁶ 300 de lei din care i se scad cei 100 de lei valoarea lemnăriei folosite de la pavilionul anterior.

⁶⁷ Vezi devizul estimativ, *ibid.*, f. 15 verso.

⁶⁸ Vezi certificatul de plată din 30 mai 1903, *ibid.*, f. 9 și f. 25.

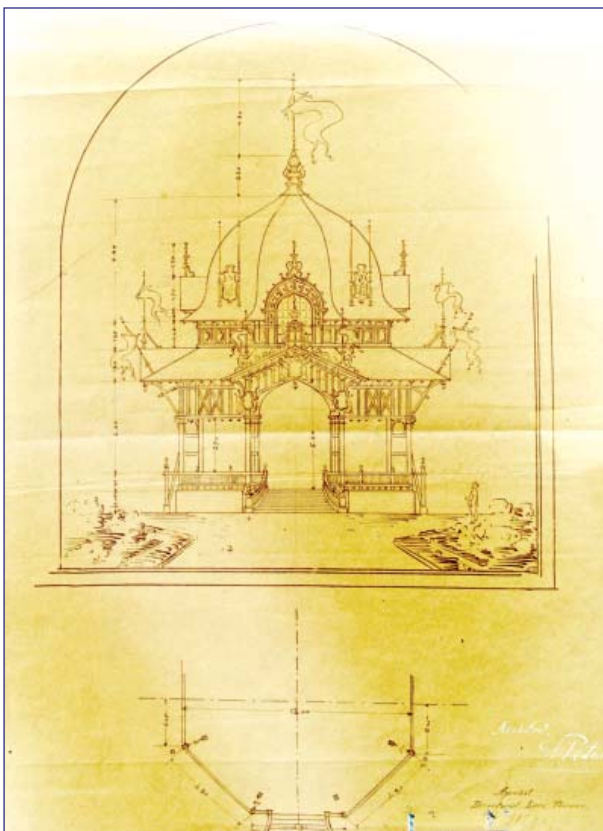

Fig. 10 Pavilionul Central din Câmpul Moșilor. Plan și vedere frontală, Arhivele Naționale, fondul PMB, Serviciul Tehnic, dosar 93/1903, f. 18.

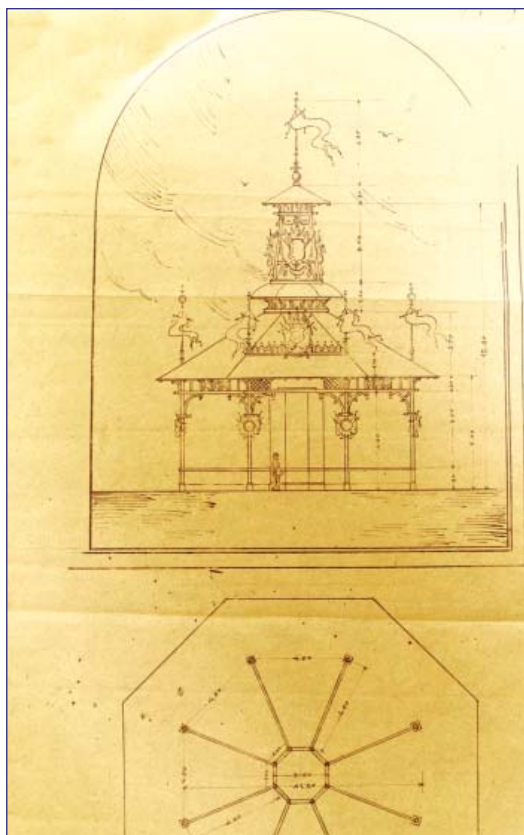

Fig. 11 Pavilionul din Rondul Heliade, Arhivele Naționale, fondul PMB, Serviciul Tehnic, dosar 93/1903, f. 17

s-au făcut pe cheltuiala întreprinzătorului⁶⁹, iar materialele folosite din magazia Primăriei au fost returnate.

C) Pavilionul din rondul Heliade - 1903

Ideea unui târg de mărci și de prezentare a unor produse care fusese aplicată la târgul Moșilor încă din secolul al XIX-lea începe să ia amploare la începutul secolului XX, drept dovadă faptul că Primăria dorește construirea unui pavilion dedicat exclusiv „pentru expozițiunea agricolă”.⁷⁰

Structura acestui pavilionul era realizată tot din lemn de brad și rigidizată cu buloane și scoabe metalice, ca la pavilionul central. Pentru acest pavilion s-a ales ca structura să fie așezată pe o platformă octogonală la cota 0. Planul octogonal al pavilionului era format de cei opt stâlpi de lemn cu bază pătrată și fusul circular; concentric, cu o rază de 1,50 m s-a format un octogon mai mic prin plasarea unor stâlpi de grosimi mai mici (Fig. 11). Stâlpii octogonului din centru și cei perimetrali au fost uniți cu panouri, formându-se astfel opt alveole expoziționale. Șarpanta, acoperită cu pânză impermeabilă, era decorată cu steaguri

și blazoane asemănătoare pavilionului central și măsura nu mai puțin de 12,65 metri din înălțimea totală a construcției de 17,65 metri.

Concluzii

Articolul de față este compus din două părți, una care prezintă pe scurt evoluția istorico-urbanistică a Târgului-de-Afară, numit în secolul al XIX-lea Târgul Moșilor, și o parte care prezintă detaliat două momente ale reconstruirii pavilionului central de recepție a familiei regale din Câmpul Moșilor din anul 1899, respectiv 1903.

Târgul-de-Afară s-a format datorită relațiilor comerciale ale orașului cu localitățile vecine fiind o piață de desfacere a unor produse rurale și găzduia temporar un târg popular în perioada „Moșilor de vară”. Acest târg care se desfășura o dată pe an timp

⁶⁹ *Ibid.*, f. 2.

⁷⁰ *Ibid.*, f. 14.

---

de o lună, ajunge în 1844 să preschimbe numele Târgului de Afară în Târgul Moșilor datorită popularității bâlciului. Teritoriul său a fost mutat de-a lungul secolelor, în funcție de dezvoltarea teritorială a orașului, ajungând să fie stabilizat și înglobat în țesătura urbană abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Acesta cunoaște operație urbană între 1890-1900, când Primăria orașului intră în posesia terenului supunând-o unor sistematizări în vederea înfrumusețării, prin fixarea unui punct de interes din care să pornească concentric o serie de cercuri tăiate de razele sale sub forma unor străzi. Această formulă pune clar în centrul său de interes Pavilionul Regal, construit anual din materiale perisabile, după un model prestabilit, înaintea începerii bâlciului și demontat la finalul său.

Amplasarea unui pavilion în Târgul-de-Afară este consemnată încă din 1786, însă această tradiție era mai veche, având în vedere că în secolul al XVII-lea era o obișnuință să se țină aici pedepsele capitale în prezența domnitorului. Acest cort era ridicat special pentru domnitor.

Un alt aspect pe care îl pune în vedere studiul de față este caracterul temporar pe care îl comportă acest gen de construcție care, dintr-un cort (de proporții reduse) devine un pavilion de dimensiuni impresionante, unde se țineau tot felul de evenimente cu caracter oficial. De cele mai multe ori evenimentele ținute în pavilion implicau și prezența regală. Acesta era ridicat înaintea deschiderii târgului și strâns după închiderea sa. A existat însă un interval de timp în care pavilionul a fost păstrat probabil pentru mai mulți ani, așa cum reiese din actele dării în antrepriză a reconstrucției pavilionului din anul 1899, când aflăm că pavilionul anterior - aflat într-o stare avansată de degradare - era acoperit cu tablă.

Reiese așadar faptul că s-a păstrat tradiția secolelor anterioare (sec. al XVII-lea și al XVIII-lea) a ridicării unui cort pentru oficialități și, deși minor, faptul că pavilionul încă mai era îmbrăcat în ghirlande și trestie verde în 1899, în același mod pe care ni-l prezintă descrierea jurnalelor din 1843.

Odată cu monumentalizarea și preschimbarea materialului, din cel perisabil în cel durabil, această tradiție se va consuma treptat până la momentul dispariției sale complete, în a doua jumătate a secolului XX, datorită condițiilor istorice.

III. CONSERVARE, RESTAURARE, INVENTARIERE

FOTOGRAFIA ÎN CADRUL INVENTARIERII MONUMENTELOR ISTORICE (mini-ghid pentru inventariatori)

Aurelian Stroe

Abstract

The article presents some observations on the photographic documentation carried out within “The Project of Comprehensive Documentation on the Villages of German Settlement in Transylvania” (“Dokumentationsprojekt”), conducted over a period of seven years, between 1992 and 1998. The major purpose of the photographic material collected within this project was to document the object as completely as possible.

The inventory photograph is a technical, working photograph, which is meant to highlight as many of the aspects and facets of the object as possible. At the same time, the resulting photograph has to be published and, therefore, it must be (very) good technically.

When inventorying monuments, the photograph is not an “art” or picturesque photograph, by which one tries to highlight “beauty”, but “the information” one needs.

Principles:

The illustrations have to be sufficient in number and to have a format that is suitable for the objective one pursues. Both the important objects and those that mirror the local features have to be photographed.

The significant differences that the person making the inventory finds when studying objects of the same type have to be illustrated with typical examples.

Overall situations, which are important from the urban point of view, have to be documented, inter alia, with aerial views.

Parts, details and important features that are located in hard-to-reach places or that are hidden – for example, the frameworks of the roofs (which are important to the history of the buildings) –, need to be photographed specially.

The illustrations in the old and less old specialized literature (including albums) have to be reproduced (by being scanned or re-photographed) in the case of important monuments.

In the inventory photograph, one looks at three coordinates:

1. up-down
2. from the general (the settlement file) to the particular
3. from component to detail

The illustrating material of the article is collected both from older or newer

---

“classical albums”, and from the photographs taken within the “Dokumentationsprojekt”.

Key words: photograph, inventory, historic monuments, Dokumentationsprojekt, Saxon villages, Transylvania

Între 1992-1998 a fost derulat, în Transilvania, cel mai amplu proiect din România de inventariere a patrimoniului constuit – “Dokumentation des siebenbürgisch-sächsischen Kulturgutes” (Dokumentationsprojekt). Inventarierea a avut un caracter de salvare, iar scopul ei a fost documentarea exhaustivă a bunurilor imobile semnificative pentru istorie, în localitățile din zona de colonizare săsească din Transilvania. Proiectul a parcurs cinci etape obligatorii:

- a. un bilanț al cercetărilor deja efectuate în zona propusă pentru inventariere;
- b. identificarea, cercetarea și selectarea materialului iconografic – fotografii, cărți poștale, desene, hărți, cadastre și hărți istorice;
- c. reperaj – cartare: o scurtă vizită în fiecare localitate pentru a stabili bunurile imobile de inventariat;
- d. inventarierea propriu-zisă – examinarea obiect cu obiect a bunurilor imobile care îndeplineau criteriile descrise mai sus, **fotografierea** și marcarea pe harta 1:5000/1:2000 a localității, a obiectivelor inventariate;
- e. materiale culese pe teren au fost prelucrate și organizate la birou printr-o revedere critică necesară, în special, pentru argumentarea eventualei calități de monument istoric a bunului imobil inventariat.

Cele două echipe din cadrul fostelor DMSI și CPPCN participante la proiect (Ioan-George Andron – istoric de artă și fotograf și Iozefina Postăvaru – istoric de artă; Adriana Stroe – istoric de artă și Aurelian Stroe – istoric, fotograf; George Dumitriu – fotograf profesionist) au inventariat 56 de localități (sate și orașe). Echipele de inventariatori au avut în dotarea aparate de fotografiat MINOLTA X-700 MPS. A fost folosită peliculă alb/negru AGFA Professional APX 100. Fotografiile au fost realizate pe hârtie fotografică ILFORD – Ilfobrom Galerie FB 2, în laboratorul fotografic al fostei DMSI.

Ceea ce urmează sunt observații legate de documentarea fotografică efectuată în cadrul acestor localități, a experienței acumulate, în domeniu, în cei șapte ani de teren, când, zi de zi, am fost nedespărțit de aparatul de fotografiat și ar putea purta, mult mai bine, drept titlu *Șapte ani în Transilvania cu MINOLTA X-700 (1992-1998)*.

PUȚINĂ ISTORIE

Încă de la mijlocul secolului XIX, o dată cu primele acțiuni sistematice de

Fig. 1. Kallmünz bei Regensburg. Foto: Kurt HIELSCHER. Reproducere din Kurt HIELSCHER, Deutschland, 1924, p. 51.

toate continentele (Fig. 1, 2). Din fericire pentru noi, Kurt HIELSCHER a realizat și un album dedicat României, în anii 1931 și 1932 (Fig. 3, 4) (albumul a fost reeditat la Editura Scrisul Românesc din Craiova, însă mai mult decât necorespunzător din punct de vedere grafic, dar mai ales tipografic). În același context, mai aproape de zilele noastre, amintim pe fostul fotoreporter al ziarului „Neuer Weg” (actualul „Allgemeine Deutsche Zeitung”), Edmund HÖFER (n. 1934), care, în anii ,70 și ,80 ai secolului XX, a realizat astfel de fotografii în satele și orașele din Transilvania (Fig. 5, 6). Nu trebuie uitat, însă, că toți acești fotografi erau excelenți profesioniști, au beneficiat de mult timp și au avut aparatură și clișee profesionale, aparatură pe care, de cele mai multe ori, instituțiile care se ocupă cu astfel de activități nu și le pot permite. Un scurt citat din cuvântul introductiv al lui Kurt HIELSCHER la albumul *Rumänien* considerăm că este edificator: „Ca întotdeauna, m-au însoțit și de această dată aparatul meu credincios Zeiss-Ikon, excepționalele obiective Zeiss și minunatul clișeu Agfa”. Și mai trebuie ținut seama de ceva: acești fotografi au „făcut” nenumărate clișee, dintre care le-au ales pe cele mai bune.

SCOP ȘI PRICIPII

A. Scop

Să documentăm fotografic, cât mai complet posibil, obiectul. Fotografia de inventariere este una tehnică, de lucru, care să-ți releveze cât mai multe dintre aspectele și

inventariere, în Franța și Germania, de exemplu, fotografia a fost folosită pentru susținerea informației cuprinsă în text.

Amintim că există două tipuri de fotografi de monumente: 1) cei care fac inventarierea; 2) cei care fac albumele (de cele mai multe ori, fotografi profesioniști). Printre cei din urma au existat (și încă există) cazuri de îmbinare perfectă a fotografiei documentare cu cea artistică/de artă. În acest sens, amintim pe celebrul fotograf german Kurt HIELSCHER (1881-1948), astăzi aproape uitat, care a realizat, în perioada interbelică, minunate albume, în urma vizitelor pe

Fig. 2. Mori pe valea Pliva. Iugoslavia. Foto: Kurt HIELSCHER. Reproducere din Kurt HIELSCHER, Jugoslavien, 1926, p. 119.

Fig. 3. Castelul din Cetatea de Balta/Kokelburg. Foto: Kurt HIELSCHER. Reproducere din Kurt HIELSCHER, România, 1933, p. 290.

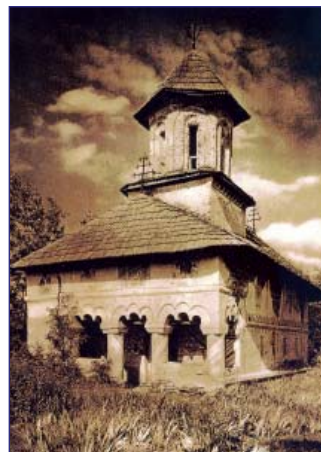

Fig. 4. Biserica din Curțișoara. Foto: Kurt HIELSCHER. Reproducere din Kurt HIELSCHER, România, 1933, p. 18.

fațetele obiectului. În același timp, fotografia care va rezulta trebuie să fie publicabilă, deci (foarte) bună din punct de vedere tehnic.

Observație. Fotografia de inventariere nu este una „de artă”, nu este una a pitorescului, nu este una în care ne forțăm să scoatem în prim plan „frumosul”, ci „informațiile” de care avem nevoie.

B. Principii

Ilustrațiile trebuie să fie într-un număr suficient de mare și într-un format potrivit obiectivului pe care ni l-am propus. Să fie fotografiate atât obiectele importante, cât și cele în care sunt oglindite caracteristicile locale.

Diferențele semnificative, pe care inventariatorul le găsește în studierea obiectelor de același tip, trebuie ilustrate în exemple tipice (Fig. 7).

Situațiile de ansamblu, importante din punct de vedere urbanistic, trebuie documentate, inclusiv cu vederi aeriene.

Părți, detalii și caracteristici importante, situate în locuri greu accesibile sau ascunse – de exemplu, șarpantele acoperișurilor (importante pentru istoria construcțiilor) –, necesită, în mod special, fotografierea.

Ilustrațiile din literatura de specialitate veche și mai puțin veche (inclusiv albume) să fie reproduse (prin scanare sau refotografiere) în cazul monumentelor importante (Fig. 8).

CE TREBUIE PENTRU A NE ATINGE SCOPUL

1. Cultură de specialitate
2. Privire de specialitate
3. Să fi văzut cât mai mult din ceea ce au realizat alții (ca fotografie de specialitate)
1. Să fi fotografiat cât mai mult

Aceste cerințe, în special primele două, sunt valabile atât pentru cei ce fac

Fig. 5. Apold/Trapold. Foto: Foto: Edmund HÖFER, anii '70 ai secolului XX.

Fig. 6. Sighișoara. Str. Școlii/ Schulgasse. Foto: Edmund HÖFER, aproximativ începutul anilor '80 ai secolului XX.

inventarierea, cât și pentru fotografii profesioniști (care fac albume).

Observație. **Aparatura (super) sofisticată nu poate suplini lipsa de cultură în domeniu.**

Altă observație. Cineva – având cultura necesară – nu va reuși să facă fotografie de calitate în inventariere, dacă nu cunoaște, cel puțin, ABC-ul fotografiei. Iată de ce, în țări ca Germania, printre probele concursului de angajare într-un oficiu de monumente (Denkmalamt) este și fotografia.

Și o concluzie. Nu oricine poate face fotografie de inventariere, după cum nu oricine poate face inventariere.

CE FOTOGRAFIEM

În fotografia de inventariere, vom urmări trei coordonate:

1. de sus în jos
2. de la general (fișa de localitate) la particular
3. de la parte componentă la detaliu

Pentru fotografiile de ansamblu, atât în cazul unei localități, cât și în cel al unui obiect luat separat, cele mai bune sunt fotografiile de la înălțime. Ideal este să beneficiezi de fotografii aeriene (făcute de un fotograf profesionist, specializat în așa ceva), fotografii care îți relevă lucruri absolut imposibil de surprins de la nivelul solului. Semnalăm, în acest context, albumul *Siebenbürgen im Flug*, al fotografului elvețian Georg GERSTER, în care sunt publicate fotografii făcute din helicopter, în cadrul proiectului de inventariere a bunurilor culturale din zonele de colonizare germană din Transilvania (Fig. 9, 10). Dacă nu putem avea helicopter și fotograf profesionist, trebuie, totuși, să încercăm și noi să realizăm

imagini cât de cât „aeriene” (Fig. 11, 12). Vom căuta și vom folosi orice ne poate ajuta: dealuri, schele, turnuri de apă, puncte de belvedere (Fig. 13). În aceste cazuri vom folosi din plin (și) teleobiectivul.

Nu trebuie pierdută din vedere silueta localității (Fig. 14), care ne dă o imagine clară asupra raportului dintre clădiri (Fig. 15) și, uneori, și asupra raportului dintre

clădiri și peisajul cultural.

Nu trebuie uitată, în nici un caz, documentarea fotografică a peisajului cultural, precum și a aspectelor care pot ilustra variatele componente (aspecte) ale fișei de localitate (Fig. 16).

Vor fi fotografiate:

- toate intrările și ieșirile din localitate

- intersecțiile

- piețele și piațetele

- sursele de apă

- cât mai multe (aspecte de) străzi (ulițe)

- toate datările (Fig. 17)

- toate inscripțiile, pisaniile, sgrafitti

și grafitti

- ansamblul (Fig. 18)

- părțile componente ale ansamblului

- detalii

- interioare

- pictura

- inventar mobil (Fig. 19)

- mobilier urban

- monumente memoriale (Fig. 20)

- fotografii vechi sau/și alte materiale

documentare (hărți, litografii) pe care le vom (re)fotografia (Fig. 21); dacă sunt de format mic vom folosi facilitatea MACRO

Pentru ceea ce trebuie fotografiat la diverse categorii de monumente, vezi Anexa 1.

Fig. 7. Bamberg. Neue Residenz (S). Germania. Foto: Tilmann BREUER Fotografia. Autorul dorește prin aceste fotografii să exemplifice diferențele dintre caracteristicile barocului francez și caracteristicile clasice ale barocului german. Reproducere din Tilmann BREUER, Die Phtographie, 1989, p. 28.

Fig. 8. Cetatea Râșnov /Rosenau. Foto: Emil FISCHER – Sibiu. Reproducere din Heinrich ZILLICH, Siebenbürgen, f.a., p. 101.

CUM FOTOGRAFIEM

A. CLASIC - obiectul în centru, înconjurat de peisaj/peisaj cultural (vezi albumele lui din perioada interbelică) (Fig. 22)

B. NORMAL - cu soarele în spate

Nu unghiuri sofisticate, nu experimente.

Vom folosi, pe cât posibil, distanța focală clasică – 50 mm (în sistem analogic; în continuare, toate referirile la obiective și distanțe focale vor fi făcute în sistem analogic) sau peste (deci, „focale” din categoria „Tele”); vom fotografia folosind o distanță focală sub 50 mm doar acolo unde nu putem face altfel – locuri înguste, clădiri foarte mari, imposibilitatea de a ajunge într-un loc mai favorabil, ca unghi, fotografierii; în aceste ultime cazuri nu vom folosi, totuși, distanțe focale sub 28-25 mm (obiective „ochi de

Fig. 9. Cetatea Făgăraș. Foto: Georg GERSTER. Reproducere din Georg GERSTER (Fotos), Martin RILL (Text), Siebenbürgen im Flug, 1997, p. 111.

pește” – *Fish-eye lens*), deoarece dau deformări (mari).

Diafragmele ideale sunt cele închise – situate între 8 și 16 (22) – pentru a avea o profunzime cât mai mare.

Preferabil este ca diafragma să o alegem noi, să fie una controlată (*A Mode*). Dacă lumina este slabă, vom folosi, evident, și diafragme deschise sau chiar pe cea maximă (2 sau sub 2), în acest ultim caz, asumându-ne riscul de a avea o profunzime foarte scăzută, cu implicația imediată – să faci un *Scharf* „ca la carte” exact pe partea care te interesează.

Dacă lumina nu este suficientă, forțându-ne să folosim un timp de expunere mai mult sau mai puțin „lung” (sub 1/30 secundă), iar în acel loc mai putem reveni, este preferabil să amânăm fotografierea într-o zi mai luminoasă. Dacă nu putem reveni, vom fotografia, în lipsa trepiedului, sprijinindu-ne de ceva sau improvizând un sprijin pentru aparat, pentru a nu mișca.

Este bine să avem lumină, dar nu este bine să fotografiam pe un soare excesiv și/sau la o oră în care umbrele sunt puternice și/sau mari.

Vom fotografia *contre jour* sau în situații dificile de lumină (prin dificil înțelegem nu numai lumina slabă, ci și prea multă) atunci când este evident că nu există altă alternativă. În aceste cazuri vom folosi, cu bune rezultate, facilitatea „*Memorie*” pentru expunere (*AE Lock*), exponometrul electric independent, accesoriile (trepied, declanșator mobil/*Selftimer*, parasolare) sau improvizațiile (umbrele, planșete ca parasolar etc.).

Trebuie să avem în vedere, întotdeauna, ce parte din clădire sau ansamblu/gospodărie ne interesează, în mod deosebit, la fiecare fotografie. În acest fel, poți măsura lumina direct pe acea parte, pentru ca apoi să recadrezî înaintea de a declanșa.

Fronturile construite este preferabil să fie fotografiate în locurile unde sunt dispuse de-a lungul unei curbe (Fig. 23) sau de pe trotuarul opus (frontului fotografiat) (Fig. 24). A fotografia de pe mijlocul străzii (uliței), în încercarea de a „prinde” ambele laturi construite, înseamnă, de cele mai multe ori, un eșec, întrucât nu vei avea documentat fotografic, așa cum trebuie, nici unul din cele două fronturi construite; fotografia astfel realizată va putea fi folosită doar pentru documentarea aspectului străzii (uliței).

ATUNCI CÂND FOTOGRAFIEM O CASĂ (CLĂDIRE), NU O VOM FACE FRONTAL (decât dacă avem un interes special), DEOARECE NE INTERESEAZĂ SĂ SE VADĂ PANTA ACOPERIȘULUI (Fig. 25) ȘI ALTE LUCRURI (LATURA LA CURTE, EVENTUAL O ANEXĂ) ÎN ACELAȘI CADRU, cu alte cuvinte ne interesează un cadru cât mai cuprinzător (Fig. 26).

Când mai multe clădiri la rând se află într-o lumină care poate înșela exponometrul aparatului, lumina va fi măsurată (fie cu exponometrul încorporat, fie cu cel independent) direct pe una dintre aceste clădiri, aparatul va fi folosit în *M Mode*, valorile măsurate (timp de expunere, diafragmă) vor fi ”trecute” pe aparat și, apoi, poate fi fotografiată fiecare clădire în parte, fără probleme.

Ratările trebuie să fie cât mai aproape de zero, nu neapărat din economie, în primul rând pentru că în acel loc s-ar putea să nu mai revii sau, la o nouă vizită, acel obiect s-ar

Fig. 10. Viscri/Deutsch-Weisskirch. Foto: Georg GERSTER. Reproducere din Georg GERSTER (Fotos), Martin RILL (Text), *Siebenbürgen im Flug*, 1997, p. 113.

---

putea să nu mai existe (modificări radicale, demolări).

La cadrare vom căuta ca marginile cadrului să cuprindă un mic spațiu „neutru” („marginie tehnică”), cu alte cuvinte nu vom încadra obiectul până în marginea „cadrului”, deoarece, în multe cazuri, mici porțiuni din acea zonă dispar la mărire, urmarea fiind fotografiile „știrbe”.

Nu trebuie mers neapărat, întotdeauna, pe căile deja bătute sau, mai bine zis, nu vom uzita numai pe acestea, ci vom căuta – fără exagerări – „imagini noi”.

INSTRUMENTE ȘI MATERIALE DE LUCRU

A. APARATUL DE FOTOGRAFIAT (CAMERA)

Criterii după care facem alegerea aparatului foto:

- la ce condiții de lucru trebuie să corespundă
- raportul calitate/preț
- buget
- în ce măsura poți să-i asiguri service-ul

De preferat, aparat cu vizare reflex [(D)SLR – (Digital) Single-lens Reflex], deoarece trebuie să avem un perfect control al imaginii. În lipsa acestuia, vom opta pentru un aparat a cărui „vizare” este cât mai apropiată de un (D)SLR, având grijă, în această situație, a lăsa „marginii tehnice” mai ample.

Preferabil aparat de format LEICA (36/24 mm), pentru tipurile analogic.

Camera trebuie să fie dotată cu sisteme proprii de măsură și alegere a „formatelor” (în cazul aparatelor digitale) pentru a ne permite să „luăm” imagini cât mai multe și de bună calitate într-un timp cât mai scurt.

Camera să fie dotată cu cel puțin trei moduri de lucru:

- Program (*P Mode*),
- Prioritate de diafragmă (*A Mode – Aperture priority*)
- Manual (*M Mode*)

Prioritatea de timp de expunere (*S Mode – Speed priority*) nu ne este, neapărat, necesară, deoarece nu fotografiem în timpul unor întreceri sportive și nici obiecte aflate în mișcare.

Facilități necesare camerei:

- Pentru tipurile analogic – „memorie” pentru expunere (*AE Lock*), care îți permite să blochezi timpul de expunere la o anumită valoare; se folosește la fotografiieri *contre jour* sau în condiții dificile de lumină (fond închis, subiect deschis sau invers; surse de lumină – naturală, artificială – care „afectează” părți ale obiectului).

- Posibilitatea de a-i atașa declanșator mobil pentru a „lua” imagini în condiții improprii de lumină, improvizând sprijinirea aparatului (în lipsa trepiedului) sau pentru efectuarea unor fotografii speciale – de pe trepied – cu timp lung de expunere. Dacă aparatul nu „primește” declanșator mobil, vom apela, pentru situațiile de mai sus, la facilitatea *Selftimer*.

- Mufă pentru contact blitz

B. OBIECTIVELE

Obligatoriu cu distanță focală variabilă (*Zoom lens*). Ne vom putea descurca foarte

---

bine, având în dotare două astfel de obiective:

- obiectiv cu distanțe focale între 28 (30) mm și 70 (80) mm
- obiectiv cu distanțe focale între 70 (80) mm și 210 (250) mm (Fig. 27)

Observație. Exista *zoom-uri*, cu distanțe focale între 28-200 mm (pe același obiectiv), însă la un preț ridicat. Avantajul este evident – cari un singur obiectiv în loc de două.

Evident, vom prefera obiectivele luminoase, adică cele la care deschiderea maximă a diafragmei este cât mai mare.

Facilități necesare obiectivelor:

- să beneficieze de MACRO pentru fotografierea de aproape și de foarte aproape (detalii, detalii ale unor detalii)
- să fie înzestrate cu filtre, chiar „neutre” (*UV – Ultraviolet Filter*), foarte folositoare mai ales în caz de accident (se sparge filtrul, dar salvezi obiectivul)
- parasolare rabatabile (din cauciuc)

C. ACCESORII

Exponometru electric (independent). Te ajuta în situațiile în care exponometrul aparatului este „păcălit” sau depășit (să nu uităm că exponometrul unui aparat „normal” are limitele lui) (Fig. 28).

Trepied (unul sigur, dar nu prea greu), pentru fotografiere cu timp de expunere lung sau în condiții de lumină slabă.

Declanșator mobil.

Blitz (de clasa medie). Nu va fi folosit în exces, deoarece are dezavantaje: nu „bate” eficient peste 8-9 m; face halou la obiecte cu ferecătură sau suprafețe lucioase.

Geanta fotografică.

Trusa de curățat.

D. SENSIBILITATEA

Aparate analogice

De preferat filmele de 100/21 sau 200/24, întrucât au granulație mică (100 ASA/21 DIN, 200 ASA/24 DIN; ASA = *American Standards Association*, DIN = *Deutsche Industrie Norm*, echivalentul european al ASA).

Vom folosi o peliculă consacrată (KODAK, AGFA, FUJI), întrucât se „comportă” bine, „prinde” toate nuanțele; în plus, avansează și se retrage ușor în casetă, factor foarte important dacă avem în vedere că majoritatea aparatelor tip LEICA, mai recente, au piese din plastic, piese care se deteriorează sau/și deformează la solicitări mai mari.

Aparate digitale

De preferat să lucrăm cu o „sensibilitate automată”, cea pe care și-o alege aparatul în funcție de condițiile de lumină.

CUM LUCRĂM CU FOTOGRAFUL PROFESIONIST

Fotografiile „speciale” vor fi făcute de fotografii profesionist (Fig. 29, 30). Prin „speciale” înțelegem acele imagini care, din punct de vedere tehnic, ne depășesc atât ca pregătire/pricepere/experiență, cât și ca aparatură (obiective speciale, blitz puternic,

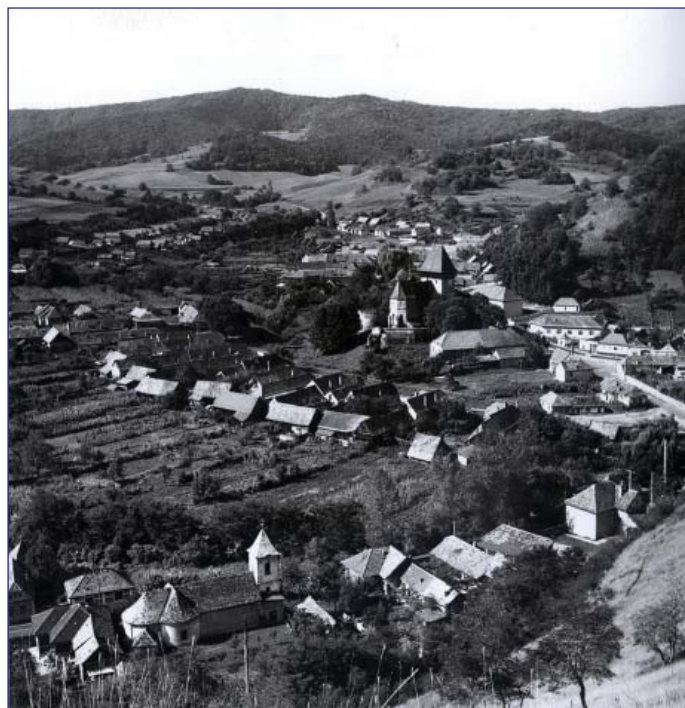

Fig. 11. Ighișu Nou/Eisbesdorf. Foto: Aurelian STROE, 1994. Reproducere din documentația fotografică a Proiectului de inventariere româno-german a zonelor de colonizare germană din Transilvania.

Fig. 12. Șmig/Smigen. Foto: Aurelian STROE, 1994. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

blitz-uri multiple și alte surse artificiale de lumină, filtre etc.).

Ideal – în cazul în care lucrezi cu un fotograf profesionist – este ca acesta să te însoțească pe teren, iar tu – inventariatorul – să-i explici foarte clar ce vrei să ai documentat fotografic, din ce unghi, ce să cuprindă cadrul etc.

În cazul în care nu poți merge pe teren în același timp cu fotografii profesionist, trebuie să-i întocmești o listă detaliată a ceea ce vrei, cu unghiurile exacte, cu scheme lămuritoare (de exemplu fișa cu care serviciul de monumente francez trimite în teren fotografiile profesioniști). Dacă vei trimite pe teren un fotograf profesionist doar cu o comandă de genul „Curtea domnească din Târgoviște”, să nu dai vina pe el când vei constata – după prelucrarea materialului fotografic – că ai nenumărate lipsuri.

Observație. Nu este nici o rușine să consideri că nu poți face o anumită fotografie. Pentru astfel de cazuri există fotografii profesioniste. Să nu ne închipuim că putem face, de exemplu, o lucrare, în care noi și numai noi facem și textul și fotografiile de înaltă clasă și o traducere impecabilă. Nu suntem „oameni-orchestra”. Pentru asta există specialiștii – fie ei fotografi, traducători etc.

PREGĂTIREA CAMPANIEI

Primul pas ar fi înștiințarea – prin adrese oficiale – a autorităților (prefectură, primărie, poliție), din mai multe motive:

- a) Așa este politicos (dar asta este mai puțin important).
- b) Pentru a fi protejat. Poliția te va putea scoate din situații nu tocmai plăcute sau te va putea feri de eventualele agresiuni într-o țară în care majoritatea oamenilor văd

Fig. 13. Filitelnic/
Felldorf. În căutarea
punctului ideal de
belvedere. Foto: George
DUMITRIU, 1994.

Fig. 14. Sibiu. Exemplificare siluetă – zona bisericii evanghelice și împrejurimi. Foto: Edmund HÖFER. Reproducere din Edmund HÖFER (foto), P. SCHUSTER (text), Sibiu, 1968, imaginea 2.

Fig. 15. Biserica fortificată din Biertan/Birthälm, în raport cu o parte a satului. Foto: George DUMITRIU. Reproducere din Denkmäler in Rumänien. Monuments en Roumanie, 1995, p. 6.

în orice persoană cu un aparat de fotografiat un virtual spion.

c) Pentru a nu avea conflicte cu polițiștii/firmele de pază private. Să nu uităm că în România, de exemplu, gările de pasageri sunt considerate obiective strategice, iar multe clădiri, care nu sunt marcate cu semnul „Fotografiatul interzis”, au acest statut. Mai nou, în București, de exemplu, primăriile au angajat, pentru paza parcurilor, firme private de pază ai căror angajați au primit ordinul de a nu lăsa să fie făcute fotografii, deși parcul este un spațiu public.

În cazul în care subiectul are semnul de „Fotografiatul interzis” (de exemplu, unități militare), vom face o adresă aparte, vom discuta, apoi, cu cei în drept și, în final, vom fotografia numai ceea ce ni se va permite, explicând, în fișă, motivele pentru care documentația foto nu este completă.

În mod normal, înainte de acțiunea propriu-zisă de inventariere, este făcută selecția obiectelor ce vor fi inventariate (implicit fotografiate). Cu aceasta ocazie, vor fi notate și acele elemente și detalii care ar trebui fotografiate fiecare în parte (și pe care le-ai putea uita) – datări, steaguri de vânt, coșuri, ornamente și decorații plasate în locuri mai ascunse privirii (Fig. 31) etc. Tot acum, ne vom nota clădirile ce vor fi doar fotografiate, fără a fi fișate, clădiri care vor fi marcate pe hartă cu altă culoare decât cele fișate și despre care vom culege (sau, cel puțin, vom încerca) câteva date, nu multe, dar importante (an construcție, arhitect). De asemenea, acum este momentul să ne notăm fronturile (străzile) prost orientate din punct de vedere al fotografului, adică cele care trebuie fotografiate fie foarte devreme, fie după-amiaza târziu.

CAIETUL DE FILM ȘI IDENTIFICAREA

Tot, absolut tot ce este fotografiat,

trebuie notat pe loc, în așa-numitul caiet de film. Nu reconstituim mai târziu, nu facem identificări din amintiri personale sau ale altora.

În notațiile noastre din caietul de film trebuie să se regăsească, cu exactitate, toate elementele ce definesc obiectul fotografiat și fotografia ca atare.

În caietul de film vor fi trecute, pentru o mai mare siguranță, dar și pentru a descurca, ulterior, unele greșeli și neclarități (pe care, din cauza vitezei, ai putea să le faci), lucruri care ar putea să te ajute la identificare – de exemplu, „cu pisică la fereastră”, „cu grup de oameni la poartă”, „cu șura prăbușită” etc. De asemenea, sunt importante și notațiile privind modul cum ai lucrat - cu B (expunere lungă; ce diafragmă, ce timp de expunere), blitz (folosit în *P Mode* sau *M Mode*), *contre jour* etc. După dezvoltare/descărcare în calculator, urmărindu-se aceste notații, poți vedea ce greșeli de expunere/cadraj ai făcut (pentru a nu le mai repeta) sau pentru a putea constata dacă este ceva în neregulă cu camera, obiectivul, blitz-ul sau exonometrul independent.

Identificarea trebuie să cuprindă:

- instituția (sub a cărei „autoritate” a fost făcută fotografierea)

- județ

- comuna

- localitatea (sat, cătun etc.)

- adresa (localizarea) exactă

- obiectul

- Nr. foto (dacă există deja o fototecă constituită și numerotată)

- Nr. film (alcătuit din nr. filmului și nr. de cadru)

- formatul filmului

- data (executării fotografiei)

- numele fotografului (Fig. 32, 33)

Nr. de cadru îl vei putea afla imediat de pe copia-contact (copia de contact).

Observație. Atunci când fotografiem

Fig. 16. Cloașterf/Klosdorf. Foto: Oskar NETOLICZKA – Brașov. O foarte buna imagine pentru fișa de localitate. Reproducere din Heinrich ZILLICH, Siebenbürgen, f.a., p. 58.

Fig. 17. Șaroș pe Târnave/Scharosch an der Kokel. Datare la casa nr. 315. Foto: Aurelian STROE, 1994. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

Fig. 18. Schitul Cornetu. Foto: Kurt HIELSCHER. Fotografie clasică a unui ansamblu. În plus, o buna ilustrare a peisajului cultural. Reproducere din Kurt HIELSCHER, România, 1933, p. 17.

---

fronturi, trebuie să-ți notezi foarte exact, în caietul de film, numerele clădirilor cuprinse în fotogramă – de exemplu, (de la nr.) 3 (stânga) - (la nr.) 15 (dreapta). Facem această precizare deoarece este important să cunoaștem în ce porțiune a unei străzi a fost făcută fotografia.

Orice film va avea fotografiat, la prima poziție, Nr. de film. Acesta este compus dintr-o cifră sau doua grupe de cifre (ca în cazul proiectului de inventariere româno-german; primul grup de cifre indică anul, al doilea grup de cifre nr. de ordine al filmului în cadrul aceluiași an) și numele fotografului (Fig. 34). Fotografierea Nr. de film este obligatorie; nu se lipsesc, la capătul filmului hârtii de identificare, care, oricând, se pot dezlipi.

ARHIVAREA ȘI DEPOZITAREA NEGATIVELOR, DIAPOZITIVELOR ȘI FOTOGRAFIILOR

Negativele vor fi tăiate în ștraifuri de câte 6 cadre și vor fi introduse în *slivere Negativ-Archiv*, un *sliver* pentru fiecare negativ.

Diapozitivele vor fi păstrate în cutii (lemn, carton sau plastic), fie o cutie pentru fiecare film, fie mai multe filme în aceeași cutie. Cutiile vor fi etichetate cu numerele diapozitivelor conținute.

La depunerea la fototecă a fiecărui film negativ sau diapozitiv, vei atașa, obligatoriu, și caietul de film sau o copie a acestuia.

Fotografiile vor fi arhivate în cutii de carton, sertare din lemn sau plicuri, fiecare film separat.

Copiile-contact vor fi grupate separat, cele privind același proiect vor fi arhivate într-un singur loc.

În cazul în care un ștraif de film a fost rătăcit, copia-contact este singura modalitate de a afla din ce *sliver* a fost extras (Fig. 35).

Observație. Este bine și util să nu scoatem ștraifuri negativ din mai mult de 5-6 filme în același timp.

Fotografii făcute cu aparate digitale

În cazul arhivării lor, trebuie consultați specialiștii în *software*, având în vedere că, la ora actuală, există discuții aprinse privind regăsirea/păstrarea lor în timp, în funcție de programul în care au fost făcute/editate, suportul pe care au fost stocate, compatibilitatea între diferite programe etc.

Dacă astăzi putem găsi în fototeci fotografii sau plăci pe sticlă/clișee care au depășit suta de ani și sunt în bună stare (evident, dacă au fost respectate condițiile optime de arhivare), durata de viață a fotografiilor digitale este învăluită în mister.

CÂTEVA SFATURI PRACTICE

Aparatul va fi ținut, obligatoriu, atârnat de gât (nu în mână, neasigurat, nu pe umăr). Astfel, nu va putea cădea și-l vei putea proteja mai bine în situații neplăcute sau în caz de agresiune.

Aparatul trebuie să fie tot timpul deschis/pregătit de lucru, din mai multe motive:

1) poți fotografia lucruri unice – demolarea unei clădiri, modificarea unei fațade, aspecte pe cale de dispariție ale peisajului cultural etc.

Fig. 19. Dârlos/Durles. Biserica evanghelică. Strână de secol XV.
Foto: Aurelian STROE, 1994.
Reproducere din sursa de la Fig. 11.

Fig. 20. Hălchiu/Heldsdorf. Intrarea în cimitirul evanghelic. Foto: Aurelian STROE, 1996. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

Fig. 21. Hartă, rezultat al inventarierii satului Hălchiu/Heldsdorf (1996).
Reproducere din sursa de la Fig. 11.

Fig. 22. Pe valea Rega, în Pommerania. Germania.
Foto: Hans RETZLAFF. Reproducere din Klaus
THIEDE, Deutsche Bauernhäuser, 1941, p. 59.

Fig. 23. Șaroș pe Târnave/Scharosch an der Kokel.
Ulița Cotcoroveni (casele nr. 323, stânga-312,
dreapta). Foto: Aurelian STROE, 1994. Reproducere
din sursa de la Fig. 11.

Fig. 24. Hălchiu/Heldsdorf. Ulița Bisericii Române
(casele nr. 263, stânga-255, dreapta). Foto: Aurelian
STROE, 1996. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

Fig. 25. Șaroș pe Târnave/Scharosch an der Kokel.
Casa parohială evanghelică. Foto: Aurelian STROE,
1994. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

Fig. 26. Strada principală/Hauptgasse din Viscri/
Deutsch-Weisskirch bei Reps. Foto: Hans RETZLAFF.
Se detașează – pe lângă caracteristicile frontului
construit – panta acoperișurilor. Reproducere din
Deutsche Bauernhäuser, 1941, p. 111.

Fig. 28. Braşov. Imobilul din Piaţa Sfatului, 15-16. Încăpere boltită spre strada Apollonia Hirscher. Foto: Aurelian STROE, 1997. Pentru această imagine am folosit tripodul, declanşatorul mobil, exponometrul electric independent. Date ale imaginii: lucrată în M Mode; diafragma 11, timp de expunere 210 secunde. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

Fig. 27. Braşov. Casa Sfatului (Piaţa Sfatului, 30). Lucarne spre strada Mureşenilor. Foto: Aurelian STROE, 1997. Pentru detalii, folosim – cu bune rezultate – teleobiectivul. Sursa de la Fig. 11.

Fig. 29. Mănăstirea Hurezi. Foto: George DUMITRIU. Reproducere din Denkmäler in Rumänien. Monuments en Roumanie, 1995, p. 105.

Fig. 30. Biserica fortificată din Dârjiu/ Székelyderzs (interior). Foto: George DUMITRIU. Reproducere din Denkmäler in Rumänien. Monuments en Roumanie, 1995, p. 41.

Fig. 31. Boian/Bonnesdorf. Biserica fortificată. Stema Moldovei. Foto: Aurelian STROE, 1994. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

2) când ajungi într-un loc și condițiile de fotografiere sunt bune, fotografiază! S-ar putea ca, o dată apărut, proprietarul sau o altă persoană să nu te mai lase să fotografiezi, moment urmat de discuții inutile în care fiecare încearcă să-și impună punctul de vedere.

3) în timp ce coechipierul tău cere date, interlocutorii lui sunt mai puțin atenți la ceea ce faci tu și, deci, poți fotografia, relativ, în voie.

4) poți să-ți fotografiezi agresorul înainte de a te lovi.

În situația în care nu folosești aparatul mai mult timp, ca și în intervalul când îl transportezi la și de la lucru, acesta va fi închis – împreună cu cel de-al doilea obiectiv – în geanta foto.

Nu se șterge obiectivul cu cârpe, vată sau altceva ce ți se pare ca s-ar potrivi

Fig. 35. Copie contact. Prima fotogramă conține nr. de film. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

DMASI Bukarest/Kulturrat Gundsheim	
Kreis <u>Braşov</u>	Ort <u>Cincu</u>
Ortst. <u>CINCU</u>	Str., Nr. <u>Angergasse, 506</u>
Obj.-Bez. <u>Gospodarie (vedere dintr-un strădat)</u>	
Neg.-Nr. <u>92.120B/12</u>	Format <u>36</u>
Nr. Foto _____	Datum <u>24.8.92</u>
Fotograf <u>A. Stroe</u>	

Fig. 32. Identificare fotografie și fișa de fototecă. Rubricile sunt următoarele: emitent – instituția (serviciul) care a "executat" clișeul; Kreis = județ; Ort = comuna; Ortst. = satul (localitatea); str., nr.; Obj.-Bez. = obiectul (pot fi date și explicații mai detaliate, unde este cazul); Neg.-Nr. = nr. de film; Format; Nr. Foto; Datum = data; Fotograf.

Reproducere din sursa de la Fig. 11.

DMASI Bukarest/Kulturrat Gundsheim	
Kreis _____	Ort _____
Ortst. <u>BRAȘOV</u>	Str., Nr. <u>Curtea Hanterus, 3</u>
Obj.-Bez. <u>Casa parohială evanghelică</u>	
Neg.-Nr. <u>97.41B/4A</u>	Format <u>36</u>
Nr. Foto _____	Datum <u>4.6.97</u>
Fotograf <u>A. Stroe</u>	

Fig. 33. Identificare fotografie. În acest caz, fiind vorba de municipiul Braşov, rubrica judeţ nu a mai fost completată. Reproducere din sursa de la Fig.

11.

97.36B
\$TROE

Fig. 34. Nr. film. Reproducere din sursa de la Fig. 11.

la așa ceva. Există truse speciale, conținând pompițe, periute, soluții etc.

VALORIFICAREA (prin publicații)

Dokumentationsprojekt a prevăzut, încă din faza de pregătire, valorificarea materialul cules (fișe și fotografii) prin seria *Denkmaltopographie Siebenbürgen/ Topografia monumentelor din Transilvania* (împărțită, în funcție de județe și grupuri de localități, în mai multe volume, din care, deja, au apărut câteva) (Fig. 36). Sunt volume bilingve (germană și română), coordonate de Dr. Christoph Machat, în care sunt publicate fișele și fotografiile obiectelor inventariate, precedate de fișe de localitate (Fig. 37).

Amintim, totodată, că inventarierea unor obiective din România, în vederea înscrierii lor în Lista Patrimoniului Mondial, a fost făcută prin aceeași metodă ca cea folosită în proiectul de inventariere a localităților săsești din Transilvania – topografia monumentelor. Și în acest caz, rezultatele au fost, de multe ori, prezentate în publicații (Fig. 38).

CÂTEVA CONCLUZII

Fotografierea în inventariere nu este o activitate secundară întocmirii fișei, deci secundară textului, ci o parte absolut egală cu textul. Să nu uităm că, în final, documentația fotografică este mai largă, inclusiv, de multe ori, mai sugestivă, decât ceea ce putem cuprinde într-un text.

În cadrul unui ritm susținut de inventariere, este cel puțin o copilărie să gândești că același inventariator, care face textul, poate face și fotografiile și cartarea. Cea mai bună soluție rămâne – nu numai după experiența noastră – echipa de doi (inclusiv din motive de securitate).

ANEXA 1 – întocmită de Sergiu Iosipescu (C.P.P.C.N.), la mijlocul anilor '90 ai sec. XX. Aprecierea muncii fotografice se face în funcție de:

- necesitățile de ilustrare ale dosarului de inventariere, corespunzător valorii monumentului sau elementelor sale remarcabile
- capacitatea unor fotografii de a servi la alcătuirea părții grafice (scheme, planuri) a dosarului
- interesul prezentat de monument
- lizibilitatea vederilor luate asupra monumentului
- perspectivele de publicare

ACOPERIREA FOTOGRAFICĂ A MONUMENTELOR

Biserică

- două vederi generale exterior
- două vederi interior luate: de la intrare; de la altar (cor)
- una, două fotografii ale bolților, transeptului, portalurilor, ancadramentelor remarcabile
- fotografierea sistematică a mobilierului cu destinație fixă (catapetesme, amvoane, tribune, orgi etc.) și a picturii, cu deosebire a tablourilor votive

Fortificații (cetăți, castele, turnuri)

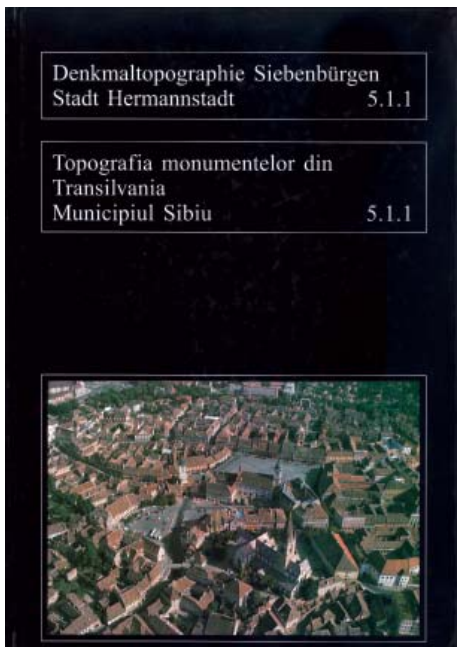

Fig. 36. Coperta volumului Denkmaltopographie Siebenbürgen. Stadt Hermannstadt. Topografia monumentelor din Transilvania. Municipiul Sibiu. 5.1.1., 1999.

Fig. 37. Rezultatul publicat al inventarierii. Reproducere din Denkmaltopographie Siebenbürgen. Kreis Kronstadt. Topografia monumentelor din Transilvania. Județul Brașov, 3.3., 1995.

- cel puțin două vederi generale
- una, două vederi ale componentelor, inclusiv părțile comune și dependențele (care nu se văd în vederea de ansamblu)
- câteva fotografii suplimentare pentru decorul sculptat (porți, lucrane, *blasonnement*), grădini, ateliere, dependințe izolate și elemente remarcabile
- se pot adăuga, eventual, fotografiile ale elementelor caracteristice de fortificație (turnuri, bastioane, cortine, barbacane, șanțuri, valuri etc.), scărilor principale, șemineurilor, sobe și altor detalii caracteristice

Gospodării (ferme)

- trei-patru fotografii de ansamblu
- se vor fotografia părțile componente (casa, anexe etc.)
- se vor fotografia, sistematic, elementele rare sau remarcabile

Parcuri și grădini istorice

- doua-trei vederi de ansamblu
- fotografierea elementelor remarcabile privind planul plantațiilor și mobilierul, ediculele, serele, blazoanele

Monumente și situri arheologice

- doua-trei vederi generale, inclusiv înainte de începerea săpăturilor arheologice
- fotografierea elementelor remarcabile constitutive (urbanism, pavimente, canalizări, edificii, aedicula, mozaicuri etc.) sau a mobilierului, pieselor arheologice

reprezentative pentru datarea unor faze de construcție sau straturi, inclusiv a fragmentelor de pictură murală

- fotografierea/înregistrarea video-digitalizată a unor etape remarcabile ale săpăturii arheologice

În cazul inventarierii unor monumente excepționale, unde se constată absența fotografiilor necesare sau actuale, se va proceda deopotrivă cu releveul la o acoperire fotografică exhaustivă. În anumite situații, ținând seama de imperativele clasării, se va proceda și la fotografierea contextului urbanistic în care se află monumentul, ansamblul sau situl, vederile fotografice fiind luate și către acest context (împrejurimi).

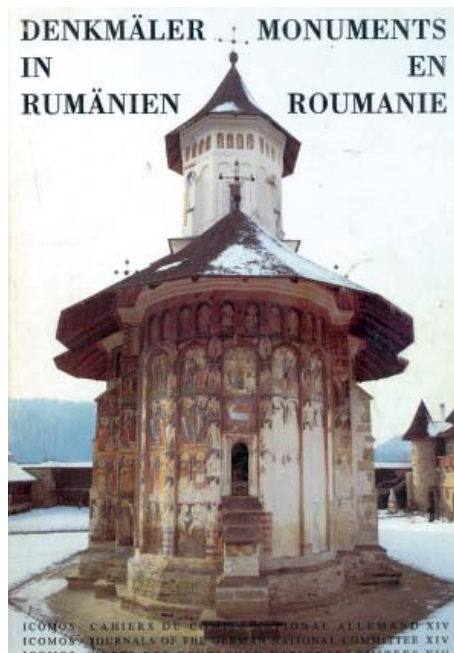

Fig. 38. Coperta volumului Denkmäler in Rumänien. Monuments en Roumanie, 1995. Biserica mănăstirii Probota (Foto: George DUMITRIU).

BIBLIOGRAFIE (selectivă)

ANDRON, Ioniță G., *Țara Oașului*, Editura Dacia, [Cluj-Napoca], 1977.

Architecture of the Russian North. 12th-19th Centuries, Aurora Art Publishers, Leningrad, 1976 (coordonator: B. Fiodorov) (foto: V. SAVIK).

BAURET, Gabriel, *Abordarea fotografiei*, Editura ALL, București, 1998.

BĂDESCU, Emanuel, OLTEAN, Radu, *Cele mai vechi și mai frumoase panorame fotografice ale Bucureștilor*, Art Historia, București, 2008.

BÂRCĂ, Ana, *Plastica arhitecturii rurale. Sistem de reprezentări formale și mentale*, Editura Ad Libri, București, 2007 (foto: Dan DINESCU, Ana BÂRCĂ).

BIECKER, Johannes, NENDZA, Helmuth, *Baudenkmäler im Ruhrgebiet*, Verlag Peter Pomp, Essen, 1991 (foto: majoritatea, Erich VOM ENDT).

Brașov 1900, Editura Schei, Brașov, 1996, (foto: Leopold ADLER, Oscar ADLER, Carol MUSCHALEK, Wilhelm HIEMESCH, Eduard FRITSCH, Carl BÖMCHES, Karl LEHMANN).

BRĂTULEANU, Anca, *Curți domnești și boierești în România. Valahia veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea. Romanian Princely and Nobiliary Courts. The 17th and 18th Century Walachia*, Editura SIMETRIA, București, 1997 (foto: majoritatea, Liviu BRĂTULEANU).

BREUER, Tilmann, *Die Photographie im Dienste der Inventarisierung von Bau- und Kunstdenkmälern, Denkmalinventarisierung. Denkmalerfassung als Grundlage des*

Denkmalschutzes, 4. Jahrestagung der Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege. München. 2. und 3. Juli 1987, Arbeitsheft 38 – Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Karl M. Lipp Verlag, München, 1989, p. 16-30.

Bucureștii în imagini în vremea lui Carol I (selecția și prezentarea fotografiilor: Emanuel Bădescu), 3 vol., ediția a II-a, Editura Cadmos, Asociația Kultura, București, 2007.

Burgenbauten aus vier Jahrhundert deutscher Vergagenheit, Karl Robert Langewiesche Verlag, Königstein im Taunus & Leipzig, 1921 (coordonator: Wilhelm Pinder) (colecția „Die blauen Bücher”) (foto: F.H. BODEKE, GEISSENDÖRFFER, Fedor GRÜNTAL, GUNDERMANN, E. von KÖNIG, M.G. KORN, Thr. KUHN, Aug. RUPP, SCHILLING, Ferdinand SCHMIDT, STENGEL & Co., Franz STOEDTNER, WUNDER) (conține și o imagine din Transilvania – Casa Sfătuului din Brașov).

Das Burzenland. Städte. Dörfer. Kirchenburgen, Edition Wort und Welt, München, 1999 (coordonator: Martin Rill) (foto: Martin EICHLER, Georg GERSTER).

COMĂNESCU, Sylviu, *Cum alegem aparatul de fotografiat*, Editura Tehnică, București, 1969.

CONSTANTINESCU, Dinu-Teodor, *Fotografia și arhitectura*, Editura Tehnică, București, 1984 (colecția „Foto-film”, 40).

COSTINESCU, Petre, *Documente în alb-negru. Un fotograf de la sfârșitul veacului trecut – Alexandru Bellu*, Editura Sport-Turism, București, 1987.

Denkmäler in Rumänien. Monuments en Roumanie, ICOMOS – Hefte des Deutschen Nationalkomitees XIV, Karl M. Lipp Verlag, München, 1995 (coordonator: Christoph Machat) (foto: George DUMITRIU, Martin RILL).

Denkmaltopographie Siebenbürgen. Kreis Kronstadt. Topografia monumentelor din Transilvania. Județul Brașov. 3.3., Wort und Welt, Thaur bei Innsbruck, 1995, Editura Thausib, Sibiu, 1995 (coordonator: Christoph Machat) (foto: Ioan-George ANDRON, George DUMITRIU, Georg GERSTER, Ioan H. POPESCU, Aurelian STROE).

Denkmaltopographie Siebenbürgen. Stadt Hermannstadt. Topografia monumentelor din Transilvania. Municipiul Sibiu. 5.1.1., Rheinland-Verlag, Köln, 1999 (coordonator: Christoph Machat) (foto: Hermann BALTHES, Georg GERSTER).

Deutsche Burgen und feste Schlösser, Karl Robert Langewiesche Verlag, Königstein im Taunus & Leipzig, 1921 (coordonator: Wilhelm Pinder) (colecția „Die blauen Bücher”) (conține și două imagini din Transilvania – bisericile fortificate din satele Valea Viilor/Wurmloch și Ighișu Nou/Eibesdorf).

Deutsche Plastik des Mittelalters, [Karl Robert Langewiesche Verlag, Königstein im Taunus & Leipzig], f.a. (coordonator: Max. Sauerlandt) (colecția „Die blauen Bücher”) (foto: F.H. BÖDECKER, Johann NÖHRING, F. STOEDTNER, Ernst Kliche, E. SCHRODER, Georg BEHRENS, Karl TIRPITZ, B. HAAF, MANIAS & Cie. – Strassburg, Ferdinand SCHMIDT, Friedrich HOEFLE, C. TEUFEL, GUNDERMANN, Neue Photogr. Gesellschaft – Steglitz, Christof MÜLLER, Albert ENDERLING).

DRĂGUȘANU, Șerban, *Editori, fotografi, tipografi în cartofilia românească*, Edițiile „Colecționarul”, București, 1999.

DRĂGUȚ, Vasile, *Arta gotică în România*, Editura Meridiane, București, 1979 (foto: Adrian IANULI).

DRĂGUȚ, Vasile, *Sighișoara, ville-musée*, Éditions Meridiane, Bucarest, 1966 (foto: Clara SPITZER, Gabriela COCORA).

FLORESCU, Elena, *Adolph Chevallier, Valea Bistriței – tradiții populare*, Muzeul de etnografie Piatra Neamț, Piatra Neamț, 1993.

GERSTER, Georg (Fotos), RILL, Martin (Text), *Siebenbürgen im Flug*, Edition Wort und Welt, München, 1997.

GERSTER, Georg, *La terre de l'homme. Vues aériennes*, Atlantis, [Zürich et Fribourg-en-Brigau], [1975] (colecția „Orbis Terrarum”).

GYÖNGYÖSSY, János, KERNY, Terézia, SARUDI, Sebestyén József, *Székelyföldi vártemplomok*, Budapest, 1995.

HANU, Nic, *Să învățăm fotografia de la maestri*, Editura Tehnică, București, vol. I (1987), vol. II (1991).

HARWOOD, Mary, *The Language of Photography*, A Star Book, Paperback Division of W. H. Allen & Co. Ltd., London, 1981.

HIELSCHER, Kurt, *Dänemark. Landschaft. Baukunst. Volksleben*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1942.

HIELSCHER, Kurt, *Deutschland. Baukunst und Landschaft*, Verlag von Ernst Wasmuth AG., Berlin, 1924 (colecția „Orbis Terrarum”).

HIELSCHER, Kurt, *Jugoslavien. Slovenien. Kroatien. Dalmatien. Montenegro. Herzegowina. Bosnien. Serbien. Landschaft. Baukunst. Volksleben*, Atlantis Verlag, Berlin, 1926 (colecția „Orbis Terrarum”).

HIELSCHER, Kurt, *Norwegen. Landschaft. Baukunst. Volksleben*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1931.

HIELSCHER, Kurt, *Österreich. Landschaft und Baukunst*, Verlag Ernst Wasmuth AG., Berlin, 1928 (colecția „Orbis Terrarum”).

HIELSCHER, Kurt, *România. Natură. Clădiri. Viața populară*, Leipzig, 1933 (ediții și în germană, franceză și engleză).

HIELSCHER, Kurt, *Unbekanntes Italien*, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1941.

HIELSCHER, Kurt, *Das unbekanntes Spanien. Baukunst. Landschaft. Volksleben*, Atlantis Verlag, Berlin, Zürich, 1930.

HÖFER, Edmund (foto), SCHUSTER, P. (text), *Sibiu*, Editura Meridiane, București, 1968.

HUISMAN, Georges, POISSON, Georges, *Les Monuments de Paris*, Librairie Hachette, Paris,

-
- 1966 (colecția „Bibliothèque des Guides Bleus”) (foto: Jacques VERROUST).
- HÜRLIMANN, Martin, *La France. Architecture et paysages*, A. Calavas Éditeur, Paris, 1927.
- IONESCU, Adrian-Silvan, *Fotografie und Folklore. Zur Ethnofotografie in Rumänien des 19. Jahrhunderts*, în „Fotogeschichte”, No. 105/2007.
- IONESCU, Adrian-Silvan, *Photographers in Romania. 1840-1940*, în „Muzeul Național”, Vol. XX, 2008, p. 49-74 + ilustrații.
- IONESCU, Adrian-Silvan, *Photography in Romania in the First Half of the 20th Century*, în „PhotoResearcher. ESHPh European Society for the History of Photography”, No. 14/2010, p. 15-24.
- IAROVICI, Eugen, *Farmecul luminii. Tehnica și arta iluminatului în fotografie*, Editura Tehnică, București, 1970 (colecția „Foto-film”, 10).
- IAROVICI, Eugen, *Măiestria în fotografie*, Editura Tehnică, București, [1977].
- LEAHU, Gheorghe, *Bucureștiul dispărut*, Editura Arta Grafică, [1995] (nu dă numele fotografiilor).
- LIEDKE, Volker, *Stadt Landshut. Ensembles. Baudenkmäler. Archäologische Geländedenkmäler*, Verlag Schnell & Steiner, München – Zürich, 1988 (colecția „Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland”, seria „Denkmäler in Bayern”, Band 11.24) (foto: Joachim SOWIEJA, Georg SPITZLBERGER, Franz HOGNER, Max ZIEGENAUS, Volker LIEDKE,).
- LÖFFLER, Hedy, *Sighișoara*, Editura Sport-Turism, 1976.
- LONDON, Barbara, *A Short Course in Minolta Photography. A Guide to Great Pictures*, Curtin & London, Inc., Somerville, Massachusetts, Van Nostrand Reinhold Company, New York, Cincinnati, Toronto, Melbourne, 1982.
- LONG, Brian, *35 mm Cameras*, The Crowood Press Ltd., Ramsburg, Marlborough Wiltshire, 2007 [la p. 143, găsim o scurtă prezentare a aparatului MINOLTA X-700 MPS (Minolta Program System)]
- MEDREA, Sandu, *Bran*, Editura Sport-Turism, București, 1977.
- MICLEA, Ion, *Dulce Bucovină*, Editura Sport-Turism, [București], 1976.
- MICLEA, Ion, *Sibiu*, Editura Dacia, [Cluj-Napoca], [1972].
- MINOLTA X-700. Owner's Manuel*, Printed in Japan, f.a.
- MOISESCU, Cristian, *Târgoviște. Monumente istorice și de artă*, Editura Meridiane, București, 1979 (foto: Alexandru COMĂNESCU, Cristian MOISESCU).
- MUCICA, Delia Ruxandra, *Ghid practic de proprietate intelectuală pentru domeniul artelor vizuale*, Editura Dominus Art, București, 1997.
- PINDER, Wilhelm, *Deutsche Dome des Mittelalters*, Karl Robert Langewiesche Verlag, Königstein im Taunus & Leipzig, f.a. (colecția „Die blauen Bücher”) (foto: Kgl. Messbildanstalt

---

– Berlin, Neue Photogr. Ges. – Steglitz, E. BINGEL, Ritter'sche Buchhandlung – Soest, Jäger'sche Hofbuchhandlung – Speyer, Franz KROST, C. BÖTTCHER, F. STOEDTNER, H. POY, Gebr. LAIFLE, C. DITTMAR, Ferdinand FINSTERLIN, Baerensprung – Schwerin, A. von HAMM, L. NOHRING, Atelier WIHA – Baden bei Wien).

PINDER, Wilhelm, *Deutscher Barock. Die grossen Baumeister des 18. Jahrhunderts*, Karl Robert Langewiesche Verlag, Königstein im Taunus & Leipzig, f.a. (colecția „Die blauen Bücher”) (foto: Josef WIHA, Atelier ECKERT – Prag, Marie MÜLLER, Walter MÜLLER, Atelier KRATT – Karlsruhe, Atelier HOEFLE – Bamberg, Susanne HOMANN, Konrad GUNDERMAN, F. STOEDTNER, Neue Phot. Gessellschaft – Steglitz, Gebrüder METZ – Tübingen, F. WENNING, R. ENGLER, B. HAAF, Atelier DIEL – Fulda, H. LINKE, Walter von der LEYEN, Rhein und Tietze – München, W. DEUSER, Atelier SINNER – Tübingen, H. MARTIN, E. EICHGRÜN, Atelier HAMANN – Saarbrücken, Neue Phot. Gesellschaft – Berlin, Kgl. Messbildanstalt – Berlin).

PLICKA, Karel, *Prague in Photographs. En images. Prag, ein fotografisches Bilderbuch*, Artia, Prague, f.a.

ROSSING, Roger, *Architekturfotografie*, Fotokinoverlag, Leipzig, [1981].

SĂVULESCU, Constantin, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România. Perioada 1834-1916*, București, 1985.

Die Siebenbürger Sachsen Lexikon. Zivilisation. Wissenschaften. Wirtschaft. Lebensraum Siebenbürgen Transilvanien), Hrsg. Prof. Dr. Walter Myß, Kraft Verlag, Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck, 1993.

Stadt Königswinter, Rheinland-Verlag GmbH, Köln, 1992 (coordonator: Angelika Schyma) (colecția „Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland”, seria „Denkmäler im Rheinland”, 23.5).

STAPF, Helmut, *Practica fotografică*, Editura Tehnică, București, 1958 (traducere din limba germană după ediția a treia revizuită).

TAYLOR, Patrick, *One Hundred English Gardens. The Best of English Heritage Parks and Gardens Register*, Headline Book Publishing, London, 1995.

THIEDE, Klaus, *Deutsche Bauernhäuser*, Karl Robert Langewiesche Verlag, Königstein im Taunus & Leipzig, 1941 (colecția „Die blauen Bücher”) (foto: F. AURICH, D. ANGERMAYER, H. ASSWANGER, H. BAUMANN, L. BACHRENDT, H. v. DVEN, G. ESCHENBURG, R. FISCHER, H. F ALCK, Franz FOITIK, A. GIESLER, H. GAEBENS, H. GREMMINGER-STRAUB, C. HUTH, M. HÜRLIMANN, H. ISSLEIB, I. KNAPP, I. KEMPS, R. KRAUS, M. KLAUER, L. LANDES, L. MUNDSCHENT, V. MICHELS, D. MORO, Th. MÖLLER, M. NOWAK, H. PHLEPS, K. RABLER, Hans RETZLAFF, F. ROLLBERG, R. RODEL, R. RUDOLPHI, M. STEHN, F. STOEDTNER, B. SCHIER, G. SCHENK, A. STOCKHAMMER, A. SCHWARZ, K. THIEDE, Th. THOMSEN, Th. WILDEMAN, F. WEISS) (conține și trei imagini din Transilvania, din satele Petelea/Birk – foto H. PHLEPS; Viscri/Deutsch-Weisskirch și Dorolea/Klein-Bistritz – foto Hans RETZLAFF).

TISSOT, André, PERRIN, Léon, *Autour de la ferme du Grand-Cachot-de-Vent*, Édition de La Fondation du Grand-Cachot-de-Vent, La Chaux-de-Fonds, 1968 (foto: Jean-Pierre BAILLOD, André TISSOT).

VOGEL, Reinhard, *Expunerea corectă*, Editura Tehnică, București, [1977].

ZILLICH, Heinrich, *Siebenbürgen und seine Wehrbauten*, mit einer Darstellung der Baugeschichte von Hermann Phleps, Karl Robert Langewiesche Verlag, Königstein im Taunus & Leipzig, f.a. (colecția „Die blauen Bücher”) (foto: Emil FISCHER – Sibiu, Karl Ernst KRAFFT – Brașov, Oskar NETOLICZKA – Brașov, Hermann PHLEPS – Danzig).

